

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**İSLAM ÜLKELERİNDEKİ ÇATIŞMALARIN ÇÖZÜMÜNDE
MÜSLÜMAN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ**

Alptekin Cihangir İŞBİLİR

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

AĞUSTOS – 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM ÜLKELERİNDEKİ ÇATIŞMALARIN ÇÖZÜMÜNDE
MÜSLÜMAN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ

DOKTORA TEZİ

Alptekin Cihangir İŞBİLİR

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 10/08/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ	Başarılı
Prof. Dr. Kemal İNAT	Başarılı
Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Hüseyin MERCAN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hüsrev ÇELİK	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmaları.)

Alptekin Cihangir İŞBİLİR

10/08/2022

ÖNSÖZ

Yaklaşık 15 yıldır doktora tezimin omurgasını oluşturan soruların cevaplarını arıyorum. Bu arayışım için onlarca ülkede saha çalışması, araştırma ve çeşitli ziyaretler gerçekleştirdim, ‘gözlem’ yaptım, yerel ve küresel sivil ağları inceledim ve dünyanın birçok bölgesinde ‘savunuculuk’ bağlamında bizzat çeşitli kampanyalar organize ettim. Literatür taraması ile birlikte araştırma sorularımı tartışmak için beş sene üst üste aynı sahada çalışan öğrenci, aktivist ve gönüllüler ile atölye çalışmaları yaptım; hepsine teşekkür borçluyum. Bu süreçte tezin şekillenmesi, yapılabirliği ve netice alınabilecek bir seviyeye gelmesinde çok kıymetli danışmanım ve hocam Prof. Dr. Tuncay Kardeş’in ve tez izleme komitelerinde değerli fikirleri ile yönlendirmelerde bulunan ve beni cesaretlendiren saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Kemal İnat ve Prof. Dr. Bünyamin Bezci’nin paha biçilmez katkıları oldu; kendilerine gönülden sonsuz şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca Prof. Dr. Talha Köse’nin ve Doç. Dr. İsmail Numan Telci’nin ve birçok kıymetli akademisyenin tez yazım sürecinde göz açıcı tavsiyelerini burada belirtmeden geçemem. Tezin yazım aşamalarında saha çalışmaları ve atölyelerin gerçekleştirilmesinde önemli katkıları olan araştırmacı arkadaşlarım Şevval Uçar, Hurşit Dingil ve Büşranur Begçecanlı’ya özellikle teşekkür ediyorum. Tezin konusunu teşkil eden İslam Dünyası’ndaki ‘barış kahramanları’ ve ‘merhamet elçileri’ olan sivil toplum kuruluşu mensupları ve gönüllüleri ise çalışma boyunca bana ümit veren kişiler oldu. Onlar olmasaydı bu çalışmayı yapamaz ve bir gün yeni bir barış inşası formülünün teorisini ve pratiğini geliştirme hayaline sahip olamazdım. Son olarak, uzun ve yorucu saha çalışmaları, araştırma ve yazı süreçlerinde fedakârca ve sabırla bana destek olan sevgili eşim Zeynep’e, çocuklarım Ahmet ve Fatıma’ya özellikle teşekkür ediyorum. Yetişmemde şüphesiz en büyük emek sahibi olan sevgili annem Hanım Gönen’e ebedi minnet ve şükran borçluyum; hürmetle yâdediyorum.

Alptekin Cihangir İŞBİLİR

10/08/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ŞEKİL LİSTESİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	15
1.1. Çatışma Çözümleri ve Barış İnşası.....	15
1.1.1. Çatışma Çözümü	18
1.1.2. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Barış İnşası.....	23
1.1.2.1. Çok Yollu Diplomasi (Multi-Track Diplomacy).....	27
1.2. Sivil Toplum ve Barış İnşası.....	33
1.2.1. Sivil Toplum Kuruluşları.....	33
1.2.2. Sivil Toplum ve Devlet.....	36
1.2.3. Sivil Toplum ve Barış İnşası	39
1.2.3.1. Koruma Fonksiyonu	45
1.2.3.2. İzleme ve Gözleme Fonksiyonu	46
1.2.3.3. Savunuculuk Fonksiyonu	48
1.2.3.4. Grup İçi Sosyalleşme.....	49
1.2.3.5. Sosyalleşme ve Sosyal Uyum Fonksiyonu.....	50
1.2.3.6. Kolaylaştırıcılık ve Arabuluculuk Fonksiyonu	51
1.2.3.7. Hizmet Sağlama Fonksiyonu.....	53
1.2.3.8. Deradikalizasyon Fonksiyonu	55
1.2.3.8. Sivil Fonksiyonların Analizi.....	58
1.2.4.1. Devletlerin Etkisi.....	59
1.2.4.2. Medya'nın Etkisi	61
BÖLÜM II: İSLAM ÜLKELERİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE	
ÇATIŞMALAR	65
2.1. İslam Ülkelerinde Sivil Toplum Kuruluşları	65
2.1.1. İslam Ülkelerinde Sivil Toplum Anlayışı.....	68
2.2. İslam Ülkelerindeki Çatışmalar	74
2.2.1. İslam ve Barış	76

2.2.2. İslam Dünyası'nda Çatışmaların Dönüşümü.....	79
2.2.3. İslam Dünyası'ndaki Parçalı Yapının Çatışmalara Etkisi	81
2.2.4. İslam Dünyası'ndaki Çatışmalara Dış Faktörlerin Etkisi	83
2.2.5. İslam Dünyası'ndaki Çatışmalarda Jeopolitik Faktörler	86
2.2.6. İslam Ülkelerindeki Siyasi Yapıların Çatışmalara Etkisi ve İç Faktörler	90
2.2.7. İslam Dünyası'nda Toplumsal Direnç ve Çatışmalar.....	95
2.2.8. İslam Dünyası'ndaki Çatışmaların Karakteristiği	97
2.2.9. İslam Ülkelerindeki Çatışmaların Türleri.....	100
2.3. İslam Ülkelerindeki Çatışmalara Müslüman STK'ların Müdahalesi	109
2.3.1. Erken Uyarı Sistemleri	110
2.3.2. Pozitif Barış İnşası.....	111
2.3.3. Radikalleşmeyle Mücadele.....	113
2.3.4. Medya Çalışmaları ve Kampanyalar	115
BÖLÜM III: ÖRNEK OLAYLAR.....	117
3.1. Örnek Çalışma: Yemen.....	119
3.1.1. Sorunun Arkaplanı.....	119
3.1.2. Sorunun Gelişimi ve Bağlamı.....	128
3.1.3. Sivil Toplum Kapasitesi	138
3.1.4. Sivil Toplum Fonksiyonları.....	144
3.1.4.1. İzleme ve Gözleme	144
3.1.4.2. Koruma	145
3.1.4.3. Savunuculuk	146
3.1.4.5. Grup İçi Sosyalleşme.....	149
3.1.4.6. Kolaylaştırma ve Arabuluculuk.....	150
3.1.4.7. Hizmet Sağlama.....	151
3.1.4.8. Deradikalizasyon	153
3.1.5. Medyanın Sivil Toplum Faaliyetlerine Etkisi	154
3.1.6. Çatışmaların Yemen Medyasına Etkisi	157
3.2. Örnek Çalışma: Suriye.....	158
3.2.1. Sorunun Arkaplanı.....	158
3.2.2. Sorunun Gelişimi ve Bağlamı.....	166
3.2.3. Suriye Çatışması Gelişimi (Zaman Çizelgesi)	168

3.1.3. Sivil Toplum Kapasitesi	177
3.1.4. Sivil Toplum Fonksiyonları.....	181
3.1.4.1. İzleme ve Gözlemeleme	181
3.1.4.2. Koruma	183
3.1.4.3. Savunuculuk	185
3.1.4.4. Sosyalleşme ve Sosyal Uyum.....	187
3.1.4.5. Grup İçi Sosyalleşme.....	189
3.1.4.6. Hizmet Sağlama.....	190
3.1.4.7. Kolaylaştırma ve Arabuluculuk.....	193
3.1.4.8. Deradikalizasyon	194
SONUÇ	197
KAYNAKÇA.....	206
ÖZGEÇMİŞ	220

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
DAEŞ	: Irak Şam İslam Devleti
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
GYGK	: Güney Yemen Geçiş Konseyi
HIİK	: Heildeberg Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü
İDSB	: İslam Dünyası STK'ları Birliği
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
OCHA	: Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TGTV	: Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
UNİCEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: STK'lar Tarafından Uygulanan İnsani Diplomasi Fonksiyonları.....	44
Şekil 2: Çatışma Önleme ve Çatışma Döngüsü.....	64
Şekil 3: Yemen'de Çatışmaların Tarafları.....	138
Şekil 4: Suriye'de Çatışmaların Tarafları.....	177

ÖZET

Başlık: İslam Ülkelerindeki Çatışmaların Çözümünde Müslüman Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Yazar: Alptekin Cihangir İŞBİLİR

Danışman: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

Kabul Tarihi: 10/08/2022 **Sayfa Sayısı:** vii (ön kısım) + 220 (ana kısım)

Sivil toplum kuruluşlarının uluslararası ilişkiler disiplini içindeki yeri ve çatışma çözümlerine ve barış inşasına katkısı literatürde tartışılmakla birlikte iletişim ve teknoloji sahasındaki gelişmeler en azından destekleyici roller kapsamında sivil toplum kuruluşlarının göz ardı edilemeyecek fonksiyonlar icra etmesine zemin hazırlamıştır. Devletlerin etkin ve merkezi aktör olduğu uluslararası ilişkiler ve diplomasi ekosisteminde hibrit ve tamamlayıcı aktörler olarak faaliyetler gerçekleştiren sivil toplum kuruluşları özellikle devletlerin çöktüğü veya zayıfladığı şartlarda koruma, gözlem, savunuculuk, sosyal uyum, sosyalleşme, arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık, servis sağlama ve radikalleşme ile mücadele bağlamında projeler gerçekleştirebilmektedir. Çatışmaların önlenmesi ve barış inşasının sivil araçları olan bu sekiz fonksiyon çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının etkinliği bu tezin teorik zeminini teşkil etmektedir.

Silahlı, sınırlı ve örtülü çatışmalarla birlikte terörizmin yoğun olarak güvenlik ve barışı tehdit ettiği İslam ülkelerindeki sivil toplum yapısının sekiz sivil fonksiyon bağlamındaki kapasitesi ve bu kapasitenin mevcut durumu ve olması gereken seviyesi bu çalışmanın temel araştırma konusunu oluşturmaktadır. İslam ülkelerinin barış inşası çerçevesindeki sivil kapasitesi ve Müslüman toplumların yönettiği sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahalelerdeki etkinliği çatışmanın her fazının yaşandığı ve her ölçekte barış inşası süreçlerinin devam ettiği Suriye ve Yemen örnek olayları üzerinden ve sekiz sivil fonksiyon çerçevesinde analiz edilmiştir.

Çalışmada İslam Dünyasındaki vakıf geleneğinin ve geleneksel sivil yapıların toplumsal direnci güçlendirerek sosyal fay hatlarını tamir ettiği ve pozitif barış inşasında önemli roller oynadığı tespitinden hareketle sekiz fonksiyon çerçevesinde profesyonel kapasite geliştirildiği takdirde çatışmalara yapıcı müdahale oranlarının artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut sivil kapasitenin yetersizliklerine örnek olaylar üzerinden dikkat çekilerek etkin destekleyici ve tamamlayıcı sivil fonksiyonların fiiliyata geçirilmesi için hangi alanlarda kapasite inşasına ihtiyaç olduğuna dair değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Çatışma çözümleri ve barış inşası sahasında özellikle İslam ülkelerindeki sivil kapasiteyle ilgili literatürdeki boşluğu doluracağı inancıyla yapılan bu çalışma ile İslam Dünyasının özgün barış formülü arayışına katkı sunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Barış, STK, Yemen, Suriye

ABSTRACT	
Title of Thesis: Role of Muslim NGOs to Resolutions of Conflicts in Islamic Countries	
Author of Thesis: Alptekin Cihangir İŞBİLİR	
Supervisor: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ	
Accepted Date: 10/08/2022	Number of Pages: vii (front part) + 220 (main part)
<p>The place of non-governmental organizations in the discipline of international relations and their contribution to conflict resolution and peacebuilding are discussed in the literature, alongside with the fact that developments in communication and technology have paved the way for non-governmental organizations to perform functions that cannot be ignored, at least within the scope of supporting roles. In the international relations and diplomacy ecosystem where states have active and central roles, non-governmental organizations, as hybrid and complementary actors, can carry out projects in the context of protection, observation, advocacy, social cohesion, socialization, mediation, service providing and combating radicalization, especially in conditions in which states collapse or weaken. Thereby the effectiveness of non-governmental organizations constitutes the theoretical basis of this thesis, within the framework of these eight functions which are civilian instruments of conflict prevention and peacebuilding.</p> <p>In Islamic countries where security and peace are threatened by terrorism along with armed and covert conflicts, the capacity of the civil society structure and required level of this capacity constitute the main research subject of this study. The civil capacity of Islamic countries within the scope of peacebuilding, and the effectiveness of non-governmental organizations led by Muslim societies in interventions to conflicts are analyzed, based on the case studies of Syria and Yemen, where every phase of the conflict is happened and peacebuilding processes continues at all scales.</p> <p>The study refers to the fact that waqf tradition and conventional civil structures in the Islamic World strengthen social resistance, repair social fault lines and play important roles in positive peace building. Hereby, it concludes that if professional capacity is developed within the framework of eight functions, the rates of constructive intervention to conflicts will increase. By drawing attention to the inadequacies of the existing civilian capacity through case studies, assessments are made on the areas where capacity building is needed in order to implement effective supportive and complementary civil functions. With the belief that it will fill the gap in the literature on civil capacity for conflict resolution and peacebuilding, especially in Islamic countries, it is aimed to contribute to the search for a unique peace formula in the Islamic World.</p>	
Keywords: Conflict, Peace, NGO, Yemen, Syria	

GİRİŞ

Çatışma ve barış insanlık tarihi kadar eski iki olgudur. Bir başka ifadeyle insanlık tarihi, farklı ölçeklerde ve muhtelif yoğunluklarda gerçekleşen savaş ve çatışmaların ve kurulan ve korunmaya çalışılan barış süreçlerinin tarihidir. Savaşların ve çatışmaların sebep olduğu yıkımlar ve insani krizler zaman ilerledikçe azalmamış bilakis artmıştır. Savaşların kitleselleşmesi, ulaşım imkânlarının çoğalması, silahların tahrip gücünün artması, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması çatışma ve savaşları her zamankinden daha tehlikeli ve yıkıcı hale getirmekle birlikte barış inşasının önemini ve kıymetini de aynı oranda artırmış ve barışın bedelini ağırlaştırmıştır.

Çeşitli motivasyonlarla çatışan ve savaştan insanoğlu barışı tesis ve inşâ yollarını sürekli arayagelmiştir. Devletlerin savaş ve barış tercihlerindeki motivasyon da aynı şekilde muhteliftir. Dünya savaşlarının kitlesel yıkıcılığı devletleri savaşları önlemek için uluslararası mekanizmalar kurmaya sevk etmekle birlikte 20. Yüzyılın son çeyreğinde, özellikle Soğuk Savaş sonrasında devletlerin yegâne aktör olmadığı bir zeminde devlet dışı aktörlerin çatışmaların çözümlerine ve barış inşasına katkıları ve devletlerin tercihlerine etkileri tartışılmaya başlanmıştır (Nelson, 2002).

Her ne kadar devlet dışı aktörlerin faaliyet ve etki alanı sınırlı, muğlak ve muhtelif şartlara göre değişken olsa da iletişim devriminin yaşandığı ve mesafelerin azaldığı hatta neredeyse kaybolduğu günümüzde etkileri yadsınamayacak düzeylerde olması sebebiyle bu tartışmalar kaçınılmaz hale gelmiştir (Maragia, 2002). Bu tartışmaları pekiştiren bir başka önemli faktör de küresel değişim ve dönüşüm bağlamında gelişen asimetrik ve hibrit savaşlardır. Hibrit savaşlar özellikle hem devletlerin hem de devlet dışı aktörlerin kullandığı yöntem, araç ve stratejilerin kesişim kümesini oluşturmaktadır. Aktörlerin çıkar tanımlamaları gereği başvurduğu hibrit ve asimetrik savaşların yoğunluk ve sıklık kazanması beraberinde küresel ve bölgesel bağlamda belirsizliklerin, gri alanların arttığı bir sürece neden olmuştur. Gri alanlar yani yapılan eylemin ve eylemi yapan aktörün belirli olmadığı bir ortamı tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Esasında bu durum çok kutuplu uluslararası sisteme dönüşüm sürecinde ortaya çıkan bir komplikasyon olarak da adlandırılabilir. Bu eylemlerin sıklık kazanmasıyla uluslararası bağlamı şekillendiren gri

alanlar bilhassa uluslararası çatışmaları karmaşıklştırmıştır. Çatışmaların katsayısının artması doğrultusunda asimetrik ve hibrit savaşlar için de elverişli koşullar olgunlaşmıştır. Çatışmalar dahilinde yaygın bir şekilde başvuru alan asimetrik ve hibrit savaşlar bir taraftan makro seviyeli küresel maliyetli bir savaşı engellemek üzere kullanılan frenleme sistemi görevi görürken diğer taraftan da çatışmaların müzminleşmesine imkân sağlamaktadır. Bu durumdan ötürü devlet dışı aktörlerin etkin ve aktif olduğu uluslararası bir bağlamda çatışmaların çözümü için müteakbil seviyeli yöntemlere başvurmak oldukça önemlidir. Bu doğrultuda devlet dışı aktörlerin etkin olduğu, hibrit ve asimetrik seviyeli ilişki ve eylemlerin yaygın olduğu uluslararası bir bağlamda devlet dışı aktörler üzerinden çatışma çözüm ve yöntemlerine başvurmak gerekmektedir. Bu anlamda toplumun işlevsel bir parçası ve pratik bir araç olarak STK'lar veya geniş anlamda sivil toplum yapıları dinamiklerin radikal ölçüde değiştiği çatışmaların çözümünde anahtar roller üstlenebilecektir.

Gerek dünya savaşlarında gerekse sonrasındaki paylaşım süreçlerinde cereyan eden savaş ve çatışmalardan en çok etkilenen toplumlar Müslüman toplumlar olmuştur. Sömürgecilik sonrası bağımsızlık arayışları, Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi ve yıkılması, azınlık durumuna düşen Müslüman toplumların varoluş mücadeleleri, özellikle 20. Yüzyılın ortasında başlayan bağımsızlık ilanları sonrası yaşanan işgal, savaş ve darbe süreçleri İslam Dünyası'nı çatışmaların yoğun olduğu bir coğrafyaya dönüştürmüştür. Soğuk Savaş sonrası Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın parçalanmasıyla birlikte yeni etkileşim alanlarının ortaya çıkması (Munc ve Kumar, 1995) ve toplumsal fay hatlarının kırılması yeni gerilim alanlarının doğmasına ve savaşlara sebep olurken, 11 Eylül olayları sonrası günümüze kadar devam eden ve devlet içi çatışmalara yol açan Irak ve Afganistan'ın işgal süreçlerinin yaşanması ve nihayet 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan ama kuvvetle muhtemel tüm asrı meşgul edecek gelişmeler zinciri olan "Arap Baharı" ile birlikte yaşanagelen devrim-karşı devrim faaliyetleri, DAESH, El-Kaide, Boko Haram, FETÖ gibi terör örgütlerinin bugüne kadar görülmemiş türde ve boyutta çatışmalara sebep olmaları, çatışma çözümleri ve barış inşası kavramları yeniden yorumlamayı ve değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

İslam ülkeleri veya azınlık durumundaki Müslüman toplumlarla birlikte değerlendirilecek olursa geniş anlamda İslam Dünyası çatışmaların kimi zaman öznesi olmakla birlikte çoğu zaman nesnesi olmaktadır. Öncelikle bu durumun sağlıklı bir

okumasının yapılması, sonrasında da İslam ülkelerinin her ölçekte ortak bir barış formülü bulmaları karşı karşıya oldukları en önemli meydan okumadır. Uluslararası, ulusal ve yerel ölçeklerde bu formülün araçlarının oluşturulması, kozmopolit bir çatışma çözümü ve barış inşası mekanizmasının kurulma çabası İslam Ülkeleri için hayati önemdedir.

Türkiye, hükümet seviyesinde uluslararası örgütler ve mekanizmalar vesilesiyle çatışmaların önlenmesi ve barış inşası için yoğun, sistematik ve ilkesel bir politika izlemekle birlikte dış politikasını “girişimci ve insani dış politika” (Dışişleri Bakanlığı) diye nitelendirerek ve elit seviye diplomasi dışında diğer araçları da aktif hale getirerek yeni bir insani yardım mimarisi ve modeli oluşturmakta (Karahan, 2020) kozmopolit ve hibrit bir barış inşası modeli icra etmektedir. Hatta 13. Büyükelçiler Konferansı “Âkil ve müşfik Türk Diplomasisi” (Yüzbaşıoğlu, 2022) temasıyla gerçekleştirmiş ve mevcut barış inşa edici dış politika çerçevesi derinleştirilmiştir. Bu itibarla Türkiye'nin bu kapasitesi ve inisiyatifi İslam ülkelerinin ortak barış formülü arayışı sürecinde incelenmeli ve geliştirilmelidir.

Bu tezde bu formül arayışının teorik ve pratik dinamikleri ve mevcut sivil kapasite tartışılmaktadır. Haddizatında teorik olarak her seviyede ve boyutta barış kavramına ve özellikle pozitif barış inşasına âşina olan bir din, kültür ve medeniyet anlayışına sahip olan Müslüman toplumların bu teorik kapasiteyi fiiliyata ve pratiğe yansıtamıyor olmalarının sebepleri dikkatle incelenmelidir. “İslam'da barış inşası ve çatışma çözümleri”, özellikle Soğuk Savaş sonrasında, yetersiz de olsa uluslararası ilişkiler uzmanlarının üzerinde çalıştığı konulardan birisidir (Abu Nimer, 2000-2001). Ancak bu çalışmalar henüz İslam ülkelerinde yeterli alan bulamamıştır. İslam ülkelerinin reaksiyoner ve sembolik de olsa en büyük uluslararası şemsiye örgütü olan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) bile çatışma çözümleri, arabuluculuk ve barış inşası ile ilgili dikkate değer ilk kurumsal inisiyatifi 2017'de alabilmiştir (OIC / İİT, 2016). Kuruluşundan sonra Kudüs, Moro, Keşmir gibi çatışma bölgeleriyle ilgili temas grupları kuran ve çeşitli inisiyatifler alan İİT'nin çatışmaları önleme, arabuluculuk ve barış inşası konularında somut adımlar atacak bir kapasite geliştirmesi gerekmektedir (Dağ, 2015).

Bu tezin konusu hükümetlerin ve uluslararası örgütlerin bu mekanizmaları geliştirmesinden öte daha mikro seviyedeki, diğer bir ifadeyle sivil toplum kuruluşları ölçeğindeki kapasite olacaktır. Farklı isimler ve yapılanmalar altındaki sivil toplum

kuruluşları bu sahadaki ihtiyaç duyulan insan kaynağını yetiştirmekle birlikte hükümetlerin ve uluslararası örgütlerin kararlarını, politikalarını ve tercihlerini etkileyebilmektedir. Gittikçe önemi artan “çok yollu diplomasi”nin unsurlarından birisi olan sivil toplum kuruluşlarının İslam ülkelerindeki toplumsal direnci artırarak pozitif barış inşasına katkıda bulunma, çatışmaları önleme, çatışmalar esnasında faaliyetlerde bulunma ve çatışma sonrası barış inşâ çalışmaları yukarıda bahsedilen İslam ülkelerinin barış formülü arayışına katkıda bulunabilir. Bu çalışmada bu katkının boyutu, İslam ülkelerindeki sivil toplum yapısının çatışmaları önleme, çatışmalara müdahale, arabuluculuk, çatışma çözümleri ve barış inşası safhalarında yatay ve dikey olarak hareket kabiliyetleri incelenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Çatışmaların benzer yönleri olsa da kendine özgü şartları sebebiyle her çatışma özgün yani nev-i şahsına münhasırdır. Bununla birlikte çatışmalar yoğunluğuna, çıkış sebebine, kapsamına ve boyutuna göre tasnif edilebilmektedir. Çatışmanın yoğunluğu, boyutu ve hangi fazda olduğunun tespiti ile birlikte kapsamlı haritalandırması yapıldığı takdirde çatışmanın dinamikleri ile birlikte muhtemel müdahalelerin mahiyeti, dozu, maliyeti, riski, boyutu ve sürdürülebilirliği tespit edilebilmektedir. Çatışma haritalandırması çatışmanın yerel, ulusal ve uluslararası bağlantı noktalarıyla birlikte tarafların pozisyonlarının, taleplerinin, uzlaşma ve kırılma noktalarının ortaya çıkarılmasını sağlar. Bu kapsamlı haritalandırmanın anlık değil bir süreci içermesi önemlidir (Schirch, 2013). İslam ülkelerindeki çatışmalarla ilgili öncelikle yapılması gereken çalışma, çatışma haritalandırmasının doğru kaynaklardan temin edilen bilgilerle gerçekleştirilmesi ve üretilen çözümlerin ve müdahalelerin de bu çalışmaya göre icra edilmesidir. Özellikle kronik çatışma bölgelerinde çatışmanın doğru anlaşılması, çatışmanın yerel, ulusal ve uluslararası çıkar çevrelerince araçsallaştırılıp devamının istenmesi veya çatışmanın uluslararası odaklarca pazarlık unsuru haline getirilmesi çözümlerle ilgili kapasitenin inşa edilmesine veya çözüm çabalarının etkisizleşmesine sebep olabilmektedir. Çatışmaların çözümüne yönelik sivil kapasite ve etkinlik ise hem çatışma bölgesindeki hükümetlerin tavrına hem de çatışmanın yoğunluk ve boyutuna bağlıdır. Bu çalışmanın amaçlarından birisi İslam ülkelerindeki çatışmaları tasnif edip benzerliklerini ve çatışmaların kendine özgü durumlarını ve bu çatışmaların çözümüne yönelik ortaya çıkan, gelişmekte olan,

planlanan ve olması gereken sivil toplum kapasitesini ve dar anlamda örnek sivil toplum kuruluşu modellerini tespit etmektir.

Sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahaleleri, çatışma çözümüne ve barış inşasına katkıları çatışmanın türüne, fazına ve boyutuna göre değiştiği gibi sivil toplum kuruluşlarının kapasitesine ve faaliyet sahasına göre de değişkenlik arz etmektedir. İlgili devletlerin tavrı ve medyanın yayın politikası da sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini belirlemektedir. İzleme, koruma, kolaylaştırma, savunma, sosyalleşme, grup içi sosyal uyum, hizmet sağlama, deradikalizasyon gibi alanlarda sivil toplum kuruluşlarının uluslararası çatışma çözüm ve barış inşası inisiyatiflerine uyumları müdahalenin başarısını etkileyen önemli bir unsurdur. Bu çalışmanın amaçlarından birisi de İslam ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarının mevcut çatışmalara hangi seviyede ve hangi sahada müdahale ettiğini belirlemek ve bu çalışmaların çatışmanın seyrine ve/veya barış inşa çalışmalarına etkilerini tespit etmektir.

Çatışmaların önlenmesi, dönüştürülmesi ve çözülmesinde olduğu gibi barış inşa çalışmalarında kozmopolit yöntemlerin kullanılması oranında sivil toplum kuruluşlarına hareket alanı açılmaktadır. Uluslararası örgütlerin ve hükümetlerin inisiyatiflerinin başarısı, çatışmaların özelliğine göre değişen oranlarda yerel dinamiklerle uyumuna ve inisiyatiflerin tabana nüfuz etme oranına bağlıdır. Sivil toplum kuruluşlarının toplumlarla yani tabanla ilişkisi, tabandan tavana uygulamada olduğu kadar tavandan tabana icra edilen programların başarıya ulaşması adına önem arz etmektedir. İslam ülkelerindeki hükümetlerle halklar arasındaki mesafe veya hükümetlerin demokrasi anlayış ve kalitesi sivil toplumun yapısını ve fonksiyonlarını doğrudan etkilemekte ve sözkonusu süreçlerin mahiyetini de belirlemektedir. Bu çalışmanın hedeflerinden birisi de İslam ülkelerindeki çatışmalarda hükümetlerin tutumlarının sivil toplum kuruluşlarının veya yapılarının kapasitelerini, faaliyetlerini ve etkinliklerini hangi oranda belirleyici olduğunu tartışmaktır.

Çalışmanın ilgili bölümlerinde detaylı bir şekilde değinileceği gibi, çatışma çözümü ve barış inşası literatürü ve örnek uygulamalar İslam ülkeleri dışında ve uluslararası ilişkiler disiplininin ana ve alt teorileri çerçevesinde geliştirilmiştir. Ayrıca sivil toplum kuruluşu bir şemsiye kavram olarak İslam ülkelerindeki birçok sivil yapıyı içerse de kaynağı ve modern anlamda yapısı itibarıyla İslam ülkelerinde gelişmesi Batı ülkelerine nispeten

yenidir. İslam ülkelerindeki çatışmalara Müslüman sivil toplum kuruluşlarının müdahalesinde literatürün ve buna bağlı olarak geliştirilen tekniklerin olduğu kadar sivil toplum kapasitesinin İslam kültürüne ve Müslüman toplumların dinamiklerine uyumu önem arz etmektedir. Hiç şüphesiz “Müslüman sivil toplum kuruluşu” ve “İslami STK” niteliği Müslümanlar tarafından kurulan ve faaliyet icra eden tüm sivil yapıları ihtiva etmektedir (Kaag, 2008). Çalışmada İslam ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarının çatışma çözümleri ve barış inşası literatürüne ve uygulamalarına hangi oranda katkıda buldukları, yerel kültürle nasıl sentez yaptıkları, sivil toplum kuruluşu yapılarını ve faaliyetlerini nasıl uyarladıkları araştırılacaktır. Bu sayede çatışma çözümleri ve barış inşası literatürüne İslam dünyasının katkı yapıp yapamayacağı, kendine özgü bir barış inşası formülü geliştirip geliştiremeyeceği tartışılacaktır.

Son olarak, bu çalışmanın amaçlarından birisi de İslam ülkelerinde çatışmaların önlenmesi ve barış inşası sahasında pozitif barışa ve farklılıkların yönetimine katkıda bulunan sivil toplum kapasitesini tespit edip bunu hangi teknik ve usullerle yaptıklarını araştırmaktır. Bu kapasite geleneksel sivil yapılarla birlikte modern sivil toplum kuruluşlarını da ihtiva etmekte ve tez boyunca bu kavramlar müteradif kullanılmaktadır. Yani sivil toplum yapısı ve sivil toplum kuruluşu tabirleri bazen dar ve geniş anlamda sivil toplum yapısını ifade ettiği gibi bazen de aynı anlamda kullanılabilir. Sadece çatışmayı ortadan kaldıracak (negatif barış tesisi) inisiyatifler ve faaliyetler değil çatışmasızlık ve barış durumunu sürdürecektir (pozitif barış tesisi), toplumsal direnci artıracak ve çatışma sebebi olabilecek olan farklılıkların yönetilmesine katkıda bulunacak faaliyetler de sivil toplum kuruluşlarının çalışma sahasına girmektedir. Çatışma riski olan, toplumsal fay hatlarının canlı olduğu bölgelerde çatışmayı önlemek için veya çatışma sonrası barış inşası çalışmalarının başarılı olması için pozitif barış ve farklılıkların yönetimi hedefiyle çalışan sivil toplum kuruluşlarının veya sivil örgütlenmelerin varlığı ciddi anlamda önem arz etmektedir.

Araştırmanın Konusu

Modern anlamda sivil toplum kuruluşları İslam toplumlarında modernleşme tarihine göre geçtiğimiz yüz yılın ikinci yarısında yaygınlaşmış olsa da özellikle vakıf geleneği ve yerel toplumsal örgütlenme modellerinin varlığı ve sivil toplum kuruluşlarının ayırt edici vasfı

olan gönüllülük esasının Müslüman toplumlarda köklü ve yerleşik olması sivil inisiyatif bilincinin yeni olmadığını göstermektedir.

İslam ülkelerinin işgal ve sömürge sonrası bağımsızlık süreçleri, toplumsal meşruiyet sorunu olan totaliter ve otoriter yönetim dönemleri, sancılı demokratikleşme safhaları ve ekonomik bağımlılığın getirmiş olduğu zorluklar sivil toplumun gelişim seyrini etkilemiştir. Dolayısıyla çatışmalara, toplumsal fay hatlarına, gerilim alanlarına müdahale edecek sivil toplum kapasitesinin inşası oldukça sınırlı ve geç dönemde olabilmektedir.

Dünyadaki farklı yoğunluk ve boyutlarda gerçekleşen çatışmaların çoğunlukla İslam ülkelerinde meydana gelmesi ise çatışmaların çözülmesine yönelik her ölçek ve seviyede müdahaleyi zorunlu kılmaktadır. Bu müdahalenin çok boyutlu, çok çeşitli, bütüncül ve kozmopolit olması ise çatışma zeminlerinin geçirmiş olduğu evrim incelendiğinde görülecektir ki şarttır (Kaufman, 2006).

Buradan hareketle bu çalışmanın konusu olan İslam ülkelerindeki çatışmalara Müslüman sivil toplum kuruluşlarının müdahalesi ile ilgili olarak şu esas hipotezler öne sürülmektedir:

- Müslüman sivil toplum kuruluşları, İslam ülkelerindeki toplumların direncinin artırılmasında, çatışmaların yönetiminde, dönüştürülmesinde, çözümünde ve çatışma sonrası barış inşası çalışmalarında etkili olmaktadır.

- İslam ülkelerindeki demokratikleşme ile doğru orantılı olarak sivil toplum kuruluşları da koruma, izleme, toplumsal uyum, arabuluculuk, grup içi sosyalleşme, savunma, hizmet sağlama ve radikalleşme ile mücadele gibi fonksiyonlarla çatışma çözümleri ve barış inşasında önemli görevler yerine getirmektedir.

- Uluslararası ilişkilerde devletler asıl aktörler olsa da iletişim ve ulaşım imkânlarının genişlemesi ve değişmesi sebebiyle çatışma ve savaşlar hibrid özellik kazanmış ve devlet dışı aktörler etkili olmaya başlamıştır. Çatışma çözümleri ve barış inşası faaliyetleri de sadece elit düzeyde değil, tavandan tabana, hibrit ve kozmopolit olmak zorundadır.

Bu çalışmanın her safhasında yukardaki üç hipotez ayrıntılarıyla incelenecek, sorgulanacak ve tahlil edilecektir. İslam ülkelerindeki çatışmaların dinamikleri, hükümet sistemleri ve sivil toplum yapılarının ilişkileri, uluslararası örgütlerin inisiyatifleriyle birlikte tartışılarak bu hipotezlerin ispatları aranacak ve çatışma çözümleri ve barış inşası

literatürüne katkıda bulunulmaya çalışılacaktır. Kronik, çözümlenmiş, yeni başlamış, dönüştürülmüş çatışmalar ve sivil toplum kuruluşlarının bu çatışmalara müdahale süreçleri ele alınırken çalışma sistematığının iyi anlaşılması ve tezin sağlıklı formülasyonu için bir takım araştırma sorularına cevap aramak gerekmektedir. Bu tezde cevaplandırılmaya çalışılan sorular şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Çatışma çözümleri ve barış inşasına sivil toplum kuruluşlarının müdahalesi nasıl olmaktadır?
- 2- İslam ülkelerindeki sivil toplum yapısı İslam ülkelerindeki çatışmalara müdahale edecek kapasitede midir?
- 3- Müslüman sivil toplum kuruluşları hangi yollarla çatışmalara müdahale etmektedir ve barış inşasına katkıda bulunmaktadır?
- 4- Müslüman sivil toplum kuruluşlarının çatışma çözümlerine ve barış inşasına katkı anlamında yeni bir teorik ve pratik model geliştirmesi mümkün müdür?
- 5- Müslüman sivil toplum kuruluşlarının çatışma çözümlerine ve barış inşasına yönelik çalışmaları İslam ülkelerinin ortak bir barış formülü bulmasına yardımcı olabilir mi?
- 6- İslam ülkelerindeki ve/veya İslam ülkelerinin taraf olduğu çatışmalardaki dinamikler sivil toplum kuruluşları için nasıl bir organizasyonel, beşerî, teorik ve teknik kapasiteyi zorunlu kılmaktadır?

Bu araştırma sorularına verilecek cevaplar bu tezin konusu olan İslam ülkelerindeki çatışmalara Müslüman sivil toplum kuruluşlarının müdahalelerini ve bu inisiyatiflerin başarı oranlarını tespit etmekten öte kapsamlı bir barış inşası modeli için gereksinim duyulan teorik ve pratik unsurları da ortaya çıkaracaktır. Müzminleşmiş, dondurulmuş, çözülme evresinde olan, çözülmüş çatışmalarla birlikte pozitif barış inşası döneminde toplumsal direncin artırılması durumlarında sivil toplum şemsiyesine giren tüm toplumsal örgütlenmelerin neler yapmasına ve yapmamasına dair sistemli ve analitik modeller ve yaklaşımlar bu araştırma sorularının cevaplandırılmasıyla tesis edilebilecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Çatışma çözümleri ve barış inşası yaklaşımları disiplinlerarası bir çalışmayı gerektirse de öncelikli olarak uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesi içerisinde incelenmelidir. Teoride

ve uygulamada sosyolojiden teolojiye, psikolojiden ekonomiye, kalkınma modellerinden entegrasyon teorilerine kadar birçok disiplinden faydalanılarak geliştirilen çatışma çözümleri ve barış inşası uluslararası ilişkiler ana ve alt teorilerine göre şekillenmektedir. Bu sebeple bu çalışmada ilk olarak çatışma çözümleri ve barış inşası temel kavramlarının uluslararası ilişkiler teorileri içindeki yerleri tartışılacak ve uluslararası ilişkiler literatürü bu açıdan taranacaktır. Ayrıca barışı yapma, barışı koruma ve barış inşası yaklaşımlarının pratik yansımalarının örnekleri ele alınacak ve sivil toplum kuruluşlarının bu süreçlere müdahalesinin teorik temelleri literatür içerisinde araştırılacaktır.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde şekillenmeye başlayan, özellikle Soğuk Savaş sonrası geliştirilen çatışma çözümleri ve barış inşası çalışmalarının ve Birleşmiş Milletler bünyesinde teorik ve pratik temelleri atılan barış yapma, barışı koruma ve barış inşâ etme kavramlarının İslam ülkeleri dışındaki hükümetler ve sivil toplum seviyesindeki uygulamalarından hareketle, sivil toplum kuruluşlarının müdahale modelleri ikinci olarak çalışmada ele alınacaktır. Çalışmanın bu kısmında sivil toplum-devlet ilişkileri literatürü siyaset bilimi çerçevesinde incelenecek ve örnek olaylarla birlikte sivil toplum literatürü ulusal ve uluslararası fonksiyonlarıyla birlikte araştırılacaktır.

Çalışmanın doğrudan konusu olmasa da İslam ülkelerindeki sivil toplum yapısının tarihi arkaplanı, mevcut faaliyet şekli ve sahasına etki ettiği için İslam'da barış ve çatışma modelleri literatürü ile birlikte değerlendirilecek ve günümüzdeki çatışmalara müdahale ve barış inşasına katkı çerçevesinde üretilen literatür özellikle taranacak ve sivil toplum kuruluşlarının motivasyonlarına etkisi araştırılacaktır.

Çatışma çözümleri ve barış inşası uygulamalarında sivil toplum kuruluşlarına ayrılan alan sınırlı olsa da her çatışmaya özgü şartlar, dolayısıyla sivil toplumun her çatışmaya etkisi ve nüfuzu da başkadır. Bu itibarla tarih, sosyoloji, sosyal psikoloji gibi disiplinlerden örnek olayların çözümlenmesinde ve çatışma haritalandırması süreçlerinde faydalanmak amacıyla ayrı bir literatür çalışması yapılacaktır. Böylelikle sivil toplum kuruluşlarının çatışma çözümleri ve barış inşâ süreçlerine müdahale yollarının şekillenmesinde ve kuşatıcı barış modellerinin geliştirilmesinde ilgili disiplinlerin ne derece belirleyici olduğunun tespit edilmesi mümkün olacaktır.

Ayrıca çatışma çözümleri ve barış inşası gerek elit seviyede gerekse sivil toplum seviyesinde güvenlik çalışmalarıyla doğrudan ilgilidir. Bu bağlamda güvenlik

literatüründen çalışma boyunca faydalanılacak ve bilhassa 21. Yüzyılın önemli konularından birisi olacak olan hibrit savaşlar incelenerek hibrit barış modelleri ve bu modellerde sivil toplum kuruluşlarının rolü ayrıca ele alınacaktır. Çatışma ve barış araştırmalarının önemli bir konusu olan hibrit savaşlar ve yeni nesil terör örgütlerinin toplumsal fay hatlarına yönelik saldırı ve tehditlerine karşı sivil toplum kuruluşlarının hibrit inisiyatifleri ile ilgili faaliyetleri ve bunun İslam ülkelerindeki modelleri teorik ve pratik yönden değerlendirilecektir.

Son olarak, iki örnek olay incelemesiyle konunun teorik unsurlarının sahaya yansımaları araştırılacaktır. Örnek olay seçiminde iki çökmüş devlet (failed state) olan Suriye ve Yemen içerisindeki çatışmalara sivil toplum müdahalesi incelenecektir.

Dünya savaşları sonrasında şekillenen uluslararası sistem İslam ülkelerinin siyasi, ekonomik, sosyal ve etnik çatışma alanlarıyla karşı karşıya kalmasına mâni olamadı. Hatta kurulan yeni sistem bu çatışma zeminlerini beraberinde getirdi. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle gün yüzüne çıkan çatışmalar ise Filistin (Esposito, 2006) ve Keşmir gibi müzmin çatışmalara eklenince uluslararası sistem adeta kilitlendi. Birleşmiş Milletler bünyesinde yeni çözüm mekanizmaları kurulmaya çalışılsa da jeopolitik boşluk alanlarının nüfuz mücadelesinin yeni zemini olması tarihte görülmemiş katliamların yaşanmasına sebep oldu (Tolbert ve Solomon, 2006) (Richmond, 2004). Ardından yaşanan 11 Eylül sonrası Afganistan ve Irak işgalleri ve “Arap Baharı” sonrası karşı devrim hareketlerinin ve terörle mücadele süreçlerinin sebep olduğu travmatik dönem İslam ülkelerini yeni ve henüz sonu belli olmayan bir çatışma ve şiddet sarmalına sürükledi.

2005-2015 arasında İslam Dünyası'nda yeni sivil ağların kurulmasına katkıda bulunan bu tezin yazarı son yirmi yılını İslam ülkelerindeki sivil toplum yapısı, devlet-sivil toplum ilişkisi, kronik ve yeni çatışma alanları, toplumsal fay hatlarının tahkim edilmesine yönelik sivil inisiyatifler üzerine çalışmalarla geçirdi (İsbilir, 2013; İşbilir, 2014; Akpınar, 2016; Merley, 2011; Anadolu Ajansı, 2014) Çalışmanın konusu olan İslam ülkelerindeki çatışmalara sivil toplum kuruluşlarının müdahalesini, karar alıcılara etkisini, barış inşâ süreçlerine katkılarını farklı boyutlarıyla sahada tespit etme imkânına sahip oldu. Bu tezde özellikle bu tecrübeden hareketle yapılan çalışmalar incelenecek ve teorik perspektif örnek olaylarla desteklenecektir.

Ayrıca İslam ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarının yayımlanmış faaliyet bültenleri incelenmekle birlikte doğrudan sivil aktörlerle, siyasi karar alıcılarla ve uzmanlarla birebir yapılan derinlemesine mülakatlarla tezin varsayımları ve iddiaları desteklenmeye ve araştırma soruları cevaplandırılmaya çalışıldı.

Konuyla ilgili sınırlı literatür kaynak olarak kullanılmakla birlikte İslam ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarının çatışmaların çözümüne ve barış inşasına katkı çerçevesinde koruma, izleme, savunma, toplumsal uyum, grup içi sosyalleşme, hizmet sağlama, arabuluculuk ve radikalleşmeyle mücadele gibi faaliyetleri ile ilgili üretilen rapor, bülten, makale ve açıklamalar ayrı ayrı aşağıdaki kısımlarda incelenerek tezde ispatlanmaya çalışılan hipotezler çerçevesinde ele alınacaktır.

Araştırmanın Önemi

“İslam Dünyası”, dinamik ve şemsiye bir kavram olarak coğrafi bir tanımlama olmaktan çıkmıştır. Tezin başlığında “İslam ülkeleri” derken aslında nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkeler kastedilmektedir ve illa coğrafi bir bütünlüğe atıf yapılacak olursa İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi ülkelerin oluşturduğu coğrafya bu tanım için en kapsayıcı ve en doğru çerçeve olabilir. Bu coğrafi çerçeve bile son yüzyılda sürekli genişleyerek evrilmiştir. Bununla birlikte savaşların, ekonomik unsurların ve çatışmaların sebep olduğu demografik hareketler sonucu Müslüman toplumlar gayrimüslim ülkelerde azınlık olarak yaşamaya başlamışlar ve yadsınamayacak bir büyüklüğe erişmişlerdir. Öyle ki bugün bazı gayrimüslim ülkelerdeki Müslüman nüfusu İslam ülkelerinin bir kısmının nüfusundan daha çoktur. İşte bu Müslüman diasporayı oluşturan toplumlar da “İslam Dünyası”na dahil olarak değerlendirilebilmekte ve İslam ülkelerindeki ve İslam ülkelerinin taraf olduğu çatışmalarda siyasi, entelektüel, ekonomik ve psikolojik etkilere sahiptir ve doğrudan etkilenmektedir.

Bu çalışmayı önemli kılan en temel unsur, nüfusu ve etkinliği küresel ölçekte artan İslam Dünyası'nın çatışmaların odağında olması ve bu çatışmalara karşı bugüne kadar güçlü bir antitez üretememesidir. Barış, İslam'ın ve İslam Dünyası'nın teorik olarak aslı bir unsuru olmasına rağmen hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve toplum seviyesinde bunun pratiğe aksettirilememesi ve etkili barış inşâ formüllerinin ve mekanizmalarının kurulamaması bugün İslam Dünyası'nın en önemli sorunudur. Çatışma ve terörün odağı olarak görülmekten terörün kaynağı olarak değerlendirilmeye dönüşen süreç küresel bir

İslam karşıtlığını sadece gayrimüslim ülkelerde değil İslam ülkelerinde de doğurmuş ve yaygınlaştırmıştır.

İslam Dünyası'ndaki sivil ve resmi yapılara yönelik uzun süreli çalışmalarım sonucu şahit olduğum olaylar ve edindiğim kanaat bu tezi yazmamdaki en önemli motivasyon olmuştur. Özellikle sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilebilecek tüm sivil örgütlenme modellerinin barış ve uzlaşma kültürünü yayma ve toplumsal fay hatlarına karşı toplum direncini artırma kabiliyetleri, toplumsal meşruiyet sorunu olan hükümetlerle aralarındaki mesafeye ve hareket alanlarının darlığına rağmen İslam ülkelerindeki çatışmaların çözümüne ve kapsamlı bir barış inşasına katkılarının olabileceği hususundaki ümidim ve değerlendirmelerim beni bu araştırmaya sevk etti.

Negatif barışla yetinmeyip pozitif barış inşası için yüzyıllarca çaba sarfetmiş, bu sahada zengin bir literatür oluşturmuş, barış asırları inşâ etmiş ve siyasi ve sivil mekanizmalar kurmuş bir medeniyetin mensuplarının sürekli çatışmalar ve terörizmle anılması tarihi süreklilikle bağdaşmayan bir olgu olduğundan hareketle mevcut çatışma çözümleri ve barış inşası teorileri ve uygulamalarına ilave olarak İslam Dünyası sivil toplum kuruluşlarının yeni bir sözünün olabileceği beni bu çalışmayı yapma hususunda cesaretlendirdi.

Nitekim çatışma çözümleri ve barış araştırmaları literatürü ve uygulamalarının, mevcut uluslararası sistemin çarpıklıkları sebebiyle istenilen sonuçları veremediği, bilakis kronik çatışmaları daha da derinleştirdiği, özellikle şiddet içeren çatışmaları siyasi nüfuz mücadelesinin seyrine göre engelleyemediği veya çözüm safhalarında yine küresel güç mücadelesinin bir sonucu olarak çıkar çatışmalarına göre dizayn edilmesi için araçsallaştırıldığı acı gerçeğinden hareketle, İslam ülkelerinin kendi taraf olduğu çatışmaların çözülmesi için kendine özgü modeller ve mekanizmalar tesis etmesi gerektiği sonucuna vardım. Bu tezin hipotezlerinde ve araştırma sorularında da ifade edildiği gibi İslam ülkeleri sivil toplum yapıları teorik ve potansiyel birikimini pratiğe aksettirebilirse ve mevcut literatürden faydalanarak etkili ve yeni bir formülasyon ve sistem inşa edebilirse çatışmalarını dönüştürme, çözme, yönetme ve barışı inşa etme kabiliyetine fazlasıyla sahiptir.

Bu kabiliyetin ve kapasitenin tespiti bu tezin aslî konusudur ve çalışmayı önemli kılan unsurdur.

Çalışmayı kısıtlayan en önemli unsur ise İslam ülkelerindeki sivil toplum yapısının değişkenliği, şeffaflıktan uzak oluşu ve hükümetleriyle ya çok iç içe veya çok uzak oluşu, dolayısıyla bilgilere erişimin oldukça zor olmasıdır. Bazı İslam ülkelerinde özellikle çatışma bölgelerinde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının açıkladıklarıyla icra ettikleri arasında ciddi farklılıkların olması bu tür çalışmalar için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Herhangi siyasi bir sınırlandırma olmasa da sivil toplum kuruluşlarında raporlama sisteminin yerleşmemiş olmaması derinlemesine mülakat ve izleme ile ancak gerekli bilgilere ulaşımı mümkün kılmaktadır.

Çalışmanın bir diğer kısıtı, İslam ülkelerinde çatışma çözümleri ve barış inşası konusunda yeterli literatürün ve insan kaynağının oluşmamasıdır. Sivil toplum kuruluşları bu literatür eksikliğinden dolayı aslında bu sahada icra ettiği faaliyetleri sistematik bir şekilde yapamamakta, sözkonusu literatürü bildiği ve bildiği teknikleri kapasitesi oranında uyarlayabildiği ölçüde hayata geçirebilmektedir. Araştırmalarımız esnasında aslında çatışma çözümleri ve barış inşası çerçevesinde icra ettiği bir faaliyeti bambaşka bir yaklaşımla yapan sivil toplum kuruluşlarıyla karşılaşmak, bu alandaki sivil toplum faaliyet sahalarından birisi olan sivil toplum kuruluşu çalışanlarına yönelik çatışma çözümleri, barış ve arabuluculuk eğitimlerinin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Özellikle Soğuk Savaş sonrasında İslam'ın ve Müslüman toplumların şiddet, çatışma, ayrımcılık ve baskı ile özdeşleştirilmesi ve şiddet-İslamofobi kısır döngüsü İslam ülkelerini ve Müslüman toplumları çatışma, savaş, barış, uzlaşma, birarada yaşama, çoğulculuk gibi kavramları yeniden ve soğukkanlı bir şekilde değerlendirmeye zorlamaktadır. Böyle bir zeminde barış araştırmaları ve çatışma çözümü çalışmalarının dikey ve yatay olarak sivil toplum kuruluşlarınca sahiplenilmesi İslam Dünyası için mevcut durumdan bir çıkış yolu stratejisi sunabilir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde teorik ve kavramsal çerçeve ile çatışma çözümleri ve barış inşası ile birlikte sivil toplum kuruluşlarına dair literatür incelenmiştir. Çatışma çözümleri ve barış inşasının uluslararası ilişkiler teorilerindeki yeri, barış çalışmalarının tarihçesi ve temel kavramlar ele alındıktan sonra sivil toplum kavramı, tarihi, sivil toplum-devlet ilişkisi, sivil toplum kuruluşlarının dış politikaya etkisi ve nihayet sivil toplum kuruluşlarının çatışma çözümleri ve barış inşasına müdahale

ve katkısının teorik temelleri değerlendirilmiş ve yerel, ulusal ve uluslararası örgütlerin bu sahaya katkıları tartışılmıştır (Alvarez, 2006). Bu bölüm tezin temelidir ve İslam ülkelerindeki sivil toplum anlayışı ve faaliyetleriyle birlikte çatışmalara ve barış inşası faaliyetlerine katkısının anlaşılabilmesi için bu teorik ve kuramsal zemine ihtiyaç vardır.

İkinci bölümde İslam ülkelerindeki sivil toplum anlayışı ve sivil toplum yapısı ayrı ayrı değerlendirildikten sonra özellikle çatışmalara sahne veya taraf olan İslam ülkelerindeki sivil toplum kuruluşları ve merkezi İslam ülkesinde olmayan ama Müslümanlar tarafından idare edilen sivil toplum kuruluşlarının organizasyonel ve operasyonel yapıları, faaliyet sahaları ve kapasiteleri tezin konusu çerçevesinde incelenmiştir.

İkinci bölümde ise ilk bölümde ele alınan çatışma çözümleri ve barış inşasına sivil toplum kuruluşlarının müdahale yolları, İslam ülkelerindeki sivil toplum anlayışı ve yapısı ile birlikte İslam ülkelerindeki çatışmalara hangi seviyede ve hangi yoğunlukta müdahale edildiği tespit edilmektedir. İslam ülkeleri sivil toplum kuruluşlarının pozitif barış faaliyetleri, çatışmayı önlemeye ve toplumsal fay hatlarını onarmaya yönelik aktiviteleri, sıcak çatışmalara müdahaleleri, kronik ve dondurulmuş çatışmaların dönüştürülmesi ve çözülmesi için atılan adımlar, çatışma sonrası barış inşasına katkıları bu bölümde ayrı ayrı tahlil edilmektedir.

Son bölümde seçilen örnek olayların haritalandırması yapıldıktan sonra, çatışmanın bağlamı ile birlikte ilgili ülke ve/veya bölgedeki sivil toplum kapasitesi ve sivil toplum kuruluşlarının koruma, izleme, sosyal uyum, grup içi sosyelleşme, savunma, hizmet sağlama, arabuluculuk, insani diplomasi ve deradikalizasyon sahalarında yaptıkları ve etkileri ayrı ayrı incelenmekte ve her olay çerçevesinde tezin hipotezleri test edilmekte ve araştırma sorularına cevaplar aranmaktadır.

BÖLÜM I: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Çatışma Çözümleri ve Barış İnşası

Çatışma, insanın olduğu her yerde olan, farklı yoğunlukta, türde ve boyutta vukua gelen bir olay, durum veya süreçtir. İnsan topluluklarının ortak özelliği olan çatışma, bireyin kendi içinde gerçekleştirebildiği gibi, bireyler, topluluklar, etnik gruplar arasında, dinî, ekonomik, sosyal, siyasal veya etnosentrik motivasyonlarla gerçekleşebilir (Lee, 2011). Ekonomik farklılıklar, kültürel yapılar, psikolojik gelişmeler ve politik organizasyonlardan beslenen çatışma, iki veya daha fazla taraf arasındaki muhtelif amaçlar veya algılar sonucunda tür değiştirebilir ve sözgelimi gizli çatışma açık çatışmaya dönüşebilir. Aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacağı gibi çatışma süreçlerinin yönetilme veya gelişimine bağlı olarak çatışma, fazlar arasında değişkenlik gösterir; durağan değil dinamikdir.

Haddizatında İngilizce “conflict” kelimesinin tercümesi olarak kullanılan “çatışma” kelimesinin sözlük ve kavramsal anlamı husunda kesin bir mutabakat yoktur. Bireyler, topluluklar veya ülkeler arasındaki anlaşmazlık durumu olarak görülen çatışma, Türk Dil Kurumu (TDK) tarifine göre “savaş” ve “silahlı vuruşma” anlamına geldiği gibi bireylerin yaşadığı ve aynı anda ortaya çıkan birbirine zıt ve karşıt isteklerin sebep olduğu ruhsal duruma da işaret etmektedir (TÜRK DİL KURUMU, 2022). Algı, değer veya sosyal psikolojiyle alakalı daha soyut unsurlar da çatışmalara sebep olabilmektedir (Thacher ve Rein, 2004). Çatışma denilince Türkçe’de ilk olarak savaş veya silahlı kavga akla gelse de psikolojik gerginlikten şiddet içeren, geleneksel veya siber çatışmalara kadar farklı türde ve bireysel seviyeden uluslararası ölçüğe kadar farklı boyutlardaki anlaşmazlıklar aynı kelime ile ifade edilebilmektedir.

Kavramsal anlam olarak çok daha karmaşık ve tartışmalı olan çatışma, farklı tanımlar, unsurlar ve yaklaşımları içermekte ve konuyla ilgilenen teorisyenler, araştırma kurumları ve akademisyenler kavramı farklı şekillerde tanımlamakta ve geliştirmektedirler. Bununla birlikte yapılan ve geliştirilen tanımlarda ortak noktalar oldukça fazladır. Kısaca bu ortak noktaları ve kavrama dinamizm katan unsurları ifade etmek gerekirse, öncelikle, çatışmanın olması için en az iki taraf arasında, kaynakların kıtlığı veya hedeflerin çakışması sebebiyle yahut algı zıtlığı dolayısıyla mücadelenin olması gerekir. Bu mahiyetteki iki veya daha çok tarafın birbirine bağımlı olması ve karşılıklı müdahale

algılamaları veya tespit etmeleri çatışmanın varlığı için yeterli sebep olarak kabul edilebilir (T.C. İçişleri Bakanlığı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2017). Bu itibarla çatışma yönetimi, çatışma çözümü, çatışmanın dönüştürülmesi veya barış çalışmaları çerçevesinde algıların dönüştürülmesi veya yönetimi de başlıbaşına bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu tezin konusu olan sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara ve barış süreçlerine müdahalesi çerçevesinde algı yönetimi konusu sivil alanla kesişmesi münasebetiyle ayrıca incelenecektir.

Her yıl Çatışma Barometresi başlıklı küresel raporlar hazırlayan HIIK ise çatışmayı hedeflerini başarma ve çıkarlarını korumakta kararlı en az iki (devletler, örgütlü topluluklar, gruplar) taraf arasında vukubulan ve bir süreç içerisinde tanımlanabilen ulusal çıkarların uyuşmazlığı olarak tarif eder (HIIK, 2022).

Siyasi çatışmalar siyasi, ekonomik, ideolojik, kültürel farklılıklar, etnik ve dinî ihtilaflar, coğrafi unsurlar, psikolojik sebepler, iletişim sorunları ve algı farklılıkları gibi sebeplerle başlar. Bu sebeplerin biri ve birkaçı çatışmaya sebep olduğu gibi çatışma sürecinde bu sebeplerin etkisi değişebilir. Daha önce de ifade edildiği gibi çatışma dinamik bir süreçtir. Ayrıca, hükümetlerin icraatlarından memnun olmayan toplum kesimlerince çatışmalar üretilebildiği gibi, devletler tarafından uygulanan baskıcı politikalar, ayrımcılıklar ve sistematik şiddet gibi sebeplerle de çatışmalar çıkabilmektedir. Özellikle demokratikleşme ve sistematik insan hakları sorunları yaşayan ülkelerde devlet dışı aktörler aracılığıyla devlet içi çatışmalar çıkabilmekte, bu çatışmalar bir süre sonra yoğunluk seviyesi değiştiği için savaşa dönüşebilmektedir. Bu tür durumlarda savaşın gerçekliği ile tarafların uyguladığı iletişim stratejileri sebebiyle algısı bambaşka olabilmektedir. Siyasi çatışmaların bir kısmı ise ekonomik sebeplerle ortaya çıkar. Gelir dağılımı adaletsizliği, yüksek işsizlik, fakirlik, yolsuzluk, doğal kaynakların paylaşım sorunu gibi sebepler siyasi çatışmalara yol açabilir.

Siyasi, ekonomik, kültürel ve dini birçok unsurun başlangıçta ve süreçte etkili olduğu çatışmaların seyrini asker-sivil ilişkileri, medya ve sivil toplumun rolü, toplumsal direnç, uluslararası ve bölgesel aktörlerin ve destek gruplarının rolü, devlet bürokrasisinin toplumsal gruplara muamelesi ve tavrı da etkilemektedir.

Yoğunluğuna ve boyutuna göre çeşitleri bulunan çatışmaları HIIK'a göre beş grupta tasnif etmek mümkündür. Bunlar, görünmez veya gizli çatışma, görünür çatışma, kriz,

şiddetli kriz ve savaştır. Çatışmanın fazları olarak da ifade edilebilecek olan bu beşli tasnif ayrıca şiddet içeren veya şiddet içermeyen çatışma olarak da iki kısımda incelenebilir. Her bir safhanın ve bu safhaların içerisindeki yoğunluğun durumuna göre çatışmanın yönetimi, önlenmesi, yatıştırılması, dönüştürülmesi, çözümü gibi yaklaşımlar ve bu yaklaşımlarda hangi aktörlerin ne gibi müdahalelerde bulunabileceği bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacaktır (HIIK, 2022).

Barış, insanın ulaşmak istediği, insanlığın en büyük arzusu olan, her ölçekte her sahada tesis etmeye çalıştığı bir durum olmakla birlikte uluslararası ilişkiler sahasında oldukça yeni bir kavramdır. “Barış çalışmaları” ise özellikle dünya savaşlarından sonra benzer felaketlerin yaşanmaması için geliştirilmeye çalışılan bir sahadır (Steinberg, 2007).

Barış kavramına yaklaşımlar siyasi, kültürel, dini, ideolojik, psikolojik ve ekonomik sebeplerden dolayı farklılıklar arzedeabilmektedir. Barış, çatışmanın ve savaşın olmaması veya sona ermesi hâli olarak anlaşılabilirdiği gibi gelişme, kalkınma, adalet kavramlarını ve benzeri değerleri de içeren çok daha geniş bir yaklaşımla da ele alınabilmektedir. Bu yaklaşım farklılıkları barışı tesis ve inşâ etme yöntemlerini etkilemekte ve belirlemektedir.

“Barış çalışmaları perspektifinden İsrail-Filistin sorunu” başlıklı makalesinde barış kavramına olan yaklaşımları ele alan Bora Bayraktar’a göre Ortaçağ Avrupasında “barış” denildiğinde savaşın başka yerde olması ve “Hıristiyan dünyasında barış” olarak kabul edildiğini ifade etmekte ve bu yaklaşımın Rönesans’la birlikte değiştiğini ve “Hıristiyan barışı” kavramının yerini “tüm insanlık için barış” kavramına bıraktığına dikkat çekmektedir. Barış kavramına yüklenen anlam bu dönemde genişlemiş ve negatif anlamına ilave olarak sosyal adalet, hürriyet, kalkınma, yaygın eğitim gibi kavramları da içerecek bir anlam düzeyine ulaşmıştır. Sebastian Franck’ın “hiçbir şeye zıttı ile ulaşılamaz” diyerek “savaşın barış getireceği” tezine karşı çıkması, Galtung’un “barışçı yollarla barış” formülünün öncüsü olarak kabul edilmiştir. Aydınlanma döneminde de bu eğilim devam etmiştir ve barışı tesis etmek için en uygun yolun siyasi birleşmeler olduğu konusunda bir kanaat oluşmuştur (Bayraktar, 2012).

2. Bölüm’de detaylı değerlendirilecek olan İslam’ın barış yaklaşımı ise Hıristiyan dünyasından başkadır. Müslüman toplumlarda barış Müslümanların diğer insanlarla ilişkisi biçimine göre belirlenmekte ve tanımlanmaktadır. Kelime anlamı itibariyle “barış”

demek olan İslam'da insan hayatı kutsaldır. Kur'ân-ı Kerim'de Maide Suresi'nin 32. Âyetinde geçen, "Kim bir nefsi, bir başka nefse ya da yeryüzündeki fesada karşılık olmaksızın öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur" ifadesi İslam'ın barış anlayışının referansı hükmündedir. İslam'a göre dünya siyaset alanı savaş ve barış durumuna göre Daru'l İslam, Daru'l Ahd (Daru'l Sulh) ve Daru'l Harb olmak üzere üçe ayrılır. Daru'l İslam ve Daru'l Sulh savaşın olmadığı, barış içinde kabul edilen yerlerdir. Daru'l İslam'da Müslümanlar hür ve emindirler ve ibadetlerini rahatlıkla yaparlar. Daru'l Sulh ise Müslümanların tehdit altında olmadıkları Müslüman olmayan ülke topraklarıdır. Daru'l Harp ise Müslümanların özgür olmadıkları, emniyetlerinin tehdit altında olduğu düşman devletlerin olduğu topraklardır (Bayraktar, 2012).

Referansı Tevrat olmak üzere Yahudilik'te de üç ayrı barış yaklaşımı vardır. Birincisinde kutsal olarak addedilen toprağın egemenliği eksen alınmıştır, ikincisinde insan hayatının kutsallığı öncelik olarak kabul edilmiştir, üçüncüsünde ise demokrasinin tesisi ve iç çatışmanın önlenmesi esas alınmıştır ancak bu da Tevrat'ın üstünlüğüne dayalı yöneticilerin halkın meşru taleplerine duyarlı olduğu yönetimlerin tesisi olarak kabul edilmiştir (Bayraktar, 2012).

1.1.1. Çatışma Çözümü

Çatışma gibi çatışma çözümü çabası da insanlık tarihi boyunca hep var olagelmıştır. Toplumlar çatışmaları çözmek veya önlemek için tarihte çok çeşitli kurumlar, kurallar ve mekanizmalar oluşturmuşlardır. 19. Yüzyılın sonlarında uluslararası hukuk çerçevesinde kurumsallaşma arayışları olmakla birlikte çatışma çözümünün ilk öncüleri Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkilerin ayrı bir disiplin olarak kurulmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır denebilir. 1918-1955 yılları arası iki dünya savaşının yıkıcılığının verdiği motivasyonla barışın sağlanması ve savaşların önlenmesi için devletlerarası dinamiklerin çalışıldığı bir dönemdir. İdealizmin de etkisiyle savaşların önlenmesi, sebepleri ve barışın sağlanması üzerine yapılan çalışmalar bu dönemde yoğunlaşmıştır. Ancak 1. Dünya Savaşı sonrası ortaya konulan çabaların 2. Dünya Savaşı'nı önleyememesi bu dönemi ve barışsever faaliyetleri zayıflatmış, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde yeniden Realizm yükselişe geçmiştir.

Savaşları önlemek ve barışı kalıcı hale getirmek için kurulan uluslararası örgüt olan Milletler Cemiyeti de bu anlamda başarısız olmuştur. Holsti'ye göre barış için ön koşullar

yönetim, meşruiyet, caydırıcı sistem, çatışma çözümü üreticileri ve kurumları, savaş sorununda mutabakat, barışçıl değişiklik üreticileri ve gelecek konulara dair öngürlerdir.

2. Dünya Savaşı sonrası çatışma çözümü sahasındaki çalışmalar zayıflasa da 1945-1965 arası dönemde önemli gelişmeler olmuştur (Holsti, 2016). Kenneth Boulding ve arkadaşları Journal of Conflict Resolution'un yayınına başlamaları bu dönemde olmuştur (1957). Savaşın önlenmesi üzerine çalışma yapan Boulding'e göre uluslararası örgütlerin reforme edilmesi ve araştırma ve bilgi kapasitesinin geliştirilmesi ile bu sağlanabilir. Bu sebeple bilimsel veri toplamak ve buna göre çalışmak önemlidir. Aşağıda ayrıca değerlendirilecek olan pozitif barış (yapısal şiddetin önlenmesi) ve negatif barış tartışmaları barış araştırmaları ve çatışma çözümü alanında etkili olmuştur.

Bu çalışmanın asıl konusu olan İslam ülkelerindeki çatışmaların çözümüne sivil toplum kuruluşların müdahalesi kapsamında yapısal şiddetin önlenmesi ve pozitif barışın sağlanması İslam toplumu gelenekleriyle örtüşmektedir. Zira pozitif barışın sağlanması devletlerin anayasal yapılarıyla ilgili olduğu kadar, doğrudan toplumsal dirençle ilgilidir ve bu direnç toplumsal sözleşmelere yansıdığı oranda pozitif barış tesis edilebilir.

Bu dönemin önde gelenlerinden John Burton'a göre çatışmaların altında tatmin edilememiş güvenlik, kimlik ve tanınma gibi ihtiyaçlar yatar. Burton, menfaatler ve ihtiyaçlar ayrımının yapılmasının çatışma çözümünde önemli olduğunu, menfaatler üzerine pazarlık yapılabileceğini ancak ihtiyaçların bu tarz pazarlıklarla tatmin edilemeyeceğine dikkat çeker (Burton, 1990). Bu sebeple temeli tatmin edilmemiş ihtiyaçlara dayanan çatışmalar çözülebilir. Çatışma onun altında yatan karşılanmamış ihtiyaçlara dönüştürülebilirse muhtemel bir çözüm için kapı aralanmış olur.

Barış araştırmaları yüzyılın ilk yarısında çeşitli disiplinler arasında yürütülmüş olsa da normatif ve disiplinlerarası politika odaklı bir akademik alan olarak 1950-1960 yıllarında kurulmuştur diyebiliriz.

Barış inşası (peacebuilding) kavramı ilk kez Johan Galtung tarafından 1975'te kullanılmıştır. Galtung, üç ayrı barış yaklaşımı olan barışı yapmak (peacemaking), barışı korumak (peacekeeping) ve barış inşası (peacebuilding) kavramlarından barış inşası anlayışını ise negatif barış ve pozitif barış ayrımını yaparak değerlendiriyor. Negatif barış, barışı koruma (peacekeeping) yoluyla fiziksel şiddetin olmaması olarak

tanımlanırken, pozitif barış ise barış yapma (peacemaking) ve barış inşası (peacebuilding) yoluyla yapısal şiddetin olmaması olarak tarif ediliyor (Galtung, 1996).

Çatışma çözümünde peacemaking (barışı yapma veya barışı temin) şiddetin sebebine yönelerek taraflar arasındaki gerginliğin bertaraf edilmesi olarak ifade edilirken, peacebuilding (barış inşası) ise adalet, eşitlik ve dayanışma kavramlarına dayanan yapıları ve kurumları tesis etmek olarak tanımlanıyor. Farklılıkların yönetimi de diyebileceğimiz barış inşası süreçleri toplumsal direnci artıracak tüm adımları, kurumları, yaklaşımları ve çalışmalarını ifade etmektedir.

Bu dönemde (1965-1985) çatışmaların yapısının daha iyi anlaşılması için farklı düzeyde yaklaşımlar benimsenmiş ve bunlar üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Harvard Okulu'nun problem çözücü ve ilkeli müzakere yaklaşımı bu bağlamda önemlidir. Bu yaklaşıma göre, müzakerelerde sıfır toplamlı oyundan ziyade ortak kazanç, kazan-kazan prensipleriyle hareket edilmeli, taraflar arasında iletişimin kolaylaştırılması ve güven tesis edilmesi esas alınmalı, çatışmanın altında yatan esas menfaat ve endişelere odaklanılması sağlanmalı ve sorunun çözümünde dair muhtemel engeller tahmin edilmelidir (Fisher ve Ury, 1981). Elise Bouldin ise barış ve çatışma çözümü sürecine daha geniş katılımı cesaretlendirmek için geleceği hayal etme (imaging future) fikrini geliştiriyor.

Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu uluslararası yapının çökmesi, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılması ve parçalanması ile birlikte ortaya çıkan jeopolitik boşluk alanlarının sebep olduğu etnik çatışmalar ve yeni gerilim alanları çatışma çözümü ve barış çalışmaları sahasına ilgiliyi yeniden artırdı. Bu dönemde müzakerelerde tartışmanın yerini diyalog kavramı aldı. Ortak noktaları bulmaya yönelik çabalar ve çözüm odaklı arayışlar çoğaldı. Uluslararası sivil toplum örgütleri ve barış çalışmaları sahasında bu dönemde daha fazla etkin olmaya başladılar (Fowler, 1996).

Çatışma çözümü ve barış çalışmalarının yeniden inşa dönemi diye de tavsif edilebilecek olan bu dönemde (1985-2005) devletler arası, devlet içi, etkin ve dinî çatışma alanları ortaya çıkmakla birlikte geçmişe oranla çatışmalar daha dinamik bir yapıya evrildiği için çatışma çözümü ve barış çalışmaları da aynı oranda dinamikleşmeye ve çeşitlenmeye başlamıştır (Diamant, 2000; Li, Kilgour ve Hipel, 2005). Çatışmaların karmaşıklığı ve dinamik oluşu sebepler ve etkilerin doğrusal olmadığını göstermekle birlikte klasik çatışma çözüm tekniklerinin yetersiz olduğu ve yeni yaklaşımlar gerektiği tespiti bu

dönemdeki gelişmelerin sonucudur. Kezâ tarafların niceliksel ve niteliksel olarak denk olmadığı çalışmaları ifade eden asimetrik çatışma durumlarında da geleneksel müzakere, diyalog ve problem çözme teknik ve mekanizmaları yetersiz kalmaktadır. Özellikle bu dönemlerde çatışmalarda etnisite, kültür (Powel, 1995), tarih, din ve mezhep gibi faktörler çalışmalarda çok etkili olmuşlardır (Tint, 2010). Medeniyetler çatışması tezi, din ve mezhep savaşları yaklaşımları, küresel cihat gibi kavramların türetilmesi bu dönemdeki çatışma karakteristiğinin çalışmalara yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen bölümlerde tartışılacağı gibi bu dönemdeki çatışmaların yüzde atmışların üstünde bir oranla İslam ülkelerinde gerçekleşmesi bu yaklaşımları ve üretilen literatürle birlikte geliştirilen mekanizmaları özellikle İslam ülkelerindeki uluslararası, ulusal ve yerel resmi ve sivil kurumlar tarafından yakından takip edilmiş, bu süreçte karşı tezler, alternatif yaklaşımlar ve girişimler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Barış inşası kavramının yaygınlaşması ve kullanımının artması ise Barış Gündemi (An Agenda for Peace) olarak bilinen, 1992 yılında yayımlanan BM Genel Sekreter raporundan sonra olmuştur. 17 Haziran 1992 tarihli, “Barış Gündemi, Önleyici Diplomasi, Barış Yapma ve Barışı Koruma” (An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and peace-keeping) başlıklı raporla uluslararası çatışmaları yönetmek için yeni bir çerçeve sunmaktadır. Bu rapor özellikle negatif barış inşasına odaklanmakta ve sınırlı bir barış inşası tanımı sunmaktadır. Bir başka ifadeyle, çatışmaların tekrar çıkmasını önlemek için silahsızlandırma (disarming), silahları yok etme (Lodgaard, 1997), mültecileri ülkesine geri göndermek (repatriating refugees), güvenlik güçlerini eğitmek, seçimleri izlemek (monitoring elections), insan haklarını korumanın iyileştirilmesi gibi bazı önlemler alınmaktadır (Rubin ve Jones, 2007). Ayrıca raporda kısa ve orta vadeli olarak görülen bu müdahaleler (short-to medium-term int. interventions), kalıcı temeller üzerine barışı kurmak gibi bir düşünce ihtiva etmemektedir. Yani barış inşasının referans kaynağı olarak görülen bu belgede, bu kavram açık, net olmayan bir kavram olarak görülmektedir.

Hiç şüphesiz bu yaklaşım 1990’lı yılların başındaki tarihsel bağlam içinde tutarlıydı. O tarihlerde özellikle Mozambik, Kamboçya, El-Salvador ve Zambiya örneklerinde olduğu gibi uzun vadeli silahlı çatışmalar çözümlenmişti (Harbom ve Wallensteen, 2009). Soğuk Savaştaki vekalet savaşlarının artık biteceği ve dünyada barışın daha yaygın olacağı düşüncesi hakimdi. Ancak Yugoslavya’nın dağılması ve Somali’deki çatışmalar bu algıyı

değiştirdi. Bu gelişmeler BM'ye sunulan 1992 tarihli raporda revizyon ihtiyacını doğurdu. 1995'te ve sonrasında yapılan eklerle barış inşası daha geniş bir şekilde yeniden kavramsallaştırıldı ve barış inşası, sadece barışı koruma operasyonlarına münhasır kılınmayıp daha geniş bir tanımlamayla önleyici tedbirleri içeren bir kavram olarak kabul edilmeye başlandı. Böylelikle Galtung tarafından tanımlanan barışın iki türü (negatif ve pozitif) barış inşası yaklaşımlarında teorik ve pratik sahada odaklanılan konular oldu (BM, 1992).

Bu dönemde ortaya çıkan bir başka kavram ise liberal barış inşası (Özpek, 2016) ve buna bağlı olarak liberal uluslararasılıık olmuştur (Paris, 1997; Paris, 2022). Silahlı çatışmalar sonrası devletlerin demokratik devletler olarak yeniden inşasına odaklanan bu yaklaşım Kant'ın demokratik veya liberal barış yaklaşımına dayanır. Kant'a göre devletlerin demokratik olmasıyla, diğer devletlerle ilişkilerinde barışçıl yaklaşımlar içinde olması arasında ilişki vardır (Çınar, 2018). Keza Rummel'in araştırmasına göre iç silahlı çatışmalar demokrasilerde çok daha az görölmektedir. Liberal barış tartışması Adam Smith'in 1776'daki çalışmalarına dayanır. Smith bu çalışmalarında demokrasi, ekonomik liberalleşme ve barış arasında muhtemel bir korelasyondan bahseder. Bu çalışmaya göre piyasa ekonomisinin seviyesi ne kadar yüksekse barış o kadar imkân dahilindedir (Büyükbaş & Atıcı, 2021). Bugün de liberal barış, çoğu demokratik ölkede serbest piyasa ekonomisi olduğu için demokratik barış tartışmasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. İşlam ölkelerindeki demokrasi ve meşruiyet seviyesi ile çatışmalar ve barış inşası arasındaki bağlantı bu çalışmanın ikinci bölümünde incelenecektir. Bu bağlamda bir diğer yaklaşım John Paul Lederach'ın sürdürülebilir uzlaşmayı (sustainable reconciliation) merkeze alarak geliştirdiği sürdürülebilir barış inşası yaklaşımıdır. Sonucu ve barış inşasının kapsamının belirsiz olması gibi bir kısıtı olan bu yaklaşıma göre barış inşası yapıların ve süreçlerin inşası ve nesiller süren bir eğitimle mümkün olabilir. Bu yaklaşıma göre barış inşası çok boyutlu ve uzun süreli bir çabadır ve birçok aktiviteyi ihtiva eder. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da barış inşasının demokratik düzenin gerekleri ve ön şartları olan kalkınma, ekonomik yeniden yapılanma ve demokratikleşmeyi kolaylaştırması ancak bu faktörlerin barış inşası ile özdeş olmadığı gerçeğidir (Çelik & Eminoğlu, 2022).

1.1.2. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Barış İnşası

Uluslararası ilişkiler disiplini barıştan çok savaşa odaklanan bir disiplindir. Barış çalışmaları, savaş merkezli çalışmalar çerçevesinde ele alınmış ve ilerlemiştir. Barışın inşası, barışın korunması ve barışın temini konularındaki araştırmalarla kıyaslandığında savaş, terörizm ve çatışmalar hakkında yapılan araştırma ve çalışmalar literatürde daha fazla yer almaktadır (Akyeşilmen, 2013).

Uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde barış inşasını konumlandırmak ve açıklamak çok kolay değildir. Özellikle barış inşa süreçlerine sivil toplumun müdahalesini orta seviye teorilerden yola çıkarak anlamlandırmak mümkün olabilmektedir. Haddizatında bütün uluslararası ilişkiler teorileri devletlerin oluşturduğu uluslararası sistemi düzenlemek ve böylelikle güvenlik, düzen veya adalet düzleminde barışı korumaya odaklanmaktadır.

Uluslararası ilişkiler teorilerinin barış inşasına yaklaşımlarını ortaya koyabilmek için pozitivist ve post-pozitivist teorilerin bakış açıları çerçevesinde incelemek gerektiği gibi doğrudan barış inşasına farklı perspektifler geliştiren orta seviye teoriler de ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

Uluslararası sistemin anarşik olduğu ve devletlerin idealist motivasyonlardan çok çıkarlarının peşinde olduğu anlayışından yola çıkarak egemen ulus-devletler arasındaki güç dengesine odaklanan Realizm içerisinde barış inşası, çıkarların korunması ve hegomonik güç doğrultusunda istikrar arayışını ifade eder. Realizme göre devletler uluslararası sistemin en önemli aktörleridir ve şiddetli çatışma uluslararası anarşi ve biyolojik determinizm ürünü olarak insan için kaçınılmaz bir tecrübedir. Bu yaklaşıma göre çatışmaları çözmek için üçüncü taraf olarak müdahale ederken devletlerin en önemli motivasyonları kendi ulusal güvenliğidir. Güç temelli, sıfır toplamlı ve kazan veya kaybet anlayışının esas olduğu devlet merkezli realist perspektif, devlet içi çatışmaların yükseldiği dönemde oldukça sarsıldı. Çünkü artık hükümetler savaş ilan eden, şiddete sebep olan veya arabuluculuk masalarında görülen yegâne aktör olmaktan çıktı. Ne kadar elit seviyede, hükümetler arası müzakere zeminleri hazırlansa da devlet içi çatışmaların taraflarından olan devlet dışı birtakım aktörler bu müzakerelere katılmadığı müddetçe çatışmaların durması, dönüşmesi veya barış temini mümkün olamaz hale geldi.

Realizm yaklaşımına mukabil idealizm ise uluslararası organizasyonlar, ilkeler ve standartlarla düzenlenmiş bir dünyayı ve barış inşasının milletler arasında barışı düzenlemede, denetlemede ve gözlemlenmede yardımcı olacak devletler üstü BM gibi kuruluşlar aracılığıyla ilkelerin ve standartların yerleştirilmesiyle gerçekleştirilmesini savunmaktadır. Halkların kendi iradelerinin hâkim olacağı yönetimlerle ancak barışın sağlanabileceği iddiasındaki idealizme göre devletlerarası ilişkilerde savaş kaçınılmaz değildir, insan özünde barışçıldır ve uluslararası sistem barışa doğru ilerlemektedir. Küresel barış ancak uluslararası hukuk ilkeleri esas alınırca tesis edilebilir. Barışın uluslararası seviyede tesisi ve kalıcı olması doğru kuralların ve normaların konulması kadar bunların denetimi için tesis edilecek yargı mekanizmalarına da bağlıdır. Uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve devletlerarası iş birliği mekanizmalarının kurulması idealizme göre küresel barışın sağlanabilmesi için şarttır. İdealizmin kısaca temas ettiğimiz bu iddiaları başarısız olduğu için orijinal haliyle geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiş ancak köken itibarıyla yakın olan diğer bazı uluslararası ilişkiler teorileri yaygınlaşmaya başlamıştır.

Marksizmden etkilenen yapısalcı uluslararası ilişkiler analizi ise adalet ve eşitliğe odaklanarak, sistemdeki güç ilişkilerini incelemektedir. Bu bağlamda barış inşası uluslararası sistemde köklü değişikliklerin gerçekleştirilebilmesi için kitleleri harekete geçirecek devrimsel bir yaklaşım olarak görülmektedir. Merkez-Çevre Teorisi ve Dünya Sistemi Teorisi gibi Marksist yaklaşımın ürünü olan yapısalcı teoriler küresel kalıcı barışın ancak kapitalizmin ortadan kaldırılması ve gelir dağılımında eşitliğin tesis edilmesiyle mümkün olabileceğini savunmaktadır. Bu teoriye göre kapitalizm dünya barışının önündeki en büyük engeldir. Kapitalizm merkez ülkeler lehine çevre ülkeler aleyhine asimetric bir bağımlılık oluşmasına sebep olmuştur. Barış inşasının teorisyenlerinden Johan Galtung'a göre emperyalizmin devamı olan yapısal şiddet ortadan kaldırılırsa kalıcı barış inşa edilebilir. Yoksulluk, gelir dağılımı adaletsizlikleri, sosyal hizmetlerin yeterli seviyede sunulmaması, ortalama ömür değişkenliği gibi unsurlar yapısal şiddete sebep olmaktadır. Ayrıca, yapısal şiddet toplumlar arası eşitsizlikler ve adaletsizliklere sebep olduğu için fay hatlarını belirginleştirmekte ve çatışmalara zemin hazırlamaktadır. Bu durum toplumsal barış için açık bir tehdittir. Galtung, uluslararası anlamda merkez-çevre ilişkisi ile birlikte her ülkenin de kendi içinde merkez-çevre ilişkisine dikkat çeker ve ulusal ve uluslararası ölçekte gerçekleşen

asimetrik ilişki değişmedikçe kalıcı barışın mümkün olmadığını ifade eder (Ramsbotham vd., 2011).

Benzer şekilde Dünya Sistemi Teorisi de kapitalizm temelli dünya ekonominin yapısının küresel barışın en önemli engeli olduğunu iddia etmektedir. Mevcut küresel ekonomik sistem gelişmiş ülkelerin menfaatlerine göre işlemekte ve küresel adaleti sağlamak ve fakirlikle mücadele için kurulan uluslararası örgütler de mevcut gelişmiş ülkelerin çıkarlarına göre hareket etmektedir. Bu teoriye göre çevre ülkeleri merkez ülkelere bağımlı kılan mevcut adaletsiz ekonomik sistem değişmedikçe küresel barış tesis edilemeyecektir (Arslan & Çapan, 2013).

Pozitivist teorilerine itirazla ortaya çıkan postpozitivist teorilerin barış ve barış inşası kavramlarına yaklaşımları ise daha başkadır. Bu bağlamda, çeşitli eleştirel yaklaşımlardan oluşan Eleştirel Kuram, pozitivistin aksine değerlerin, ideolojik eğilimlerin, ahlakın ve kültürel değerlerin önemine vurgu yapan ve insanın özgürleştirilmesini barışın merkezine alan bir söylem geliştirmiştir. Yine Eleştirel Kuram, pozitivist teorilerin insanı ikinci plana atan yaklaşımlarına itiraz etmiş ve insana öncelik verilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu tezin konusunu oluşturan çatışmalara sivil toplum kuruluşlarının müdahalesi bağlamında, Eleştirel Kuram, insanın dışardan müdahaleyle değil kendi iradesiyle özgürleşebileceği iddiasından hareketle; devletlerin, uluslararası kuruluşların, fertlerin, finans kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının da barışın tesisine katkıda bulunabileceğini savunmaktadır. Keza kuram, güç ve anarşinin uluslararası ilişkilerin mutlak faktörler olduğu fikrine de itiraz etmekte ve dinamik tarih anlayışını benimsemektedir. İnsanların kendi iradeleriyle ve toplumsal hareketlerle barışın önündeki yapısal engelleri kaldırma potansiyeline sahip olduğunu savunan Eleştirel Kuram, toplumların iletişiminin ve evrensel diyalog anlayışının barışın temin ve tesisinde önemli olduğunu vurgular (Bostanoğlu & Okur, 2009). Kurama göre evrensel değerlerin kabulü, yaygınlaşması ve sürdürülebilirlik kazanması küresel barışın tesisini netice verecektir.

Postpozitivist uluslararası ilişkiler teorilerinden ikincisi Postyapısalcı yaklaşımdır. Bu teoriye göre pozitivist teoriler mevcut uluslararası ilişkiler sistemini domine eden aktörlerin faaliyetlerine teorik zemin hazırlayan ve meşruiyet kazandıran yaklaşımlardır.

Postyapısalcı uluslararası ilişkiler teorisi adalet, eşitlik ve güç ilişkilerini ele alır, ancak farklı olarak odağında dışlanmış/ötekileştirilmiş aktörler ve söylemler bulunmaktadır. Postyapısalcı yaklaşım, fiziken ve fikren özgürleşmeyi savunur. Bu anlamda fiili ve fikri hegemonyaya karşı olan postyapısalcılığa göre belli değerlerin hâkim olmaması aksine çoğulcu bir fikri zeminin oluşmasıyla küresel barışın mümkün olabileceğini ifade eder. Bu teoriye göre barışı temin ve tesis etmek bir sonuç değil, sürekli değişen ve yenilenen dinamik bir süreçtir (Murithi, 2009).

Soğuk Savaş'tan sonra klasik uluslararası ilişkiler teorilerine ilave olarak orta seviye barış inşa teorileri olarak görülebilecek ekoller ortaya çıktı. Yaklaşım olarak her biri farklılık arzetsede de pratikte bu ekollerin hepsinden faydalanılabilmektedir.

Soğuk Savaş sonrası barış inşasında hâkim yaklaşım daha ziyade arabuluculuk (mediation) olmuştur. Barış inşa teorileri de temel olarak arabuluculuğa odaklanmıştır.

Orta seviye barış inşa teorilerinden ilki savaşları diplomatik girişimlerle sonlandırmayı hedefleyen Çatışma Yönetimi Okulu'dur (Akyeşilmen, 2013). Sonuç odaklı bu ekol, çatışan grupların liderlerini tespit etmeyi ve bu liderleri masaya getirmeyi hedeflemekte ve ana odak olarak silahlı çatışmaları kısa süreli yönetmek olarak kabul etmektedir.

Aynı ekol içinde dikkat çekilmesi gereken bir başka yöntem ise güç arabuluculuğudur. Çatışma yönetiminin özel bir türü olarak görülen bu yaklaşım, taraflar üzerinde dış güç kullanımını öngörmektedir.

Bu ekol çatışan tarafların sadece liderlerine odaklanması sebebiyle eleştirilmektedir ve çatışmaların temel nedenlerini tespit etmeyi hedeflemediği ve iç çatışmalarda her zaman tarafsız olunamayacağı için uzun vadede istikrarın sağlanılamayacağı düşünülmektedir.

Diğer çatışma çözüm tekniklerini içerebilmesi bakımından şemsiye bir kavram olarak da kabul edilen çatışma yönetimi ekolünün birinci nesil yaklaşımıyla ikinci nesil arasında farklar bulunmaktadır. İkinci nesil çatışma yönetimi yaklaşımı sadece bir barış anlaşmasına ulaşmayı hedeflemenin ötesinde çatışma sonrası barış inşasının hangi şartlarda başarılı olacağı üzerine de odaklanmaktadır (Makuwira, 2006).

Bir başka barış inşası teorisi ise Çatışma Çözümü Okulu'dur. 1970'lerde kurulan bu ekol, bireyler arasındaki çatışma çözümü stratejilerini esas almakta ve çatışan taraflara yakın resmî olmayan aktörlerle atölyeler düzenleyerek taraflar arasındaki bağların yeniden

inşasını hedeflemektedir. Bu ekol, elit temelli sivil toplum yaklaşımı yerine daha genel ve halk temelli sivil toplum anlayışını benimsemekte ve ilişki inşası yoluyla çatışmanın köklerine odaklanarak uzun vadeli çözüm odaklı bir çerçeveyi benimsemektedir. Bu ekol, çatışan taraflar arasında ilişki kurmanın çatışmayı sonlandırmak için yeterli olmadığı ve sivil toplum ve taban öğütlenmesiyle yapılan çalışmaların ulusal seviyede yaygınlaşamayacağı iddialarıyla eleştirilmektedir (Murithi, 2009).

Bir diğer orta seviye barış inşası teorisi Tamamlayıcı/Bütünleyici Ekol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ekolde önceki barış inşası ekollerinin güçlü yanları bir araya getirilmekte ve hem taban hem de tavan temelli barış inşası yaklaşımı benimsenmektedir. Bu çerçevede 1990'ların ortalarında çatışma yönetimi ve çatışma çözümü karşıtlığını almak için çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir.

Bu yaklaşımlardan ilki Ronald Fisher ve Loreleigh Keashly'nin üçüncü tarafların silahlı çatışmaya müdahil olmasını öne süren acil durum modelidir (Contingency Model). Bu model uygun üçüncü tarafın müdahale metodunu ve bu müdahalenin zamanlamasının tespit edilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Bir diğer tamamlayıcı model ise Çatışma Tırmanma Modeli'dir. Friedrich Glasl'ın geliştirdiği bu modele göre çatışmanın tırmanma fazları vardır ve her fazda yapılabilecek müdahale yöntemi, tarzı ve yoğunluğu farklıdır. Bu modele göre çatışmanın başladığı ilk aşama veya çatışmanın ilk fazları çözüm odaklı çalışmalar için uygunken çatışmanın tırmandığı ve şiddetlendiği fazlar çatışma yönetimi yaklaşımlarının kullanılması gerektiğinin altı çizilmektedir. Çatışma şiddeti bittikten ve barış sağlandıktan sonra ise tekrar çatışma çözümü yaklaşımına dönülmesi gerekmektedir.

Bercovitch ve Rubin'in (1992) geliştirdiği ve acil durum modeline benzer bir diğer yaklaşım ise arabulucunun kim olacağından çok, çatışmanın hangi safhasında hangi arabulucunun etkili olabileceğine odaklanmakta ve çatışma ne kadar tırmanırsa üçüncü tarafların o kadar güçlü olmaları gerektiğini iddia etmektedir. Bu model bu yönüyle Fisher ve Keashly'nin geliştirdiği yaklaşımla benzerlik göstermektedir (Murithi, 2009).

1.1.2.1. Çok Yollu Diplomasi (Multi-Track Diplomacy)

1996'da Louise Diamond ve John McDonald tarafından geliştirilen ve Çok Yollu Diplomasi (Multi-Track Diplomacy) yaklaşımına göre barışı tesis etmek için çok çeşitli

aktörlere ve yaklaşımlara ihtiyaç olduğunu ve bu yaklaşımlar ve aktörler arasında yol (track) kavramını kullanarak net bir ayırım yapılmasını öngörüyor. 1. Yol (Track I) çatışma yönetimi ekolünü ve diplomatik barış inşası girişimlerini içerirken 2. Yol (Track 2) çatışma çözümü ekolünün tekniklerini içeriyor. Kozmopolit veya hibrit diplomasi (Ramsbotham, Woodhouse, & Miall, 2017) diye de nitelendirilen bu yaklaşımda yollar arasında koordinasyon sağlama sorunu muhtemel olsa da özellikle günümüz şartlarında devlet dışı aktörlerin, yerel dinamiklerin, kitle iletişim araçlarının etkili olduğu bir düzlemde çok yollu diplomasi teknikleri her geçen gün daha da önem kazanmaktadır. Hükümetlerin elit seviyede taraflara erişemediği veya resmî kanalların etkili olmadığı durumlarda hükümetlerin kontrolünde ama resmi olmayan aktörlerle yapılan diplomasi kanalına 1,5. Yol (Track 1,5) denmektedir. Çok yollu diplomasinin her yolunda farklı bir uluslararası teorik yaklaşım etkindir denilebilir.

Uluslararası ilişkiler teorilerinin yaklaşımlarıyla çok yollu diplomasiyi tanımlayacak olursak, yapısalcılık ve eleştirel teori gibi alternatif paradigmalardan tüm etkilerine rağmen önce realizm sonra da liberalizm hâlâ sistemi domine etmektedir. Bu bağlamda 1. Yol (Track I) diplomasi realizmle 2. Yol (Track 2) diplomasi ise liberalizmle eşleşmektedir. 1,5. Yol (Track 1,5) ve çok yollu diplomasi çatışma çözümü yaklaşımında gittikçe gelişmekte ve tercih edilmektedir. Özellikle sivil toplum kuruluşlarına barış inşası süreçlerine dahil olma imkânı tanıdığı ve alan açtığı için hibrit veya kozmopolit diplomasi anlamında da gittikçe önem kazanmaktadır (Kelleher ve Taulbi, 2006).

Konuyu biraz daha açmak gerekirse 1. Yol (Track I) diplomasi devletler arası müzakerelere işaret etmekte ve bu yönüyle devlet merkezli realist paradigmayla örtüşmektedir. Bu yaklaşımda arabulucular sadece devletlerdir ve müzakereciler ve taraflar resmî görevlilerdir. Elit seviye müzakereciler havuç ve sopa tekniklerini kullanarak rakiplerine isteklerini kabul ettirmeye çalışırlar. Sonuçta taraflar anlaşmaya varırlarsa bu yasal olarak tüm tarafları bağlayan bir statü doğurur.

1. Yol (Track I) aktörlerinin resmî olması, kararlarının sonuç niteliğinde olması, varlıklarının ağırlığı ve işlerinin gizliliği kendileri için hem güç hem de zayıflık teşkil etmektedir. 1. Yol diplomasinin bir diğer kısıtı özellikle devlet içi çatışmalardaki temsil zaafı ve resmî olmayan muhataplarla müzakere zorluğu çekmeleridir. Elit müzakereciler çok sık bir şekilde yerel toplumların ihtiyaçlarını ihmal etme riskiyle karşı karşıya

kalmaktadırlar. Çok iyi bilgilendirilseler de resmî olmayan aktörleri dışlamaları tabanı zayıflatmakta ve çatışma ve eşitsizliği tırmandırabilmektedir.

Aslında her yolun kendine göre limitleri mevcuttur. Arabulucu olarak devletlerin dezavantajları devletlerin çabalarını engellemekle birlikte uluslararası sistem egemen devletlerin tek merkezden yönettikleri faaliyetlerden egemen veya egemen olmayan aktörlerin veya devletlerin veya devlet dışı aktörlerin oldukça kompleks ve çok merkezli faaliyetlerinin bütününe doğru evrilmektedir. Bundan dolayı bireylerin ve sivil aktörlerin etkin olduğu 2. Yol (Track 2) diplomasiye ciddi anlamda alan açılmaktadır. 2. Yol Diploması, 1. Yol (Track 1) devletlerin resmi faaliyetlerine vurgu yapmasına mukabil, hükümetlerin faaliyetlerinden bağımsız yerel liderlere yer vermektedir. Yine 2. Yol aktörleri elit seviye diplomatların kanunlar ve anlaşmaları referans almasına karşın idealler ve ilişkilere önem vermektedir.

Uzun ve sürdürülebilir bir çalışmayı gerektiren 2. Yol (Track 2) diplomaside problem çözücü seminerler düzenlenir, kamuoyu etkilenerek toplumsal görüşler değiştirilir ve işbirlikçi ekonomik kalkınma (Postma, 1994) teşvik edilir. Bu diplomasi yolunda üçüncü taraf olan bireyler veya sivil aktörler çatışan tarafın liderlerini bir araya getirerek etkileşim içerisinde olmasını sağlarlar, çok farklı perspektiften çatışmanın anlaşılmasını temin ederler ve nihai olarak çatışmanın çözülmesi için ortak stratejiler geliştirmeye çalışırlar. Gerçekte 2. Yol diplomaside taraflardan hiçbiri resmî olarak devleti temsil etmez ve bu toplantılarda alınan kararlar varsayımsaldır, legal olmadığı için de tarafları bağlayıcı etkileri yoktur. Fakat bu alan birçok fikrin test alanı veya tecrübe sahası gibi değerlendirilebilir.

Tekrara düşme, gelişmeme veya parçalanma gibi riskleri olsa da 2. Yol diplomasi aktörlerinin siyasi bir pozisyon kaybı kaygısı taşımadıkları için çok açık avantajları bulunmaktadır. Resmi diplomatların sahip olamayacağı bir özgürlük alanına sahip oldukları için 2. Yol diplomasi aktörleri yeni, farklı ve orijinal fikirlerle çatışma süreçlerini dönüştürücü etki yapabilmektedirler. Tabandan tavana toplumsal kanaatlerin ulaşmasını temin ettikleri gibi, tavandan tabana barış inşa süreçlerindeki eğilimlerin yaygınlaşmasına da vesile olabilmektedirler. Yatay olarak sivil aktörler arasında, dikey olarak da çok yollu diplomasinin yolları arasındaki uyum ve etkileşim barış inşa süreçlerinin başarısını doğrudan etkilemektedir. Yeni küresel sistemin çok kutupluluğu

küçük ve çok çeşitli aktörlere alan açtığı gibi bu aktörler arasındaki iş birliği ve etkileşimi de zorunlu kılmaktadır. Uluslararası sistem değiştikçe çok yollu diplomasi de değişmekte ve aktörlerin sayısı, niteliği ve etki seviyesi de yenilenmektedir. Bu modelin teorisyenleri Diamond ve McDonald çok yollu diplomaside 9 yolu şöyle sıralamaktalar: 1. Hükümet (elit seviye), 2. Hükümet dışı örgütler (sivil toplum), 3. İş insanları, 4. Vatandaş, 5. Araştırma ve eğitim, 6. Aktivizm, 7. Din, 8. Fonlama, 9. İletişim ve medya (Diamond ve McDonald, 1996).

Barış inşasının üç stratejisi olan barışı koruma (peacekeeping) (Björkdahl, 2006), barışı yapma (peacemaking), ve barış inşası (peacebuilding) uygulamalarında bu aktörler tamamlayıcı roller oynayabilir. Barış çalışmalarının her safhasında her aktör çalışmayabilir, bir başka ifadeyle çatışmanın kendine özgü şartları sebebiyle ve çatışmanın veya barış çalışmasının fazına göre etkili olabilecek aktörler değişkenlikler arz etmektedir. Diplomasi yollarının aktörleri aynı anda birkaç yolda da etkin olabilir. Sözgelimi 2. Yol'da faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşu yerel liderleri biraraya getirerek barış yapımına (peacemaking) müdahil olabildiği gibi eğitim ve araştırmalar yaparak barış inşası sürecinde rol oynayabilir.

Bu modeli destekleyen ve tamamlayan bir başka teorik yaklaşım ise Çatışma Dönüştürme Ekolü (The Conflict Transformation School). John Paul Lederach'ın geliştirdiği dönüşüm temelli bu yaklaşım toplumlardaki uzlaşma potansiyelini destekleyerek barış inşası için uzun vadeli altyapılar tesis etmeyi hedeflemektedir. Bu teoriye göre üçüncü tarafların müdahalesi daha çok iç aktörleri desteklemek ve dışardan gelen barış çabalarını desteklemeye yönelik olmalıdır ve çok yollu diplomasi (Multi-Track Diplomasi) modelinde olduğu gibi toplumu farklı barış stratejileriyle yaklaşılabilir üç gruba ayırmaktadır. 1 ve 2. Yol (Track I ve Track 2) hakkında yukarıda bilgi verilmişti. Bu modelde 3. Yol (Track 3) ise halk tabanı (grassroots) olarak ele alınmaktadır. Toplumun çoğunluğunu temsil eden ve tabanı teşkil eden bu kitleye yerel barış grupları ve komisyonları, toplum diyalog ve uyum projeleri, travma tedavisi gibi muhtelif barış inşası yaklaşım ve mekanizmalarıyla ulaşılabileceğini ifade eden bu model, barış çalışmalarının odağını uluslararası aktörlerden yerel aktörlere çevirmiştir. Daha önce ifade edilen çatışma çözümü ekolünde yerel aktörler, halk tabanı ve sivil toplum kuruluşları uluslararası aktörlerin müdahalelerine maruz kalan gruplarken, bu yaklaşımda barış inşasının merkezine alınmıştır.

Sivil toplum kuruluşlarının barış inşa süreçlerine katılımını kavramsallaştıran ve yeni bir yaklaşım getiren Thania Paffenholz, çatışma dönüşümü ekolünü beş noktada eleştirmektedir. Paffenholz, Yollar (Track 1, 2, 3) arasındaki ilişkilerin yeterli şekilde ele alınmadığını ve çatışma yönetimi kavramsallaştırmasının eksik olduğunu, harici aktörlerin sadece içerdeki aktörleri desteklememesi gerektiğini, uluslararası arenada lobi faaliyetlerinde bulunmanın gerekli olduğunu, sivil toplum kuruluşlarının, Mozambik barış sürecindeki kiliseler örneğinde olduğu gibi, çatışma yönetimi yaklaşımlarını kullanabileceklerini, Lederach'ın yaklaşımında da söylediği gibi çatışma bölgelerindeki geleneksel değerler ve yerel seslerin dikkate alınması gerektiği, ancak bunun da ötesinde bu alanda analitik çalışmalar yapılması gerektiğini ve son olarak, bu ekolün öne sürdüğü orta seviyenin (Track 2) güçlendirilmesinin barış inşasını makro ve taban düzeyinde etkileyeceği görüşüne karşılık, orta kesim üzerine odaklanmanın bütün toplumlarda işe yarayamayabileceğini ifade etmektedir (Paffenholz, 2015).

Orta seviye barış inşası teorilerinden birisi de Alternatif Söylem Okulu olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000'li yıllarda söylem analizi ve barış inşasına alternatif bir literatür oluşmaya başlandı. Bu ekole göre teorilerin ve uluslararası aktörlerin söylemlerinin yapı-sökümlerinin yapılması gerekmektedir. Ayrıca barış inşasının normatif olarak kabul edilen tek modelenin liberal barış olduğu ve barış inşasının kendi kendini referans gösteren bir sisteme dönüştüğü için gerçek dünyayla ve insan ihtiyaçlarıyla bağlantısını kaybettiği savunulmaktadır. Bu ekol, sıradan insanlara, baskı altına alınmış seslere odaklanması yönüyle orijinaldir. Ayrıca bu modelde güç yapıları analiz edilmekte, normatif varsayımlara göre değil gerçekliklere göre değerlendirmeler yapılmaktadır. Bununla birlikte bu ekol, alternatif ve baskı altına alınmış seslerin analizlerini yapmamakla eleştirilmekte ve daha çok liberal barış ve uluslararası toplumun aktörlerine odaklanması yönüyle eleştirilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde uluslararası ilişkiler teorilerinin barış ve barış inşasına yaklaşımları incelenmeye çalışıldı. Orta seviye barış inşası teorileri barış inşası çalışmalarına geniş bir teorik çerçeve sunsa da çalışma sahasının çok yeni olması ve çatışmaların şartlarının, niteliklerinin ve süreçlerinin devamlı değişkenlik arzemesi ve dinamik olması konuyu muğlaklaştırmaktadır.

Barış inşasının uluslararası ilişkiler teorilerindeki yerini tartıştıktan sonra şimdi de farklı teoriler içerisinde sivil toplumun yeri ve barış inşası fonksiyonları değerlendirilecektir. Çatışma dinamiklerinin değişmesi, yerel aktörlerin ve faktörlerin çatışmaları etkilemesi, iletişim imkânlarının artması ve yeni medyanın etkin hâle gelmesi kozmopolit ve hibrit diplomasi mekanizmalarını zorunlu kılmaktadır (Orjuela, 2008). Bu çerçevede sivil toplumun barış inşasındaki avantajları, dezavantajları (Zartman ve Rasmussen, 2001) ve fonksiyonları ile ilgili teorik çerçeve ile birlikte dışlayıcı değil kuşatıcı barış inşası yaklaşımı ele alınacaktır.

Yukarda kısmen ifade edildiği gibi realizmden etkilenen çatışma yönetimi ekolünde devlet dışı aktörlere önem verilmediği için sivil toplumun sınırlı bir rol oynadığı bilinir. Ancak sivil toplumun arabulucu olduğu istisnâî durumlar da olmuştur. Detaylı bir şekilde inceleneceği gibi, kimi zaman sivil toplum temsilcileri resmî arabulucu olduklarında tavır ve davranışlarında resmî arabuluculardan bir farkları kalmamaktadır.

Pazarlık ve müzakere masalarında ne kadar az aktör varsa barışa ulaşmanın o kadar kolay olacağı düşüncesiyle sivil toplum kuruluşları müzakere masalarında nadiren davet edilmektedir. Buna mukabil, Wanis-St. John ve Kewn'in on beş yıl boyunca gerçekleştirilen yirmi iki barış anlaşması üzerinde yaptığı nicel araştırmada sivil toplumun barış görüşmelerine müdahil olmasıyla barış antlaşmalarının sürdürülebilmesi arasında pozitif bir korelasyon bulunduğu ifade edilmektedir.

Çok yollu diplomasi (Multi-Track Diplomasi) modelinde de ifade edildiği gibi resmî barış müzakerelerine paralel sivil forumların kurulması ve kurulan bu forumlarda oluşan bilgi birikimi 1. Yol (Track 1) diplomasi aktörlerine tavsiye niteliğinde iletilerek barış inşası sürecine sivil toplum dahil edilebilmektedir. Bu metodun daha geniş ve farklı şekli ise tavandan tabana uygulanan yöntemdir. Bu yönetime göre geniş kapsamlı bilgilendirme kampanyaları veya kamuoyu yoklamaları aracılığıyla halkın resmi pazarlık sürecine dahil edilmesi planlanmaktadır.

Çatışma çözümü ve çatışma dönüştürme ekollerine bakıldığında sivil toplumun bu ekollerin en önemli destekçileri ve aktörleri oldukları görülmektedir. Çatışmanın köklerine inme, temellerini tespit etme ve taraflar arasında ilişki kurmayı hedefleyen bu ekollerde devlet dışı aktörlerin ve sivil toplumun fonksiyonları daha çok önemsenmektedir (Pirani ve Kadirgamar, 2006).

Sivil toplum pekçok barış inşası teorisinde farklı ağırlıklarda ve şekillerde olmak üzere yadsınamayacak bir role sahip duruma gelmiştir. İdealist alternatif söylem, Marksizm'den etkilenmiş ekoller ve orta seviye barış inşa ekollerinde ve ikinci nesil çatışma yönetimi ekolünde devlet dışı aktörlere veya sivil topluma daha çok önem verilmeye başlanmıştır.

1.2. Sivil Toplum ve Barış İnşası

1.2.1. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşlarının barış inşa süreçlerine katılımı ve müdahalesini değerlendirmeden önce sivil toplum kavramının kökenine inmekte ve teorik çerçevesini incelemekte fayda var. Köken ve kapsam itibariyle farklı anlamları ihtiva eden sivil toplum bu çalışmada şemsiye bir kavram olarak ele alınmaktadır. Tüzel kişiliğe sahip devlet dışı örgütlerden dinî gruplara, aşiret temsilcilerinden gönüllü insani yardım gruplarına, köklü siyasi gruplardan kendiliğinden oluşan toplumsal hareketlere (Uysal, 2016), iş insanları gruplarından lobilere kadar geniş bir yelpazedeki sivil toplum yapıları bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Dernek, vakıf, cemiyet, platform, birlik, topluluk, ocak, kulüp gibi isimlerle anılan sivil toplum kuruluşları olduğu gibi profesyonel örgütlenmeyen ama sivil toplum işlevlerine sahip başka örgütlenmeler de mevcuttur (Ryfman, 2006). Sivil toplum köken olarak ve teorik açıdan Batılı bir kavram olmakla birlikte İslam ülkelerinde özellikle gönüllülük esasına dayalı sivil yapıların tarihi de oldukça eskidir. Bununla birlikte siyasi ve konjonktürel şartlar sebebiyle ve fonksiyonlar itibariyle Batı ülkelerindeki sivil toplum yaklaşımı ile İslam ülkelerindeki sivil toplum yaklaşımı farklılıklar arz etmektedir (Zaidi, 2006). Aşağıda detaylı bir şekilde inceleneceği gibi, bu farklılıklar doğrudan sivil toplum kapasitesini etkilediği için çatışmalara müdahale ve barış inşasına katkı anlamında ihtisaslaşma, nitelikli insan kaynağı istihdam etme, uluslararası dinamikleri doğru okuma ve hükümetlerin tavrı gibi unsurlar belirleyici olmaktadır.

Sivil toplum anlayışındaki farklılıklar barış inşa süreçlerine müdahalenin sonucunu belirlemekle birlikte toplumsal direnç unsurları, yardımlaşma ve dayanışma duygusunun yaygınlığı, dini-mezhebi kabullerin ve inançların psiko-sosyal etkileri, sosyal mesafe seviyesi, geçmişten günümüze intikal eden travmatik miras gibi unsurlar da sivil toplum-devlet ilişkilerini belirlediği kadar sivil toplumun çatışma süreçlerine müdahalesinin

niteliğini, başarısını, etkisini belirlemektedir. Bu çerçevede de Batı ülkeleriyle İslam ülkelerinin sivil toplum yaklaşımları farklılaşabilmekte ve barış süreçlerinde nbu farklılıklar etkin olabilmektedir (Ondrusek ve Labath, 1997).

Sivil toplum anlayışlarındaki farklılıkta daha çok varlığa bakış açısıyla bilgi kaynaklarındaki değişiklikler etkin olmaktadır. Son yıllarda daha çok tartışılan ve barış çalışmalarının konusunu teşkil eden kuşatıcı barış inşa çalışmaları çerçevesinde de temeldeki bakış açısı farklılıkları etkin olabilir. Özellikle yerel aktörleri ciddiye alarak süreçlere dahil etmek, ayrımcı davranmamak, kadınları ve gençleri dışlamamak gibi yaklaşımlar sivil toplum anlayışındaki farklılıkların yansıması olarak karşımıza çıkabilmektedir (Wallace, 2015). Ancak barış inşasına müdahale gönüllülük, diğerkâmlık, fedakârlık, yardımseverlik, barışseverlik gibi değerlerin varlığından çok profesyonel nitelikleri gerektirmektedir. Bu çalışmada bu kapasiteler de ayrı ayrı sorgulanarak tartışılmaya çalışılacaktır.

Köken olarak Aristotle, Rousseau ve Kant gibi Avrupalı filozoflar sivil toplumu devlet ve politik toplumla eşanlamlı olarak kullanırlar. Bu yaklaşımda sivil, uygarlaşmamış, medenileşmemiş (uncivilized) kelimelerinin karşıtı olarak kabul edilmiştir. 18. Yüzyılın ikinci yarısında sivil toplum kavramsallaştırmasında büyük değişiklikler yaşanmış ve devlet kavramından ayrılarak despotizm ve diğer politik suistimallere karşı bir savunma aracı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu anlamda sivil toplumu devletten ayıran ilk filozof John Locke (1632-1704) olmuştur. Locke, insanların sosyal yaşamlarını sürdürdükleri ve devletin alanına girmeyen bir topluluk oluşturduklarını ve bu alanın politika öncesi (pre-political) veya politik olmayan (unpolitical) bir alan olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Locke'a göre, sivil toplumun ilk görevi devlete ve onun yapay müdahalelerine karşı bireylerin haklarını ve mülklerini savunmak olduğunu savunmaktadır.

Charles de Montesquieu (1689-1755) ise devletle bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlendiği politik toplum ile vatandaşlar arasındaki ilişkilerin düzenlendiği sivil toplum arasında rollerin ayrılması modelini geliştirmiştir.

Friedrich Hegel'in görüşlerine bakıldığında, sivil toplumu ekonomik modernleşmenin ve burjuvazi odaklı ekonominin tarihsel bir sonucu olarak kabul ettiği görülmektedir. Ona göre, sivil toplum devlet aygıtına (state apparatus) doğrudan bağımlı olmayan piyasa ekonomisi, sosyal sınıflar, tüzel kişiler/şirketler (corporations), entellektüeller ve kamu

hizmetleri (civil servants) gibi bütün sosyal aktörleri içerir. Hegel'e göre sivil toplum aktörleri genelde çatışma içinde bulunmaktadır, kentliler (burghers) çoğunlukla kendi çıkarlarının peşindedirler, dolayısıyla, sivil toplumun halkın evrensel çıkarına hizmet ettiği varsayılan güçlü bir devlet tarafından kontrol edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Karl Marx ise, sivil toplumun sadece burjuvaziyle birlikte gelişebileceğini ve sivil toplumun bireyler arasındaki materyal etkileşimi içerdiğini iddia etmektedir. Ayrıca Hegel'in aksine, Marx sivil toplumun kapitalist hegemonya/tahakküm modelinin (capitalist domination model) devleti düzenleyen ve onu tabi kılan (subordinating) altyapısı (base) olduğunu, dolayısıyla egemen sınıfın (dominant class) kurumu (institution) haline geldiğini savunmuştur. Yani, sivil toplum yapısal altyapıdır (structural base) ve devlet de kapitalist hegemonya/tahakkümü güç kullanarak sağlama alan üstyapıya aittir.

John Keane (1988) ise, sivil toplumun devletten ayrılmasının ekonomik sebeplerden ziyade politik sebeplerden kaynaklandığını, sivil toplumun despotizm korkusuyla önleyici/mukabil (counteracting) bir varlık olarak geliştirildiğini iddia etmektedir.

Alexis de Tocqueville (1805-1859) derneklerin/toplulukların (associations) vatandaşların demokratik düşünme, tavır ve davranışları öğrendikleri demokrasi okulu olarak görür. Amaç bireysel hakları potansiyel otoriter rejimlere karşı savunmaktır, dolayısıyla dernekler/topluluklar tek güç olma eğilimi gösteren devletlere karşı dengeleyici güçtür. Bu dernekler/topluluklar gönüllü ve her seviyede yani yerel, bölgesel, ulusal düzeylerde olmalıdır. Sonuç olarak, bireylerin tolerans, kabullenme, dürüstlük ve güven gibi sivil erdemleri (civic virtues) kazanmasını sağlayarak toplumsal sermayeye (social capital) katkıda bulunmaktadır (Abom, 2004).

Antonio Gramsci (1891-1937) Marx'ın aksine sivil toplumu devletin yanında üstyapının bir parçası olarak görmektedir. Gramsci'ye göre ikisinin fonksiyonu farklıdır. Devlet kapitalist hegemonya/tahakkümün zorlandığı güç arenasıyken, sivil toplumsa değerlerin ve anlamların üretildiği, tartışıldığı, birbirine zıt düştüğü bir alandır. Sivil toplumda mevcut düzene hem meydan okuyan hem de mevcut düzeni destekleyen bir sürü organizasyonu ve ideolojiyi içermektedir. Gramsci'nin Marx'dan ayrıldığı bir diğer nokta da sivil toplum-devlet ilişkisidir. Gramsci değişimin sivil toplumdan başlayabileceğini savunmaktadır. Oysa Marx değişimin altyapının değişimiyle olacağını iddia etmektedir.

Jürgen Habermas ise, sivil toplumun kamusal alandaki iletişim sürecindeki rolüne vurgu yapmaktadır. Habermas'ın tanımladığı sivil toplum fazla normatif ve idealist olmakla eleştirilir. Flyvbjerg, toplumda farklı aktörler arasındaki ilişkileri ve güç dengesizliklerini analiz ederek sivil toplumun sınırlı potansiyeline dair daha gerçekçi bir resim çizmemiz gerektiğini ifade etmektedir (Yudice, 1995).

1.2.2. Sivil Toplum ve Devlet

Max Weber devleti belirli bir toprak parçası üzerinde yasal olarak fiziki güç kullanma tekelini elinde tutan merkezi otorite yapılanması olarak tarif etmektedir. Weber'e göre devletin en önemli ve yegâne özelliği güç kullanımını otorite ile bütünleştirmiş olmasıdır. Risse ve Lehmkuhl ise fonksiyonunu tamamen yerine getiren bir devlet, siyasi kararlarını otoriter karar almayla ve maddi egemenlikle birlikte hiyerarşik yönetim aracılığıyla uygulayabilme imkanına sahip olan örgütlenmeyi devlet olarak tanımlamaktadır (Anter, 2014).

Devlet oluşumu ile ilgili sosyal bilimlerde geniş bir literatür ve muhtelif görüşler mevcuttur. Weber'e göre devlet oluşumu patrimoniyal yöneticilerle destekçilerinin yönetim araçlarının kontrolüne sahip olmak için gerçekleşen çatışmalardan doğmuştur. Bir başka devlet teorisyeni olan Otto Hintze askeri baskının Orta Çağ'da ve erken modern Avrupa'da yöneticilerin daimî orduları yönetebilecek profesyonel bükrasileri ve bu orduları destekleyecek altyapıyı oluşturarak gücü ellerinde tutmaya çalışmalarına sebep olduğunu savunmaktadır (Anter, 2014). Tilly'e göre ise düzenli orduları finanse etme gerekliliği şehir ekonomisinin büyümesinde ve bu orduları beslemek için gereken vergiyi toplama işini yapmak üzere bürokrasiye ihtiyaç duyulmasında etkili olmuştur.

Bunlara ilaveten devlet oluşumunu sınıf çatışması ve modern kapitalizmin yükselişinin sonucu olarak gören yaklaşımlar da vardır. Bu perspektife göre erken modern dönem diye tanımlanan 1500-1750 yılları arasında kapitalizm ekonomik çıkarları destekleyen düzenli politik ve kurumsal yapılarla desteklenmiştir.

Devletlerin en önemli arayışı meşruiyettir. Devleti meşrulaştıran unsurlar konusunda mutabakat olmasa da devletlerin vatandaşlarına, özellikle dışlanmış, marjinalleştirilmiş kesimlere yeni haklar tanıyarak meşruiyetlerini güçlendirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Sosyal bilimciler Weber'i egemenliği sağlayacak araçlara sahip otonom bir örgütlenme olarak tanımlamasından dolayı sivil toplumun rolünü ihmal ettiğini söyleyerek eleştirirler. Weber ve Hintze'nin devleti toplum içinde otonom bir aktör olarak kavramsallaştırmasına mukabil elit kapitalistler devlet için daha toplum merkezli bir bakış açısını savunurlar ve toplum içinde devlet yaklaşımı ile devlet tanımına alternatif getirirler.

Migdal (2001) toplum içinde devleti şiddet kullanımı veya tehdidinin göze çarptığı bir güç alanı olduğunu ve bu alanın, belirli bir toprak parçasında yaşayan insanların temsili olarak, bu topraklardaki hâkim kurumun imajı ve bu kurumun çeşitli kısımlarının gerçek icraatları tarafından şekillendirildiğini söylemektedir. Yani bu tanıma göre, devlete iki açıdan yaklaşılmaktadır: İmajlar ve uygulamalar. Devletin imajından, belirli bir toprak üzerinde hâkim, bütünleşmiş, otonom bir varlık algısı kastedilmektedir. Uygulamalarla ise, devletin ve liderlerin zaman içerisindeki devlet kontrolü ve devlet ile diğer toplumsal kurumlar arasındaki sosyal ayrımı kuvvetlendiren eylemleri kastedilmektedir.

Toplum içinde devlet perspektifine göre, devlet sosyal ve kültürel pratiklerle bütünleşmiştir ve kökleri geniş sosyal geleneklere dayanmaktadır. Dolayısıyla, devletin oluştuğu geniş bağlamı dikkate almak gerekmektedir. Örneğin, imajlar üzerinde duran bakış açısına göre, vatandaşların devleti nasıl algıladığı bağlama göre değişmektedir. Bundan dolayı, yöneten elit kesimi, siyasi aktörleri ve sivil toplum aktörlerini de içeren çeşitli toplumsal aktörler arasındaki dinamik karşılıklı etkileşim ve çekişmeyi analiz etmek devlet oluşumunu anlamamanın anahtarı olarak görülmektedir.

Batılı olmayan bağlamlardaki devlet deneyiminin Migdal'ın sunduğu perspektifi vurguladığını söylemek mümkündür. Sivil toplumla devlet arasında kesin bir ayırım yapan bu yaklaşım, aynı zamanda sivil toplumun, devlet ve devlet oluşumundaki pazarlık sürecine dahil olmayan vatandaşlar arasında arabulucu rolü oynadığını ne sürmede ve sivil toplumun devlet kurumları ve vatandaşların meseleleri arasında aracılık yapabilmesi ve sosyal kapital üretebilmesi, devletin sivil toplumun gelişmesini sağlayacak düzenlemeleri ve kuralları ne kadar uygulayabildiğine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bağlamdan bağlama değişse de sivil toplumun görevleri genel olarak vatandaşların meselelerinin dillendirilmesi, savunuculuk, toplum inşası ve zorunlu ihtiyaçların sağlanması olarak kabul edilmektedir.

Soğuk Savaş sonrası çıkan çatışmaların devletleri zayıflatması sonucu uluslararası vesayet altındaki devletlerin sayısının artması uluslararası aktörlerin çatışma sonrası şartlarda siyasi ve sosyal yapıları etkileyebilmek için çoğunlukla manda rejimleriyle veya vekil aktörlerle çalışması sonucunu doğurmuştur. Buradaki en büyük dezavantaj, bu aktörlerin barış inşası faaliyetlerinde kurumsal bir muhatapla karşı karşıla olamamalarıdır. BM ve diğer uluslararası örgütler kalıcı barışın tesisi ve şiddetin engellenmesi için meşru devlet kurumlarının kurulmasının gerekliliğini ifade etmektedirler. Güçlü ve örgütlenmiş bir toplumsal yapının olmadığı durumlarda devletler etkin olmadığı için sivil toplumun rolü ve önemi çok daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Devlet inşası çabaları uluslararası sistem ve şartlar değiştikçe evrilerek daha çok uluslararası ve yerel liderler arasında iş birliğinin, yeterli kaynağı transfer etmenin ve vatandaşların inşa sürecine katılımlarının demokratik ulusal kurumların kurulmasında anahtar rol oynadığı düşüncesine dayanmaktadır.

Yeteri kadar fiiliyata yansımaya da 21. yüzyılın devlet inşası söyleminde sivil toplum kuruluşlarına çok büyük bir önem verilmektedir. Bununla birlikte devlet kurma ve inşa etme uygulamalarının hâlen çoğu Weber tarzı devlet olduğu, elit güdümlü tepeden inme bir şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir. Normalde devlet inşa süreçleri uzun, çelişkili ve zor süreçler gerektirir. Ancak tepeden inme modellerde çok daha kısa ve güç problemleri çözülmeden devlet kurumları oluşturulduğu için ciddi problemler yaşanabilmektedir. Kurumsal kapasitesi zayıf veya doğal olmayan devlet yapıları toplumsal gruplar arasındaki güç farklılaşmasına ve eşitsizliğine çözüm bulmada başarısız olabilmektedir.

Bu konuda bir diğer sorunlu alan ise dışardan müdahaleyle devlet inşa girişimleridir. Dış güdümlü devlet inşası yaklaşımı, yeni sömürgeciliğin yeni şekli veya savunmasız toplumların kapitalist sömürsü olarak algılanmaktadır. Benzer sorun alanı sivil toplum için de geçerlidir. Aşağıda geniş bir şekilde inceleneceği gibi barış inşa süreçlerine katılan sivil toplum kuruluşlarının fon kaynakları ve bağışçıların kimlikleri ve gündemleri çok önemlidir. Sivil toplum kuruluşlarının bağışçılarına güvenmemesi Irak ve Afganistan'da olduğu gibi devlet inşa süreçlerine zarar verebilmektedir.

Bununla birlikte uluslararası toplumun veya aktörlerin çatışma sonrası devlet veya toplum inşasına müdahil olmasından çok nasıl müdahil olması gerektiği tartışmalara konu olmaktadır. Zira dış müdahale ile anayasal sürecin tamamlanması, kurumların inşası ve seçimlerin gerçekleştirilmesi gibi adımlar atılabilir ancak ilgili aktörler ve yerel toplumsal gruplar bu kurumların sorunların çözülmesini sağlayacağına inanırlarsa bu müdahaleler başarılı olabilmektedir.

Genellikle devletler fonksiyonlarını yerine getiremediğinde silahlı çatışmalar ortaya çıkmaktadır. Devletin başarısız olması otoritesini ve fiziksel kontrolünü ve güç kullanmakta meşru tekeli kaybetmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca, devletin kamu hizmetlerini sağlayamaması, siyasi parti ve grupların siyasi elitlerin silahlı güçlerine dönüşmesi, insan hakları ihlallerin yaşanması, ekonominin çökmesi, devletin meşruiyetini yitirmesi, şiddetin artması ve güvenliğin kalmaması, yasama ve yürütme organların kararları incelemeyen ve sorgulamadan onaylaması, devlet organlarını denetleyecek meşru otoritenin olmaması, çıkar grupların, küçük azınlıkların halkın çoğunluğuna rağmen zenginlik ve refahını artırması gibi durumlar devletleri başarısızlığa mahkum eden şartlardır (Sen, 2004).

Başarısız, çökmüş ya da zayıf devletlerde sivil alan olabildiğince daralabilmekte ve güvenliğin kaybolup savaş ekonomisi veya gri sektör ekonomisinin piyasaya hâkim olması sivil toplumun faaliyetlerine de oluşmasına da ciddi anlamda engel teşkil edebilmektedir. Başarısız veya zayıf devletlerde halk temel hizmetlerden mahrum kaldığı ve ekonomik ve güvenlik kaygıları taşıdığı için sivil toplumun gelişmesi bu şartlarda zayıflamaktadır. Bununla birlikte özellikle baskıcı devlet anlayışlarının zayıflamasıyla sivil toplum kuruluşları daha rahat faaliyet gösterebilmekte, devletin başarısızlığı veya zayıflığı sivil toplum kuruluşlarına alan açabilmektedir.

Devlet inşasının tarihsel süreci içerisinde parçacı yaklaşımlarla devlet-sivil toplum ilişkisini anlamak çok kolay değildir. Ancak daha bütüncül yaklaşımlarla konu incelendiğinde devlet-sivil toplum bağı çok daha kolay anlaşılabilir.

1.2.3. Sivil Toplum ve Barış İnşası

Çatışma çözümleri, çatışmayı dönüştürme ve çatışma yönetimi yaklaşımlarında ve barışı yapma, barışı koruma ve barış inşası uygulamalarında sivil toplum kuruluşları çok güçlü

ve birincil aktör değildirler. Sivil toplum kuruluşları devletleri silahlı işgalle tehdit edemezler, ekonomik yaptırım uygulayamazlar; tarafları ödüllendirmede oldukça sınırlı kabiliyet ve kapasiteleri vardır ve yasal otoriteleri yoktur. Aksine, sivil toplum kuruluşlarının gücü başka özelliklerinden gelmektedir. Özellikle tecrübeden ve bağlantılardan kaynaklanan uzmanlık ve bilgi akışı sivil toplum için iki önemli güçtür. Bu güçle ulusal ve uluslararası (Gordenker ve Weiss, 1995) karar alıcıları (Ross, 2007/2008) ve yasama organlarını etkileyebilmekte (Dorman, 2003), hatta iç siyasi krizlerde arabulucu veya müdahaleci olabilmektedirler (Hochstetler ve Friedman, 2008).

Sivil toplum kuruluşlarının çatışmanın içinde bir oyuncu ve aktör olduğu kabul edilirse çatışma çözümü sürecinde olması önemlidir. Ancak sivil toplum kuruluşunun ortaya koyacağı çözümler toplum tarafından kabul edilirse sürdürülebilir olabilir. Çatışmalar özellikle devlet içi çatışmalar devletlerin meşruiyet açısından veya kurumların zayıflamasından ortaya çıkmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının çatışma çözümü sürecine katılması devletlerin meşruiyet açıklarının kapanmasını da sağlar. Bu açıdan da sivil toplum kuruluşlarının çatışma çözümü ve barış inşası süreçlerine katılımı önemli kabul edilmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının doğrudan çatışmalara müdahalelerde münhasıran arabuluculuk, müzakere veya savunuculuk misyonlarında ve uygulamalarında diğer uluslararası aktörlere kıyasla altı önemli avantajı vardır (Bonzi, 2006):

Bunlardan birincisi sivil toplum kuruluşlarının zorlayıcı gücü yoktur. Muhatapları üzerinde güçle baskı oluşturma kabiliyetinin olmaması sivil toplum kuruluşları için önemli bir avantajdır. Bu sayede yerel liderler, muhatap topluluk mensupları, çatışan taraflardaki sivil toplum kuruluşları psikolojik olarak daha rahat fikirlerini ve ihtiyaçlarını ifade edebilirler.

Sivil toplum kuruluşlarının bir diğer avantajı taraflar arasında âdil bir tutum takınabilmesinden kaynaklanır. Bu anlamda tarafsızlık (neutrality) pratikte mümkün değilken her iki tarafa da adaletli ve eşit mesafede olma (impartiality) sivil toplum kuruluşları için güven inşâ edici yegâne unsur olduğu için barış çalışmalarında çok önemli bir avantajdır. Tarafsızlık her iki tarafa da yardım etmeme veya desteklememe anlamına gelirken adaletli ve eşit mesafede olma, bir anlaşmazlıkta her iki tarafa da eşit davranma, önyargılı olmama anlamına gelmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının bir diğer özelliği esneklik ve yenilikçilik olarak ifade edilebilir. Devletlerden ve seçmenlerden bağımsızlık, siyasi kaygı taşımama özelliği sivil toplum kuruluşlarını hükümetlerin söylemediklerini söyleme imkânı vermekte, taktikleri değiştirme ve yeni stratejiler geliştirme hürriyeti sağlamaktadır. Pozisyona bağlı güç yerine halka ve topluma dayalı güç ve ahlaki otorite, yenilikçi ve zorlayıcı olmayan stratejiler izlemek ve barış süreçlerine bu şekilde dahil olmak da sivil toplum kuruluşlarına önemli bir alan açmaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarına barış çalışmalarında avantaj kazandıran önemli bir unsur yerel bilgi ve bağlantılardır. Çatışma öncesi yerel bağlantıları ve bilgileri olan uluslararası ve ulusal sivil toplum kuruluşları özellikle çatışma başladığında çatışma bölgelerinin ihtiyaçları, yerel kültürel dinamikler ve yerel şartlarla ilgili sürece müdahil aktörlere kolaylık sağlayacak uzmanlık bilgisi sunabilir. Böyle durumlarda en önemli faktörlerden birisi sivil toplum kuruluşlarının yerel liderler, sivil toplum kuruluşları ve yerel hükümetle bağlantı kurabilme kapasiteleridir. Özellikle çatışmaların başlangıcında bu sivil kuruluşlar ahlaki standartları koruyarak ve henüz çatışmanın ilk fazlarında katılımcı bir anlayışla çalışırlarsa yerel toplumların güvenini kazanırlar, ki barış süreçlerinde en önemli unsur güven kazanmaktır. Yerel kaynaklardan doğru, sağlıklı ve sürekli bilgi temin etmek, sivil toplum kuruluşlarını erken uyarı ve cevap verme kapasitesine sahip bir aktöre dönüştürebilir. Aşağıda incelenecek olan barış inşa süreçlerinde sivil toplum kuruluşlarının fonksiyonlarından birisi ve öncelikli olanı ‘izleme’ veya ‘gözlem’dir. Yerel bağlantılarla sürekli irtibatla kalarak, sürdürülebilir gözlem mekanizmaları kurarak çatışma öncesi, çatışma esnasında veya çatışma sonrasında sivil toplum kuruluşları fonksiyon icra edebilir ve diğer sivil çalışma sahalarına zemin sağlayacak bir bilgi kaynağı haline dönüşebilir. Sözelimi gözlem olmadığı takdirde insani yardım ve hizmet sağlama, koruma, insan hakları ihlallerini tespit etme ve savunma ve elit seviye aktörleri etkileyecek, karar alıcıları harekete geçirecek kampanyalar yapma gibi sivil toplumun faaliyetleri gerçekleşemez (Sen, 2004; Das, 2007). Onun için yerel bağlantılara sahip olmak ve bu bağlantı kanallarının sürekli açık olması çatışmayı önlemek ve barış inşası çalışmalarında çok önem arz etmektedir (Welling, 2007).

Sivil toplumu barış inşa süreçlerinde güçlü ve avanyajlı kılan bir diğer unsur kurulu sistemlere sahip olmasıdır. Çatışma bölgelerinde önceden yerel ortaklar kazanan, ofisler kuran, ekipler yetiştiren sivil toplum kuruluşları çatışmanın her safhasında önceden

kurulmuş yapıları ve çalışanlarını mevcut duruma adapte ederek faaliyetlerine devam edebilmekte ve çatışma ortamında sivil insanların ihtiyaç duyduğu bazı hizmetleri sağlayabilmektedir. Önceden sahayı tanıyan sivil toplum kuruluşlarının vereceği bilgiler, yapacağı arabuluculuklar, insani diplomasi faaliyetleri, insani yardım çalışmaları, koruma ve muhtemel insan hakları ihlallerini belgeleme çalışmaları barış inşa süreçlerine katkı sağlayabilmektedir (Thakur, 1994).

Çatışma yönetimi, çatışma çözümü ve çatışma dönüştürme ile birlikte barış yapma, barışı koruma ve özellikle barış inşası süreçlerinde sonuç almak ve kaliteli bir müdahalede bulunmak için uzun vadeli ve kararlı bir çalışmayı göze almak gerekir. Özellikle sivil toplum kuruluşları için bu tür barış inşa süreçlerine etkide bulunmak ve müdahil olmak kararlılığı, adanmışlığı, sabrı ve tahammülü zorunlu kılmaktadır. Çünkü çatışmalar tüm fazlarıyla dinamik süreçlerdir ve inişli çıkışlı, yoğunluğu değişebilen safhalara sahiptir. Devletler siyasi sebeplerden dolayı çatışmalara karşı pozisyon almada çoğunlukla kendilerini sınırlandırmak zorunda kalabilirler. Oysa sivil toplum kuruluşları çatışan taraflar arasında güven ve itibar kazanabilirler, çatışmanın arkaplanındaki psikolojik faktörleri daha kolay tespit edebilirler ve çatışmanın yatışması, adaletin yeniden tesis edilmesi ve uygulanmasında katkıda bulunabilirler (Fosdick, 1999).

Sivil toplum kuruluşlarının bu avantajları koruyabilmesi için çalışma sahalarında ve temsil ettiği değerlerde tutarlı, hesap verebilir, beklentiler, standartlar ve çeşitli aktörlere adapte olabilecek esneklikle olmaları gerekir. Sivil toplum aktörlerinin başarısı elit seviye aktörlerle uyum olduğu kadar toplumsal tabanda güven kazanmasına bağlıdır. Hangi sahada ve hangi metotla çalışırsa çalışsın sivil toplumun retorikte ve pratikte tutarlı olması yukarıda sayılan avantajları koruyabilmesi ve etkin olması için şarttır.

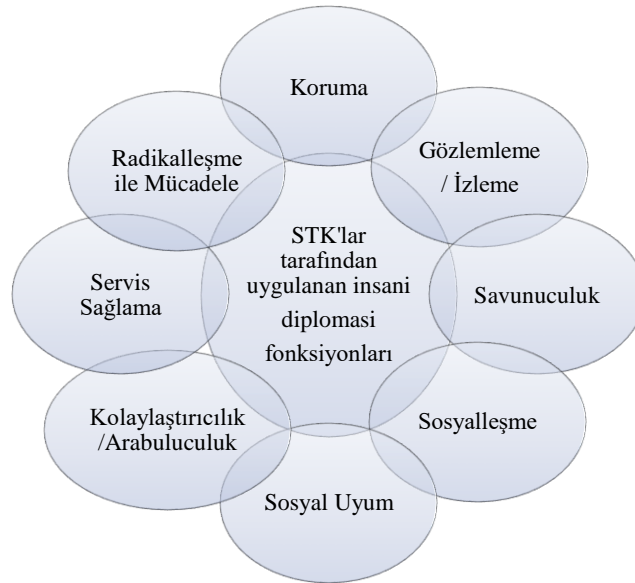
Sivil toplum kuruluşlarının barış inşasına katkısını Bosna Hersek örneğinde inceleyen Roberto Belloni son yıllarda sivil toplumun özellikle bölünmüş toplumlarda olumlu etki sağladığının genel kanı olarak karşımıza çıkmakta olduğunu ifade ederek sivil toplumun, politik sistemi etkileyebilen, yasaların oluşturulması, demokratikleşme ve insan haklarına saygının sağlanması için temel oluşturan en önemli faktörlerden biri olduğunu vurgulamaktadır (Belloni, 2001). Belloni'ye göre Bosna Hersek'te sivil toplum uluslararası müdahalenin bir parçası olmuştur ve sivil toplum oluşturmak amacıyla ciddi miktarlarda finansal, insan ve sembolik kaynak yatırımları sivil toplum inşası

programlarına aktarılmıştır. Fakat uluslararası toplumun idealize ettiği sivil toplum olgusu Bosna Hersek'te gerçekte var olan Boşnak sivil örgütlerden ve işleyişlerinden farklılık gösterdiği için sonuçlar hedeflenen amacın gerçekleşemediğini göstermektedir. Bu açıdan uluslararası aktörlerin sivil toplum inşasını kaynak yatırımı ve hizmet servisi şeklinde teknik bir görev olarak ele alması, uluslararası toplumun milliyetçi ayrışmayla mücadeleyi yanlış anladığını göstermekte ve sonuç olarak müdahalenin doğasının yanlış anlaşılmasına ve demokratikleşmenin gecikmesine neden olmuştur. Ayrıca Bellini, sivil toplumun barış inşasında ve ülkenin kaynaşmasındaki rolünün yeterince etkin olamamasının sebeplerini uluslararası bakışın eksikliğinin yanı sıra savaş sonrası var olan temel yapılanmanın yerel inisiyatiflerini barış inşası konusunda cesaretlendirmemesi ve üç etnik grubun uzlaşısı konusunda ortaya çıkardığı belirsizlik olduğuna dikkat çekmektedir (Paffenholz, Spurr, Belloni, Kurtenbach, & Orjuela, 2010).

Sivil toplum kuruluşları çatışmaların her aşamasında farklı bir fonksiyonla barış inşası faaliyetlerinde bulunabilir. Bu faaliyetlerin niteliği, çatışmaya müdahale şekli, müdahalenin devamlılığı ve barış inşa süreçlerine etkisi içinde bulunulan şartlarla doğrudan ilgilidir. Bu konuda Sivil Toplumun Barış İnşasını Analiz Etmek İçin Kapsamlı Çerçeve başlıklı bir çalışma yapan Thania Paffenholz sivil toplum kuruluşlarının barış inşası faaliyetlerine yedi fonksiyonla katkıda bulunabileceklerini ifade etmiş ve bu yedi fonksiyonu kavramsallaştırarak barış inşa süreçlerine sivil toplumun katkılarını incelemiştir (Paffenholz, 2008; İşbilir, 2021). Bu doğrultuda, bu çalışma da bu kavramsallaştırmaya başvurarak özellikle İslam ülkelerindeki çatışmalara Müslümanların kurdukları ve idare ettikleri sivil toplum kuruluşları ile nasıl müdahale edildiğini inceleyecektir.

Paffenholz, sivil toplum kuruluşlarının barış inşa süreçlerine katkısını araştırmadan önce üç analizin gerekli olduğunu ifade etmektedir. Öncelikle çatışmanın gerçekleştiği, vaka çalışmasına konu olan her bir ülkedeki sosyopolitik, kültürel, ekonomik, bölgesel ve küresel çevreler göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece o ülkedeki politik rejim, medya, toplumdaki ana aktörler gibi bağımsız değişkenlerin özelliklerinin belirlenmesi, sivil toplum kuruluşlarını, o ülkedeki barış inşa çalışmalarında etkili veya etkisiz kılan faktörleri anlamaya yardımcı olacaktır. Ayrıca, sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahalesini değerlendirmeden önce ilgili ülkedeki barış inşası algısının belirlenmesi de

önemlidir; algı analizi mutlaka yapılmalıdır. Paffenholz, son olarak çalışma yapılan ülke içerisinde sivil toplum kuruluşlarının yerinin de araştırılması gerektiğini ifade etmektedir. Sivil toplumun yapısı, mali kaynakları, güç ilişkileri, kapasiteleri gibi hususlar incelenmelidir. Kısaca sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahalesi ve barış inşa süreçlerine katkısını test etmek ve ortaya çıkarmak için öncelikle bağlam analizinin ve çatışma haritalandırmasının (mapping) yapılmasında fayda vardır (Schirch, 2013). Mümkün olabilecek en yüksek çözünürlükte çekilecek bir fotoğraf yani çatışma haritalandırması, çatışmanın bağlamını anlamaya yardımcı olacak ve sonrasında yapılacak çatışma takibinin (tracking) sağlıklı olmasını ve resmi ve sivil aktörlerin çatışmaya ne tür, hangi dozda ve nasıl müdahale ettiklerinin ve bu müdahalelerin çatışmanın hangi fazında gerçekleştiğinin görülmesini kolaylaştıracaktır. Bu tespitleri yapabilmek için muhtelif teknikler olsa da çatışma haritalandırma sistemik barış inşası planlanması için en kullanışlı olanıdır denilebilir (Ricigliano, 2021). Çatışmanın tarihi arkaplanı, çatışmayı besleyen sosyolojik ve psikolojik faktörler, çatışmanın sebepleri, çatışmanın tarafları, tarafların alt destek grupları, mali ilişkiler, bölgesel bağlantıları, tarafların varsa uluslararası destek kaynakları, önemli aktörler, tarafların ürettiği önyargılar, yaftalar ve algı analizi gibi faktörlerle birlikte yapılabilecek detaylı bir haritalandırma çatışmaya müdahalede en başta hata yapmayı engeller ve sonrasında yapılabilecek hataların en aza indirilmesine vesile olabilir (Schirch, 2013).

Şekil 1: STK'lar Tarafından Uygulanan İnsani Diplomasi Fonksiyonları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çatışmalar dinamik süreçlerdir, sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Dolayısıyla yapılacak haritalandırma çalışmaları anlık izleme faaliyetleriyle desteklenerek güncellenmezse yani barış inşa süreçlerine dinamizm katılamazsa barış inşasının başarılı olması mümkün olmaz (Ricigliano, 2021). Çatışmaların her fazında taraflar pozisyon değiştirebilirler, ihtiyaçlarında ve isteklerinde değişiklikler olabilir, karşı tarafı ve çatışmaya müdahil resmi ve sivil aktörleri algılama biçimlerinde de farklılıklar olabilir. Tüm bu unsurların titizlikle incelenerek barış inşa yaklaşımlarına ve mekanizmalarına başvurulabilir.

Tahania Paffenholz'un kavramsallaştırmasıyla sivil toplum kuruluşlarının barış inşasındaki yedi fonksiyonu sırasıyla şunlardır: Koruma (protection), izleme (monitoring), savunuculuk ve kamu iletişimi (advocacy and public communication), grup içi sosyalleşme (in-group socialization) ve hizmet sağlama (service delivery). Bu tezin katkısı olarak sivil fonksiyonlara radikalleşme ile mücadele fonksiyonu eklenmiş ve ayrıca incelenmiştir (İşbilir, 2021b).

1.2.3.1. Koruma Fonksiyonu

Sivil toplum kuruluşlarının öncelikli fonksiyonlarından birisi korumadır. Teorik olarak sivil toplumun demokratik teoriye dayandırılarak bireyleri, vatandaşları ve toplumları baskıcı devlete karşı koruma işlevi vardır. Bu fonksiyon, barış inşası çerçevesinde silahlı güçlere karşı sivillerin korunmasını ifade etmektedir. Bu koruma işlevi gözleme, uluslararası eşlik etme, barış bölgeleri oluşturma, insani yardım, yetimlerin korunması, insan güvenliği konusunda girişimlerde bulunmakla gerçekleştirilmektedir.

Bu işlevleri harici sivil toplum kuruluşları gerçekleştirebildiği gibi yerel sivil toplum kuruluşları da yapabilmektedir. Koruma fonksiyonu sivil toplumlar için oldukça profesyonel bir kapasite de gerektirebilmektedir ve ciddi güvenlik risklerini içinde barındırmaktadır. Daha çok devletlerin ve BM gibi uluslararası örgütlerin yapmasının beklendiği koruma işlevinde sivil toplum kuruluşları istisnai olarak bilhassa kendi toplumlarında koruma görevlerini üstlenebilir. Ayrıca sivil toplum kuruluşları mayın temizleme, silahsızlandırma, topluma kazandırma gibi güvenlik müdahalelerine ve faaliyetlerine de destek olabilmektedirler. Sahada BM başta olmak üzere uluslararası örgütlerle iş birliği içinde faaliyet yapabilmektedirler (Ritchie, 1995).

Koruma denilince sadece can güvenliğini koruma anlaşılmalıdır. Kimlik, psikoloji ve haysiyet gibi unsurlar da korunmaya muhtaçtır ve sivil toplum kuruluşları özellikle bu sahalarda daha geniş çalışma alanı bulabilmektedirler. Çatışma bölgelerinde can güvenliği ile birlikte bu unsurların da güvenliği ciddi tehlike altında kalabilmekte ve özel ihtisas çalışmaları ve rehabilitasyon projeleri ile ancak kişiler korunabilmektedir. Ayrıca yetimlerin korunması aracılığıyla neslin korunması da koruma sektörünün önemli bir unsuru haline gelmiştir.

1.2.3.2. İzleme ve Gözlemeleme Fonksiyonu

Sivil toplum kuruluşlarının barış inşası çalışmalarındaki bir diğer fonksiyonu ise izleme veya gözlemeleme faaliyetleridir. Uluslararası ve yerel sivil toplum kuruluşları çatışma durumunu, çatışma öncesi kriz potansiyelini ve seyrini, çatışmanın gelişimini gözlemleyip karar mercilerine raporlama yapabildikleri gibi tavsiyelerde de bulunabilirler. Gözlemeleme ile yerel insani ihtiyaçlar, çatışmanın toplumsal gruplardaki algılanma şekli ve insan hakları ihlalleri raporlanır ve diğer fonksiyonlar için zemin teşkil edecek bir sistematik bir bilgi elde edilmiş olur. Gözlemeleme, çatışma sahasında bizzat yapılabileceği gibi yerel bağlantılar aracılığıyla kurulacak bir sistemle de yapılabilir. Bu çalışmayı yapan sivil toplum kuruluşu yerelden topladığı bilgileri bir rapora dönüştürebilir. Ayrıca sivil toplum kuruluşları gözlemeleme ve izleme faaliyetlerini profesyonel medya takibiyle tamamlayabilirler ve elde ettikleri bulguları medya, karar mercileri, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları ile paylaşarak krizin veya çatışmanın seyrini değiştirebilirler veya barış inşa çalışmasına katkıda bulunabilirler.

Barış inşa sürecinin her safhasında gözlem ve değerlendirme yapmak gerekir. Gözlem ve değerlendime süreçleri benzer olsa da aynı değildir. Gözlem, barış inşası süresince devam eder, daha çok içerden öğrenmeye ve programı yeniden dizayn etmeye odaklanır. Gözlem ve araştırma faaliyetleri sürekli yerel göstergeleri izleyen küçük gruplar tarafından gerçekleştirilir. Aslında gözlemi etkili ve önemli kılan faktörler de bunlardır. Değerlendirme ise araştırma süreçlerinin sonunda veya barış inşa çalışmalarının aralarında yapılan, daha çok barış inşa süreçlerini fonlayan donörleri memnun etmeye yönelik raporları ihtiva eden çalışmalardır.

Değerlendirme çalışmaları barış inşa çalışmalarının verimliliğini ve etkisine yönelik olarak gözlemelemenin aksine dışardan yapılır. Harici değerlendirme yapanların ideal

olarak daha objektif, daha geniş perspektiften ve daha az önyargılı oldukları kabul edilmektedir. Değerlendirme yapan aktörler nicel ve nitel yöntemleri kullanarak, elde edilen verileri barış inşa süreçlerinin başlangıç ve sonucunu hesaba katarak raporlarını hazırlarlar. Gözlem ve değerlendirmenin ayrı ayrı fonksiyonları olsa da birlikte yapılması ve planlanması gerekir.

Gözlem ve değerlendirme yapmanın öncelikli amacı risk analizidir. Yerel dinamiklerin, değişkenlerin ve bağlamın devam etmekte olan barış inşa sürecine olumsuz etkileri ve barış inşa faaliyetlerinin çatışma tarafları ve yerel unsurlara olabilecek negatif etkileri gözlem ve değerlendirmelerle tespit edilebilir. Bu tür faaliyetlerin bir diğer amacı barış inşa süreçlerine fon sağlayan bağışçılara raporlar sunmaktır. Özellikle sivil toplum kuruluşları çatışma ve kriz bölgelerinde, çatışma sonrası barış inşa çalışmalarında güvenilir ve sürdürülebilir fonlara ihtiyaç duyarlar. Bunun için de bağışçıların sahadaki faaliyetler ve sonuçları hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Gözlem ve değerlendirme çalışması barış inşası sahasında çalışan sivil toplum kuruluşlarının yaşayabilmesi için de şarttır.

Gözlem ve değerlendirmenin bir diğer amacı öğrenmektir. Bu öğrenme süreci sahada hangi tekniklerin, çalışmaların ve projelerin başarılı olup olmadığını gözlemlemek ve gelecek stratejilerini belirlemek için çok faydalı olmaktadır. Başarısız örnekler çatışma değerlendirmelerinin doğruluğunu test etmek için de yeni fırsatlar sunar. Çatışma haritalandırmalarındaki ve planlamalardaki hatalar ve eksikler gözlem ve değerlendirme çalışmaları sonunda ortaya çıkartılabilir. Bu sebeple öğrenme gözlem ve değerlendirmenin merkezinde olmalıdır ve uygulama safhasındaki barış inşa süreçlerinin geliştirilmesi için kullanılmalıdır. İyi gözlem ve kaliteli değerlendirme, dinamik çatışma sistemlerine karşı geliştirilecek yaklaşımların ve planlanan müdahalelerin etkinliğini artıracak yenilikçi katkılar geliştirmek adına eşzamanlı geri beslemeler sunar. Bu sağlıklı bilgi akışının ve değerlendirmelerin doğru karar almaya, çatışma seyrini doğru okumaya yardım etmesi barış inşa süreçlerini güçlendirir.

Gözlem ve değerlendirme için çok çeşitli veri toplama stratejileri uygulanabilmektedir. Mülakatlar, odak gruplar, toplumsal istişareler, anketler, mobil telefonlar ve çeşitli online uygulamalar yoluyla bilgi toplama, yerel araştırma ekiplerini kullanmak ve fotoğraf,

video veya çeşitli bilgi-belgeler temin etmek gibi çatışmaların şiddetine ve barış inşa süreçlerinin bağlamına göre farklı teknikler uygulanabilmektedir.

Çatışma bölgelerinde güvenlik riski sebebiyle bilgi toplamak kadar bilgi vermek de tehlikeli olabilmektedir. Bu sebeple kimlikleri gizlenmiş anonim gruplar tespit etmek ve bilgi akışını bu mekanizmalar üzerinden temin etmek gerekebilmektedir. Ayrıca mağdur, zarar görmüş, marjinalize edilmiş grupların görüşlerini almak için de özel kanallar oluşturulmalıdır. Bir başka gözlem ve değerlendirme aracı da yerel aktörlerin çatışma günlüğü tutmalarını temin etmektir.

Böylelikle toplum üyeleri gün gün çatışmayı artıran ve yerel tansiyonu etkileyen faktörleri kaydederler ve bu sayede barış inşa projelerinin yeniden dizaynına yardımcı olacak çok faydalı bilgiler temin edilebilir. Bir başka gözlem ve değerlendirme tekniği ise toplum mensuplarıyla ve liderleriyle, yerel hükümet yetkilileriyle ve yerel sivil toplum kuruluşlarıyla toplantılar yaparak devam eden faaliyetler hakkında beklenti, şikâyet, bilgi ve görüşlerini almaktır.

1.2.3.3. Savunuculuk Fonksiyonu

Sivil toplum kuruluşlarının barış inşası süreçlerinde müdahil olabilmek için üçüncü fonksiyonu savunuculuk ve kamu iletişimidir. Savunuculuk sadece yerel ve uluslararası hukuk mekanizmalarını kullanmak demek değildir. Yerel sivil toplum aktörleri tarafından gündem oluşturulması (Falk, 2000), sivil toplum kuruluşlarının barış görüşmelerine dahil olması için lobi faaliyetlerinde bulunması, çeşitli kampanyalarla kamuoyu baskısı oluşturulması gibi faaliyetler de savunuculuk kapsamına girmektedir (Steinberg, 2004).

Savunuculuk faaliyetlerinin bir kısmı halka kapalı gerçekleştirilirken bir kısmı halka açık uygulanabilmektedir. Sivil toplum kuruluşları siyasi mercilerle özel iletişim kurup resmi olmayan görüşmelerle siyasi elitler ve diplomatik kanallarla sorunları tartışma gündemine taşıyıp çözüm aramaları halka kapalı savunuculuk girişimleri olarak ele alınabilir. Gösteriler, basın açıklamaları, imza kampanyaları ve dilekçe çalışmaları gibi faaliyetler kitlesel destek gerektirdiği için halka açık savunuculuk inisiyatifleridir (Lutabingwa, Gray ve Skinner, 1997).

Çatışmaların fazlarında savunuculuk da çeşitlenebilmektedir. Silahlı çatışma esnasında sivil toplum kuruluşları ateşkes ve barış anlaşmasını savunabilir ve bu hedef

doğrultusunda çalışabilir. Çatışma esnasındaki insan hakları ihlalleri ve şiddete maruz kalan kişi ve toplulukları tespit edip bu kesimlerin haklarını savunacak mekanizmalar geliştirebilir, kampanyalar, gösteriler ve kamuoyu yoklamalarıyla resmi pazarlık süreçlerine dahil olabilir (Pilch, 2003). Çatışma sonrası safhalarda ise sivil toplum kuruluşları şiddetin yeniden başlamaması için faaliyetlerde bulunabilir veya barış anlaşmalarının olması gerektiği şekilde işlemlerini savunabilir; süreci gözlemleyerek raporlayabilir.

Savunuculuk, diğer fonksiyonlarla özellikle gözleme ve değerlendirme fonksiyonu ile birlikte uygulanmalıdır. Zira, savunuculuk faaliyetlerinin etkili olabilmesi sahadan doğru bilgilerin elde edilip doğru değerlendirmelerin yapılmasına bağlıdır. Ayrıca savunuculuğun her türü ve kamu iletişimi için ayrı ayrı profesyonel ve uzmanlık kapasitesi gerekebilir. Bu fonksiyona yoğunlaşan sivil toplum kuruluşlarının daha çok uluslararası hukuk, insancıl hukuk, uluslararası ceza hukuku, kampanya yönetimi, medya ve tanıtım gibi sahalarda profesyonel insan kaynaklarıyla çalışması gerekebilir.

1.2.3.4. Grup İçi Sosyalleşme

Sivil toplum kuruluşlarının çatışma çözümü ve barış inşası çerçevesinde bir diğer fonksiyonu grup içi sosyalleşmeye yönelik faaliyetleridir. Bu fonksiyon bölünmüş toplumlarda barış kültürünü yaymayı (Ilcan ve Philips, 2006), demokratik davranış, tutum ve değerleri oluşturmayı hedeflemektedir. Sosyalleşmeyle sosyal bütünleşme/dayanışma arasındaki fark ise, sosyalleşme grup içinde olurken, sosyal bütünleşme/dayanışma ise hasım veya farklı gruplar arasında gerçekleşmektedir (Naggeb, 2006).

Grup içi sosyal kapital inşası ise, barış eğitimi, sokak tiyatroları, barış kampanyaları, okul kitapları, şiir festivalleri, ya da daha geleneksel çatışma çözümü ve pazarlık eğitimleri aracılığıyla temin edilebilir.

İki tür grup içi sosyalleşmeden bahsetmek mümkündür: Birincisi barış kültürünü tesis edip yaygınlaştırmak. Diğeri ise grup içi kimliği güçlendirerek sosyalleşmeyi temin etmek. Grup içi kimlik inşası veya sağlamlaştırması/pekiştirmesi genellikle asimetrik çatışmalarda ötekileştirilen ve baskı altına alınmış grupların kimliklerini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken çok önemli bir nokta, bu grup kimliklerinin diğer gruplara tehdit oluşturup oluşturmadığıdır.

Sivil toplumun bu işlevinin bazı zayıf yanları olduğunu ileri süren eleştiriler de yapılmaktadır. Çoğu barış kültürü faaliyetlerinin düzensiz, dağınık olması, kordinasyon eksikliği ve değişim için kitle hareketleri oluşturamamaları bunlardan bazılarıdır.

Grup içi sosyalleşmenin yerel düzeyde etkileri görülmele birlikte makro seviyede barış sürecinde etkili olmakta başarısız olduğuna dair eleştiriler vardır. Bununla birlikte grup içi sosyalleşmenin yerel etkilerinin de sınırlı olduğu görüşü de dillendirilmektedir.

Çünkü insanların yemek ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamadıkları çatışma ortamında, insanları uzun vadeli barış kültürü için mobilize etmenin güç olması sivil toplumun bu fonksiyonunun yerel etkilerini azaltmaktadır.

Zayıf yönleri olsa da uzun vadede grup içi sosyalleşme ve grup içi kimliği güçlendirmeye yönelik faaliyetler diğer barış inşa süreçleri için oluşturulan mekanizmaları tamamlayıcı ve toplumsal direnci artırarak radikalleşmeyi engelleyici bir niteliği vardır. Sivil toplum kuruluşlarının bu sahadaki faaliyetlerinde yerel ölçekte daha çok verim alınmakla birlikte dikey yönlü insani diplomasi faaliyetlerinin bu çalışmalara etkisi çok büyüktür.

1.2.3.5. Sosyalleşme ve Sosyal Uyum Fonksiyonu

Sivil toplum kuruluşlarının önemli bir fonksiyonu da sosyal uyum ve bütünleşmedir. Demokratik sivil toplum söylemlerinde, bütünleşme, toplumu inşa etmede önemli bir sivil toplum fonksiyonu olarak görülmektedir. Grup içi sosyalleşme gibi, sosyal bütünleşme de Gramsci, Tocqueville ve köprü kuran bağlar kavramını işleyen Putnam'dan etkilenmiştir. Grup içi bağları kuvvetlendirmenin yanısıra hasım gruplar arasında köprü kuran bağlar oluşturmak da hayati öneme sahip görülmektedir. Sosyal bütünleşme temelli faaliyetler üçe ayrılmıştır:

1. Barış için ilişki merkezli bütünleşme: Çatışan grupları bir araya getirerek ötekiye karşı tutumlarda uzun vadeli değişiklik temin etmeye çalışılır. Bu bağlamda atölye çalışmaları, karşılıklı iletişim kurmak, karşılıklı ziyaretlerde bulunmak gibi faaliyetler yapılır.

2. Barış için sonuç odaklı bütünleşme: Bu tarz faaliyetlerde çatışan grupları bir araya getirerek, bağ kurmanın da ötesinde, daha büyük sonuçlara ulaşmayı hedefler. Barış inşası için çözüm üretmeyi hedefleyen çatışma çözümü atölyeleri bu faaliyet türüne örnek olarak verilebilir.

3. İş ve kalkınma için sonuç odaklı bütünleşme: Çatışan grupları barış dışındaki amaçlar için bir araya getirmeyi hedefler. Çok etnik yapılı ticaret odaları bu faaliyet türüne örnek olarak verilebilir. Bu yolla, güven duygusunun ve sosyal kapitalin neredeyse bilinçdışı bir şekilde geliştiği öne sürülmektedir (Paffenholz, Civil Society and Peacebuilding, 2010).

1.2.3.6. Kolaylaştırıcılık ve Arabuluculuk Fonksiyonu

Sivil toplum kuruluşlarının çatışma çözümü ve barış inşa süreçlerindeki önemli bir fonksiyonu da arabuluculuktur (Greenhouse, 1985). Montesquieu'nun eserine dayandırılan arabuluculuk fonksiyonu sivil toplumun devlet ile vatandaşlar arasında arabuluculuk/kolaylaştırıcılık rolünü vurgular. Aslında arabuluculuk sadece devletle vatandaşlar arasında değil, gruplar arasında da gerçekleştirilir; silahlı gruplar arasında, silahlı gruplarla toplum arasında, silahlı gruplarla toplumlar ve kalkınma kuruluşları arasında benzer inisiyatifler alınabilir. Esir veya mahkûm takası, tarafların birbirlerini anlamalarına yardımcı olmak, karşılıklı algıları test etmek, çatışmanın tansiyonunu düşürmek gibi birçok sebeple arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirilir (Bercovitch, 1986; Papagianni, 2010).

Bu fonksiyon son yıllarda üzerinde daha çok çalışılan insani diplomasi çerçevesinde de incelenebilir. İnsani diplomasi kriz, çatışma ve savaş bölgelerine sadece insani yardım ulaştırılması anlamına gelmemektedir. İnsani yardım dışındaki konularda da mağdur, muhacir veya zarar görmüş sivillerin korunması, kurtarılması, daha iyi şartlara ulaştırılması, insani yardımların ulaştırılması veya insani yardımın önündeki engellerin kaldırılması için icra edilen faaliyetlerin tümünü kapsamaktadır. Yerel taraflarla, karar alıcılarla ve uluslararası kurumlarla müzakereler ve görüşmeler yaparak, siyasi otoriteler üzerinde baskı kurarak çatışma ve savaş mağdurlarının durumlarının iyileştirilmesi yönünde adımlar atılmasını temin etmek için yürütülen insani diplomasinin ortaya çıkması, mevcut uluslararası sistemin adalet üretmemesi, uluslararası hukuk kurallarının icra edilmemesi, savaş hukuku, insancıl hukuk ve mülteciler hukuku gibi düzenlemelere riayet edilmemesi ve kartografik ve çıkar odaklı dış politika uygulamalarının yaygınlaşması sonucu olmuştur. Siyasi angajmanlar çoğu zaman devletler düzeyinde diplomasi ile çatışma ve savaş bölgelerindeki mağdur insanların durumlarını değiştirmeye kifayet etmediği gibi aksine durumu daha da kötüleştirici etki

yapabilmektedir. İnsani diplomasi kanalları güven merkezli birçok faaliyeti içerebilmektedir (Merikallio, 2006).

Sivil ve yerel unsurlar tarafından icra edilen insani diplomaside odak noktası insandır. İnsani diplomasi aktörleri hükümetlerden emir ve talimat almadıkları gibi resmi temsil hüviyetleri de yoktur. Bununla birlikte faaliyet yaptıkları ülkedeki şartlar çerçevesinde çalışma alanı bulabilirler. Sivil insani diplomasi aktörleri uluslararası hukuk ve faaliyet yaptıkları ülkenin hukuku çerçevesinde hareket etmeleri, icra edilen çatışma yönetimi, çözümü ve barış inşası faaliyetlerine uyumu nisbetinde ve diğer sivil aktörlerle koordinasyonu oranında başarılı olabilirler. İnsani diplomasi faaliyetleri yürüten sivil toplum kuruluşu mensuplarının en önemli handikapı resmi diplomasinin davranış kalıplarına evrilme riski ve siyasi ve ekonomik angajmanlar yoluyla güven kaybetme tehlikesidir.

Türkiye'nin de dış politikasını tarif etmek için kullandığı insani diplomasi kavramına yüklediği anlamla sivil toplum kuruluşlarının icra ettiği insani diplomasi arasında fark vardır. Türkiye yumuşak/ince güç unsurlarını da kullanarak (İşbilir, 2014) kriz ve çatışma bölgelerine yönelik insani ve vicdani politikası, sığınmacılara kucak açması, AFAD, TİKA, Kızılay, Diyanet Vakfı gibi kurumlar aracılığıyla mağdur, mazlum ve muhacirlere ulaşması insani dış politika vizyonunun bir neticesi olarak değerlendirilebilir (Nye, 2008; Kardeş ve Erdağ, 2012). Türkiye bu çerçevede bir dış politika izlemekle birlikte başta BM olmak üzere uluslararası kuruluşların bu vizyona göre reforme edilmesini de savunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları veya diğer sivil aktörler tarafından icra edilen ve çatışma ve kriz bölgelerindeki sivil mağdurların durumlarının iyileştirilmesine veya içinde buldukları ortamdan kurtarılmasına yönelik sivil diplomatik faaliyetlerdir.

Bu yönüyle insan odaklı dış politikadan ayrılmaktadır. Gerek icra edilen aktörler bakımından gerekse hedef ve icra edilme şekli bakımından sivil insani diplomasi resmî insani diplması ve dış politikadan ayrılmaktadır.

İnsani diplomasi sahasında önemli sivil inisiyatifler alan İnsan Hak ve Hürriyetleri Vakfı (İHH) kendi insani diplomasi çalışmalarını şu şekilde tasnif etmektedir: 1- İnsani yardımların ulaştırılması için yürütülen diplomasi, 2- Arabuluculuk, 3- Savaş bölgelerindeki sivillerin kurtarılması, 4- Kayıpların bulunması, 5- Savaş bölgelerindeki esirlerin özgürlüğü için mücadele, 6- Kuşatma altındaki bölgelerde yaşayan sivillere

ulaşım” (İHH, 2021). İHH, bu faaliyetleri icra ederken şu çalışma prensiplerine uyduğunu açıklamaktadır: 1- Şeffaflık, 2- Konuyla ilgili bütün tarafların beklentilerini öğrenerek hassas dengeleri koruma, 3- Risk analizi ve iletişimi özenle yapma, 4- Gizlilik kurallarına dikkat ve reyting uğruna insanların hayatlarını riske atmama, 5- Söylem ve eylem birliği, 6- İlk zorlukta sürecin kilitlenmemesi, 7- Hayatı söz konusu olan kişiler hangi görüşe mensup olursa olsun eşit davranma, 8- Siyasi polemiklerden uzak durma, 9- Bütün taraflarca kabul görmüş, saygın, sabırlı, bağımsız, cesur, tarafsız bir aktör olma, 10- Sivillerin temsilcisi olma” (İHH, 2021).

Öte yandan, sivil toplumun, diplomatik çatışma yönetimi faaliyetlerine katkısı sınırlı olmakta ve bazı istisnai vakalarda bu rolün üstlenildiği görülmektedir. Arabuluculuk daha ziyade devletlerin veya BM'nin üstlendiği hükümet fonksiyonu olarak görülmektedir. Bununla birlikte sınırlı da olsa bazı vakalarda sivil toplum kuruluşları arabuluculuk yapmaktadır.

Ayrıca yerel sivil toplum kuruluşlarının toplumla, savaşıyor gruplar arasında, kırsal ya da mahalle ölçeğinde kolaylaştırıcılık rolü üstlenebileceği (Nepal'de sivil toplum temsilcilerinin bazı vatandaşları hapseden silahlı gruplarla yapılan pazarlık sonucu sivillerin serbest bırakılmasını sağlaması gibi) veya savaşıyor gruplar arasında barış bölgeleri, şiddetsiz günler üzerine pazarlık yapmada kolaylaştırıcılık rolü üstlenebileceği (El Salvador'daki savaş sırasında çocuk aşı kampanyası için pazarlık yapılması gibi) yine uluslararası ya da ulusal yardım kuruluşlarıyla savaşıyor gruplar arasında yardımların dağıtılması ve hizmet sunulması üzerine yapılan pazarlıklarda kolaylaştırıcılık rolü üstlenebileceği arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık bağlamındaki faaliyetler olarak ifade edilebilir.

1.2.3.7. Hizmet Sağlama Fonksiyonu

Çatışma ortamlarında, devlet kurumlarının yok edildiği ya da zayıfladığı durumlarda, hizmet sağlama ya da yardım götürme rolü sivil toplum tarafından üstlenilmektedir. Ancak, hizmet sağlama fonksiyonunun barış inşası hedeflerinden olup olmadığı konusunda tartışmalar mevcuttur. Mesela, yardım sağlamayı, bu yardımlar hayat kurtararak sivil toplumun var olabilmesi için önkoşulları oluşturduğu için, sivil toplumun ayrı bir fonksiyonu olarak görenler vardır. Ayrıca, yardım sağlamayı ekonomik, sosyal ve insani hedefler olarak görenler de bu yardımları sivil toplum desteği olarak

adlandırmaktan kaçınmaktadır. Üçüncü bir bakış açısı ise, yardım sağlamanın sivil toplumun barış inşasında önemli olabilmesinin sadece bağışçıların ve temsilcilerin bu rolün farkında olmasıyla ve yardımlar aracılığıyla barış inşası için giriş noktaları bulmaya çalışırlarsa mümkün olabileceğini savunmaktadır.

Hizmet sağlama oldukça geniş bir çerçevede değerlendirilebilir. Çatışma riskinden dolayı göç eden sivillere göç yolu boyunca ve geçici kamplarda acil temel insani ihtiyaç yardımı; sağlık desteği, geçici ve kalıcı kamplarda insani yardımdan sağlık, psikoloji, eğitim, barınma yardımları; çatışma bölgelerinde tıbbî yardım, sivil savunma, arama kurtarma, psikolojik rehberlik; çatışma sonrası göçmenlerin geri dönüşleri için rehberlik, barınma, meslek edindirme, psikolojik destek, temel eğitim, sivil toplum kapasite geliştirme, barış eğitimleri, deradikalizasyon eğitimleri gibi çok çeşitli sahalarda hizmetler sağlanabilir (Duffield, 1997).

Yukarda da ifade edildiği gibi bu yardımların ve hizmetlerin mahiyeti kadar motivasyonu da barış inşasına hizmet edip etmediğini belirlemesi açısından önemlidir. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının fon kaynakları, bağışçıların motivasyonları ve siyasi angajmanların olup olmadığı önemlidir (Orjuela, 2005). Ayrıca servis sağlama sırasında muhtapların seçimindeki kriterler sözgelimi insani yardımın ne kadar insani ve yardım olduğunu göstermesi bakımından incelenmelidir.

Servis sağlama gerek resmi gerekse sivil kurumlar aracılığıyla yapılsın eğer çatışan tarafların yerel, ulusal veya uluslararası destekçileri tarafından kullanılırsa çatışmanın seyrini değiştirebilir, barış yapmaya ve barış inşasına hizmet etmesi beklenirken çatışmanın şiddetlenmesine sebep olabilmektedir. Bazı durumlarda da insani yardım, insani müdahale (Jackson, 1993; Wheeler, 2001; Pattison, 2010) veya servis sağlama faaliyetleri çatışmaya müdahale için giriş noktası olarak veya bilgi toplamak için kullanılabilir (Malhotra, 2000; Polman, 2014).

Çatışmayı önlemek, çatışma esnasında mağdur, muhacir ve zarar görme ihtimali olan sivillere yardım etmek ve çatışma sonrası barış inşası faaliyetlerine katılmak isteyen sivil toplum kuruluşlarının başarısı yine yerel toplumsal gruplar tarafından kabul edilmelerine, gizli gündemlerinin olmadığına dair muhtaplarını ikna edebilmelerine ve güven tesis etmelerine bağlıdır.

Bu noktada altının çizilmesi gereken bir diğer husus da sivil toplum kuruluşlarının benzer faaliyetler içinde bulunan diğer sivil aktörlerle ve ulusal veya uluslararası seviyede müdahil olan diğer aktörlerle uyum içinde olmalarının olumlu katkı yapmaları ve çalışmalarının sürdürülebilirliği açısından önemli olduğu gerçeğidir.

Servis sağlama fonksiyonunu etkinleştiren bir diğer faktör de daha ziyade sivil toplum kuruluşlarınca gerçekleştirilebilecek olan saha tarama ve envanter projeleridir (Glasius, 2006). Koordinasyon eksikliği ve sahaya bütüncül bakışın olmayışı sağlanan servislerin ve insani yardımların bazen tekrarlanmasına, kaynak israfına sebep olabildiği gibi asıl muhtaç ve mahrum bölgelere gereken servislerin ulaşmasına engel olmaktadır. Bu sebeple yukarıda belirtilen sivil toplum kuruluşlarının barış inşasına katkıları çerçevesinde önemli bir fonksiyonu olan gözlemele ile de ilişkilendirilebilecek saha tarama ve envanter projeleri sağlıklı yapıldığı takdirde hizmet sağlama fonksiyonuna stratejik planla gerçekleştirebilme kabiliyeti kazandırır.

Böylelikle insani yardım, tıbbî destekler, eğitim çalışmaları, barınma hizmetleri gibi acil ve hayati çalışmalar başta olmak üzere, barış inşası fazlarında gerçekleştirilecek sivil toplum fonksiyonları daha düzenli ve stratejik olarak hayata geçirilebilir.

1.2.3.8. Deradikalizasyon Fonksiyonu

Sivil toplum kuruluşlarının barış inşasına katkı yapabilecekleri bir diğer fonksiyonları deradikalizasyon olarak kabul edilebilir. Paffenholz'un kavramsallaştırdığı 7 fonksiyonuna ilave edilebilecek olan bu sekizinci fonksiyon, çatışma sonrası barış inşası sürecinde çatışmaya bizzat katılan bireylerin topluma kazandırılması, tarafların ekonomik, psikolojik ve siyasi sebeplerle yeniden çatışma meylini kırmak, çatışma ortamının etkisiyle yükselen dini, siyasi, mezhepsel ve daha farklı motivasyonlarla artan radikal eğilimlere karşı önlem alma ve çatışma öncesi terör örgütü propagandalarına karşı önlemler ve bir dizi eğitim ve entegrasyon faaliyetleri yaparak terör örgütlerine katılımı önlemek şeklinde başlıca faaliyet sahalarını kapsayabilir.

Çatışmaların sadece çatışma bölgelerinde değil ilgili diğer coğrafyalarda da radikalleşmeyi etkileme potansiyeli vardır. Dolayısıyla bu fonksiyon çerçevesinde kriz, çatışma ve bunların sonucunda gerçekleşen göç hareketlerinin iyi yönetilmesi radikalleşme potansiyellerinin tespit edilip daha büyük terör hadisesi ve çatışma

olmaması için tedbirler alınması gerekebilir. Bu bağlamda belirgin bir şekilde deradikalizasyon amacı zikredilmese de bazı sivil toplum kuruluşlarının radikalleşme eğilimi olan bireylere yönelik eğitimleri veya çatışma sonrası barış inşa faaliyetleri kapsamında özellikle çatışmalardan doğrudan etkilenen, bizzat çatışan taraflara yönelik rehabilitasyon uygulamaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca kurumsal bir sivil toplum örgütü gibi olmasa da dini radikalleşmeye karşı ilim adamlarının, imamların, kanaat önderlerinin deradikalizasyon faaliyetlerine katılmaları; cezaevlerinde, mülteci kamplarında başta olmak üzere sosyal mekanlarda yapılan telkin, eğitim ve faaliyetler deradikalizasyon çalışmalarına örnek verilebilir.

Radikalleşme konusunda Türkiye'deki üniversiteler bağlamında en yeni çalışmalardan birisini yapan Talha Köse ve İpek Coşkun'a göre 11 Eylül 2001, Madrid (2004) ve Londra (2005) tarihlerinde gerçekleştirilen terör saldırıları sonrası terör çalışmaları içerisinde ayrı bir çalışma sahası olarak ortaya çıkan radikalleşme, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası gerçekleşen Afganistan ve Irak işgalleri sonrası ivme kazanmıştır. Konunun "İslamcı terör" veya "Selefi cihatçılık" gibi dışardan kavramsallaştırmalarla ele alınması, sorunun psikolojik, dinî, ekonomik, sosyokültürel ve ideolojik kökenlerini ihmal eden bir kolaycılıktır (Köse ve Coşkun, 2018).

Terör ve radikalizmle mücadele adına yapılan müdahaleler ve sözde bütüncül yaklaşımlar bir başka terör ve radikalleşme sürecini tetiklemiş ve adeta kısır döngüye dönüşmüştür. İslam karşıtlığı ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan İslamofobi (Kalın, 2015; Isbilir, 2013) İslam ülkelerinde radikalleşmeyi tetiklerken aşırı eylemlerin etkisiyle Batı'da aşırı sağ, aşırı sol ve "yalnız kurt" diye nitelenen bir başka radikal ve aşırı tepkileri doğurmaktadır. Bu bağlamda İslam karşıtlığı, ayrımcılık ve İslamofobi ile mücadele de deradikalizasyon fonksiyonu kapsamında sivil toplum kuruluşlarının çalıştığı sahalardan biridir.

Batı ülkelerinde son yıllarda konuyla ilgili ciddi çalışmalar olmasına ve yeni merkezler açılmasına mukabil, terör ve çatışmadan mağdur İslam ülkelerinde bu konudaki çalışmaların azlığı oldukça düşündürücüdür. DAESH, Boko Haram, Eş-Şebab, PKK ve FETÖ gibi terör örgütlerinin sempatan ve üye kazanmasının önüne geçilmesi ancak derinlikli ve multidisipliner araştırmalarla ve bütüncül çalışmalarla mümkündür (Lebow, 1988).

Köse ve Coşkun'un Türkiye'de 11 şehir, 14 üniversitede gerçekleştirdiği 160 görüşme sonucu yaptıkları çalışma sonucunda elde ettikleri bulguların bir kısmı özellikle sivil toplum kuruluşlarının deradikalizasyon bağlamında ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde incelenecek faaliyetleri için önemli bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır. Yazarlar, "Göç ve şehirlerin kontrolsüz büyümesi radikalleşmeyi artırma konusunda belirgin bir etkiye sahiptir" bulgusu bağlamında yerel yönetimler, idarecilerle birlikte STK'ların da mahallelerin ihtiyaçları ve önceliklerine yönelik özgün programlar yapmaları gerektiğine işaret etmektedirler. Ayrıca "Mezo tabaka yani toplumsal ilişki ağları radikalleşme dinamikleri açısından belirleyicidir." bulgusundan hareketle bireylerin radikalleşmesinde bu tabakanın en etkili olmasının yanısıra radikalleşmeyle mücadele için en ideal zemin ve tabakanın da bu bağlam olduğuna dikkat çekmektedirler. Sivil toplum kuruluşlarının bu tabakaya yönelik projeler yapması deradikalizasyon bağlamında etkili olabilmektedir. Yine yazarlara göre "Öğrenciler açısından siyaset konuşulan sosyalleşme alanlarının ve harici mekanların artması gerekmektedir." Bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının öğrencilere yönelik faaliyetleri olduğuna dikkat çeken yazarlar burs karşılığı bazı faaliyetlere öğrencilere katılım zorunluluğu getirilmesinin öğrencileri olumsuz etkilediğine vurgu yapmaktadırlar. "Dini radikalleşme eğitimsiz ve merdiven altı ortamlarda gelişmektedir." tespiti bağlamında her ne kadar resmî kurumların etkinlik kazanmasının önemine işaret edilse de özellikle eğitim odaklı ve kuşatıcı çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşlarının bireyleri radikalleşmeden koruduğu gözlemlenmektedir. Bu konu da İslam ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarının barış inşası faaliyetleri kapsamında detaylı bir şekilde incelenecektir. Köse ve Coşkun'un şu bulgusu da sivil toplum kuruluşlarının farkındalık ve toplumsal direnci artırmaya yönelik faaliyetlerinin gerekliliği çerçevesinde değerlendirilebilir: "Birleştirici değerlere olan ihtiyaç radikalleşme karşıtı çalışmalarda dikkate alınmalıdır." Sivil toplum kuruluşlarının sadece çatışma bölgelerinde veya barış inşa süreçlerinde değil, toplumsal direnci artıracak ve barış kültürünü yayacak şekilde gerçekleştirilen deradikalizasyon projeleri kriz ve çatışmaları engellediği gibi yapısal şiddetle mücadele ve pozitif barış tesisi bağlamında da önemlidir. Bu çerçevede Köse ve Coşkun'un şu iki bulgusu değerlendirilmelidir: "Rol model krizi radikalleşmeyi tetikleyebilmektedir." "Sosyoekonomik düzeyi düşük profildeki öğrenciler daha fazla risk altındadır" (Köse ve Coşkun, 2018).

1.2.3.8. Sivil Fonksiyonların Analizi

Sivil toplum kuruluşlarının bu fonksiyonları değerlendirilirken her bir fonksiyon verilen bağlam içerisinde tahlil edilmeli, verilen bağlamda fonksiyonun barış inşasına faydası incelenmeli, sivil toplum aktörlerinin faaliyetleri spesifik fonksiyonlar altında gruplandırılmalı ve farklı aktörlerin faaliyetleri, bağlam da göz önünde bulundurularak, mukayese edilmeli ve her bir fonksiyonun etkinliği barış inşasının her bir aşamasının hedefleriyle değerlendirilmelidir. Ancak faaliyetlerin etkinliğinin değerlendirmesinin bağlamı hesaba katmadan ve geniş bir değerlendirme yapmadan mümkün olamayacağı da hesaba katılmalıdır. Ayrıca her bir fonksiyonu münferit olarak değerlendirdikten sonra, vaka çalışması için bir sonuca ulaşabilmek adına bütün fonksiyonları geniş bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Her bir vakada hangi fonksiyonların barış inşası için duyulan ihtiyaçlara cevap verdiği incelenmeli ve en çok uygulanan ve en etkili olan fonksiyonlar belirlenmelidir (İşbilir, 2021a).

Fonksiyonların diğer fonksiyonları destekleyici ve tamamlayıcı olup olmadığını ya da diğer fonksiyonların amaçlarına zıt düşüp düşmediği belirlenmelidir ve analizler bağlamla ilişkilendirilmelidir. Hangi bağlam değişkeninin, ki bu devlet, medya, silahlı gruplar, şiddet, sivil toplumun yapısı, harici aktörler, bağışçılar olabilir, sivil toplumun barış inşasında etkin ya da etkisiz olduğu tespit edilmelidir. Son olarak her bir vaka çalışması için sivil toplumun barış inşasında oynadığı rolün genel bir resmini çizebilmek için değişkenler incelenmelidir. Mesela, önemli başarılar, hangi aktörlerin daha fazla katkısı olduğu, sivil toplumun etkinliğini destekleyen veya engelleyen faktörler analiz edilmelidir.

İnsani diplomasi ve barış inşasının zincirleri diye tabir ettiğimiz sivil fonksiyonlar etkili koordinasyon ve sürdürülebilirlikle tamamlandığında sonuçlar kalıcı ve başarılı olabilir. Aksi takdirde geçici çözümler ve etkisiz sonuçlar ortaya çıkacaktır. İnsani diplomasi sahasında aktif olan STK'ların başarısı ancak yatay ve dikey uyum ve koordinasyonla mümkündür.

1.2.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkinliğini Belirleyen Faktörler

1.2.4.1. Devletlerin Etkisi

Sivil toplum kuruluşlarının barış inşasında etkinliğini belirleyen temel faktörler ilgili devletin davranış ve tutumu, şiddetin seviyesi, medyanın rolü ve özgürlüğü, sivil toplum kuruluşu içindeki farklılıklar, dış siyasi aktörlerin özellikle bölgesel aktörlerin etkisi ve bağışçılarının rolü olarak sıralanabilmektedir.

Devletlerin davranış ve tutumları silahlı çatışmanın kaynağı olabilmekte, devletler sivil toplum üzerinde baskıcı olabilmekte, demokratik yönetimler sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanını genişletebilmekte ve devletlerin koruma ve servis sağlama gibi geleneksel görevlerini ifâ etmesi durumunda sivil toplum kuruluşları diğer fonksiyonlara odaklanabilmektedir.

Özerklik ya da tam bağımsızlık isteyen yahut devlet tarafından tanınmak ve karar verme süreçlerine dahil olmak isteyen ötekileştirilmiş grupların varlığı durumunda, devletler genelde bu grupları bastırma yoluna gitmekte, bu devletlerin askeri olarak güçlü olmakla birlikte siyasi açıdan zayıf oldukları görülmektedir.

Devletlerin bazı gruplar tarafından gayr-ı meşru olarak algılanması durumunda sivil toplumda karşıt gruplar halinde bölünmeler yaşanabilmektedir. Ayrıca ayrımcılığın var olması veya varmış gibi algılanması, ötekileştirilmiş grupların, silahlı çatışmayı, şikayetlerini dillendirmenin tek yolu olarak görmesine yol açmaktadır.

Yönetim türü ve hükümet etme şekli sivil toplum üzerindeki etkisi de sivil toplumun fonksiyonlarını yerine getirmesi bakımından önemlidir. Mesela baskıcı devletler sivil toplumun faaliyet alanını kısıtlayabilmektedir. Bazı devletler anayasal ve resmî olarak demokratik olmakla birlikte gerçekte tek bir gruba ya da ideolojiye bağılı olduğu durumlarda muhalif görüşteki sivil toplum kuruluşları çalışma alanı bulamayabilirler. Aynı şekilde seçim kanunları da ötekileştirilmiş grupların siyasetten dışlanmasına sebep olabilmekte, sivil ve siyasi alan daraldıkça sivil toplum kuruluşlarının çalışma sahaları kısıtlı kalabilmektedir (Zhang ve Baum, 2004).

Demokratik süreçlerin suistimal edildiği durumlara rağmen demokratik kurumların varlığı sivil toplum faaliyetlerinin sürdürülmesini sağlamada hayati öneme sahiptir.

Çatışma bölgelerinde baskın devlet ne fonksiyonel ne de Batılı liberal anlamda işlememekte, aksine çoğunlukla patronaj ya da kabile temelli politikalarla işlemektedir.

Bu tür sistemler, patronun dağıttığı ayrıcalıklar karşısında siyasi destek elde etmesine dayanmaktadır.

Neopatrimonyal devletlerde de sivil toplumun faaliyetleri baltalanmaktadır. Patronaj ve kayırmacılık rejim karşıtı sivil aktivizmi engellemede çoğunlukla etkili olmaktadır. Sivil toplum aktörlerinin devlet kaynaklarına ulaşma karşılığında muhalefet etmeyi bırakmaları da olasılıklardan biri olarak görülmektedir.

Öte yandan, bazı grupların siyasi yaşama katılım taleplerinin karşılanmasının bir yolu koalisyonel kurumların oluşturulması olarak görülmektedir. Ancak koalisyonizm yani bir bölgede asli unsur olamayan iki ya da daha çok topluluğun ortaklaşa hareket etmelerini öneren bir siyasal sistemin aşağıdan-yukarıya sivil toplum çalışmalarını engelleme olasılığı vardır. Ayrıca siyasi kurumlar, koalisyonel prensiplere göre yapılandırılrsa bile, toplumun hala parçalanmış kalabilme ihtimali vardır.

Bir çatışma bölgesinde şiddet ne kadar çoksa, sivil toplumun alanının o kadar daralması bir yana, sivil toplum aktörleri şiddetin hedefinde de olabilmektedir. Savaşan gruplar arasında yaşanan doğrudan çatışmaların dışında, tecavüz, zorunlu göç, muhaliflere yönelik şiddet gibi sistematik şiddetin değişik formları bulunmaktadır.

Toplumda yaşanan şiddet, sivil toplumun barış inşası faaliyetlerini etkilemekle beraber, toplumda uzun vadeli yapısal değişikliklere de sebep olmaktadır. Bosna, İsrail-Filistin, Kuzey İrlanda örneklerinde görüldüğü gibi, şiddet gruplar arasında kutuplaşmayı arttıran, hızlandıran ve keskinleştiren bir etkiye sahiptir (Stephan, 2004).

Sivil toplum aktörlerinin maruz kaldığı şiddete bakıldığında bu şiddetin seçici/kasıtlı veya ayırım yapmayan/rastgele şiddet olabildiği görülmektedir. Genellikle, birçok vaka analizine göre, insan hakları savunucuları, gazeteciler, barış aktivistleri, barış için halka açık savunuculuk yapan diğer aktörler şiddetin hedefi olmaktadır.

Öte yandan, pek çok çatışmada günlük hayata yayılmış şiddetin tırmanması, insan hakları gruplarının kurulmasında, mağdur organizasyonlarının ve barış hareketlerinin oluşturulmasında tetikleyici olmakta ve şiddete karşı savaşın toplumu birleştiren bir faktör olduğu görülmektedir.

Bir yandan da silahlı çatışma sona erip bir barış antlaşmasına varılsa bile, seçici politik şiddet, sosyal ve suça yönelik şiddet, özel şiddet gibi şiddetin diğer formları varolmaya

devam edebilmekte ve bu durum, antlaşmaların uygulanmasını etkilediği kadar, sivil toplumun barış inşası faaliyetlerini de etkileyebilmektedir.

1.2.4.2. Medya'nın Etkisi

Medya, sivil toplumun faaliyetlerini hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahip bir faktördür. Öncelikle, medyanın özellikle sivil toplumun koruma, izleme ve savunuculuk girişimlerinde büyük etkisi vardır ve olumlu medya yayınları olmadan pek çok sivil toplum girişimi çok daha az etkili olmaktadır. Ayrıca, imajları, yaftaları ve basmakalıpları güçlendirme aracı olarak yani algıyı inşa etme aracı olarak medyanın sosyalleşme ve sosyal bütünlük girişimlerinde de etkili olduğu görülmektedir. Çatışmalarda tarafların kendisini ve düşmanını tanımlama biçimi üzerinden inşa edilen sosyal psikoloji çatışma dinamiklerini doğrudan etkilemektedir (Kaplowitz, 1990).

Sivil toplumun koruma faaliyetleri bazen doğrudan gazetecilerin korunmasını hedeflemektedir.

Medya, koruma fonksiyonuna destek olmak dışında, savunuculuk çalışmalarında da önemli rol oynayabilmektedir. Ancak bunun barış zamanlarında, silahlı çatışma ya da savaş zamanlarına göre çok daha kolay yapıldığı görülmektedir.

Ayrıca, medyanın sosyal değerler üzerinde olan etkisinin de gözardı edilmemesi gerekir. Medya bazen de gönülsüz bir şekilde öteki imajının oluşturulması veya sürdürülmesi konusunda etkin olabilmektedir; internet siteleri, televizyon programları, sesli dosyalar ve sosyal medya mecraları kolaylıkla düşman mesajlarını yayabilmektedir.

Ayrıca medyanın sivil topluma olan desteği ne derece özgür olduğuyla bağlantılı bir şekilde değişiklik göstermektedir. Silahlı çatışma zamanlarında genellikle medyanın zayıf olduğu ve şiddet ve tehditlere maruz kaldığı görülmektedir. Ama aynı zamanda, çatışmanın tırmandığı zamanlarda, hassas konulara değinen medyaların varlığı da görülebilmektedir.

Robert Putnam'a göre, sivil topluma katılım, sosyal kapital inşa etme hareketidir. Ancak, bazı vakalarda, bazı sivil toplum gruplarının, demokratik olmayan, baskıcı ve toleranssız değerler ürettiklerine şahit olunabilmektedir. Çatışma bölgelerinde, grup kimliklerinde yüksek duygusal belirginlik olduğu görülmektedir. Toplumda sadece bir grubu temsil eden sivil toplum kuruluşları yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Çoğu vakada, bu

gruaplarda grup içi sosyalleşmenin, farklı etnik gruplar arasındaki bağları kuvvetlendirme yerine ortak kimliği güçlendirmekle neticelenebilmektedir (Encarnacion, 2001).

Genel olarak bakıldığında, iki durum özellikle dikkat çekiyor. Birincisi, bazı sivil toplum kuruluşları, siyasi ve ekonomik etkilerini yitirecekleri korkusuyla uzlaşmaya, anlaşmaya varmaya direnebilmektedir. İkinci olarak da grup içi kimlikte radikalleşme, aktörlerin sivil toplumu terkedip militan aktörlere dönüşmesine sebep olabilmektedir.

Sivil toplumdaki çeşitlilik hususunda bir diğer faktör ise kadınların katılımıdır (Ismael ve Langille, 2011). Kadınların siyasi güce erişimi değişen seviyelerde sınırlı olabilmekte ve kadınların siyasi temsillerinin eksikliği, onların barış inşasında da sınırlı temsilleri olması anlamına gelebilmektedir. Kadınlar geleneksel olarak hemen hemen bütün toplumlarda yerel alana ait görülürken; kamusal alan, yani devlet, piyasa ve sivil toplum, erkeklerin hüküm sürdüğü bir alan olabilmektedir (Povey, 2004). Tabii ki sivil toplumda kadın mobilizasyonu vardır ancak sivil toplumda organize olma koşulları kadınlar ve erkekler için farklılık göstermektedir. Özellikle liderlik pozisyonlarının çoğunun erkeklere ait olduğu görülmektedir. Bazı özel durumlarda ise kadınlar tarafından yönetilen tek organizasyon türünün kadın kuruluşları olmaktadır. Kadınlar tarafından veya kadınlar için organize edilen sivil toplum kuruluşları var olduğu hemen her çatışma bölgesi veya barış inşası süreçlerinde görülmekte ve bu kuruluşlar özellikle kadınlarla veya kadınlar için çalışmak isteyen bağışçılar tarafından desteklenmektedir (Al-Ali ve Pratt, 2008).

Kadınların daha fazla barış inşa ve barış kültürü oluşturma süreçlerine dahil edilmesini savunan Elise Boulding kadınların stres altında daha soğukkanlı ve sağduyulu davranma eğilimi gösterdiklerini ifade eder. Boulding'e göre kadınlar her zaman barış kurucu olmuşlardır, Afrika'da soykırım mağdurlarını bir araya getiren kadınlardır. Şu anda da köy köy çalışan kadın dernekleri vardır. Kadınların neler yapabileceğini göstermek için yoğun kampanyalara ihtiyacımız vardır. Gerillaları sivil toplum sürecine dahil eden, travmatize olmuş çocuk askerlerle (Thompson, 1999) ilgilenen kadınlardır. Bu anlamda dışarıdan desteği ve yapılan aktivitelerin artması için bunlarını tanıtımını artırmak gerekir. Kadınların soykırım ve örselenmiş toplumlarda etkin barış kurucu olduklarını görünür hale getirmek gerekir (Boulding, 2017; Nageeb, 2006; Wallace, 2015).

1.2.4.3. Diaspora Faktörü

Çatışma yönetimi, çatışma çözümü ve barış inşası çalışmalarında gözardı edilmemesi gereken önemli bir saha diaspora toplumlarıdır. Çatışma bölgelerinden göç edenler çoğunlukla eğitilmiş, orta sınıf ve gençler olduğu için göç ettikleri yerlerde aktivizme devam etmekte ve sivil toplum kuruluşları kurarak sivil çalışmalara katılmaktadırlar. Gözlem, savunuculuk, hizmet sağlama gibi fonksiyonlar için hem fon oluşturma hem de bizzat bu faaliyetleri yerine getirme işlevi görebilen diaspora inisiyatifleri lobi çalışmaları da yapabilmektedirler. Yakın ülkelere göç edenlere yakın diaspora denilmektedir.

Yerel sivil toplum aktörleri yakın diasporadaki sivil aktörleri kullanarak yakın diasporanın bumerang etkisinden faydalanmaktadırlar. Kendi hükümetlerini etkileyemeyen ve yönlendiremeyen yerel sivil aktörler yakın diaspora ve diğer diasporadaki aktörleri ve uluslararası sivil ağları harekete geçirerek kendi hükümetleri ve karar alıcılar üzerinde baskı kurmak isteyebilirler (Orjuela, 2017).

Diasporanın her ülke ve toplum için muhtelif derecelerde etkileri mevcuttur. Çatışma çözümü ve barış inşa süreçlerinde diasporanın etkisi hesaba katılarak planlamalar yapılabilir. Yukarıda bahsi geçen saha tarama ve envanter çalışmalarında diasporadaki önemli aktörler, sivil toplum kuruluşları, muhalif gruplar, şirketler tespit edilmeli ve ihtiyaç halinde barış süreçlerine katılmaları temin edilmelidir.

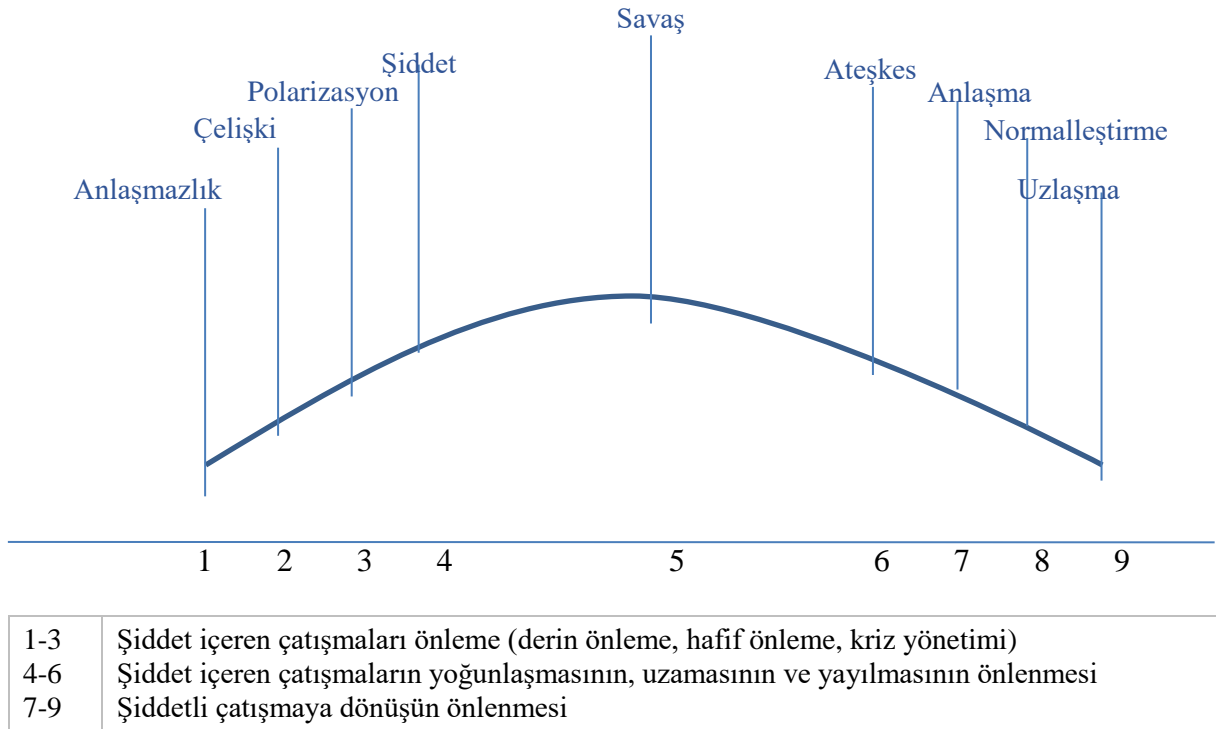
Diasporanın bir diğer etkisi çatışma durumunda, çatışan taraflara destek verme ihtimalidir. Diaspora desteği çatışmaları olumsuz yönde etkileyebilmekte ve çatışmanın tırmanmasına, çözülmemesine ve daha da kronik bir hâl almasına sebep olabilmektedir. Diasporaların yerel aktörlere göre daha şahin tutum takınabildiği durumlarda çatışmaların tırmanması ve insani krizlerin derinleşmesi ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla diaspora yapısı tahlil edilerek çatışma çözümü ve barış inşa süreçleri planlanmalıdır.

Diasporanın ülkeden uzak olması bir takım meşruiyet sorunlarını beraberinde getirirse de bu uzaklığın getirmiş olduğu yerel sınırlandırmalara maruz kalmamalarına, dolayısıyla daha rahat ve geniş bir bakış açısıyla sorunları değerlendirmelerine sebep olmaktadır. Ayrıca ekonomik ve entelektüel kapasitelerin yerel unsurlara göre daha yüksek olması durumunda barış inşa süreçlerine olumlu katkı yapma ihtimalleri de yükselmektedir.

1.2.4.4. Dış Politik Aktör ve Faktörler

Çatışma öncesinde, çatışma esnasında ve çatışma sonrası barış inşa süreçlerinde dış politik aktör ve faktörler çok önemli bir role sahip olabilmektedirler. Siyasi baskı ve bağış desteğini kullanarak resmi karar alıcıların, yerel aktörlerin ve sivil aktörlerin tutumlarının değişmesine de sebep olabilen dış politik aktör ve faktörler çatışma çözümü ve barış inşa süreçlerinin seyrini belirleyici olabilmektedir (Glavanis, 1995).

Dış politik aktör ve faktörler çatışmanın veya barış inşa sürecinin yaşadığı ülkelere komşu ülkeler olabildiği gibi uluslararası örgütler ve küresel güçler de olabilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının çatışma çözümü ve barış inşa süreçlerinde bu aktör ve faktörleri hesaba katarak strateji belirlemeleri ve buna göre mekanizmalarını oluşturmaları gerekmektedir.

Şekil 2: Çatışma Önleme ve Çatışma Döngüsü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

BÖLÜM II: İSLAM ÜLKELERİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE ÇATIŞMALAR

2.1. İslam Ülkelerinde Sivil Toplum Kuruluşları

İslam ülkelerindeki sivil toplumun gelişimi ve yapısını değerlendirmeden önce İslam-sivil toplum ilişkisi ve İslam tarihinde sivil toplumun gelişimi üzerine yapılan tartışmalara değinmekte fayda vardır. Bu temel kavramsal çerçeve ve tarihi süreç İslam ülkelerindeki halihazırda bulunan sivil toplum yapısı ve kapasitesi hakkında sağlıklı analiz yapmaya imkân verecektir.

İlk bölümde de detaylı bir şekilde ifade edildiği gibi 18. Yüzyılda ortaya çıkan bir kavram olan sivil toplum, Batı kökenli demokrasi ile birlikte düşünülmesi gereken bir kavramdır ve demokratikleşme ile doğrudan ilgilidir (Monga, 1995) (Tomlinson, 2002). Ontolojik ve epistemolojik olarak Batı kökenli olan sivil toplum, sekülerleşme temelli sivil kültür üzerine inşa edilmiştir. Sivil toplum, Batı düşüncesindeki siyasi, iktisadi ve sosyal dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Benzer bir süreci İslam toplumları yaşamadığı için şu anki sivil toplum anlayışının İslam toplumlarında neye karşılık geldiği tartışmalara konu olagelmıştır. Bu bağlamdaki tartışmalar iki görüş etrafında toplanmıştır. Birincisi, sivil toplum kavramının ve anlayışının Batı kaynaklı olduğu, sivil toplumun oluşumunun demokrasinin varlığıyla mümkün olabileceği, dolayısıyla İslam ile sivil toplumun bağdaşmadığı ve İslam toplumlarında sivil toplumun olamayacağı yönündeki yaklaşımlardır (Cavatorta, 2006). İkinci görüş ise sivil toplumu Batı düşünce dünyasından bağımsız ele alan ve fonksiyonları itibariyle değerlendiren yaklaşımın ürünüdür. Buna göre sivil toplumun esas işlevi insan haklarını korumaktır ve bu düşünce İslam'da ve İslam toplumlarında esaslı bir şekilde mevcuttur. Bu yaklaşıma göre tek tip sivil toplum yoktur ve bu kavram tarihsel gelişiminden bağımsız olarak ele alınmalıdır. Ayrıca bu görüşe göre sivil toplumun oluşumundaki en önemli şart olan demokrasi İslam'la ters düşmez ve değerler itibariyle demokrasi ve sivil toplum İslam'da vardır (Özdalga ve Persson, 1999).

İslam'da sivil toplumun var olduğunu savunan yaklaşıma göre İslam tarihindeki ilk sivil toplum teşkilatı Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce kuruluşunda bulunduğu Hılfu'l-Füdul kurumudur. Bu sivil inisiyatif Mekke'deki aristokrat ve zengin elitin

Mekke'ye gelen zayıf ve güçsüz tüccarlara haksızlık yapmaları sonucu, haksızlığa uğrayanların haklarını savunmak amacıyla önemli kabilelerin ahitleşmesiyle kurulmuştu. Faziletli Yemini diye tercüme edilebilecek olan bu sivil yapılanma Hz. Muhammed tarafından peygamberliğinden sonra da sahiplenildiği için bu sivil inisiyatifin İslam'ın ruhuna uygun olduğu tespiti yapılmıştır. Antlaşmanın içeriği şu şekilde rivayet edilmektedir: “Allah'a and olsun ki Mekke şehrinde birine zulüm ve haksızlık yapıldığı zaman hepimiz, o kimse ister iyi ister kötü ister bizden ister yabancı olsun, kendisine hakkı verilinceye kadar tek bir el gibi hareket edeceğiz; deniz süngeri ıslattığı ve Hira ile Sebîr dağları yerlerinde kaldığı sürece bu yemine aykırı davranmayacağız ve birbirimize malî yardımda bulunacağız” (Süheylî, II, 73) (Hamidullah, 1998).

Hılfu'l-Füdul bilinci Hz. Peygamber döneminden sonra da etkili olmaya devam etmiş ve emsal olmuştur. Hılfu'l-Füdul'un mazlum, zayıf ve mağdur bireyleri baskıcı elitlere karşı koruyan yapısı dikkate alındığında, fonksiyonları itibariyle modern sivil toplumla bir farkı yoktur. Bu itibarla, her ne kadar İslam'da sivil toplum tartışmalarında yer bulamasa da Hılfu'l-Füdul inisiyatifini İslam tarihindeki ilk sivil toplum kuruluşu olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Bu sivil inisiyatif, kurumsal anlamda örneklik teşkil etmesinin yanı sıra, İslam tarihinde hak savunuculuğu kültürünün de kaynağı olması ve yapısal şiddetle mücadele ve toplumsal direnci güçlendirme bağlamında bir barış inşası mekanizması olarak değerlendirilebilmektedir (Hamidullah, 1998).

İslam tarihindeki sivil toplum yapısı değerlendirmelerinde asıl ağırlık noktası Osmanlı Devleti döneminde varolan sivil yapılardır. Bu anlamda tarikatlar, lonca teşkilatları ve vakıflar öne çıkmaktadır. Bu yapıların sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilip edilmemesi, devletle olan münasabetleri ve sosyal hayatta ne gibi fonksiyonları olduğu sosyal bilimciler tarafından tartışılmıştır.

Tarikatlar teşkilatlı bir dini kurum olmakla beraber devletle toplum arasında aracı ve tampon bir yapı olarak değerlendirilebilir. Tarikatlar vasıtasıyla halk toplumsallaşırken bu sayede devletle irtibat sağlanmakta ve halkın talepleri devlete iletilmekteydi. Tarikatlar insanların sosyal ihtiyaçlarını da karşılayan ve devletle irtibat kuran mekanizma işlevi de görmekteydi. Batı ile kıyaslandığında farklı bir devlet anlayışı olan Osmanlı'da sivil yapılanmalar Batı'daki örneklerinin aksine devletten bağımsız değil, aksine devletle iç içe idi.

Osmanlı Devleti'nde kamu bayındırlık işlerini ve sosyal faaliyetleri de vakıflar yerine getirmekteydi. İnsani yardımdan hayvan haklarına, evlendirme desteklerinden eğitim faaliyetlerine kadar sosyal hayatın her alanında vakıflar hakimdi. Osmanlı Devleti bir vakıf medeniyeti idi. Bu anlayış farklı yoğunluk ve çeşitlilikte İslam toplumlarında yaygınlaşmıştır. Bir örnek vermek gerekirse 1530-1549 arasında Batı Anadolu Sancaklarını içeren Anadolu eyaletinin gelirlerinin yüzde 17'sinin vakıfların elinde olduğu bilinmektedir. 1527-1528 yılı bütçesine göre vakıfların Osmanlı bütçesindeki payının yüzde 12 olduğu belirtilir. Bu iki örnek bile vakıfların Osmanlı Devleti'nde nasıl bir ağırlığının olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Zaim, 2007).

Üzerinde durulması gereken bir diğer tarihi sivil örgütlenme Ahilik Teşkilatıdır. 13. Yüzyılda Anadolu Türkleri tarafından kurulan ve 18. Yüzyıla kadar varlığını sürdüren Ahilik, toplumdaki tüm ticari aktiviteleri kontrol eden, iş ahlâkını tesis ve teftiş eden bir organizasyondur. Ahilik Teşkilatı'nın Gaziyan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum diye adlandırılan kadın ve erkek askeri birlikleri de bulunurdu. Bu anlamda Ahilik ekonomik, dinî ve askeri bir teşkilat olarak değerlendirilebilir. Ahi geleneğinde barış kültürünün önemli bir yeri vardır. Ahi ahlâkı, insanlarla barış, tabiatla barış ve kendisiyle barış olmak üzere üç tür barış şeklinde özetlenebilir. Ahilik organizasyonu 18. Yüzyılda sona erse de prensipleri ve ruhu günümüze kadar toplumları etkilemiş ve benzer sivil yapılanmalara örneklik teşkil etmiştir (Arslan, 2018).

Anadolu'da hızla yayılan bu teşkilâtın mensupları, şehirlerde olduğu gibi köylerde ve uç bölgelerde de büyük nüfuza sahip olmuşlar, Anadolu'da bilhassa XIII. yüzyılda devlet otoritesinin iyice zayıfladığı bir dönemde şehir hayatında yalnızca iktisadî değil, siyasî yönden de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ahîler, bağımsız siyasî bir güç olmamakla birlikte, zaman zaman merkezî otoritenin zayıfladığı, anarşi ve kargaşanın ortaya çıktığı dönemlerde siyasî ve askerî güçlerini göstermişler ve önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir.

Bütün prensiplerini dinin asıl kaynağından alan Ahîliğin nizamnâmelerine fütüvvetnâme adı verilir. Ahîliğin esasları, ahlâkî ve ticarî kaideleri bu kitaplarda yazılı idi. Teşkilâta girecek kimse ilk önce bu kitaplarda belirtilen dinî ve ahlâkî emirlere uymak zorunda idi. Fütüvvetnâmelere göre, teşkilât mensuplarında bulunması gereken vasıflar vefâ, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, ihvana nasihat, onları doğru yola sevk etme, affedici

olma ve tövbe idi. Şarap içme, zina, yalan, gıybet, hile gibi davranışlar ise meslekten atılmayı gerektiren sebeplerdi.

İslam toplumlarında sivil toplumun gelişimini devlet anlayışı ve yapısı da etkilemiştir. Batı'daki devlet anlayışıyla İslam tarihindeki devlet anlayışı tamamıyla farklıdır. Bu fark tüm sosyal kurumlarda olduğu gibi sivil toplum gelişiminde de belirleyici faktörlerden birisi olmuştur. İslam'ın devlet anlayışını İbn Haldun (1332-1406) ve Kınalızade Ali (1516-1571)'nin eserlerinde tespit etmek mümkündür. Batı'daki devlet anlayışı piramit şeklindedir, buna mukabil, İslam'da devlet şekli dairevidir. Hobbes (1588-1679) Leviatan eserinde devleti canavar şeklinde tasvir etmektedir. Recep Şentürk, "Devlet Nedir? Piramit mi Daire mi?" başlıklı çalışmasında dairenin özelliğinin birbirine eşit unsurlardan oluşması, piramidin özelliğinin ise hiyerarşi ve eşitsizlik olduğundan hareketle, siyaset dairesinin eşitlikçi ve çoğulcu bir medeniyet, siyaset ve toplum anlayışını ortaya çıkardığını vurgular. Şentürk'e göre siyaset dairesine göre siyaset hedefinde adalet olan bir süreçtir. Bunun için Osmanlılarda bu daireye adalet dairesi denilmiştir. Buradan yola çıkarak "Açık Medeniyet" tanımlamasını geliştiren Şentürk, İslam medeniyetinin diğer medeniyetlerle etkileşimine işaret etmektedir. Kınalızade Ali'nin tercümesinden yola çıkarak Adalet Dairesi'nin sekiz basamağını nakleden Şentürk sonuç olarak iktidarın keyfî bir şekilde kullanılmasının gayr-ı meşru olduğu hakikatinin altını çizer. "Adalet dünya barışını sağlar, Toplum duvarı devlet olan bir bahçedir, Devleti düzenleyen hukuktur, Devlet olmadan hukuk korunamaz, Ordusuz devlet duruma hâkim olamaz, Mal olmadan devlet ordu kuramaz, Malı toplayacak olan halktır, Halkı devlet başkanına bağlayan ise adalettir" şeklinde tercüme edilen Adalet Dairesi, Şentürk'e göre Osmanlı Devleti'nde muhalefet ve tenkit aracı olarak kullanılmış, devletin uygulamalarının Adalet Dairesi'ne uyup uymadığı test edilmiştir (Şentürk, 2018).

2.1.1. İslam Ülkelerinde Sivil Toplum Anlayışı

İslam tarihinde sivil toplumun işlevsel anlamda kodlarını ve çekirdeklerini bulmak mümkün olsa da sömürge (Awe, 1999) ve işgal dönemleri, Osmanlı Devleti'nin dağılması sonrası yaşanan travmalar, bağımsızlık süreçleri, totaliter ve otoriter yönetimlerin etkisi, iki kutuplu dünyanın dayattığı dengeler sivil toplumun gelişimini engellediği gibi sivil alanı da alabildiğine daraltmıştır. Özellikle 20. Yüzyılın ilk yarısında dünya savaşları sonrasında ulus devletler şeklinde bağımsızlıklarını elde etmeye başlayan İslam

toplumlarında siyasi destek mekanizmaları zayıfladığı için bazı dini ve sosyal hareketler etrafında toplanma eğilimi doğmuştur. Bunda özellikle Kudüs'ün işgali ve İsrail'in kurulması, Keşmir Sorunu'nun ortaya çıkması (İnat, Duran, & Ataman, 2010), Hilafet'in kaldırılması gibi konular temel motivasyon kaynağı olmuştur. Ayrıca bu süreçte yaşanan sosyoekonomik zorluklar hayır kurumları ve cemiyetlerin kurulmasıyla netice vermiştir. Barolar, odalar, öğrenci dernekleri, hayır kurumları, cemiyetler şeklinde örgütlenmeler çok sınırlı da olsa bu dönemde olmuştur.

İslam ülkelerinde büyük bir çoğunlukla toplumsal meşruiyet sorunu olan yönetimlerin bu dönemde işbaşında olması sivil örgütlenme teşebbüslerinin tehdit olarak algılanması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşları çok dar bir alanda faaliyetlerini icra edebilmişler, insan hakları savunuculuğu, hükümetlerin icraatlarını sorgulama ve demokratik talepleri dile getirme gibi inisiyatifler yerine siyasete temas etmeyen sosyal konularda çalışmalar yapmışlardır. Hatta bu dönemde toplumsal hayır amaçlı sivil çalışmalar ve örgütlenmeler bile siyaseten tehdit olarak görüldüğü için kimi zaman yasaklanmış, cezalandırılmış veya çok dar bir alana mahkûm edilmiştir. Haddizatında yukarıda izah edilen tarihsel süreçte İslam toplumlarının adaleti arama, insan haklarını sorgulama, iktidardan hesap sorma, gönüllülük, yardımlaşma ve dayanışma gibi sivil toplumun önemli kodlarına sahip olduğu tartışmasız bir gerçektir. Ancak sivil toplumun kurumsal anlamda var ve görünür olabilmesi, faaliyetlerini icra etmesi, kapasitesini artırması ve karar alma mekanizmalarına katılması anlamında etkinliği Soğuk Savaş'ın sonuna kadar neredeyse hiç mümkün olamamıştır.

Bu dönemdeki sivil daralmayı daha iyi anlamak için Türkiye örneğine yakından bakmak gerekmektedir. Cumhuriyet döneminde Evkaf ve Şer'iyeye Nezareti lağvedilerek bütün mazbut vakıflar devletleştirilmiş ve yeni vakıf kurmak yasaklanmıştır. 1967 yılına kadar çok az kurum kurulabilmiştir. Bu dönemde Vakıf yerine "Tesis" adı altında sivil kurumların kurulmasına izin verilmiştir. Cumhuriyet dönemine 26798 vakıf intikal ederken 1923-1932 yılları arasında hiç vakıf kurulmamıştır. 1932-1950 arasında sekiz, 1950-1967 arasında 102 Tesis kurulmuştur. 1967'den sonra 907 sayılı yeni vakıflar kanunu çıkmış ve tarihten gelen vakıf bilinci ile yeniden vakıflar kurulmaya başlanmıştır. Türkiye'de çok partili hayata geçilmesi ve 1950'den sonra Demokrat Parti'nin etkin olmasıyla sivil alan biraz daha rahatlamıştır. Bu anlamda ilk köklü ve kapsamlı hareket 1951 senesinde İlim Yayma Cemiyeti'nin kurulması olmuştur. Eğitim odaklı kurulan bu

dernek, daha sonra kurulacak olan birçok sivil kuruluşa öncülük etmiştir. 1960'tan sonra kurulan Aydınlar Ocağı bunların birincisidir. Toplumsal kalkınmaya hizmet eden bu dernek de Türkiye'de sivil aydınlar hareketini başlatması bakımından önemlidir. 1967'de vakıfların kurulmasına izin verilince yeniden vakıf kuruluşları yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde öğrenci çalışmaları yapan Milli Türk Talebe Derneği (MTTB)'nin düzenli kurultayları, Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği (TKMD)'nin seminer faaliyetleri, Aydınlar Ocağı tarafından tertiplenen Milliyetçiler Kurultayları gibi sivil alanın teşkilatlanmasına yönelik geniş çaplı buluşmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların daha da genişlemesinin ilk adımı ise Aydınlar Ocağı tarafından 31 Mayıs 1991'de düzenlenen Türkiye Gönüllü Kültür Teşekkülleri Birinci İstişare Toplantısı ile atılmıştır. "Değişen Türkiye ve Dünya" başlığı ile yapılan bu toplantıyı Birlik Vakfı, İş Dünyası Vakfı, Türkiye Yazarlar Birliği, MÜSİAD ev sahipliğinde düzenlenen bir dizi istişare toplantıları takip etmiş, her defasında katılan vakıf, dernek, birlik ve sivil kurum sayısı artmıştır. Nihayet 22 Aralık 1994'te tüm bu sivil oluşumların çatı kuruluşu şeklinde Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı (TGTV) kurulmuştur. TGTV, Türkiye'de yüzlerce sivil toplum kuruluşunu bünyesinde toplayarak önemli bir etkileşim, iş birliği ve istişare zemini haline gelmiştir. Bir yandan istişare toplantılarına devam ederek üyeleri arasındaki temas ve koordinasyonu en üst seviyeye çıkararak vakıf, bir yandan da hükümetlerle temas kurarak sivil alanın daha da genişlemesi, toplumun taleplerinin yerine getirilmesi, sivil toplum kapasitesinin artması için çalışmalar yapmıştır (Zaim, 2007).

Türkiye tecrübesinin literatüre yaptığı bir katkıyı burada vurgulamakta fayda görülmektedir (Sunar, 2018). Gönüllülük, sivil toplumun en önemli özelliğidir. Gerek sivil toplum kuruluşu oluşumunda gerekse faaliyetlerinde gönüllü olmak, gönüllülük bilinci ve gönüllü katılım sivil toplum ruhuna en uygun sıfat olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda yukarıda tarihi gelişimi anlatılan Türkiye sivil toplum tecrübesinde önce "Gönüllü Kültür Teşekkülleri" tanımlaması, sonra da "gönüllü teşekküller" kavramı Türkiye'deki vakıf, dernek, birlik, platform, cemiyet gibi tüm sivil toplum kuruluşları için ortak sıfat olarak kabul görmesi sivil toplum anlayışı bakımından toplumdaki farkındalığı göstermektedir. 1994'te çatı kuruluş olarak kurulan ve yüzlerce sivil toplum inisiyatifini bünyesinde barındıran vakfın adı da Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı (TGTV) olarak belirlenmiştir. Tarihten gelen vakıf bilinci ve Ahîlik geleneğinde de gönüllülük esastır. Aynı şekilde Batılı anlamda sivil toplumun demokrasi ile birlikte var olması yanında

gönüllülük esasının aranması dikkate alındığında Türkiye tecrübesinin fonksiyon itibariyle de olsa gönüllük bilincini benimsemiş olması kayda değerdir. TGTV, daha sonra kurduğu ağlar, platformlar ve çalışmaları da “gönüllü teşekkül ağımız” diye nitelendirmektedir.

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte sivil toplum kuruluşlarının önemi artmış, bu anlamda gerek diasporada gerekse İslam ülkelerinde modern anlamda sivil toplum kuruluşları kurulmaya ve faaliyet göstermeye başlamıştır. 20 yüzyılın ikinci yarısında, Soğuk Savaş’ın son döneminde, İslam ülkelerindeki kriz bölgeleriyle ilgili Batı’nın uyguladığı çifte standartlar ilk defa dile getirilmeye başlanmış ve bu çerçevede çeşitli örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda bu dönemdeki örgütlenmeler daha çok refleksif ve reaksiyonerdir. İslam ülkelerinde hayır ve yardımlaşma kurumları dışında örgütlenmelerin neredeyse imkânsız olduğu bu dönemde başta Filistin olmak üzere Keşmir, Moro (Söylemez, 2016), Kıbrıs ve Afganistan gibi kriz noktaları üzerinden Batı ülkeleri ile hesaplaşmak siyaseten de zararsız görülen hatta istenen çalışmalar (İnat, Duran, & Ataman, 2010). Kriz bölgeleri üzerinden alan bulan sivil inisiyatifler gözlem ve değerlendirme, kampanyalar yoluyla savunuculuk, bu konular üzerinden kimlik inşa etme gibi fonksiyonlar icra ettiler. Hatta bu sivil inisiyatifler vasıtasıyla kriz bölgeleri üzerinden toplumsal talepleri dinlemeyen aksine bastıran yönetimler de bu dönemde cılız da olsa sorgulanmaya ve eleştirilmeye başlandı.

Sivil toplum anlayışındaki asıl büyük değişiklik Soğuk Savaş sonrasında gerçekleşti. Özellikle Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın dağılması sonrası ortaya çıkan jeopolitik boşluk alanlarının sebep olduğu vakum ve bölgesel milliyetçilikler, sınır anlaşmazlıkları ve paylaşım sorunları sebebiyle çıkan çatışmalar insani yardım, çatışmalara müdahale, savunuculuk, insan hakları ihlallerini (Forsythe, 1997/1998) gündeme getirme, uluslararası hukuk mekanizmalarını harekete geçirme (Charnovitz, 2006; Hill, Aboitiz ve Doumbouya, 2003), gözlem ve değerlendirme gibi ihtiyaçların daha çok gündeme gelmesine vesile oldu. Aynı dönemde küresel etkileşim oranı arttı ve Batı’daki örnekler üzerinden yeni bir sivil toplum inşası üzerine çalışmalar yapılmaya başlandı.

20. yüzyılın son çeyreğinde ihya edilmeye başlanan ve sosyal, kültürel ve eğitim sahalarında faaliyetler yapan vakıflar şeffaf olmasa da bu dönemde çatışma bölgelerindeki mazlum, mağdur ve muhacirlere yönelik çalışmalar yapma ihtiyacı

hissettiler. Soğuk Savaş'tan hemen sonraki dönem İslam ülkelerindeki sivil toplum kapasitesinin genişlediği ve sivil toplum anlayışının tartışılarak modern anlamda fonksiyonel sivil toplum kuruluşlarına evrildiği dönem olarak nitelendirilebilir.

Bu dönemde İslam ülkeleri sivil toplum kuruluşları arasında etkileşim ve iş birliğini artıracak ağlar henüz mevcut olmadığı gibi Batılı anlamda çatışmayı önleme, çatışma çözümü ve barış inşası gibi sahalarda çalışan sivil inisiyatifler de henüz İslam ülkelerinde yoktu. Ancak toplumsal direnci artıracak, ekonomik zorluklara ve siyasi baskılara karşı destek mekanizmaları tesis edecek sivil ve dini örgütlenmeler, sınırlı da olsa insan hakları kuruluşları ve insani yardım teşkilatları yavaş yavaş kurulmaya ve yayılmaya başlamıştı.

Bu ivmenin kazanılmasında kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, özellikle internetin etkisi ve sivil toplum kuruluşlarının hem İslam ülkeleri içinde hem de Batılı kuruluşlarla etkileşiminin sonuçları olmuştur. Ayrıca Türkiye gibi bazı İslam ülkelerindeki hükümetlerin demokratikleşme adımları, dünya ile entegrasyon hamleleri sivil alanda özgürleşmeye sebep olmuş ve bu hürriyet ortamı sivil toplumun yatay ve dikey olarak gelişmesini sağlamıştır. 28 Şubat dönemi öncesinde ilk defa küresel anlamda İslam ülkeleri sivil toplum kuruluşları, gençlik hareketleri, siyasi partileri nezdinde ağlar kurulmaya başlamış ve ciddi bir etkileşim süreci başlamıştır. Bu etkileşim İslam ülkelerindeki sorunların küresel anlamda ilk defa bu kadar geniş platformlarda görüşülmesini sağlamış ve fikrî, maddi ve kurumsal anlamda tecrübe transferleri bu dönemde yaygınlaşmıştır. Ayrıca bu dönemde gerçekleşen uluslararası öğrenci hareketliliği de yeni kapasite arayışlarını tetiklemiş ve sivil toplum anlayışında olumlu anlamda İslam ülkelerinde hareketlenmeler başlamıştır.

Soğuk Savaş'tan 11 Eylül hadiselerine kadar geçen sürede gerçekleşen bu arayışlar çerçevesinde İslam ülkeleri gelenek-yenilik tartışmalarına da sahne olmuştur. Vakıflar, tarikatlar ve sosyal hareketler gibi köklü ama zamanın gereklerine cevap vermekte zorlanan yapılar ve yeni ihtiyaçlara göre şekillenmesi gereken, profesyonel insan kaynağı ile yeni birçok sahada faaliyet yapabilen bir sivil toplum anlayışı arasında yapılan tartışmalar teorik ve pratik düzeyde bu dönemde yoğun olarak gerçekleşmiş ve hükümetlerin açtığı alan nispetinde yeni kapasiteler oluşturulmuştur. Bu çerçevede İslam-demokrasi ve İslam-sivil toplum tartışmaları ile birlikte hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi kavramlar ilk defa sivil toplum bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır. İslam

lkelerindeki hükümet yapıları sebebiyle düalist gündemlerle faaliyet icra eden ve kimi zaman görünenle gerçekte olanın örtüşmediği yapılar sivil toplum anlayışındaki çarpıklıklara da sebep olmuştur. Sivil toplum yapıları hükümetlerden tehdit algılamadıkları alanlarda faaliyetlerini planlamak zorunda kalmışlardır. Bu dönemde özellikle siyasi muhalif örgütlenmeler daha çok diasporada gerçekleşmiştir. Diaspora teşkilatlanmaları hem muhalif söylemlerin ve projelerin örgütlendiği hem de yerel ve uluslararası sivil teşkilatlar için fon kaynağı oluşturulduğu merkezler haline gelmiştir. Çünkü İslam lkelerindeki sivil yapılanmanın önündeki engellerden birisi siyasi rejimler olduğu gibi diğeri de ekonomik zorluklardı. İslam lkelerindeki sivil toplum yapıları kendi hkmetlerinin sınırlandırmalarının yanısıra 11 Eylül hadiseleri sonrası Batılı ülkelerin takip ve denetimleri sebebiyle sınırlandırılmışlardır. Uluslararası terrisme destek iddiasıyla Müslüman toplumlar tarafından Batı'da kurulan birçok sivil yapı üzerindeki baskılar bu dönemde artmış, yerel sivil örgütlere aktarılan fonlar takibe alınmış ve 28 Şubat döneminde Türkiye'de yaşanan daralma ve hissedilen baskı 11 Eylül sonrasında globalleşmiştir (Leonard, 2022; İşbilir, 2013; Petersen, 2012).

Son 25 yılda İslam lkelerindeki sivil toplum anlayışının evrilmesinde tüm bu faktörlerin etkisi olmuştur. Bu dönemde insani yardım başta olmak üzere hizmet sağlama fonksiyonu itibariyle İslam lkelerindeki sivil toplum kuruluşları veya sivil inisiyatifler uluslararası hale gelmiştir. Ulusal sivil inisiyatifler kapasitelerini artırırken uluslararası sivil toplum kuruluşları İslam lkelerindeki krizlere müdahil olmaya, devasa insani yardım operasyonları yapmaya, küresel kampanyalar düzenlemeye başlamışlardır. Sivil toplum anlayışında küreselleşme yaklaşımının etkili olduğu bu dönemde sivil ağlar, platformlar ve federasyonlar kurulmaya, ulusal ve uluslararası karar alıcılara ulaşacak mekanizmalar oluşturulmaya başlanmıştır.

İki binli yıllarla birlikte İslam lkeleri sivil toplum kuruluşları yapısında ve sivil toplum anlayışında ihtisaslaşma çalışmaları başlamıştır. Araştırma merkezleri ve düşünce kuruluşlarının kurulmaya başlanması sivil toplumun teori üreten, yayın yapan, strateji geliştiren, uluslararası örgütlere danışmanlık yapan, ulusal karar alıcılara politika tavsiye raporları hazırlayan, kamuoyunu yönlendiren, yasamaya katılan, akademik kurullar oluşturan yapısını ortaya çıkarmış ve sivil inisiyatiflerin derinleşmesini sağlamıştır. Siyasi, ekonomik, sosyolojik, kültürel ve diplomatik sahalarda üretim yapan, literatüre katkı sağlayan, eylem planları yapan veya tavsiye eden bu merkezler ve düşünce

kuruluşları hükümetlerin politikalarını meşrulaştırıcı roller üstlendiği gibi hükümetlere etki edip yol gösteren bir fonksiyon da icra eder duruma gelmiştir. Nitelik ve nicelik olarak Batı'daki muadillerine göre oldukça zayıf olan bu örgütlenmelerin İslam ülkelerinde gittikçe gelişmekte olduğu gözlemlenmektedir.

Yine bu dönemde İslam Dünyası'ndaki sivil toplum yaklaşımında yeni bir gelişme yaşandı ve daha çok sivil ağlar, birlikler, platformlar kurulması üzerine çalışmalar yapıldı. Gerek Müslüman toplumların azınlık halinde yaşadığı Batı ülkelerinde gerekse İslam ülkelerinde gençlik, kadın, iş adamları, dini kuruluşlar, odalar, akademisyen ve yazarlar, insani yardım kurumları, öğrenci kuruluşları ve diğer sivil toplum kuruluşları arasında federasyon, platform, forum ve birlik türü sivil ağlar bu dönemde yoğun bir şekilde kurulmaya ve yaygınlaşmaya başladı.

İş insanları dernekleri ve vakıfları, ticaret ve meslek odaları, iktisadi vakıflar, kadın hakları dernekleri, gençlik kuruluşları, çevre ve hayvan hakları dernekleri gibi ihtisas isteyen sivil toplum yapısı hem demokratik yapı hem de refah seviyesine bağlı olarak İslam ülkelerinde gelişerek değişti. Bu ihtisaslaşmanın gerek sektörel ve ihtisas seviyesinde İslam ülkeleri arasında etkileşim olması gerekse modellenmesi bakımından önemli yansımaları oldu.

Bu birlik tecrübelerinden birisi benim de 2005'teki kuruluşundan 2013 sonuna kadar yaklaşık 8 sene içinde bulunduğum İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (İDSB) olmuştur. Türkiye'deki ilk ve en geniş sivil çatı kuruluş olan Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı (TGTV)'nin inisiyatifi ile küresel sivil bir çatı kuruluş kurulma fikri olgunlaşmış ve 2005 senesinde 40 ülkeden 300'ü aşkın sivil toplum kuruluşunun katılımıyla İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (İDSB) Birlik statüsünde kurulmuştur (İşbilir, 2014). Hâlen tüm dünyadan 354 üyesi bulunan İDSB küresel sivil bir ağ olarak İslam ülkeleri ve Müslüman toplumların azınlık halinde yaşadığı diğer ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarının etkileşim ve iş birliği zemini olarak faaliyetlerine devam etmektedir (Atalay, 2016).

İslam ülkelerindeki sivil toplumun Soğuk Savaş sonrası gelişim seyrinde ihtisaslaşma ve sivil ağ kurma veya sivil ağa dahil olma olmak üzere iki eğilim öne çıkmaktadır.

2.2. İslam Ülkelerindeki Çatışmalar

İslam ülkesi tanımlaması geçtiğimiz yüz yılın başında sınırlı bir coğrafyadaki az sayıda devleti kapsarken bugün İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi 57 ülke için kullanılabilir. Bu çalışmada kullanılan “İslam ülkeleri” nitelemesi İİT üyesi 57 ülkeyi ifade etmektedir.

Ayrıca zaman zaman çalışmada kullanılan “İslam Dünyası” kavramı kimi zaman İslam ülkelerinin tamamı için kullanılsa da dinamik bir kavram olarak daha geniş bir anlama sahiptir. 20. Yüzyılın başında Osmanlı Devleti ile Müslüman toplumların yaşadığı sömürge coğrafyasının tamamı için kullanılan İslam Dünyası kavramı, Osmanlı Devleti’nin yıkılması ve Balkanlar ve Orta Asya’daki siyasi değişimlerle ve Yugoslavya ve Sovyetler Birliği’nin buradaki Müslüman toplumların yaşadığı toprakları ele geçirmesiyle çok dar bir alana sıkışmıştı. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İslam ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları İslam Dünyası kavramında bir değişimin daha yaşanmasına ve bağımsızlıklarını kazanan İslam ülkelerinin tamamının teşkil ettiği coğrafyayı tanımlamak için kullanıldı. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde ise göçler ve demografik hareketlilik sebebiyle ABD ve Avrupa ülkelerinde bazı İslam ülkelerine yakın Müslüman nüfusu temerküz etmeye başladı. Müslüman nüfus azınlıklar halinde gayr-ı müslim ülkelerde başta ekonomik olmak üzere çeşitli sebeplerle yoğunlaştı ve bu yoğunlaşma artarak devam etti. 20. Yüzyılda İslam Dünyası kavramındaki son büyük değişiklik Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle yaşandı. Yugoslavya’nın ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Balkan ülkeleri ve Orta Asya ülkeleri İslam Dünyası tanımlamasına coğrafi bir genişlik kazandırdılar.

Berdal Aral sosyal, kültürel ve siyasi bir gerçeklik olarak İslam Dünyası’nın var olmadığını ileri sürenlere itiraz etmekte ve İslam Dünyası’nın iki milyara yakın Müslümanı ihtiva ettiğini ve 50’den fazla çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin bu dünyayı teşkil ettiğini ifade etmektedir. Aral, İslam ülkelerinin çoğunun Asya ve Afrika’da olduğunu, bu ülkelerin topraklarının coğrafi bir süreklilik teşkil ettiğinin de altını çizmektedir. Dini ve kültürel aidiyetin yanısıra İslam ülkeleri önemli bir jeopolitik konuma sahiptirler. İstanbul, Çanakkele, Hürmüz, Malakka, Babü’l-Mendeb gibi boğazlar, Süveyş Kanalı İslam ülkelerinde olmakla beraber zengin yer altı kaynakları, dinamik nüfus yapısı İslam ülkelerinin potansiyel gücünü göstermektedir. 17. Yüzyıldan itibaren Batılı sömürgeci devletlerin tahakkümü altına giren Müslüman toplumlar 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinde bağımsızlıklarını kazanmaya başladılar ve 1969’da ortak

idealler ve değerler etrafında birleşen İslam Dünyası İslam Konferansı Örgütü'nü kurarak siyasi bir birliktelik inşa etme yolunda ilk adımı atmış oldular. Bu faktörler İslam Dünyası gerçekliğinin açık bir göstergesidir. Bununla birlikte İslam Dünyası'nın büyük bir kısmı uzun bir zamandır siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel problemlerle mücadele etmekte ve fakirlik, yolsuzluk ve istikrarsızlıklarla uğraşmaktadır. İşgal, sömürge, dış müdahalelerle mücadele etmek zorunda kalan İslam ülkeleri, demokratik zaafiyet içinde olduğundan meşruiyet problemi olan hükümetler tarafından yönetilmekte, bu da müşterek siyasi iradenin oluşmasına engel olmaktadır. Bundan dolayı yakın geçmişte İslam ülkeleri arasında ciddi sorunlar, krizler, çatışmalar hatta savaşlar dahi yaşanmıştır. Bir yandan meşruiyet sorunu olan yönetimlerin yanlış uygulamalarına maruz kalan Müslüman toplumlar diğer yandan insani gelişmişlik standartlarında gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında ciddi sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen İslam Dünyası ortak değerler ve ideallere sahip gerçek bir dünyayı ifade eden bir kavram olarak değerlendirilmelidir (Dağ, 2016).

Dinamik ve şemsiye bir kavram olarak "İslam Dünyası" İslam ülkeleri ile birlikte gayr-ı müslim ülkelerdeki Müslüman nüfusu da kapsayan bir genişliğe sahiptir denilebilir. Sözgelimi İslam Dünyası denildiğinde ABD, Avrupa ülkeleri, Hindistan, Çin, Rusya gibi birçok İslam ülkesinden daha fazla Müslüman nüfusa sahip ülkeleri gözardı etmek sağlıklı bir analiz yapmayı engellemektedir.

Bu itibarla çatışmalar tasnif edilirken ve çatışmalara resmî ve sivil müdahaleler değerlendirilirken bu çalışmada İslam ülkeleri esas alınmakla birlikte doğrudan veya dolaylı ilişkileri ve etkileri bulunan diğer Müslüman toplumlar dikkate alınmakta, yaşadıkları hükümetlerle ve toplumlarla münasebetleri, sivil örgütlenmeleri, anavatandaki hükümetlerin taraf olduğu çatışma, kriz veya savaşlara müdahale ve etkileri ayrıca incelenmektedir.

2.2.1. İslam ve Barış

İslam, barış ve hoşgörü dinidir ve yüzyıllardır Müslüman toplumlar barış ve birarada yaşama kültürünü yaşayarak, farklı etnik, dini ve kültürel kökenli toplumlarla uyum içinde yaşayagelmişlerdir. Ancak yaklaşık yüz yıldır Müslüman toplumlar ve İslam ülkeleri uzun yıllar çalışılarak ancak kapatılabilecek yaraların açıldığı bir çatışma, kriz ve gerilim ortamına sahne olmaktadır.

İbrahim Kalın, “İslam, Şiddet ve Barış: Temel Kaynaklara Bir Bakış” başlıklı makalesinde İslam geleneğinin hangi açılardan pozitif barış tasavvurunu desteklediğini ayrıntılarıyla tahlil ederek İslam geleneğindeki barış kavramını birbiriyle bağlantılı dört bağlamda ele almaktadır. Kavramın metafizik ve manevi bağlamı, felsefi ve teolojik bağlamı bu çalışmanın doğrudan konusu değildir. Ancak özellikle İslam geleneğindeki barış kavramının siyasî-hukukî ve sosyo-kültürel bağlamın üzerinde durmakta fayda vardır. Kalın’a göre İslam geleneği Müslüman toplumların vakit geçirmeden sosyal adalet, barış ve dini farklılıklar gibi konularla ilgilenmek için gerekli kapasiteye sahiptir ve Müslüman toplumlar bu konuyu sadece kendi iç meselelerini çözmek için değil, uluslararası alanda söz söylemek ve küresel bir barış ve birarada yaşama formülü ortaya koymak ve bu kültüre katkıda bulunmak için ele almaları gerektiğinin altını çizmektedir (Kalın, 2013).

İlk bölümde de dikkat çekilen pozitif barış kavramı İslam geleneğindeki barış yaklaşımına daha uygundur (Said, Funk ve Kadayıfci, 2001). Kalın, çalışmasında barışı aslı bir değer olarak nitelendirerek, barışın “sürekli bir ahenk, bütünlük, rıza, denge, huzur ve itidal hali kılacak” şartların varlığını gerektirdiğine dikkat çeker. Bu anlamda pozitif barış yaklaşımı negatif barışa göre daha kapsamlı bir bakış açısı sunar ve uluslararası veya ulusal çatışmanın olmaması, toplumsal şiddetin engellenmesi gibi önemli hedefleri olan negatif barış yaklaşımına kıyasla, pozitif barış yaklaşımı çatışmaların daha ziyade kök sebeplerine işaret ettiğini ve bunun barışın inşası için önemine işaret etmektedir. Pozitif barış yaklaşımı, barış söyleminin öncelikli kavramları olan “denge, adalet, iş birliği, diyalog ve birarada yaşama”ya odaklanır ve çatışmayı, şiddeti ve kavgayı önlemekten ziyade odak noktası olarak bir değerler manzumesi oluşmasını sağlayan, temel bazı sıfatların mevcudiyeti ve sürekliliği ile birlikte insan hayatını anlamlandıracak, hayatın aslı bir gerçeği kılacak tüm şartlara zemin hazırlayan bir durum olarak görmektedir. Bu yönüyle pozitif barış yaklaşımı sadece sosyal çatışmayı önlemek hedefinden uzaklaşarak bireye odaklanır. Bu itibarla barış inşasını bireyin bizatihi kendisinden başlatarak ferdi ahlak ve estetiği temele alan İslam’da barış geleneğinin temelinde “adalet” vardır ve kelimenin anlamlarından birisi “doğruca” ve “tarafsız” olmak ve başkaları ile münasebette ve yapılan işlerde insafı olmaktır. Bu anlamda “adalet”, ferdin beden ve ruh ahenginden uluslararası hukuka kadar birbirine bağlı bir zinciri, biri diğerini etkileyen ilişkileri kuşatan geniş bir sahadır. Kalın’a göre bu bakış açısına sahip “İslam düşünce

geleneği ve Müslüman toplumlar barışı, kültürlerarası ve toplumlararası bir değer olarak benimsemiş ve İslam medeniyetinin kurucu unsurlarından biri haline getirmişleridir” (Kalın, 2013).

İbrahim Kalın’ın “İslam ve Barış” makalesinde detaylı bir şekilde çerçevesini çizdiği gibi İslam geleneği çok boyutlu ve çok kapsamlı bir barış kültürü ve kavramı geliştirmiştir. Bugün bu kültürün sahaya ve fiiliyata aksettirilmesinde ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle son dönemde “terörizm kaynağı” olarak görülen ve algılanan İslam Dünyası ve Müslüman toplumlar Kalın’a göre “çatışma ve şiddet mevzularını kapsamlı bir ‘barış ahlâkı’ geliştirmeden ele alamazlar.” İslam ülkelerinin yaşadığı muhtelif çatışmaları çözmek için STK’lar, akademisyenler, liderler, aktivistler, bilim adamları, kadın ve gençlik dernekleri gibi her sahada ve her ölçekte resmî-sivil organların iş birliği içinde bir barış söylemi geliştirmeleri şarttır. Bugün bu sivil kesimlerin güçlü ve küresel ağlara sahip olamayışı, etkileşim ve iş birliği eksikliği, söylem birliğinin olmaması silah ve şiddet kullanmadan mevcut çatışmaları çözmeye ihtimalini azaltıyor. İslam Dünyası zengin tarihi tecrübesini kullanarak kapsamlı ve kuşatıcı bir söylem geliştirmeli ve barış, savaş, bir arada yaşama, çoğulculuk gibi kavramları da yeniden ele almalıdır. Bu şekilde ancak sürdürülebilir ve hakiki bir barış kültürü ve formülü yeniden inşa edilebilir (Kalın, 2013).

Esasında geçen yüzyılın ilk yarısına kıyasla son yıllarda savaş ve çatışmaların azaldığı gözlemlenmekle birlikte İslam ülkelerinde bu durum tam tersi şekilde cereyan etmektedir. Dünyadaki çatışmaların yüzde atmışdan fazlası İslam ülkelerinde gerçekleşmektedir ve bu çatışmaların çoğu iç meseleler sebebiyle vukubulmaktadır.

Heidelberg Uluslararası Çatışma Araştırma Enstitüsünün “Çatışma Barometresi 2018” raporuna göre 2018 yılında gerçekleşen çatışma sayısı bir önceki yıla göre yüzde 3,38 oranında azalarak son yedi yılın en düşük seviyesine geriledi. 2017’de 385 çatışma yaşanırken 2018’de bu rakam 372’ye geriledi. Ancak klasik savaş ve çatışma sayısı azalırken bölgesel ve sınırlı çatışma sayısında artış gerçekleşti. Rapora göre Suriye, Yemen, Afganistan, Libya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Somali ve Nijerya’daki savaşlar (Meier, 2002) veya Brezilya, Kolombiya ve Filipinler’deki sınırlı savaşlar çatışma yoğunluğunu korudu. Asya ve Okyanusya coğrafyasının 114 çatışma ile en çok çatışmanın çıktığı bölge olduğu belirtilen raporda, Myanmar’daki Budist hükümetin Rohingya Müslüman azınlığa karşı yürüttüğu baskıcı politikalar ve Filipinler

hükümetiyle bazı Müslüman gruplar arasındaki çatışmaların, şiddet seviyesi en yüksek çatışmalar olduğu vurgulandı (HIIK Conflict Barometer, 2018). 2018-2022 arasında çatışmaların yoğunluğu zaman zaman değişmiş hatta özellikle Suriye’de iç savaş zemini büyük oranda kalmamış ancak farklı seviyelerde taraflar arasında veya terör kaynaklı çatışmalar meydana gelmiştir.

HIIK raporunun 2018-2021 arasında dikkat çekilen çatışmalar ve kavramsal tasnife ilerleyen bölümlerde zaman zaman temas edileceği için bu bağlamda sadece İslam ülkelerindeki durumun tarihi gerçekler ve teorik perspektifle uyuşmadığının altını çizmek gerekmektedir.

İslam ülkelerindeki halihazırda cereyan eden çatışmaların karakteristiğini incelediğimizde çoğunlukla mevcut yönetimden hoşnut olmayan etkili bir muhalefetin varlığı, devletlerin ekonomik ve ideolojik sisteminin sebep olduğu olumsuzluklar ve bu sebeplerle silahlı grupların sistemleri ve rejimleri değiştirmek için mücadele sürecine girmeleri ve nihayet muhtelif motivasyon ve manipülasyonlarla terör hadiselerinin vukubulması gözlemlenmektedir. Yine SESRIC’ın yayımlamış olduğu bir rapora göre dünyada gerçekleşen terör hadiselerinin yüzde 76’sı İslam ülkelerinde cereyan etmektedir. Terör, çatışma ve iç savaşlar sebebiyle İslam ülkelerinde ölümler, göçler ve bunlara bağlı olarak ekonomik çöküşler ve kalkınma kayıpları yaşanmaktadır (SESRIC, 2019).

İslam ülkelerindeki çatışmaları tarihi kökenleri olan, yapısı itibariyle uluslararası niteliğe bürünmüş kronikleşmiş çatışmalar (Filistin, Keşmir, Moro gibi), Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkmış ve farklı yoğunluklarda devam eden iç çatışmalar (Bosna-Hersek, Kosova, Irak, Suriye, Yemen, Libya gibi) ve radikalizm ve terör örgütlerinin sebep olduğu çatışmalar (DAEŞ, Eş-Şebab, Boko Haram, FETÖ gibi) şeklinde üçe ayırmak mümkündür.

2.2.2. İslam Dünyası’nda Çatışmaların Dönüşümü

İslam ülkeleri veya İslam Dünyası diye tanımladığımız coğrafyadaki çatışmaların sebepleri, mahiyeti ve bu çatışma ortamından çıkış yolları ile ilgili konunun uzmanlarının ittifak edemediğini ve muhtelif tezler ileri sürdüklerini söylemek mümkündür. Bu bölümde akademiden sivil topluma, diplomasiye ekonomiye konuyla ilgili çalışma

üreten veya ilgili bir kurumda görev yapan uzman ve tecrübeli kişilerle gerçekleştirilen mülâkatlardan yola çıkarak İslam Dünyası'ndaki çatışmaları etkileyen faktörleri ve bu çatışmaların karakteristikleri incelenmektedir.

Haddizatında İslam Dünyası dediğimiz coğrafya geniş bir alana yayılmış bir coğrafyadır. Afrika'da, Asya'da, Hint Alt Kıtası'nda da var olan dünyanın önemli bir kısmına yayılmış durumdadır. Hatta demografik olarak bakıldığında İslam Dünyası küresel bir nitelik kazanmış bir olgu olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan İslam Dünyasındaki çatışmaların sebeplerine bakılacak olursa; alanın genişliği, tarihi olarak sömürgecilik geçmişi, Müslüman ülkelerin devlet yapılarının güçlü olmaması, Müslümanların belli çatışma konularında bir araya gelip bir karar alamamaları gibi sebeplerin bu konuda rolleri olduğu görülmektedir. Dünyadaki mevcut siyasi sistemin aslında Müslümanları barıştıracak şekilde veya istikrar kurma konusundaki zaaflarından kaynaklanan bir yönünden de bahsetmek mümkündür. Ayrıca tarihsel olarak bakıldığında batının tarihte yaşadıklarını dikkate almakta fayda vardır; yani günümüzde belki Müslüman coğrafyası çok çatışmalı görünmekle birlikte tarihsel olarak 19. Yüzyılın sonlarına gelinceye kadarki dönemde aslında çatışmaların önemli bir şekilde Batıda geçtiği görülmektedir. Yani Batı dünyası, kendi aralarında geçirdikleri büyük savaşların, dini ve etnik çatışmaların, dünya savaşlarının ardından, bu çatışmaları kendi aralarında tükettiklerini söylemek mümkündür. Batılı ülkeler bu çatışma zemininde devam edemeyeceklerine karar verdiler ve yeni düzen oluşturma arayışlarına girdiler. Bu anlamda tarihsel olarak çatışmaların hep İslam Dünyası'nda olduğuna dair bir tespit de oldukça tartışmalıdır ve doğru değildir. Şu an için, İslam Dünyasında bölgesel istikrarsızlıklar vardır ancak tarihsel olarak İslam Dünyası bugünkü olduğu şekliyle değildi. Yani bir dönem İslam Dünyasında istikrarlı ve güçlü devletler ve toplumsal yapılar mevcuttu ve Müslüman toplumlar bir düzen kurabiliyor ve inşa edebiliyorlardı. Kendi aralarında belli bir asgari uzlaşya varabiliyorlardı. Bugün için düzen kurucu yapıların olmayışı İslam Dünyasında ciddi bir sıkıntıdır. Sömürgeciliğin bu düzenin bozulmasında önemli bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür (T. Köse, Kişisel İletişim, 02/05/2017).

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası devlet düzeninde gelişmiş ülkelerin çatışma çıkaracak sorunları kendi ülke sınırlarından uzak tuttıkları veya bir şekilde ihraç ettikleri gözlemlenmektedir. Yani kendi aralarındaki sorunları doğrudan birbirleriyle savaşarak değil çıkar bölgelerine taşıyarak (vekâlet, etnik, sınır sorunları üzerinden vs.)

halletmektedirler. İslam Dünyası da bu çatışmaların odak noktasında olan ve her anlamda son derece zengin bir coğrafya üzerinde durmaktadır. Bu nedenle çatışmaların biri biterken bir yenisini çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu durum dış faktör olmakla birlikte tek başına yeterli sebep değildir. İslam Dünyası'nın içinden kaynaklanan faktörlerin iyi tahlil edilmesinde fayda vardır. Geçmişte Emevi, Endülüs, Abbasi, Selçuklu, Babürler, Osmanlı gibi devletler kurup 7. Asırdan 20. asra kadar geniş bir coğrafyada barış ve huzur tesis edebilen İslam Dünyası'nın bugün çatışmalarla anılmasının nedenleri üzerinde durulması gerekmektedir. Temel olarak üç sorun gözlemlenmektedir. Birincisi; bireyselleşme ve hizipleşme ile gelen birlik duygusunun İslam Dünyası'nda zayıflaması ve radikal uçlara savrulmaların yaşanmasıdır. İkincisi, çağın gerekliliği olan gelişmelerden uzak şekilde merak ve kendini geliştirme arzusunun azalmasıdır. Son olarak, toplum refahının temeli olan etkin bir devlet sistemi kurmada yeterince ortak çaba gösterilmemesidir (S. Çam, Kişisel İletişim, 27/03/2017).

2.2.3. İslam Dünyası'ndaki Parçalı Yapının Çatışmalara Etkisi

İslam Dünyası'ndaki çatışmaların iç ve dış sebepleri incelendiğinde bir diğer faktörün gayr-ı müslim ülkelerdeki yabancı düşmanlığı ve İslam karşıtlığı gibi faktörlerin olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte anlaşmazlıkların çatışma halini almadan önlenmesi, iç istişare mekanizmalarının daha etkin kullanılması İslam Dünyası'ndaki çatışmaların önüne geçilmesine yardımcı olabilecek unsurlardır. Bu bağlamda Türkiye'nin BM bünyesinde, Finlandiya ile 2010 yılında başlattığı "Arabuluculuk Dostlar Grubu" ve İspanya ile 2005 yılında başlattığı "Medeniyetler İttifakı" (Erdoğan, 2012) bu konulardaki gereksinimlere yanıt veren, görünürlüğü ve etkinliği artan elit seviyedeki önemli girişimler olarak faaliyetlerini sürdürmektedir (F. Çorman, Kişisel İletişim, 26/05/2017). Bu girişimlerin önemli bir özelliği de sadece elit seviye temaslarla yetinilmemesi sivil toplum seviyesindeki kanalların açılmasına da imkân sağlamasıdır.

İslam Dünyası'ndaki çatışmaların önlenememesi veya yagınlaşmasının bir diğer sebebi olarak İslam Dünyası'nda etkin birlik mekanizmalarının olmayışı olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda teorik ve pratik arayışlar Osmanlı Devleti'nin yıkılışından günümüze kadar sürmüştür. İslam İşbirliği Teşkilatı bu arayışların bir sonucu olarak kurulmuş, reaksiyoner bir misyonla teşekkül etse de sonrasında işbirliği amaçlı bir yapıya bürünmüştür. İslam Dünyası'nın kara ve deniz jeopolitiği açısından sahip olduğu zenginliği ve derinliği stratejik bir güce tahvil edememesi İslam ülkeleri arasındaki etkin

iş birliğinin olmayışı ve nihayet çok boyutlu birlik mekanizmalarının kurulamayışı ile ilgili değerlendirilmiştir (H. Hoca, Kişisel iletişim, 23/03/2017).

“Temel olarak, İslam dünyasının yani uluslararası sistemin anarşik yapısının içerisinde daha anarşik olmasıyla alakalı bir durum. Yani, bu da ne demek? İslam dünyasında bir liderlik yok, İslam dünyasında İslam dünyasını temsil ettiğini düşündüğümüz bir büyük güç yok. Mesela, Birleşmiş Milletler’de o 5 daimî üyenin içerisinde bir tane Müslüman ülkenin lideri olabilecek, orada bir istikrara neden olabilecek bir aktör yok. Bütün mesele aşağı yukarı bundan ibaret. Yani işte 20. Yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu dağılıp onun yerine küçük küçük devletçikler çıktığı andan itibaren bu devletçikler birçoğu başarısız oldu. Başarısız dediğim hani başarısız devletler literatürü var ya o anlamda başarısız oldu. Yani sistemini devam ettiremedi. Anarşi çıktı, çöktü sistem, rejimler diktatörler iç savaşa sürüklendi vs. dolayısıyla İslam dünyası küçük küçük, kendi kendini sürdüremez devletçikler haline dönüştükleri için bu devletçikler kendi kendilerini sürdüremiyorlar kendi kendilerini sürdüremedikleri için anarşiye düşüyorlar anarşiye düşmedikleri zaman da diktatörel yönetimler altına düşüyorlar ve dolayısıyla toplumla devlet yabancılaşıyor. Bu nedenle de buralar da hep bir siyasal dinamizm, kavga kargaşa devam ediyor. Bir de şunu düşünün mesela, dünyanın çok merkezi bir coğrafyasındadır İslam dünyası; yani işte bir tarafıyla Kuzey Afrika’dan tutun, Avrupa içlerinden Bosna gibi yerlerden tutun, Güney Asya’ya kadar bir İslam dünyası, orta kuşakta var olan bir İslam dünyası. Petrol yataklarının falan da üzerinde. Bütün bunların üzerinde böyle bir merkezi ve siyasal otorite yok ve varmış işte Osmanlı gibi bir devlet varmış Bosna’dan çekilince orada Müslüman nüfus kalmış, bu Müslüman nüfus çevresindeki Hıristiyan gruplarla bir oluşumun içerisinde falan, o oluşum yıkılınca ister istemez etnik ayrımcılık oralarda patlak veriyor. Yani Müslümanlar bu orta coğrafyada birçok bölgede yer aldıkları için ve siyasal olarak da dünya siyasetinde bir temsilcileri olmadığı için birçok alanda çoğunlukla sıkıntıya maruz kalarak, haksızlıklara maruz kalarak bir savaş haline getiriliyorlar. Dolayısıyla da maalesef zor günler geçiriyor Müslüman dünyası” (H.B. Yalçın, Kişisel iletişim, 15/04/2017).

İslam Dünyası’nda birlik mekanizmalarının olmayışı kimi çevrelerce de dış faktörlere bağlanabilmektedir. Bu bağlamda çatışmaların dinî rekabetle ilgisi olduğunu düşünenler de vardır:

“Papa’nın konuşmasında gayet açık. Bin yılda Avrupa’yı tamamladık önümüzdeki yıllarda da Afrika’ya gözümüzü diktik diyor. İslam’ın o sıcak yönü insanı daha çok çekiyor. Bunu istemiyorlar. Tabi onlar da kendi dindarlıklarının nüfuz etmesini istiyorlar. Diğer bir yandan Ortadoğu’da petrole dayalı krizlerin çıkması da normal değil. Genelinin Müslüman olmasından mülhem bu tür bölgelerde çatışma iddiası bile zaman kazanmalarına yetiyor” (İ.H. Turunç, Kişisel iletişim, 12/05/2017).

2.2.4. İslam Dünyası’ndaki Çatışmalara Dış Faktörlerin Etkisi

İslam dünyası aslında 200 yıldır bir kriz içerisinde, bunu bir defa açık bir şekilde ortaya koymak lazım. İslam dünyasını bir arada tutan ve ona bir nevi şemsiye görevi gören Osmanlı imparatorluğunun dağılması ve çökmesi yerine başka bir mekanizmanın kurulamaması ve tam aksine İslam coğrafyalarının batılı ülkeler tarafından işgale uğraması büyük bir travmaya neden oldu. Uzun yıllar İslam ülkeleri, Batılı sömürgeci devletler tarafından -Türkiye gibi birkaç istisna hariç - yönetildi ve bunlar geriye bir enkaz bıraktılar. Suriye örneğinde olduğu gibi, küçük azınlıkları çoğunluğa karşı kullanabilecekleri sistemler oluşturdular. Sınırları belirlerken demografik ve dini anlamda etnik anlamda bölge gerçekleri ile örtüşmeyen tam tersi çatışma dinamikleri yaratabilecek şekilde coğrafi sınırlar belirlediler. İslam’ın kadim medeniyetinden kalan yönetim ve devlet modellemesine dair kültür adeta yok edildi. Tabii Batılı ülkeler İslam dünyasından çekildikten sonra da geriye otokratik rejimler bıraktı. Kendi çıkarlarına hizmet edebilecek şekilde yönetim modelleri oluşmasını istediler.

Bunun aksine, karşı sosyolojik hareketlere, halk hareketlerinin bastırılması konusunda bu ülkelerdeki diktatörel rejimler bir anlamda destek oldular. İslam dünyası kendi içerisinde böyle bir kriz yaşarken farklı motivasyonlar ve ideolojik oryantasyonlar da ortaya çıktı. Batının işgallerine karşı meydan okuyan genelde selefi ideoloji ve din anlayışından geldi. Bu da onların hem sahada mücadele eden aktörler konumuna sürüklerken, aynı zamanda daha fazla destek bulmasına neden oldu. Tabii selefilik anlayışı da İslam dünyasının kendi içerisinde bariz önemli sıkıntılara neden oldu.

Geleneksel anlayışlarla selefilik arasında çatışmalar yaşanmaya başlandı. Nihayetinde, tekfirçilik ve daha da aşırı, harici hareketler tezahür etmeye başladı. Bunların bir kısmı terörle eşleşmeye başladı ve DAESH gibi bir oluşumu doğuracak ne yazık ki bir ortam oluştu. Bu da İslam dünyasının bir nevi hem Batı ile mücadelesini hem kendi içerisinde

ciddi sıkıntılar yaşamasına ve iç çatışmalar ve kaos oluşmasını meydana getiren bir süreç oldu (C. Acun, Kişisel iletişim, 02/08/2017).

Dünyadaki son 150 yıllık duruma baktığımızda, Batılı ülkeler blokunun bir ekonomik, siyasi ve askeri üstünlüğünü, egemenliğini görüyoruz. Afrika ülkeleri zaten İngiltere, Fransa ağırlıklı sömürge yönetimleriyle yönetiliyorlardı. Çin, Hindistan gibi başka medeniyetler de söz konusu. Şimdi ABD ve Çin'in Afrika'ya yoğun yatırımlarını ve orayı kontrol altına alma çabalarını görüyoruz. Dünyaya son 150 yıldır askeri, ekonomik bakımından hâkim olan küresel Batılı güçlerin karşısında; boyun eğmeyen ve bir medeniyet iddiası olan, arkasında da gerek Endülüs gerekse Selçuklu ve Osmanlı imparatorlukları ile Avrupa'yı yüzyıllarca titreten, Avrupa'ya çok ciddi rakip olan bir Müslüman coğrafya var. Bu Müslüman coğrafyanın ana temsilcisi olan Osmanlı İmparatorluğu bundan 100 yıl önce dağıtıldı, paramparça edildi. Ortaya çıkan devletleri de sömürge yönetimleri olarak uzun süre İngiltere ve Fransa, kontrollü olarak yönettiler. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu sömürülen ülkelerin hemen hepsi siyasi bağımsızlıklarına kavuşmalar da o ülkelerde eski sömürgeci ülkelere bağımlı ailelerin hâkim olduğu yönetimler kuruldu. Ekonomik olarak ve eğitim olarak da geri bırakılan bu ülkelerde hem ekonomik açıdan hem politik hem de kültürel açıdan Batıya bağımlı olan statükolar, müesses nizamlar oluşturuldu. Şimdi İslam dünyası içinde halkın sürekli olarak özgürlük, demokrasi, eğitim, iş, aş arayışları karşısında ya baskıcı rejimlerle küresel Batılı sistem iş birliği yapıyor ya darbe yaptırıyor ya iç savaş çıkartıyor ya da ülkeler arasında sınır savaşları çıkartıyor. Bir de unutulmamalıdır ki tarihsel olarak bu ülkelere siyasi bağımsızlık verirken, sınır ihtilafları kurulan yeni ülkelere bakiye olarak devredilmiştir. Dolayısıyla sürekli olarak fitne ve nifaklarla bu ülkeler birbirlerine karşı, ya da kendi içlerinde etnik, mezhep sorunlar yaşamaktadır. Yani İran-Irak savaşında 1 milyon Müslüman öldü. 250 milyar dolar maddi zarar oldu, 8 sene sürdü. Sorun ise İran-Irak arasındaki ihtilaflı bölge olan Şattül-Arap su yolunun hangi ülkeye ait olduğu idi. Bunu kim belirledi? İngilizler belirledi. Hindistan ile Pakistan'ı sürekli birbirleri ile üç kere savaşır ve 70 yıldır husumet içinde tutan konu, Müslüman Keşmir'in ikiye bölünerek bir bölümünün Pakistan'da, diğer bölümünün Hindistan'da bırakılması olmuştur. Benzer şekilde birçok ihtilaflı bölgeler bulunmaktadır. İsrail tarafından Yahudilerin gemilerle getirilip, Filistin topraklarını işgal edip 1948'de suni bir devletin kurulmasıyla ortaya

çıkan Filistin meselesi gibi. Bu nedenle Müslüman nüfusun yaşadığı coğrafyalarda savaş, iç savaş, çatışma, darbeler, ayaklanmalar sıklıkla gözlemleniyor.

Buna ek olarak, bir de zengin kaynakları olan Müslüman ülkelerde de onların bu kaynaklarının ekonomik kalkınmaya ve refaha dönüşmesini engellemek için de çalışmalar yapılıyor. Örneğin, Libya ve İran'a son 10 yılda ağır baskılar, müeyyideler uygulandı. Bu noktadaki kırmızı çizgiyi aşabilen tek ülke, nükleer silah elde edebilen Pakistan olmuştur. Pakistan da gizlice bu işi yapmıştı ve Hindistan ile olan rekabeti nedeniyle şimdilik göz yumulmaktadır. Çünkü Hindistan'da da nükleer silahlar; nükleer bombalar ve füzeler var. O yüzden genel anlamda dünya Müslümanları ve İslam ülkeleri kontrol altında tutulmaya, itaat ettirilmeye, diz çöktürülmeye çalışılmaktadır. Ekonomik, askeri, siyasi olarak biraz güçlenen ve Batılıların hâkim olduğu küresel sistemle ilgili rahatsızlığını belirten ülkeler ve yönetimlere karşı da hem hükümetler hem sivil toplum kuruluşları hem de medya düzeyinde, hemen bir ayrıştırma, baskı altına alma, itibarsızlaşma, kötüleştirme, damgalama gibi kampanyalar yürütülmektedir (Ö. Bolat, Kişisel iletişim, 10/03/2017).

Osmanlı imparatorluğunun zayıflamasıyla birlikte İslam ülkelerinin bir bölümü, sömürgeci Batı ülkelerinin işgaline uğramıştır. İmparatorluğun dağılmasının ardından ise İslam Dünyası adeta bir kaos dönemine girmiştir. Yeniden şekillenen İslam coğrafyasında kurulan küçük devletler, oluşturdukları baskıcı yönetimlerle nisbi bir sükûnet dönemi sağlamışlardır. Bu sükûnet dönemi son yıllarda İslam ülkelerinde yaşanan işgallerle birlikte yerini yeniden bir çatışma ortamına terketmiş bulunmaktadır. Günümüzde İslam coğrafyasındaki çatışma bölgelerine baktığımızda bu çatışmaların çoğunun fitilinin yaşanan işgallerden sonra tutuşturulduğunu görüyoruz. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından başlayan savunma mücadelesinde farklı ülkelerden unsurların yer aldığını görüyoruz. Uzun yıllar süren ve pek çok insanın hayatını kaybetmesine sebep olan bu acımasız işgal, bölgedeki cihatçı fikirlerin güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle Arap Yarımadası'ndan bu bölgeye intikal eden tekfirci politik selefi grupların güçlü bir zemin bulmaya başladığına şahit oluyoruz. Günümüzde İslam coğrafyasında baş rolde bulunan tekfirci ve çatışmacı anlayışın bu bölgeden diğer coğrafyalara taşındığını da biliyoruz. Yıllardır sürmekte olan Filistin işgalinin, Irak işgallerinin, Suriye'de devam eden dolaylı işgalin, Libya'ya yapılan müdahalenin; buna karşı çıkan muhalif grupları silaha yönelttiği gibi el-Kaide, DAESH, Nusra gibi şiddete

başvurmayı baştan şart gören tekfirici gruplara önemli oranda gerekçe sunduğu malumdur. İşgallerin yarattığı şiddet ortamında gelişen bu gruplar giderek kendileri de şiddeti kanıksamış ve başta Ortadoğu coğrafyası olmak üzere bir çok bölgede çatışmaları körüklemektedirler. Libya'da önemli bir ağırlığı bulunan ancak Kaddafi dönemindeki baskıcı yönetimden dolayı sessiz kalan politik selefi grupların; Libya ve Mali'de yaşanan dolaylı işgallerden sonra bu grupların cihat ilan ederek sahaya indikleri bilinmektedir. Libya ve Mali'ye yapılan bu müdahalelerin bu bölgedeki hareketlilikte önemli payı olduğu açıktır. İşgale maruz kalan, çeşitli eziyetlere uğrayan, yerinden yurdundan edilen insanlar bu çaresizlik içerisinde bu tür gruplara yönelmektedir.

Diğer bir sebep ise pek çok İslam ülkesinde hüküm sürmekte olan anti demokratik yönetim tarzlarıdır. Ortadoğu coğrafyasında bulunan yönetimlerin çoğu anti demokratik icraatlara imza atmakta, yasaklar koymakta, özellikle dini grupları sistemin dışında tutmaya çalışmaktadır (Nanes, 2003). Bu uygulamaların, şiddet yanlısı gruplara önemli bir teveccüh yarattığı açıktır. Çatışmalara sebebiyet veren tekfirici anlayışın yayılmasının sebepleri arasında elbette dini gerekçeler de bulunmaktadır. Dini nassları bağlamından kopararak yanlış bir dini anlayış ortaya koymaya başlayan bu gruplar kendileri dışında kalan veya kendilerine destek vermeyen hemen her kesimi dinin dışına koyarak kendi zeminlerini güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Doğrusu onların bu tutumu; bütün öğretilerinde barışı, güvenliği, mal ve can emniyetini korumayı taahhüt altına alan İslam dinine büyük bir zarar vermektedir. Tekfircilik, ayrımcılık, ötekileştirme vb. yanlış anlayışların büyük oranda cehaletten kaynaklandığına da işaret etmemiz gerekiyor. Bu yanlış anlayış ve kanaatlerin etkisinin azaltılması elbette sadece bilimsel çalışmalarla mümkün olabilecektir. Şiddet içeren, cana ve mala kasteden, barış ve toplumsal yaşamı tehlikeye sokan tüm gruplara karşı etkin bir fikirsel mücadele yürütülmelidir (E.Arpa, Kişisel iletişim, 23/05/2017).

2.2.5. İslam Dünyası'ndaki Çatışmalarda Jeopolitik Faktörler

“Bu çatışmaların çoğunluğu neden İslam dünyasında derseniz, birkaç nedeni var. Birincisi, kültürel olduğunu düşünüyorum. Kültürelenden kastım da şudur; 18. Yüzyıldan bu yana, Batının askeriyede, siyasette, teknolojiye, bilim ve felsefedeki üstünlüğü ve emperyalist bir güce dönüşmesi sonrasında, kendisi dışında bütün eski medeniyetleri bir şekilde güç kullanarak sindirmesi ve yok etmesidir. Batı diğer medeniyetleri tarih sahnesinden sildi veya buna girişti, ancak İslam dünyasının kendi

inancından kaynaklanan özgüven dolayısıyla, Batı dünyasının bütün o aşırılıklarına, gücüne rağmen kendi değerlerine yönelik inancından asla taviz vermedi. Dolayısıyla bugünkü İslamofobi gibi, Batı dünyasındaki o aşırılıkların temelinde, esasen İslam dünyasının ve Müslümanların kendi inançlarına olan özgüvenin sarsılmaması ve bunun ortaya çıkardığı bir hınç ve nefret var, bunun altını çizmek lazım. Dolayısıyla Batı, ta ki kendi medeniyetinin hepsinden üstün olduğunu kabul ettirene kadar, İslam dünyasına yönelik her türlü şiddeti kullanmaya devam ediyor ve edecektir, meselenin bir yanı bu. İkinci yanı ise, birinci faktörden kültürel çatışmalardan tamamen bağımsız olmayan bir başka gerçek. İslam dünyası, bugünkü küresel dünyada hakikaten jeopolitik ve stratejik olarak dünyanın en önemli alanlarında yer alıyor. İslam ülkeleri, yeryüzünde medeniyet çizgisi ya da havzası, coğrafyası diyebileceğimiz doğudan batıya uzanan bir coğrafi alanı oluşturuyor. Endonezya'dan başlayın, Atlantik okyanusuna kadar bakın, o ekvator çizgisine yakın alanlarda, yani o iklimin son derece yaşam ve yerleşim alanlarına müsait olduğu, İbn Haldun'un "medeniyet coğrafyası" dediği, bizim de "medeniyet kuşağı" dediğimiz bölgeyi, İslam ülkeleri domine ediyor. Dolayısıyla, buralar yeraltı ve yerüstü toprak zenginlikleri bakımından son derece kıymetli olan yerler, buraları kontrol etmeden küresel hegemonya kurmak mümkün değil. Dolayısıyla, İslam dünyasının o eski güçlü dönemlerine dönmesini engellemek için buralarda sürekli olarak çatışmalar körükleniyor ve emperyalizm buralarda hala etkinliğini devam ettiriyor. Veleve ki sözde bağımsızlığını ilan etmiş olsa da bu ülkeler, dolaylı olarak batı medeniyetinin bir şekilde kontrolü altında, onlar da kozlarını, mücadelelerini İslam dünyası üzerinde kanlı oyunlarıyla oynamaya çalışıyorlar. Bugün işte DAESH'in ortaya çıkmasından el-Kaide'nin oraya çıkmasına kadar, o coğrafyadaki gelişmeler, maalesef İslam dünyasını büyük güçlerin bir satranç tahtası haline getiriyor. Bu anlamda, ikinci şey jeopolitik ve stratejik anlamda son derece önemli bir coğrafya ve toprak üzerinde bulunuyoruz. Bu ülke ve bu bölgeler, Müslümanlar açısından söylüyorum, bütün bunlar batı dünyasının da ilgisini çekiyor ve dominasyon kurmaya çalışıyorlar. Esasen, temel sebeplerin kültürel anlamda, bir türlü İslam dünyasını ve medeniyetini, Müslümanları kendi medeniyetlerinden vazgeçirememeleri ve Müslümanların sahip olduğu toprakların, coğrafyaların, yeraltı kaynakları, buldukları konum itibari ile jeopolitik konumlarının vazgeçilmez olmasıdır" (B. Akgün, Kişisel iletişim, 07/05/2017).

İslam Dünyası diye nitelenen coğrafyanın jeopolitik özellikleri kadar kadim medeniyetlerin beşiği olması da mevcut çatışma ve krizlerde bir faktör olarak

değerlendirilmektedir. Jeokültürel özellikler bu coğrafyayı insanlık için cazibe olduğu kadar rekabet alanına da dönüştürebilmektedir.

Üzerinde durduğumuz coğrafya insanlığın başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Yani insanlık burada başlamış ve dünyaya yayılmıştır. Aynı şekilde insanların evcil hayvan olarak kullandıkları altı tane evcil hayvanın -domuz hariç- beş tanesi bu coğrafyada ortaya çıkmış ve eğitilmiştir. Bitkilerin, ki burada bitkiden kastımız ekilebilir tarımı yapılabilir bitkilerdir, dünyaya dağılımı yine bu coğrafyadan başlamıştır. Dinî bakış açısı ile baktığımızda ise peygamberlerin neredeyse tamamı bu coğrafyadan çıkmıştır. Tarihin merkezi burasıdır. Diğer havzalar ise sonradan insanlar yerleştikçe önemli hale gelmişlerdir. Belki de daha verimli topraklar vardır veya kaynaklar noktasında daha zengin olabilirler fakat bir şey tesadüf değildir ki bütün dünya kanallarının ilk haberi Filistin'dir. Aynı şekilde bir kriter olarak da dünyaya kim hâkim olmak istiyorsa önce Filistin'e hâkim olmak zorundadır. Filistin bu noktada bir mihenk taşı gibidir. Hatta şunu söyleyebiliriz ki şu andaki kavga tam olarak Filistin'i kim yönetecek kavgasıdır. Dolayısıyla buranın sadece yer altı zenginliği açısından su havzaları açısından değil dünya tarihinin merkezi olduğunu da açıklayabiliyoruz. Örnek verecek olursak Amerika'da kutlanan bir Noel Kudüs doğumlu Hazreti İsa'nın doğum günü olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Batıda ve Amerika'da bulunan çoğu insanın ismi de bu coğrafya çıkışlıdır ve biz de bu coğrafyanın tam ortasında bir yerdeyiz dolayısıyla Türkiye'nin üçlü sac ayağı olarak nitelendirebileceğimiz Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'nun merkezinde olması Türkiye'yi ve İslam Dünyası'nı her on yılda bir çatışmaların içerisine sürüklemektedir (M. Özkaya, Kişisel iletişim, 11/04/2017).

“Geçmiş kültür birikimi ve siyasal birikimi zengin olmakla birlikte yirminci yüzyılın özelliklerinden biri yerleşmemiş yönetimler ve istikrarsızlığın Müslüman nüfusu çok olan bölgelerde olmasından kaynaklanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurgulanan ülkeler ve sınırlar hiçbir zaman bir kimlik ve bir aidiyetin tam oturmamasından dolayı çatışmaların buralara yansımalarıdır. Dışarıdan gelen müdahalelerde çoğu zaman bölgeyi tanımadan ve tarihini bilmeden yapılan müdahaleler olduğundan dolayı çatışmalar çözülememiştir” (G. Aybet, Kişisel iletişim, 19/03/2017).

“İslam ülkeleri arasında bu çatışmaların sebebi, Sykes-Picott sonrası ortaya çıkan diktatörlük rejimleridir. Diktatörlük rejimlerini takip eden tek parti ya da az partili

gene iki uçlu bloklara yaslanmış (daha çok Sosyalist Blok'a) yönetim sistemleri... Ondan sonra "Arap Baharı"yla beraber çalkantılı dönemde ortaya çıkan şimdi maalesef herkesin diline doladığı "İslami radikal hareketler". Sykes Picott'da ortaya atılan en önemli şey şuydu: yapay sınırlar çizmek. Cetveli ellerine aldılar, İslam coğrafyasını, Bangladeş'i, Pakistan'dan, Keşmir'i hem Pakistan'dan hem Hindistan'dan, Pakistan'ı Hindistan'dan -Türkiye ve İran eski coğrafyalar olduğu için onlara dokunmamakla beraber- Ortadoğu'yu ve Kuzey Afrika'yı cetvelle çizdiler" (A. O. Öztürk, Kişisel iletişim, 15/04/2017).

Enerji, çatışma bölgelerinin İslam dünyasında olmasının bir diğer sebebidir. Yani İslam Coğrafyası dediğimizde aklımıza daha çok Ortadoğu geliyor. Neden Ortadoğu bu kadar önemli sorusunun cevabı vermemiz lazım. Eğer yerden bahsediyorsak yerden kaynaklı tanımlamalar yapmamız gerekecek. Jeoekonomik boyutu önemli fakat ondan daha önemli olan boyutlar var; onlar birincisi jeostratejik ve jeopolitik konumudur. Ortadoğu'nun önemi öncelikle buradan geliyor. Bütün eski dünyanın kavşak noktasıdır. Avrasya olarak nitelendirdiğimiz Afro-Avrasya, Avrupa, Afrika ve Asya'nın kesişim noktasındadır. Dolayısıyla bir anlamda bu Mckinder'in görüşünün ötesinde onun 'hardland' olarak nitelendirdiği Doğu Asya var. Fakat doğrusu bu eski dünyanın 'heartland'i Ortadoğu dolayısıyla İslam coğrafyasıdır. Bunun öyle bir özelliği var. Mesela her şey bir tarafa Ortadoğu'daki su yolları dünyanın en stratejik mekanlarının başında gelir. Yani Türk Boğazları bir tarafta İstanbul-Çanakkale Boğazları, öbür tarafta Süveyş Kanalı Hürmüz Boğazı veya Kızıldeniz'i Hint Okyanusu'na bağlayan Bab-ül Mendep Boğazı... Bütün bunlar sadece petrol ticareti bakımından değil dünyanın en önemli ticaret yollarını üzerinde bulunduran yollardır. Ve hatta sadece ticaret için değil aynı zamanda hakimiyet için de önemlidir. Yani oraların hakimiyeti askeri bakımdan da çok ciddi bir öneme sahiptir. Diğer pek çok hususu bir tarafa bırakarak sadece bu konu üzerinde gidersek bile ne derece önemli olduğu ortaya çıkar. İkinci önemli husus ile jeoekonomiden sonra jeokültürel boyutu da şunu ifade eder; yerin kendinden kaynaklı kültürel ve medeniyetsel kaynaklı bir değeri vardır. Bir şekilde şunu unutmamak lazım medeniyetin, insan oğlunun ve evrensel medeniyetinin doğduğu yerdir Mezopotamya Toprakları. Belki ondan sonra bir sıçrama ile İran'a, Mısır'a, Afrika'ya ve Hindistan'a ulaştırdığı medeniyet Ortadoğu çıkışlıdır, fakat daha önemlisi buna eşlik eden bütün önemli semavi inanç sistemleri Ortadoğu doğumludur. Ataman'ın bu konudaki değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Adı İslam olan çizginin, ki o tek bir çizgidir, aslında en önemli halkaları Ortadoğu’da ortaya çıkmıştır yani Musevilik Ortadoğu’da ortaya çıkmış, İsevilik yine Filistin topraklarında ortaya çıkmıştır. Öbür taraftan Muhammedilik de Mekke taraflarında ve Hicaz topraklarında ortaya çıkmış ve oradan dünyaya yayılmaya başlamıştır. Özellikle Hıristiyanlık ve İslam bu noktada önemli evrensel bir iddia ile ortaya çıkmıştır ve bugün dünyadaki en yaygın iki inanç sistemini temsil etmektedirler. Bunların tabiri caizse özü, en kutsal mekanları dolayısıyla herkesin önemsendiği toprak parçaları yine bu Ortadoğu coğrafyasındadır. Adına İslam coğrafyası diyoruz ama Hıristiyanlığın en kutsal mekânı da orada, Yahudiliğin en kutsal mekânı da orada. Burada Kudüs’ü bir sembol olarak kullanabiliriz. Dünyanın herhalde en kutsal şehri bu olsa gerek. Üç farklı inanç sistemi için birinci sırada gelen ve her birisinin haram mekânının bulunduğu bir belde. Süleyman Mabedi, Kıyamet Kilisesi ve Mescidi Aksa ile birlikte düşünürsek ne kadar önemli olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Aynı şekilde ciddi bir tarihsel birikim de bu topraklarda mevcuttur. Dünyanın en güçlü devletleri burada kurulmuştur. Babil mesela bütün seküler beşerî sistemlerin ilham aldığı bir mekandır. Sadece inanç sistemlerini kastetmiyorum. Olimpos Dağındaki panteist anlayış da Roma’daki panteist anlayış da doğrudan o ilhamını Ortadoğu’dan almıştır. Oradaki panteizmi doğrudan beşerî sistem olarak düşünüyorsak irili ufaklı bütün inanç sistemleri şöyle veya böyle doğrudan kendine Ortadoğu’da bulunan bir inanç sistemi ile kıyaslayarak tanımlayabilir. Tam tersi bir biçimde “-izm”ler olarak karşımıza çıkan siyasal ideolojiler de Batı çıkışlıdır. Tam aksi yönde belki Batı ile İslam arasında böyle bir ontolojik karşıtlık vardır. Cemil Meriç’in tabiri ile üretilen bütün o deli gömlekleri Batının üretimidir ve karşısındaki bütün inanç sistemleri de İslam coğrafyası olarak nitelendirdiğimiz büyük Ortadoğu coğrafyasında ortaya çıkmıştır. İkisi arasında da bu ontolojik karşıtlığı görmekteyiz” (M. Ataman, Kişisel iletişim, 11/04/2017).

2.2.6. İslam Ülkelerindeki Siyasi Yapıların Çatışmalara Etkisi ve İç Faktörler

İslam ülkelerindeki çatışmalar farklı bir bakış açısıyla değerlendirilecek olursa, çoğunluğunun İslam Dünyasında olmadığı sonucuna da varılabilmektedir:

“Dünyada şu anda kırk civarında sıcak çatışma var. On sekiz tanesi İslam ülkelerinde yer alıyor. Bunların dokuz tanesi uluslararası nitelikteki çatışmalar. Ama çatışmaların etkileri daha çok yıkım olarak, göç olarak karşımıza çıkıyor. Buralarda İslam ülkelerinin yani, İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerin %70 oranında mültecileri kabul eden ülkeler olduğunu görüyoruz. Burada tabii en temel unsur zayıf

liderlik, adil olmayan yönetim ve siyaset modelleri ve örgütlü olmayan toplum. Dolayısıyla, bu sebeplerden dolayı İslam ülkelerindeki çatışmalar biraz daha karmaşık ve kanlı geçiyor. Çatışma alanlarında değişik nedenlerden dolayı bu hadiseler oluyor. Mesela Orta Afrika’da başka bir nedensellik var, Libya’da başka bir nedensellik var ama son noktada bu çatışmaları toplumun kendi içinde dindirebileceği, durdurabileceği, normalleştirebileceği bir mekanizma konusunda İslam ülkelerinde ciddi bir zaaf var” (K. Kınık, Kişisel iletişim, 15/01/2018).

I. Dünya Savaşı’na baktığımızda savaşın sonuçları anlamında Müslüman nüfusun bu savaşta en fazla etkilenen nüfus olduğunu görüyoruz. Bu çerçevede Müslümanları hedef alan bir savaş olduğu çıkarımı da yapılabilir. Birçok insan bu savaşın devam ettiğini düşünüyor. Şu döneme baktığımızda daha yoğun bir şekilde devam ettiğini görebilirsiniz. İsteseniz de istemeseniz de bu savaşın içindesiniz. Bu tek başına bir din savaşı olarak adlandırılmaz belki. Tüm savaşlar aslında böyledir. Dinden ziyade çıkar savaşıdır. Bu çıkar bazen güç, bazen ekonomi, bazen topraktır. Bazen de din bunun bir motifi olarak kullanılır. İslam coğrafyasında olması da bu düzenin kendini devam ettirmesinin bir yoludur (H. Oruç, Kişisel iletişim, 24/06/2017).

İslam ülkelerindeki kriz ve çatışmalar zaman zaman güçlü bir iç muhasebeye de sebep olmakta ve kök sebepler arandığında hemen her sahadan uzman iç sebepleri özellikle vurgulamaktadır.

Semin’e göre, İslam ülkelerindeki çatışmaların temel sebepleri biziz. “Neden biziz?” sorusuna şöyle cevap vermektedir:

“Çünkü mesela, bir olay oluyor, herhangi çatışma bölgesi oluşturuluyor, Ortadoğu’da İslam ülkelerinde hepimiz diyoruz, kime diyoruz işte Amerika, Batı, İsrail hepsi suçlu, onun oyunu diyorsunuz ama siz o planı uyguluyorsunuz. O zaman sizde sorun var. Oyun bozucu olmak bir yere müdahale etmek değildir. Oyun bozucu olmak, onun stratejilerini uygulamak, istediği şekilde ya da senin bölgeni yönetmek istediği şekilde davranmamaktır. Bakın bugün İslam ülkelerine bakalım, Etnik sorunlar var. Mezhepsel sorunlar var. Bölgeler arasında ülkeler arasında İslam ülkeleri arasında siyasi sorunlar var. Bunun en açık bir örneği de 13 Aralık 2017 tarihinde yaşandı. İslam İşbirliği Teşkilatı’nın İstanbul’da ki zirvesinde, Sayın Cumhurbaşkanımızın çağrısı üzerine 57 ülkenin 17 ülkesinin başkanı çağrıldı. Normalde eğer bu İslam birliğiyse, Kudüs gibi önemli, herhangi bir stratejiden ziyade manevi değeri olan bir bölgenin sorunuyla ilgili 57 üyenin 17’sinin katılması,

bunun başında Suudi Arabistan'ın katılmaması bunun tabii ki sorunun bizde olduğunu düşünüyorum. Yani kendi sorunumuzu kendimiz çözemediğimiz müddetçe bu çatışmaların müsebbibi de biziz. Şimdi şunu söyleyeyim, Avrupa Birliği toplantısı olsaydı, herhangi bir bölgeyle ilgili emin olun Batı ülkelerinin hepsi katılırdı. Ama maalesef İslam coğrafyasında yaşıyoruz, İslam sorunlarıyla ilgili Müslümanların en büyük sorunlarından bir tanesi ile karşı karşıyayız ama böyle bir durumda Kudüs gibi kutsal bölge için bile bir araya gelemiyorsak, o zaman sorunların kimin çıkardığına, nereye kimlere sebep olduğunu görmekten ziyade, kendimiz bunun için ne yapmalıyız. Biz üretemiyoruz. Biz artık tüketici bir toplumuz. Müslüman ülkelerin hepsinde maalesef bu bir gerçek. Tek ürettiğimiz şey, petrol, enerji ama bunda bile biz kendimiz anlaşıyoruz. Kendi aramızda bu parayı da müreffeh bir hayat için değil de daha çok silaha veriyoruz. Onu da Batıya satıyoruz. Yani parayı alıyoruz, tekrar Batıya farklı bir şekilde iade ediyoruz. Bu tür sorunlar olduğu müddetçe bence Müslüman ülkelerde, İslam camiasın da sorunlarımız artacaktır” (A. Semin, Kişisel iletişim, 14/06/2017).

Diğer yandan İslam Dünyası'ndaki iç sorunlar ve zaaflar çatışma sebebi olurken, değerler manzumesinin ve nazari, teorik altyapının güçlü olması da çatışmaların veya krizlerin sebebi olarak okunabilmektedir. Zira teorik de olsa Müslüman dünyanın güçlü bir medeniyet altyapısına sahip olması hedef olmasını kolaylaştırmaktadır.

“Müslümanların Kudüs'ü kaybı kabul edilemeyecek bir kayıptı ve sadece Kudüs değil Filistin de kaybedildi. İnsanlara zulüm ve baskı, hukuksuzluk yoluyla topraklarından uzaklaştırılmaya çalışılıyor. Bu olduğu müddetçe Müslümanlar her zaman itiraz halinde olacak ve bu Müslüman topraklarda olacaktır. İkincisi petrolün bu topraklarda olması ayrı bir çatışma sebebi. Buna farklı bir sebep daha ekleyeceğim. İslam özünü koruyan bir dindir ve Rabbimizin bize müjdesi kıyamete kadar da tahrip edilemeyecektir. Bizim dinimiz dünyaya adalet getirmeyi ve Müslümanların bunun için mücadele etmesini, adil paylaşımı, eşitliği emrediyor. Öyle olunca nerede Müslüman varsa orada zulme karşı bir direniş oluyor. Batı bundan son derece rahatsız, Müslümanları değil ama Müslümanların direnişini ortadan kaldırmaya çalışıyor. Bugün olmasa da gelecekte tehdit olabileceğini düşünüyor. İlimli İslam tartışmalarının da buradan çıktığını düşünüyorum, kendilerince yapay bir din icat etmek ve Müslümanlara yaymak istiyorlar. FETÖ'yü de zaten bunun için kullandılar, Filistin diye bir meselesi, isyan, itiraz ve direniş diye bir meselesi olmayan ve Batıya boyun eğen bir din oluşturmak için FETÖ'yü

kullandılar. Bunların eliyle yapay bir din oluşturmaya çalıştılar. Bu Türkiye’de başarısız oldu, inşallah dünyada da başarısız olacaktır” (A. Ünal, Kişisel iletişim, 10/05/2017).

Hiç şüphesiz çatışmaların sebepleri araştırıldığında göreceli yaklaşımların tamamında zikredilen faktörlerin belli oranlarda etkili olduğu ama hiçbirinin de indirgemeci bir yaklaşımla ele alınmaması gerektiği ortadadır. Özev’e göre bu durumu herkes doğal olarak kendi açısından değerlendiriyor. Yani bir Batılı bu bölgelerin geri kalmışlığı ile ilgili soruya, tembellik, zihin dünyasındaki farklılıklar ve din farkı başta olmak üzere İslam’ın cihat anlayışı gibi temel özelliklerini vurgulayarak, Ortadoğu haklarını suçlayarak cevap verecektir.

“Oradaki insanlara sorduğunuzda da Batı’yı suçlayacaklardır. Yapısalcı mantıkla bakanlar için ise, bu bölgede halklar ve devletler kendi başlarına bırakılmış olsaydı, kendi yollarını bulabilirdi ve bu 300 yıllık çatışma hikayesi bu kadar uzun sürmeyebilirdi gibi bir algı mevcuttur. Burada meselenin iki yönlü olduğunu söylememiz gerekir. Batılılar açısından zaten kendi dışlarındaki dünyayı yok saymaları gibi bir durum söz konusudur. Bunu en son Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” tezinde gördük. Ortadoğu halkları açısından baktığımızda ise tarihin bağı çok büyük ve dolu. Sahip oldukları inanç Ortadoğu halklarına kendi kimliklerini korumaları adına büyük bir özgüven veriyor. Bu özgüveni aslında yumuşak güç olarak düşünebiliriz. Öbür taraftan bu yumuşak gücü ayakta tutacak bir maddi alt yapıya sahip değiller. Ortadoğu’da devlet adamlarında, entelektüellerde ve geniş halk kitlelerinde geleneksel araçları kullanarak modern dönemde başarılı olabileceklerine dair naif bir düşünce ve inanç var. Yani İslam tarihine ve özellikle Asr-ı Saadet döneminde neler olup bittiğine bakarak o hikayelerin günümüz koşullarında yeniden yazılabileceğini düşünüyorlar. Ama çok şey gözden kaçırılıyor. Ekonomik, sosyolojik, siyasi ve kültürel alanlarda geleneksel dönemlerle modern dönem arasında gerçekleşen radikal dönüşümü çok iyi anlamaksızın Don Kişot konumuna düşmekten kurtulamazsınız. Özellikle modernitenin getirdiği yeni güç ve hegemonya unsurlarının göz önünde bulundurulması gerekir. Ortadoğu’da gücün nasıl elde edildiği ve nasıl kontrol edildiği, bunun alt tabakaya doğru nasıl yayıldığıyla ilgili çok ciddi bir alt yapı yok. Ortadoğu’daki en temel eksikliklerden biri budur. Tarihi de çok çarpık bir bakış açısıyla okuyoruz ama Ortadoğu halkları olarak çağımızı okuma konusunda neredeyse sıfır noktasındayız. Mesela modern devletin ne olduğu ile ilgili çok fazla bir tahayyül, tasavvur alt yapısı gelişmiş değil.

Tarih ve kültürel birikim iyi okunduğunda ve değerlendirildiğinde önemli bir güç kaynağıdır. Ne var ki, geçmişin çarpık ve eksik bir okumayla verdiği, tarihin bagajının doldurduğu düşünsel alt yapı günümüzü anlamayı güçleştiriyor. Burada dengeli bir siyaset okuması yapılması gerekiyor: Geniş kitlelerin nasıl kontrol edileceği ve yönlendirileceği veya demokratik yönetiminin, insan haklarının ve kadın haklarının günümüz siyasi ve sosyolojik koşullarında ne anlama geldiği; modern üretim kalıplarıyla saydığımız unsurlar arasındaki ilişkilerin ne tür sonuçlar doğurduğuyla ilgilenen ve sebep-netice münasebetlerini sıhhatli bir şekilde ortaya koyan bir okuma. Yumuşak güç ile sert güç arasındaki veya güç ile adalet arasındaki dengenin nasıl sağlanacağıyla alakalı bir okuma. Yani kendi zihin dünyamızda haklı olduğumuz düşünüyoruz. Fakat öbür taraftan haklıyız ama bu hakkımızı savunabileceğimiz gücü kendimizde bir türlü bulamadığımızı görüyoruz. Çünkü oyunu kuralına göre oynamıyoruz. Oyunu başkaları kurmuş, başkalarının koyduğu oyun kuralları var ve biz naif bir şekilde geleneksel dönemdeki oyun kurallarıyla bu yeni dönemle baş edebileceğimizi zannediyoruz. Bu handikaptan bir türlü kurtulamıyoruz. Batıyı yeniden okumak, değerlendirmek gibi fikirler ileri sürüldüğünde kimliğin tehlikeye gireceğine dair düşünceler ayağa kalkıyor ve bunu engelliyor. Aslında öteden beri hep söylenen bir şey var: İslamcı ideolojiler gelişti ama İslam düşüncesi yok oldu. Belki İslam düşüncesinin yeniden ayağa kaldırılması ile alakalı bir şeyler yapmak ve işe buradan başlamak gerekir. Ondan sonra toplumların, siyasetin, uluslararası ilişkilerin ve diplomasinin buna göre yeniden dizayn edilmesi gerekir. Bir tarafta geleneksel araçlar diğer tarafta modern siyasetin, küresel siyasetin baskısı mevcut” (H. Özev, Kişisel iletişim, 10/02/2018).

Güllüoğlu'na göre sebepler her ne olursa olsun ciddi bir muhasbeye ihtiyaç bulunmaktadır:

“Bir taraftan bir İslam ve diğerleri savaşı ya da mücadelesi diye ifade edebileceğimiz bir vaka var. Ama öteki taraftan üzerinde oturduğumuz coğrafyanın aynı zamanda dünyanın en kadim coğrafyası olduğunu, en tarihi coğrafyası olduğunu, dünyanın enerji açısından en önemli coğrafyalarından bir kısmı olduğunu, gelişen ve değişen dünyada Afrika'nın ve Asya'nın artık sadece Avrupa ve Amerika değil gerek maden yataklarıyla gerek insan kaynağıyla geleceğin kıtası olduğunu ve buraların da önemli bir kısmında Müslüman nüfusu olduğunu göz önünde bulundurursak sadece Müslüman olmaktan kaynaklı değil, diğer faktörlerle beraber de düşünüldüğünde ortaya ne yazık ki böyle bir tablo çıkıyor. Barışı tesis edecek bir sistemin olmaması ya da dünyadaki çatışmaların tek kaynağı sadece Müslüman olmak değildir. Nitekim

1994 yılında bir taraftan Bosna’da bir savaş yaşanırken öteki taraftan Ruanda’da ki Ruanda’da Müslümanların oranı çok düşüktü, çok daha büyük bir iç savaş yaşandı. O yüzden günümüzde ve yakın tarihimizdeki çatışmalarda, Batı kendine tehdit olarak, bunu da bazı açıklamalarında, 11 Eylül’den sonraki Bush’un açıklamalarında, zaman zaman farklı yerlerdeki açıklamalarda, Avrupa ve Amerika’da yükselen ırkçılık söylemlerinde, İslamofobyaya söylemlerinde görüyoruz. Birileri buna özel olarak da çaba gösteriyor, bunu da biliyoruz. Irak ve Afganistan’daki savaşlarda bunun çok etkili olduğunu da biliyoruz. Mesela 2. Dünya Savaşı’nda direkt hedef İslam değildi. Dünya ve insanlar ve ülkeler birbirleriyle savaşmak için her zaman da sebep aramıyor. Sadece Müslümanlara yönelik de bazen mücadele yürütülüyor. Ama İslam ülkeleri ve Müslümanlar bundan günümüz itibarıyla en çok etkilenen coğrafyayı oluşturuyor. Bu da açıkçası ötekine, bu çatışan ve çatıştıranlara kabahat bulmaktan öte bize daha fazla mesuliyet yüklüyor. İslam olduğunu, adının içinde İslam geçen, kendini Müslüman diye tanımlayan insanların kendilerini niye böyle bir ortamda bulduklarını düşünmesi gerekiyor diye düşünüyorum” (M. Güllüoğlu, Kişisel iletişim, 08/03/2018).

2.2.7. İslam Dünyası’nda Toplumsal Direnç ve Çatışmalar

Elit seviye diplomasi icra eden aktörlerle sivil toplum veya akademi dünyasının mensuplarının görüşleri temelde örtüşmektedir ve İslam Dünyası’ndaki çatışmaların çözümüne yönelik çok yönlü formül arayışında birçok hususta mutabakat görülmektedir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun tespitleri bu bağlamda oldukça veciz ve isabetlidir:

“Küresel barış ve güvenliğe yönelik pek çok sınamanın en şiddetli yaşandığı coğrafyalar arasında İslam dünyası önde gelmektedir. Bunda savaşlar, sosyo-ekonomik adaletsizlikler ve kırılgan devlet yapılarının rolü bulunmaktadır. Tüm bu sınamalar karşısında İslam dünyasının dayanıklılığını arttıracak çözümler aramalıyız. Bu coğrafyada istikrarlı ekonomi, kapsayıcı büyüme, adil gelir dağılımı, toplumsal eşitlik, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere rahatlıkla erişim gibi hususları güvenceye aldığımızda barışı sürdürülebilir kılacağımıza inanıyorum” (M. Çavuşoğlu, Kişisel iletişim, 03/04/2018).

Kıbaroğlu ise daha karşılaştırmalı bir perspektiften bu değerlendirmeleri açmaktadır: “İslam dünyası sonuçta coğrafi olarak çok geniş bir alan; burada çok geniş ve kalabalık bir alandan söz ediyoruz. Geniş bir coğrafya tabii her dinde olduğu

gibi mezhep farklılıklarının aynı din içinde çatışmalara yol açması da söz konusu. Burada açık söylemek gerekirse 11 Eylül saldırıları sonrası ABD’de gözlemlediğim bir şey olarak ABD’nin neden bu saldırının kendi başlarına geldiğini anlama çabası içinde olduğunu gördüm ve orada yapılan kapsamlı çalışmalarda, hazırlıksız oldukları ve saldırının boyutları itibariyle çok büyük bir travma yaşadıklarını ortaya koyuldu. Bu çalışmalarda tehdit olarak da uzun süre kendilerinin güdümünde olan (özellikle de Ortadoğu gibi) coğrafyalarda birçok gelişmeye çok da gereken ilgiyi göstermediklerini, orada gerek diktatörlük gerek monarşik yapılar olsun ABD ile çıkarları uyduğu için halkın tepkilerine rağmen onların konumlarına dokunmadıklarını ve bunun o toplumlarda yarattığı infialin, ABD karşıtlığının ve 11 Eylül’ün bir bakıma hazırlayıcısı olduklarını düşündüklerini görüyoruz. Bu sürecin bir daha yaşanmaması için de o coğrafyadaki insanların akıllarından ABD’yi düşman olmaktan çıkartıp başka işlerle uğraşmaları gerektiğini bir bakıma başka sorunlara gark edilmeleri gerektiğini ortaya koyuyorlar. Kendilerine tehdit oluşturan coğrafyaların da birçok özelliğini alt alta yazdıkları zaman geniş Ortadoğu olarak adlandırılan coğrafyanın muhakkak dönüştürülmesi gerektiğini söylüyorlar. Dönüştürmekte tabi bizim anladığımız anlamda veya oradaki insanların iyiliği için değil de kendilerine tehdit olmaktan çıkartmak anlamında. Demokratikleşme diye bir kavram çıktı ama demokratikleşme kitabi ve masa başında yapılabilecek bir şey değil, bu bir kültür ve süreç olarak onlarca yıl sürecek bir şeydir.

Baktıkları zaman gördükleri coğrafya belki de İslam coğrafyası olarak tanımlanabilecek ya da İslam dininin ağırlıklı olarak hâkim olduğu coğrafya ve bu coğrafyayı dönüştürme çabası dediğimiz zaman bu ABD açısından belli bir girişimde bulunmayı ya da bulunmamayı gerektiriyor. Tabi birçok birbirine zıt unsurlar var bu coğrafyada: Çok zenginden çok fakire çok sayıda ülkeler mevcut. Bir yanda çok az sayıda insan yaşamasına rağmen belli ülkelerde dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz rezervleri mevcut. Öbür taraftan da milyonlarca insanın yaşadığı ama bu tür kaynaklardan ve ekonomik gelişmişlikten yoksun ülkeler de mevcut. Bununla birlikte mezhep farklılıkları da mevcut tabi ve bütün bu farklılıkların kaşınması durumunda dışardan müdahalelerle veya içerdeki bazı unsurların harekete geçmesiyle birlikte, zaten biraz önce bahsettiğimiz gibi bütün bunların üzerinde onları durdurabilecek veya baskı altına alarak çatışmaların su yüzüne çıkmasını engelleyecek bir uluslararası sistem yoksa, her bölgesel çatışma kendi alanını yaratıyor ve sorunların yaşandığı bölge olarak bu bahsettiğimiz coğrafya göze çarpıyor. Dünyanın diğer bölgelerinde de çok önemli sorunlar var ama İslam

dünyasında bu çatışmaların çokça görülmesinin sebebi belki de bunlar olabilir. İslam dünyasındaki alimlerin ve toplum önderlerinin bu konuyu çok kapsamlı olarak incelenmesi ve sorunların çıkış noktasında ve çözümü konusunda görüş ortaya koyması lazım. Bu çok kolay yapılabilecek bir şey değil, çünkü inanç faktörü için içine girdiği zaman bazen karşılıklı tartışmak ve ortak payda bulmak çok zor oluyor. Ayrıca, dışardan müdahale ile içerideki sorunları kaşıyan aktörler de olduğu zaman çatışma bir anlamda kaçınılmaz oluyor. Belki de taraflar ne dediklerini bile karşılıklı olarak bilmeksizin çatışabiliyor. Ortadoğu, özellikle son 200 yılda doğalgaz ve petrol rezervlerinin keşfedildiği andan itibaren çatışmaların odak noktası olmuş. Her ne kadar son 50-60 yılda ekonomik olarak öne çıkan bir coğrafya olsa da önceki yıllarda bu potansiyeli öngörülerek oralarda planlamalar yapılmış, büyük güçler oralarda kendilerine yakın olan insanları ve kurumları oluşturmaya çalışmış ve gelecekte buraları yönetebilmek adına birtakım yapılar oluşturmaya çalışmışlar. Tabii bu da orada yaşayan halkın bu nimetlerden istifade edememesi sebebiyle çok ciddi tepkiler ortaya koymalarına sebep olmuş ve bu tepkiler sonucunda talebini hukuk yoluyla alabileceğine inanmayan insanlar için çatışma tek çıkar yol olarak görülmeye başlamıştır. Çatışmayı göze aldığı anda kaybedebileceği çok fazla bir şey olmadığı için de bu durum yıkıcı çatışmalara sebep olmuştur. Dolayısıyla bütün boyutlarıyla aslında bakarsanız sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki çatışma olarak işin bir de dini ve mezhebi farklılıklar boyutu kaşındığı noktada bu coğrafyada çatışmalar maalesef artıyor” (M. Kibaroglu, Kişisel iletişim, 14/02/2018).

2.2.8. İslam Dünyası’ndaki Çatışmaların Karakteristiği

Dünyadaki çatışmaları haritalandırarak karşılaştırdığımızda sadece İslam dünyasında çatışmalar var diyemeyiz. Tayyar Arı bakış açısının bu doğrultuda tashih edilmesi gerektiğini düşünüyor:

“Mesela Ruanda’daki çatışmalar, Güney Sudan’daki çatışmalar, Latin Amerika’daki çatışmalar, Sri Lanka’daki çatışmalar, Asya Tayvan’daki çatışmalar halen devam eden Ukrayna’daki çatışmaları göz ardı etmemek lazım. Sadece Müslüman dünyada çatışma var dersek, Sadece Müslüman dünya, sorunlarını çözemiyormuş gibi bir algı oluşur. Bu da Müslüman dünyada biraz daha tahkir etmeye dönüşür. Böyle yapmamak lazım. Müslüman dünyadaki çatışmalar bize yakın olduğu için biz onları fazla görüyoruz. Bu sorunlara da kalıcı bir barış mekanizması lazım. İslam ülkeleri de Ortadoğu ülkeleri de bu sorunları çözecek ortak bir mekanizma kurmaları lazım. Bazı teşkilatlar var. Mesela İslam İşbirliği Teşkilatı. Ancak kriz çözümlerinde

pek etkili olamıyor. Güvenliğe dönük bir mekanizma değil. Diğer bir örgüt olarak Arap Birliği var. Burada da fazla bir şey yapılamıyor. Mesela Körfez İşbirliği Konseyi var. Çatışmalarda çok etkin olduğunu söyleyemeyiz. Bunların dışında daha etkin bir mekanizma yapılması gerekir. Bu mekanizmaların işlememesi Ortadoğu ülkelerinin çıkar çatışmasından kaynaklanıyor. Bu ülkelerin hala gelişmiş ülkelerle bağımlı ilişkileri var. Özellikle Amerika'ya bağımlılar. Amerika bu sorunları çözmek yerine sorunları daha da içinden çıkılmaz hale getiriyor. Bölgeyi daha da istikrarsızlaştırıyor. Klasik emperyalizm politikası olan 'Böl, Parçala, Yönet' uygulamasını kullanıyor. Bu şekilde bölgeye daha fazla müdahale etme şansı doğuyor. Çünkü sorunları çözdüğünüz zaman size ihtiyaç kalmayacak. Amerika böyle bir şey yapmaz. Bir sorun biterse yeni bir sorunu oraya ikame ediyor. Bir terör örgütü biterse yerine yeni bir örgüt ikame ediyor. Sürekli Ortadoğu'da çatışma arzu ediyor. Biz bu arzuyu biliyoruz ama kendi mekanizmalarımızı geliştiremiyoruz" (T. Arı, Kişisel iletişim, 24/12/2017).

İslam ülkelerindeki iç çatışmaların kök sebeplerine inildiğinde en yaygın çatışma sebebinin eşitsizlikler olduğu görülmektedir. Sosyal ihtilaflar, ekonomik ve siyasi farklılıklarla bir araya geldiğinde çok derin çatışmaların ortaya çıkma ihtimali artmaktadır (Baroudi, 2001). İnsani gelişmişlik seviyesi İslam ülkelerindeki çatışmalar söz konusu olduğunda tartışmaların odağındaki esas unsurlardan birisidir. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında İslam ülkelerindeki insani gelişmişlik seviyelerinin oldukça düşük olması toplumsal fay hatlarını etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal ve siyasi dışlanma veya sivil ve siyasi alanın daralması ise İslam ülkelerindeki bir başka güçlü çatışma sebebidir. Siyasal süreçlere katılımın yüksek olduğu ve her kesimin kendini ifade edebildiği hükümet sistemlerinde çatışmalar az olurken bu katılımın engellendiği ve muhalefetin baskılandığı rejimlerde kriz, çatışma ve iç savaş ihtimali daha yüksektir. Benzer şekilde sosyal entegrasyonun zayıf olması toplumsal fay hatlarının harekete geçmesini kolaylaştırdığı için çatışmayı hızlandırıcı ve tetikleyici bir unsurdur. Soğuk Savaş sonrasında ve "Arap Baharı" sürecinde de bu durumu teyit eden çatışmalar ortaya çıkmış ve halen de devam etmektedir. Zayıf devletler ve devlet kurumlarının etkisiz olması çatışmaları beslediği gibi çatışmaların sonuçlarından birisidir.

Shahid Ahmad Hashmat'ın, Birleşmiş Milletler Barış Gücü Operasyonları'nda hâlen çalışan veya çalışmış olan uluslararası barış ve güvenlik uzmanları ve entelektüellerle İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi ülkelerin potansiyelleri, kabiliyetleri ve karşılık verme

kapasiteleri ile ilgili yapmış olduğu araştırma İslam ülkelerinin çatışmalara karşı tutumlarıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Yukarda derinlemesine mülakat yöntemiyle yapılan araştırmaya ilave olarak 150 kişi ile yazılı veya sözlü mülakatlarla yapılan bu araştırmada sayısal değerlendirme metodu kullanılmıştır. Çatışma çözümü uzmanları, diplomatlar, akademisyenler ve İslam ülkelerinin barış inşası faaliyetlerine katkısı, küresel barış inşası çalışmaları ve BM Barış Gücü Operasyonları hakkında bilgi sahibi olan BM barış gücü ve güvenlik görevlileri ile yazılı ve sözlü mülakatlar gerçekleştirilmiştir (Hashmat, 2014).

Araştırmaya katılanların çoğunluğu (%58) İslam ülkelerinin uluslararası barış ve güvenliği etkileyen çatışmalardan doğrudan etkilendiğini ifade etmektedir. Katılımcıların %35'i çatışmaların iç çatışma niteliğinde olduğunu söylerken %24'ü uluslararası nitelikte olduğunu, %44'ünün ise İslam ülkelerindeki çatışmaların hem iç hem de uluslararası nitelikte olduğu ifade etmektedirler. Katılımcılardan %28'i İslam ülkelerindeki çatışmalardan yine İslam ülkelerini sorumlu tutarken %25'i İslam ülkelerinin mevcut durumda etkisinin olmadığını, %26'sı bölgesel unsurları suçlarken %21'i uluslararası emperyalizmin İslam ülkelerindeki istikrarsızlık ve çatışmaların temel sebebi olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu (%61) İslam Dünyasının geleceği ve bütünlüğü için iç çatışmaların diğerlerine nispeten daha büyük tehdit olduğunu ifade ederken %39'u dış tehditlerin daha büyük bir tehdit teşkil ettiğini savunmuşlardır. İslam ülkelerindeki çatışmaların temel sebepleriyle ilgili sorulara ise katılımcıların verdiği cevaplar özetle şu şekilde kaydedilmiştir: Uzmanların %44'ü fakir ve kalkınmamış ekonomik, siyasi ve idari kurumlar mevcut çatışmaların esas sebepleri olduğunu ifade ederken, %36'sı demokratik sistemin olmaması ve zayıf yönetişimin esas faktör olduğunu iddia etmektedir. Bir başka açıdan katılımcıların %26'sı kötü ekonomik şartların ve %37'si eğitim zaafiyeti ve teknolojik kapasite eksikliğinden kaynaklanan yetersiz insan kaynağının asıl eksiklik olduğunu ifade etmektedir. Katılımcıların %44'ü İslam ülkelerindeki liderlik eksikliğine dikkat çekerken %33'ü İslam ülkeleri arasında birlik olmamasının, diplomasinin yetersizliğinin, askeri kapasitenin zayıflığının, İslam ülkeleri arasında ortak irade ve vizyonun olmayışının İslam ülkelerinin karşı karşıya olduğu problemlerin esas sebepleri olduğunu ifade etmektedir (Hashmat, 2014).

İslam ülkelerinin sabit güç unsurları olan tarih, nüfus, coğrafya gibi faktörler yönünden çok güçlü olduğu ancak bunu potansiyel güç unsurları olan ekonomik, askeri ve

teknolojik kapasiteye dönüştüremediği bir gerçektir. Stratejik bir zihniyetle güçlü ve isikrarlı siyasi yapıların olmayışı iç ve devletlerarası çatışmalar ve meydan okumalarla mücadele edecek potansiyel olsa da bu potansiyelin değerlendirilememesi sonucunu doğurmaktadır. Yukarda bazı sonuçları verilen araştırmada ve mülakatlatlarda da ifade edildiği gibi bu durum zayıf ve kırılgan ekonomik sistemlerin ortaya çıkmasına yol açtığı gibi şeffaf ve hesap verebilir meşru yönetimlerin inşa edilememesi potansiyel güç unsurlarının gelişmesini engellemekle beraber kapalı ve baskıcı yönetimlerden nemalanan zümreler iyi yönetim (Woodward, 2006) ve demokrasinin gelişimini engelledikçe çatışmalara açık, zayıf toplum ve devlet yapılarının oluşmasına sebep olmaktadır. Nitekim Hashmat'ın araştırmasına katılan barış gücü uzmanlarının çoğu (%85) İslam ülkelerinin askeri ve ekonomik kaynaklarının doğru kullanılması durumunda İslam ülkelerinin siyasi yapılarını ve toprak bütünlüklerini koruyabilecek güçte olduklarını ifade etmektedirler (Hashmat, 2014).

İslam ülkelerinin mevcut çatışmalara, krizlere ve toplumsal kırılganlıklara cevap verememesinin ve ayrı ayrı veya kolektif cevap verememesinin altında sadece askeri ve ekonomik kaynakları doğru kullanamaması yatmamaktadır. Klasik güç unsurlarına ilave olarak hibrit güç unsurlarını geliştirmesi ve stratejik olarak bu faktörlerden de maksimum fayda sağlaması gerekmektedir. Ayrıca toplumsal direnci artıracak ve yapısal ve kültürel şiddetle mücadele edecek şekilde beşerî kalkınma hamleleri yapması İslam ülkelerinin krizlere, çatışmalara ve kırılganlıklara karşı bağımsızlık sistemini güçlendirecektir. Bu anlamda bazı bulgularına yer verilen Hashmat'ın araştırmasının teklifler bölümünde de isabetli bir şekilde ağırlıklı olarak İslam ülkelerinin İİT çatısı altında daha fazla iş birliği mekanizmalarının tesis edilip işletilmesi, ortak barış ve operasyonel güçlerin oluşturulması teklif edilmektedir (Hashmat, 2014).

2.2.9. İslam Ülkelerindeki Çatışmaların Türleri

Çatışmaları tasnif etmek çatışma çözümü sahasının tartışmalı konularından birisidir. Çatışmaların muhtelif tasnifleri vardır ve bu sınıflandırmalar çatışma çözümü yaklaşımlarını da etkilemektedir. Ayrıca çatışma tiplerini tanımlamak uluslararası hukuk için de oldukça önemlidir. Sözgelimi uluslararası insani hukuk, çatışmaları uluslararası silahlı çatışmalar, uluslararası nitelik kazanmış silahlı çatışmalar ve uluslararası hale gelmemiş silahlı çatışmalar olarak sınıflandırır. Bu sınıflandırma, çatışmaların diğer

türlerini kapsamadığı içi çatışma çözümü ve barış inşası yaklaşımları için yeterli değildir. Çatışmalar coğrafi veya tarihi olarak da sınıflandırılabilir. Zira bölgesel ve coğrafi özellikler çatışmaların niteliğini etkilediği gibi tarihi olarak da her dönemin kendine özgü çatışmaları vardır. Askeri ve teknolojik gelişmeler çatışmaların şiddetini, kapsamını ve yoğunluğunu belirlemektedir. Mesela internetin yaygın hale gelmesi ve sosyal medyanın etkisinin artması son dönem çatışmalarını ciddi anlamda etkilemiştir. Bu bağlamda ihmal edilmemesi gereken bir husus hibrit savaşlar/çatışmalar ve siber çatışma/savaşlardır. Bu çatışma türü klasik tasniflerde yoktur. Dolayısıyla coğrafi ve dönemsel tasnifler de çatışmaları tahlil etmek açısından önemli olmaktadır (Andrews, 2015).

Çatışmaları değerlendirmede oldukça faydalı bir sınıflandırma da devletlerarası olan ve devletlerarası olmayan çatışmalar şeklinde yapılan ayırımdır. Devletlerarası olmayan çatışmalar klasik devletlerarası çatışma dışındaki tüm çatışmaları kapsayan bir çerçeveye sahiptir. Bu anlamda vekâlet savaşları, darbeler, devletlerin örtülü veya açık operasyonları veya devlet içi olmakla beraber sınır aşan çatışmalar da bu kapsamda değerlendirilebilir. Devletlerarası olmayan çatışmaların bir kısmı ekonomik veya kaynakların kontrolü sebebiyle çıkan ve elitler arasında gerçekleşen, devlet kaynaklarını kontrol etmeyi hedefleyen veya suç çetelerinin bazı kaynakları ele geçirmek için çıkardıkları veya aynı amaçlarla gerçekleşen darbe girişimlerini kapsar. Diğer bir kısım devrimsel veya ideolojiktir ki bunlar rejim ve hükümet sistemini değiştirmeyi hedefleyen veya dinî veya mezhepsel çatışmaları içermektedir. Diğer bir kısım çatışma türü ise kimlik temelli ve ayrılık amaçlı çatışmalardır (Seibt, 2011). Özerklik, bağımsızlık, ayrılık amaçlı bu çatışma türü de devletlerarası olmayan çatışma türü olarak nitelendirilebilmektedir. Zartman'ın hırs, inanç/mezhep ve ihtiyaç (greed, creed, need) şeklindeki üçlü tasnifi de bu tasnifle örtüşmektedir (Zartman ve Rasmussen 2001). Terör kaynaklı çatışmalar ise ayrı bir kategoride incelenmelidir. Özellikle 21. Yüzyılın hemen başında ortaya çıkan ve devletimsi yapılara dönüşen devlet dışı silahlı aktörlerin sebep olduğu çatışmalar bu kategoride tahlil edilmelidir. DAESH, FETÖ, Boko Haram, Eş-Şebab gibi örgütler sadece İslam ülkeleri için değil diğer ülkeler için de tehlike arz etmektedir. Yine son yıllarda gittikçe artan İslam karşıtı (İslamofobik) terör hadiseleri de bu kategoride ele alınmalıdır.

Bu teorik perspektiften hareketle, İslam Dünyası'ndaki çatışmaları kapsam (devlet içi veya devletlerarası, yerel, bölgesel, uluslararası), yoğunluk (görünür-görünmez,

dondurulmuş/sıcak, kriz, şiddet içermeyen, şiddet içeren, iç/savaş, silahlı-silahsız), çıkış sebebi (devrimsel/ideolojik, kimlik/ayrılık, ekonomik/kaynak kontrolü), terör kaynaklı ve hibrit/siber çatışmalar olmak üzere beş ayrı sınıflandırmada değerlendirmek mümkündür.

İslam Dünyası'ndaki çatışmaları sınıflandırmak, çatışma haritalandırması için ilk adımdır. Çatışmalara müdahalenin, çatışmaları önlemenin veya çatışmaları çözmenin ve barış inşası faaliyetleri yapmanın temelinde çatışmanın tipini, karakteristiğini ve fazını tespit etmek vardır. Gerek elit seviye gerekse sivil müdahale aktörleri için oluşturulacak eylem planı ve planlanacak kapsitenin etkinliği ve doğruluğu çatışmanın türünün ve özelliklerinin doğru teşhis edilmesine bağlıdır.

Bu bölümde öncelikle kısaca İslam Dünyası'ndaki (İslam ülkelerindeki) çatışmalar tasnif edilecek ve sivil müdahale imkânları tartışılacaktır. Ardından da çalışmanın esas konusu olan sivil aktörlerin mevcut ve planlanan veya muhtemel müdahaleleri incelenecektir.

Çatışmaların sınıflandırılması sahasında en kapsamlı ve periyodik çalışmaları yapan kurumlardan birisi Heidelberg Üniversitesi Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü (HIIK)'tir. Daha önce de ifade edildiği gibi özellikle Soğuk Savaş sonrasında çatışma çözümü çalışmalarının hız kazanması beraberinde bu alandaki bilimsel araştırmaların da artmasını sağlamıştır. Bu çerçevede, HIIK'e ilave olarak yaklaşık kırk yıldır sistematik olarak küresel çatışmaları inceleyen Uppsala Çatışma Verileri Programı ve ABD Barış Enstitüsü MPICE Programı verilebilecek örnekler arasındadır. Heidelberg Üniversitesi Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü'nün (HIIK) 1992 yılından itibaren Conflict Barometer (Çatışma Barometresi) adıyla yayınladığı yıllıklar ise; dünyada yaşanan siyasi çatışmaları sistemli biçimde kaydetmektedir (HIIK, 2021). İslam ülkelerindeki veya Müslüman toplumların azınlık halinde yaşadığı gayr-ı müslim ülkelerdeki çatışmaların sınıflandırılması konusunda maalesef İslam Dünyası'nda sistemli bir çalışma, düzenli indeks ve rapor üretiren bir merkez henüz mevcut değildir. Burada oldukça yeni sayılabilecek sınırlı bazı çalışmalardan faydalanmakla birlikte bu tezin konusunu teşkil eden çatışmaların tespitinde ve tasnifinde yerel kaynaklardan da teyit edilerek HIIK verileri ve çatışma tasnif yöntemleri referans alınarak çatışmalara sivil müdahaleler tespit edilmeye çalışılacaktır.

“Siyasi çatışma”, üzerinde evrensel mutabakat sağlanamamış bir tabirdir. Bir kısım çalışmalar siyasi çatışmayı kurumsal bazda incelerken, kavram aynı zamanda çatışmaya giren aktörler arasındaki menfaatlerin uyumsuzluğu olarak da tanımlanmıştır.

HIİK, somut eylem ve ilişkilere dayandırdığı çatışmaları 5 ana bölgede (Avrupa, Sahra-altı Afrika, Asya ve Okyanusya, Orta Doğu ve Mağrip, Amerika kıtası) süreç odaklı incelemektedir. Çatışmanın tarafları, konusu, başlangıç tarihi, seyri ve yoğunluk derecesine göre yapılan değerlendirme rapor haline geldiğinde, alana dair sistemli bir veri seti oluşmaktadır.

HIİK, politik çatışma kavramını, birey veya sosyal grupların niyetlerindeki uyumsuzluk olarak almakta ve çatışmaya taraf olan aktörleri de karar alma mekanizmalarındaki ağırlıkları oranında çatışmaya dahil etmektedir.

Burada HIİK 2018 Çatışma Barometresi Raporu, yoğunluk ve taraflar kategorilerine göre filtrelenerek, yoğunluk olarak şiddet içeren çatışmalar, taraf olarak da Müslüman ülkeler (nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan veya resmi din olarak İslam’ı kabul etmiş) ve Müslüman olmayan ülkelerdeki Müslüman topluluklar alınmıştır. HIİK metodunda her çatışma, yoğunluğunu göstermek amacıyla 1’den 5’e kadar derecelendirilmektedir. Buna göre (1) ihtilaf; (2) şiddet içermeyen kriz; (3) şiddet içeren kriz; (4) sınırlı savaş; (5) topyekûn savaştır. Şiddet içeren çatışmalar; kullanılan silahlar, personel sayısı, ölü sayısı, hasar ve mülteci sayısı gösterge alınarak raporda yoğunlukları 3, 4 ve 5 olarak derecelendirilmiş olanlardır.

HIİK 2018 Raporu’nun genel görünüm değerlendirmesine göz atıldığında; küresel çapta birbirine zıt iki eğilim göze çarpmaktadır. Dünyada toplam savaş sayısı azalırken, sınırlı savaşların belirgin bir biçimde arttığı gözlemlenmektedir. Bölgesel olarak; Asya, Avrupa ve Sahra-altı Afrika’da çatışmalar azalmış, buna mukabil, içinde Türkiye’nin de bulunduğu üç sınırlı savaş, topyekûn savaşa evrilmiştir. Bununla birlikte Suriye, Yemen ve Libya’da olduğu gibi pek çok çatışma, yoğunluklarını muhafaza etmektedir.

2018 yılında dünyada, topyekûn savaş (5) kategorisinde, sistemli ve düzenli olarak kitlesel şiddet uygulanmış olan 16 adet çatışma kaydedilmiştir. Bunlardan Meksika’daki hariç tutulmak kaydıyla, tamamının taraflarından biri ve/veya konusu Orta Doğu-Mağrip ve Sahra-altı Afrika bölgelerindeki Müslüman topluluklar olmuştur. Etiyopya, Kamerun, Kenya ve Orta Afrika Cumhuriyeti haricindeki tüm ülkeler (Afganistan, Çad, Irak, Libya,

Mısır, Nijer, Nijerya, Suriye, Somali, Sudan, Türkiye, Yemen) Müslüman çoğunluğa sahip ülkelerdir (Paden, 2005). Taraflardan birinin Türkiye, diğerinin de PKK/TAK olduğu çatışmanın savaş (5) olarak derecelendirilmesi, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki hava saldırıların arttırılmasına bağlanmıştır.

DAEŞ ve benzeri örgütler için ayrı bir parantez açmak gerekmektedir, zira çatışma tarafları bakımından kayda değer bir üstünlüklerinin olduğu görülmektedir. Her ne kadar HIIK Raporu, DAEŞ ile gerçekleştirilen 2018 yılı çatışmalarını birer maddede, taraflardan biri DAEŞ, diğeri de ülkeler silsilesi biçimiyle tanımlanmış olsa da ölümcül saldırılar yaşamış çatışma tarafları açısından Suriye, Afganistan, Irak, Mısır, Libya, Suudi Arabistan ve Yemen'in DAEŞ saldırılarına maruz kaldığı görülmektedir; yani listede tek bir madde ile geçilen DAEŞ, aslında 7 ülkede ölümlerle sonuçlanan eylemler gerçekleştirmiştir. Benzer durum Boko Haram için de geçerlidir. Çatışma sayıları, DAEŞ ve Boko Haram çatışmalarının yaşandığı ülkelere göre değerlendirildiğinde, topyekûn savaşların % 66'sından fazlasının silahlı terör örgütlerinin (Taliban, DAEŞ, Sina Vilayeti, Boko Haram, Eş-Şebab, PKK) doğrudan hükümetlere karşı taraf olduğu çatışmalar olduğu görülmektedir. PKK haricindeki tüm örgütler "radikal İslamcı" diye nitelendirilmektedir (HIIK Conflict Barometer, 2018).

Silahlı terör örgütleriyle hükümetler arasındaki çatışmaların haricindeki savaş kategorisinin Müslüman tarafları; Libya ve Suriye'de muhalefetle hükümet, Nijerya'da çiftçilerle çobanlar (Paden, 2005), Yemen'de Husilerle hükümet ve Sudan'da Darfur sorunu bağlamında Afrikalı kabileler, Arap kabileler ve hükümet olmuştur.

Sınırlı savaş (4) kategorisi; belirgin ve sistemli bir kuvvet kullanımına işaret etmektedir. 2018'de dünyadaki 31 adet sınırlı savaşın %42'sinin tarafları Müslüman ülkelerde (Burkina Faso, Cezayir, Çad, Libya, Mali, Moritanya, Nijer, Pakistan, Somali, Tunus, Yemen) bulunmaktayken, mercek, Müslüman azınlıkların çatışmalara taraf veya konu oldukları ülkeleri de içine alacak şekilde genişletildiğinde, bu oran Filipinler, Hindistan, İsrail, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Myanmar'ın da listeye eklenmesiyle %61'e çıkmaktadır (HIIK Conflict Barometer, 2018).

Sahra-altı Afrika, Asya-Okyanusya ve Orta Doğu-Mağrip'te yoğunlaşan sınırlı savaşlardaki taraflardan silahlı terörist örgütler (Mağrip el-Kaidesi, el-Kaide'nin Mali kolu Cemaat Nusreti İslam vel Muslimin, DAEŞ'in Büyük Sahra kolu ISGS ve bağlı

örgütler, Ebu Sayyaf, Maute, Ensar El Şeria, Cemaat-ül Ahrar, vb.) bir şemsiye altında toplanarak değerlendirildiğinde; Müslüman ülkelerdeki sınırlı savaşların %77'sinin tarafının bu örgütler olduğu görülmektedir. Müslüman olmayan topraklardaki “radikal İslamcı” diye nitelendirilen grupları taraf kabul edip saydığımızda bu oran %63'tür.

2018 yılında dünyada 171 şiddet içeren kriz (3) kaydedilmiştir. Beş ana bölgenin tamamında da görülen bu orta yoğunluklu çatışmaların %38'i Müslüman nüfus çoğunluğuna sahip ülkelerde gerçekleşmiştir. Müslüman azınlıkların çatışmalara taraf veya konu oldukları ülkeleri içine alacak şekilde yapılan bir incelemede ise bu oran toplamın %51'ini geçmektedir; bu da dünyadaki orta yoğunluklu şiddet içeren krizlerin yarısının Müslümanlarla ilgili olduğunu göstermektedir. Bu haliyle bölge dağılımı açısından incelendiğinde; çatışmalar, sayı bakımından sırasıyla Orta Doğu-Mağrip (16 ülkede 30 çatışma), Sahra-altı Afrika (15 ülkede 26 çatışma), Asya ve Okyanusya (11 ülkede 22 çatışma), Avrupa (6 ülkede 7 çatışma), Amerika (1 ülkede 1 çatışma) ana bölgelerinde görülmüştür (HIIK Conflict Barometer, 2018). Bu bağlamda Afrika Birliği'nin çatışmaları önleme ve çözme kapasitesi de literatürde tartışılmaktadır (Murray, 2001).

Orta Doğu ve Mağrip özelinde, şiddet içeren krizlerin tamamının tarafı veya konusu Müslüman topluluklardır. Bölgenin dini yapısı düşünüldüğünde bu gariptenecek bir durum değildir. Bu noktada İsrail parantezi açılabilir; Orta Doğu ve Mağrip bölgesinin tek gayr-ı müslim ülkesi olan İsrail'in, yoğunluğu fark etmeksizin yaşadığı tüm çatışmalar Müslümanlarla alakalı olmuştur.

Öte yandan, Orta Doğu ve Mağrip bölgesindeki şiddet içeren krizlerin hatırı sayılır çoğunluğunun tarafı muhalif gruplardır (22 ülkede 24 muhalefet-hükümet krizi). Muhalefetin dışındaki taraflar sırasıyla; silahlı militanlar (13 ülkede 14 silahlı militan gruplar-diğer gruplar/ hükümet krizi); dinsel/etnik olarak çatışan gruplar (6 ülkede 6 gruplar arası kriz), ayrılıkçı gruplar (6 ülkede 6 ayrılıkçı kriz) ve otonomi talep eden gruplar (5 ülkede 6 otonomi krizi) olmuştur. Moritanya'daki kriz ise, taraflardan birinin hükümet, diğerinin de kölelik karşıtı gruplar olması bakımından not düşmeye değerdir.

2018 yılının topyekûn savaşlarının biri hariç tamamının Orta Doğu-Mağrip ve Sahra-altı Afrika bölgelerindeki Müslüman topluluklarla ilgili olduğu, bahse konu savaşların %66'sından fazlasının silahlı terörist örgütlerle meşru hükümetler arasında gerçekleştiği,

bu örgütlerin PKK hariç tamamının “radikal İslamcı” olarak nitelenmesi, karşımızda veri olarak durmaktadır. Sınırlı savaşlar açısından da durum benzer seyir izlemiştir; bu kategorideki savaşların %61’ine Orta Doğu-Mağrip, Sahra-altı Afrika ve Asya-Okyanusya Müslüman toplulukları taraf olmuştur; bu tarafların %63’ü silahlı terör örgütleridir. Orta yoğunluklu şiddet içeren krizlerin ise yarısından fazlasının tarafı Müslüman topluluklardır. Bu toplulukların çoğunluğu muhalefet hareketleridir.

Tüm bu veriler değerlendirildiğinde, en yoğun, kitlesel şiddetin sistemli biçimde kullanıldığı ve uzun vadede en yıkıcı sonuçlara sahip savaşların taraflarının çoğunluğunun “radikal İslamcı” diye nitelendirilen silahlı gruplar olması, hem “mevcut bataklığı” hem de gidişatın seyrini işaret etmesi bakımından anlamlıdır. Ayrıca tezin önemli inceleme alanlarından birisi olan radikalleşme ile mücadelenin önemini ortaya koymaktadır. Nitekim DAEŞ’in çok kısa zaman önce ilan ettiği sözde “Orta Afrika Vilayeti” bu tezi doğrulamaktadır. Bu noktada gerek uluslararası ve bölgesel İslam birliklerinin, gerekse Müslüman ülkelerin hükümet, akademi, düşünce kuruluşu ve sivil toplum inisiyatiflerinin, nitelikli veriler üzerinde her alanda çok katmanlı çalışma platformları ve iş birlikleri geliştirmeleri gerekmektedir.

HIIK’in çatışmaları tasnif metodu ve içerik itibarıyla rapor hiç şüphesiz İslam Dünyasındaki tüm çatışmaları kapsamamaktadır ve kendi içinde tutarlı olmakla birlikte subjektiftir. Sözelimi terör örgütleri kapsamında “İslamcı terör”, “İslami terör”, “radikal İslamcı terör” gibi nitelendirmelerin İslam karşıtı veya İslamofobik terminolojiyi benimseyen bir yaklaşımla yapılması bu çerçevede değerlendirilebilir. Ayrıca FETÖ gibi yeni nesil terör örgütünün sebep olduğu çatışma türü ve şekli HIIK’in referans kabul ettiği veri setinde henüz mevcut değildir. Hâlen İslam ülkelerindeki çatışmaların önemli bir kısmının sebebi veya parçası olan terör örgütleri kendilerini İslamî referanslarla tanımlasalar da bu örgütlere şiddeti ve silahlı mücadeleyi benimsemeleri sebebiyle “radikal” veya “aşırı” gibi sıfatlarla nitelendirmek makul olsa da “İslamcı”, “İslamî” gibi sıfatlarla tavsif etmek İslam karşıtı bir tutum olarak kabul edilebilir. Ayrıca bu şekildeki bir tasnif, dolaylı olarak radikalleşmeyi tetiklediği, İslam’la ilişkilendirilen her yapıyı marjinalize ettiği ve terör örgütlerinin beslediği şiddet sarmalına destek verdiği için de tanımlamaktan ziyade operasyonel bir amaca hizmet etmektedir. Bu itibarla “çatışma kısır döngüsü” denilebilecek bir durumu doğuran bu tür bir tasnif metodundan bu çalışmada kaçınılacaktır. Bununla birlikte terör örgütlerinin benimsediği metotlar,

söylemleri, amaçları ve kapasiteleri incelenerek terör örgütlerinin insan kaynağı kazanma yolları, motivasyonları, propaganda metotları ve operasyonel taktikleri değerlendirilerek terör örgütlerinin sebep olduğu kriz ve çatışmalara karşı mücadele sahasında sivil inisiyatiflerin önemi araştırılacaktır. Özellikle sivil toplumun fonksiyonları bağlamında “deradikalizasyon fonksiyonu” bu bağlamda ele alınacaktır.

Bilinen terör örgütlerine ve sebep oldukları ve icra ettikleri terör faaliyetlerine ilave olarak “hibrit terör” teknikleri ile mücadele de çatışmaların önlenmesi, sonlandırılması ve barış inşası bakımından oldukça önemlidir. İslam ülkelerindeki veya gayr-ı müslim ülkelerde yaşayan Müslüman toplumların taraf olduğu ve/veya maruz kaldığı hibrit saldırı ve çatışmaları ayrıca ele almak gerekmektedir.

Yukarda zikredilen terör örgütleri ve özellikle FETÖ gibi yeni nesil terör örgütleri medya ve iletişim araçlarını kullanarak; yeni yazılımlar geliştirerek ve yapay zekâ gibi yeni teknolojilerle hibrit terör üretmektedirler. Bu tür kriz ve çatışmalar geleneksel çatışmalara göre görünürlüğü, teşhis ve tespiti daha zor olmakla beraber sadece klasik kolluk kuvvetleri ve askeri yöntem ve tekniklerle mücadele edilmesi de mümkün değildir. Siber saldırılar ve hibrit saldırılara karşı siber mücadele yöntemleri veya hibrid ve kozmopolit çatışma çözümleri ve barış inşası teknikleri ile mücadele edilebilir. Bu anlamda İslam ülkelerindeki kriz ve çatışmaların bir kısmını bu kapsamda değerlendirmekte fayda vardır.

Henüz oldukça yeni olan ve sınırlı bir literatüre sahip olan siber savaş-siber barış, hibrit savaş-hibrit çatışma çözümleri veya kozmopolit çatışma çözümü teknikleri gibi kavramları ve bu kavramların doğuşuna vesile olan olguları geleneksel çatışmaların odağındaki İslam ülkelerinde ve Müslüman toplumların yaşadığı gayr-ı müslim ülkelerde sıkça görmek mümkündür (Cherkaoui, 2018). HIIK, SESRIC verilerine göre özellikle toplumsal fay hatlarını harekete geçirmeye yönelik, toplumsal manipülasyon ve mobilizasyon amaçlı siber ve hibrit saldırılar küresel sivil ağları ve istihbarat birimlerini kullanarak yapılabilmekte karşılığında aynı oranda bir mücadele ve güvenlik tedbiri olmadığında bu saldırılarla siyasi dizayn yapılabilmekte, bazı bölgesel çatışmalar tetiklenebilmektedir (SESRIC; 2019; HIIK, 2021). “Arap Baharı” diye tanımlanan dönemde, Mısır’da 3 Temmuz 2013 darbesi ve sonrasındaki karşı devrim süreçlerinde, Türkiye’de Gezi Olayları, 17-25 Aralık ve 15 Temmuz süreçlerinde siber saldırılar ve

hibrit tekniklerle toplumsal fay hatları harekete geçirilmek istenmiş, kaos üretici teşebbüslerde bulunulmuştur. Bu durum İslam Dünyası için yeni bir durumdur ve bu kriz ve çatışmalara karşı mücadele yöntemleri henüz yeterince gelişmemiştir.

Bu kriz ve çatışma türü aşağıda ele alacağımız kronik veya dondurulmuş klasik çatışma türlerine göre çok daha sofistike ve tehlikeli olabilmektedir. Bu çerçevede gerek İslam ülkeleri arasındaki kriz ve çatışmalar gerek İslam ülkeleri içindeki muhtelif sebeplerle çıkan, devam eden veya dönüşen çatışmalar gerekse gayr-ı müslim ülkelerde yaşayan Müslüman toplumların taraf veya maruz kaldığı kriz ve çatışmaların yadsınamayacak oranda önemli bir kısmına hibrit saldırılar sebep olmaktadır.

Hibrit saldırılara karşı hibrit veya kozmopolit güvenlik tedbirlerinin geliştirilmesi şarttır. Bu da ancak resmî kurumlarla sivil kurumların koordinasyonu ile ve çok yollu diplomasi (multitrack diplomacy) ile mümkün olabilir (Orjuela, 2003). Bu bağlamda İslam ülkelerindeki ve Müslüman toplumların yaşadığı ülkelerdeki sivil kapasite önem kazanmaktadır. İlerleyen bölümlerde bu kapasite ve muhtemel fonksiyonları bu bağlamda değerlendirilecektir.

Kozmopolitian perspektiften 21. Yüzyılda terörizm eksenli çatışmalar ve terörizmle mücadele yöntemleri oldukça karmaşık ve ve çok boyutlu hem yerel hem de küresel bir olgudur. Bu bağlamda kozmopolit çatışma çözümünde terörizm “önleme”, “ikna”, “inkâr/ret” ve “koordinasyon” başlıkları altında incelenmekte ve uygulanmaktadır.

“Önleme” yönteminde esas olan teröre meyli azaltmaktır. Bunun için algısal küresel adaletsizlik ve eşitsizliği, gençler arasındaki yoksulluk ve işsizliği ve demokratik temsil eksikliklerini vurgulamak önemlidir.

“İknâ” yöntemi teröre destek ve terör motivasyonunu azaltmak bakımından çok hassas bir şekilde icra edilmelidir. Kozmopolitian değerleri ve insan haklarını desteklemek, isyancı gruplar ve hükümetleri şiddet yerine siyasi seçenekleri kullanmaya yönlendirmek bu yöntemin esas hedefidir (Sen, 2004).

“İnkâr ve ret” yöntemi seçici ve sadece şiddet yanlılarına münhasır olmak kaydıyla başvurulabilen bir metottur. Amacı kırılabilirliği azaltmak ve şiddet yanlılarını mağlup etmektir. Teröre yönelik bütün desteklerin kesilmesi, uluslararası siyaset ve çözüm kapasitesini yükseltmek ve terörist ağlarını bozmak ve ilgilileri etkisiz hale getirmek de bu yöntemin unsurlarındandır.

Son olarak kozmopolit çatışma çözümünde terörle mücadele etmenin önemli bir şartı “koordinasyon”dur. Uluslararası çabaları maksimize etmek, tamamlayıcılık ve ihtimal prensiplerini uygulamak, karşılaştırmalı üstünlük prensibini uygulamak ve uluslararası hukukun önceliğine saygı prensibine göre hareket etmek koordinasyonun etkinliğini belirleyen unsurlardır.

Özellikle 11 Eylül sonrası uluslararası yapının dinamiklerinin değişmesi ve küreselleşmenin etkisiyle çatışmalar daha komplike hale gelmiştir. Terörizm ve terörizmle mücadele anlayışında siyasi yaklaşımlar etkili olmaya başlamış ve Müslüman toplumlar bu dönemde çifte standartlı uygulamalara daha çok maruz kalmışlardır. Hatta bu küresel kaos hâli kültürler ve halklar arası diyalogun limitlerinin sorgulanmasını sağlamıştır (Salt, 2008). Yerel, bölgesel ve küresel aktör ve faktörlerin karışımından meydana gelen hibrit çatışmalar müdahale, barış ve yeni çatışma anlayışını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede kozmopolit çatışma çözümünün insan menfaati eksenli yerelden küresele yapıcı çözüm ve araçlar üretmesi beklenmektedir. Ancak uluslararası hukukun uygulama araçları maalesef bu tarz bir yaklaşımı uygulamak için yetersizdir. BM'nin yapısı ve işleyiş tarzı adaletsiz olduğu için barış ve adalet üretecek mekanizmalardan yoksundur. BMGK'nin adaletsiz yapısı özellikle İslam ülkelerinin ve Müslüman toplumların maruz kaldığı, taraf olduğu çatışma ve krizleri çözmekten ziyade derinleştirici bir etkiye sebep olmaktadır. Bosna-Hersek (Jackson, 1993), Suriye, Yemen, Filistin, Arakan, Keşmir'de BMGK'nin adaletsiz yapısının sonucu olarak çatışmalar engellenememiş, insani kayıplar durdurulamamıştır (Bose, 2007). Bu anlamda BM başta olmak üzere uluslararası örgütlerin yapısı (Natsios, 1995) yeni şartlara göre reforme edilmediği müddetçe kozmopolit çatışma çözümü tekniklerinin başarılı sonuçlar doğurması beklenmemektedir (Alger, 1970).

2.3. İslam Ülkelerindeki Çatışmalara Müslüman STK'ların Müdahalesi

İslam ülkelerinde muhtelif sebeplere bağlı olarak çok çeşitli potansiyel çatışma alanları olduğu gibi görünmeyen çatışmadan iç savaşa, terör kaynaklı çatışmadan kronikleşmiş çatışmaya kadar hemen her türde çatışmanın varlığından bahsetmek mümkündür. Ayrıca mevcut çatışmaları fazına göre tasnif ettiğimizde tırmanma sürecinde olan veya yatışma safhalarında olan, hatta biten ve çatışma sonrası evrelerin yaşandığı durumlar da

mevuttur. Dolayısıyla tüm bu durumlar karşısında sivil toplumun tepkisini, davranış kalıplarını veya müdahale yollarını ve kapasitelerini gözlemleme imkânı bulunmaktadır.

Bu çalışmanın odak noktası olan İslam ülkelerindeki çatışmalara Müslüman kişilerin kurduğu ve yönettiği sivil toplum kuruluşlarının veya yapılarının müdahalesi bağlamında incelenebilecek unsurların hangi fazda hangi faaliyeti icra ettiği, kapasitesi, çatışmaya etki oranı, karşılaşılan meydan okumalar, elit seviye aktörler ve yerel, ulusal ve uluslararası sivil aktörlerle yatay ve dikey ilişki biçimleri bu bölümde ele alınacaktır.

Daha önceki bölümlerde teorik çerçevesi incelendiği gibi her çatışmanın kendine özgü şartları vardır. Dolayısıyla çatışmanın bağlamı sivil müdahalenin şekli, sivil alanın genişliği, derinliği, çeşitliliği ve etkisi bakımından önemlidir. Örnek olaylardaki sivil fonksiyonlardan farklı olarak bu bölümde kısaca sivil toplum kuruluşlarının temel müdahale fonksiyonları ele alınacaktır.

Bu değerlendirmeler ışığında İslam ülkelerindeki mevcut sivil kapasite araştırılırken sivil toplumun çatışmayı önleme, dönüştürme ve barış inşasındaki önemli destekleyici rolünün artması için hangi fonksiyonlarda ne tür faaliyetler yapılması gerektiği de tartışılacaktır.

Ayrıca Müslüman sivil toplum yapılarının Batılı sivil toplum yapıları ile kıyaslandığında çatışmalara müdahale edeken hangi motivasyonlara sahip olduğu, karar alma süreçlerinin nasıl işlediği ve özgün bir model geliştirip geliştirmedikleri de tartışılacaktır.

Tezin hazırlık sürecinde sivil toplum gönüllüleri ve yöneticileri, aktivistler ve alan uzmanları ile yapılan derinlemesine mülakatlarda İslam ülkelerindeki mevcut sivil kapasite, karar alma motivasyonları, gönüllülük bilincinin Batılı sivil toplum kuruluşlarından farkı, tabana nüfuz etme güçleri, ulusal ve uluslararası kapasiteleri, elit seviye kişi ve kurumlarla münasebetleri incelenmiştir. Bu mülakatlardaki bulgular da tezin genelinde yeri geldikçe ele alınmaktadır.

2.3.1. Erken Uyarı Sistemleri

Çatışma analizleri ve erken uyarı sistemleri çatışmayı önleme faaliyetleri bakımından oldukça önemlidir. Bu bağlamda, muhtemel tehditlerin ortaya çıkma risklerinin büyüklüğünü ve zamanlamasını tespit etmek erken uyarı sistemlerinin en önemli işlevi olarak değerlendirilebilir. Tehditlerin mahiyetini ve bu tehditleri bertaraf etmek için muhtemel senaryolara makul çözümler üretmek de çatışmayı önlemek adına atılması

gereken bir diğ er adımdır. Bu analiz ve değ erlendirmelerin karar alma mekanizmalarına iletilmesi ve icraata d ö n ü ş t ü r ü l m e s i i l e e r k e n u y a r ı m e k a n i z m a l a r ı ç a t ı ş m a y ı ö n l e m e f o n k s i y o n u n u t a m a m l a m ı ş o l u r l a r .

Hiç ş ü p h e s i z p r o f e s y o n e l b i r ç a l ı ş m a g e r e k t i r e n e r k e n u y a r ı f a a l i y e t i n i n t a h m i n d e n ö t e b i r a n l a m ı v e i ç e r i ğ i v a r d ı r . Ç a t ı ş m a d e ğ e r l e n d i r m e s i i ç i n s i s t e m a t i k v e r i t o p l a m a k v e r i s k a n a l i z i y a p m a k , d ü z e n l i g ö z l e m l e r y a p m a k v e t ü m b u v e r i v e g ö z l e m l e r i y o r u m l a y a r a k i c r a a t p l a n ı n a d ö n ü ş t ü r m e k b u f a a l i y e t i n e s a s u n s u r l a r ı d ı r .

Yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası seviyede olması gereken veri toplama sistemi, sivil toplum kuruluşlarından ve doğrudan yerel halktan gelen bilgilerle birlikte, basında yer alan haberleri, istatistikî ve gözleme dayalı verileri içermelidir. Sivil toplum kuruluşlarının çatışmayı önleme adına erken uyarı aktörü olarak izlemesi gereken başlıca faktörler şunlar olabilir: Ani nüfus değ iş iklikleri ve hareketleri, işsizlik oranlarının artması, toplumda artan tahammülsüzlük ve önyargılar ve bunların medyaya sıkça yansımaları, ekonomik şoklar ve krizler, kültürel ve dini değ erlerin aşınması, hukuki sistemde adaletsizliğ e sebep olacak düzenlemeler, seçim süreçlerinin toplumdaki ayırıştırıcı etkileri, dış müdahaleler, göçmen veya mülteci hareketliliği (Wood, 1994).

Her ülkeye ve/veya topluma göre değ iş kenlik arz edebilen bu risk faktörlerinin izlenmesi, bu faktörlerle ilgili her seviyede ve yatay-dikey ölçekte sistematik veri toplanması erken uyarı mekanizmalarını besleyebileceği ve sağlıklı analizler üretmeye vesile olacağı gibi yapısal şiddeti önleme ve pozitif barışı inşa ederek muhtemel çatışmaları engelleme amacına da hizmet edebilmektedir.

Bu anlamda özellikle son otuz yıl içinde kurulan ve yukarıda nitelikleri sıralanan erken uyarı fonksiyonu icra eden modern sivil toplum kuruluşları ile birlikte İslam ülkelerindeki vakıf geleneği ve gönüllü teşekkül kültürü tarihi seyir içinde toplumsal direnci diri tutma ve sosyal kırılmalıkları azaltma amacına katkı sağladığı gibi toplumdaki fay hatlarını güçlendirme adına da önemli işlevler görmüştür.

2.3.2. Pozitif Barış İnşası

Bu çerçevede İslam ülkelerindeki çatışmaları önleme fonksiyonu icra eden sivil toplum kuruluşlarının oldukça köklü, sayı ve çeşit olarak da çok fazla olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma odaklı vakıflar ve teşkilatlanmalar, dini

örgütlenmeler, eğitim ve kültür vakıfları ve dernekleri, gençlik teşkilatları, yaşlı, kadın, mağdur ve muhacirlere yardım için kurulan resmî, gayr-ı resmî yapılar, esnaf loncaları ve örgütleri, klasik eğitim müesseseleri olan tekke, medrese, zaviye gibi yapılar ve aşevleri gibi kuruluşlar İslam ülkelerinde yaygın olan, toplumsal direnci artıran ve yapısal şiddeti azaltıp pozitif barışın tesis ve teminine hizmet eden kurumlardır.

Zekât, sadaka başta olmak üzere sosyal yardımlaşma ve dayanışma mekanizmalarının işlediği, gelir dağılımı adaletsizliklerinin giderildiği ve iş ahlakının hazmedildiği İslam toplumlarında sınıfsal çatışma olmadığı gibi ekonomik kriz veya kıtlık, yoksulluk, kuraklık gibi durumlarda İslami değerlerin etkisiyle toplumsal direnç ve tahammül daha yüksek olabilmekte ve muhtemel çatışmalar ve gerginlikler normalin çok altında seyredabilmektedir. Mahalle ölçeğinden uluslararası ölçeğe kadar kurulan gönüllü veya profesyonel insani yardım ve yardımlaşma amaçlı sivil toplum yapıları İslami değerlerle donanmış olduğu takdirde toplumsal kırılmalıkları tamir ettiği gibi pozitif barışın tesis ve tahkimine de hizmet etmektedir. Ulema ve kanaat önderlerinin, dini liderlerin ve âkil kişilerin oluşturduğu hakem heyetleri de çoğu zaman İslam toplumlarında çatışma çıkmadan aşiretler, aileler, gruplar, cemaatler arasında barışı temin etmiş veya mevcut barış ortamının daha da güçlenmesine vesile olmuşlardır. Tüm bu yapıları sivil toplum kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Eğitim ve kültür merkezli sivil toplum yapıları ise özellikle İslam'ın barış anlayışını, kardeşlik prensiplerini, ırkçılık karşıtı esaslarını, İslam'ın ontolojik ve epistemolojik unsurlarını dolayısıyla varlığa, insana ve dünyaya bakış açısını toplumsallaştırdığı için aynı zamanda toplumsal direncin artmasına hizmet etmekte, etnik, dinî veya kültürel kırılmalıklar, gerilimler ve çatışmalara karşı bir sigorta vazifesi ifa etmektedir. Bu bakış açısına uygun şekilde kurulan vakıf, dernek ve diğer sivil yapılar toplumsal barışın tesisine hizmet ettiği kadar yapısal şiddetle mücadele adına güç ve otorite sahiplerini daha sorgulayıcı, kural ve prensiplere bağlı, kamu hukukunu müdafaa eden bireylerin yetişmesine ve dayanışmasına da vesile olurlar. Eğitim ve kültür merkezli sivil yapıların çeşitliliği ve yaygınlığı marjinal, mevzii ve münferit örnekler hariç tutulacak olursa İslam toplumlarında daima toplumsal güven ve barışa hizmet etmiştir.

Bu anlayış modern dönemde farklılıkların yönetimi olarak formüle edilmiştir. 'Kesrette vahdet' diye tabir edilen bu toplumsal bakış açısı ve yönetim tarzı sadece teoride değil

pratikte de yüzyıllardır İslam toplumlarında başarıyla uygulanmıştır. Kudüs, Bağdat, İstanbul, Kahire gibi şehirlerde ve Balkanlar, Kafkasya, Endülüs, şimdi Endonezya, Malezya, Tayland ve Filipinler'in oluşturduğu bölge (Hedman, 2001), Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'in oluşturduğu alt kıtada yaygınlaşan sivil yapılanmalar (Zafarullah ve Rahman, 2002) ve sivil toplumun dönüşümü (Feldman, 1997) vesilesiyle yayılan bu farklılıkların yönetimi ve kesrette vahdet anlayışı bu şehir ve bölgelerde pozitif barışı güçlendirmiştir. Siyasi gelişmeler, sömürgecilik sonrası iktidar mücadeleleri, milliyetçi akımların yayılması ve kamu vicdanını temsil eden sivil yapıların zarar görmesi bu bölgelerin son yüzyılda birçok çatışma ve gerginlik alanlarına dönüşmesine sebep olmuştur. Son yüzyılda ve özellikle Soğuk Savaş sonrası son otuz yılda İslam ülkelerinde sivil sahanın yeniden genişlemesi ile birlikte geçmişte toplumsal barış ve istikrara katkı sunan, çatışmaları önleyici fonksiyonları olan ve sosyal fay hatlarını tahkim eden sivil yapılar yeniden filizlenmeye özellikle İslami kaynaklı eğitim, kültür, sanat, sosyal dayanışma ve yardımlaşma, meslek edindirme amaçlı dernek, vakıf ve benzeri örgütlenmeler gözle görünür oranda artmıştır.

2.3.3. Radikalleşmeyle Mücadele

Bu çerçevede kurulan sivil toplum kuruluşları İslam ülkelerinde çoğunluğu teşkil eden genç nüfusa yönelik faaliyetler düzenlemekte ve gençliğin gerek marjinal ve radikal düşüncelerden etkilenmemesi gerekse Batı kaynaklı akımların tesiri altında kalmaması için projeler üretmektedir. İslam ülkelerindeki sivil toplum yapılanmalarında bu iki motivasyon öne çıkmaktadır (Pohl, 2006).

Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi sivil toplum kuruluşlarının barış inşa edici fonksiyonlarından birisi radikalleşme ile mücadeledir. Özellikle terörle mücadelede terör örgütlerine katılımı azaltacak, radikal ve aşırı yapıları uzak tutacak dolayısıyla çatışmayı önleyecek eğitim modelleri, kültürel faaliyetler ve tarihi derinliği de olan genel kabul görmüş İslami prensip ve düşünceleri yaygınlaştıracak sivil toplum yapıları İslam ülkelerinde mevcut olmakla birlikte terör örgütlerini besleyen radikal yapılara oranla daha etkisiz olmaları, yeni nesle hitap eden model ve tekniklere sahip olmamaları sebebiyle radikalleşmeyi önlemede başarı oranı çok yüksek değildir. Bunda sivil yapıların kapasite eksikliği kadar sosyo-ekonomik sorunlar, siyasi şartlar ve İslam

ülkelerine yönelik küresel güçlerin politikaları ve küresel medyanın İslamofobik ve çifte standartlı yayınları da etkili olmaktadır.

İslam ülkelerindeki klasik sivil yapılanmalar ve sufi organizasyonlar radikalleşme ile mücadelede etkili olmakla birlikte radikal ve aşırı örgütlere özellikle genç nüfus arasından katılımların engellenmesi ve mevcut sempatanlıkların bertaraf edilmesi için çok daha sistematik çalışmalara ve toplumsal tabanı olan ve kitlesel söylem ve mesajlar üretebilen sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaç olduğu kaçınılmazdır.

Bu ihtiyacın farkedilmesiyle özellikle 11 Eylül sonrası İslam ülkelerinde yeni ve dinamik sivil yapılar ve İslam ülkeleri arasında yeni ağlar kurulmaya başlanmıştır. Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi sivil ağlar, birlikler ve platformlar aracılığıyla İslam ülkelerindeki etkileşim artmış ve radikalleşme ve aşırılikle mücadele, potansiyel çatışma alanlarını tespit ve toplumsal fay hatlarını güçlendirmeye yönelik teoriler üretilmeye başlanmıştır. Ancak sivil alanın nispeten açık olduğu ülkelerde bu tür sivil toplum kuruluşları olmakla birlikte baskıcı ve sivil alanı alabildiğine kapatan ülkelere bu tür örgütlenme imkanları ortadan kaldırılmıştır (Petersen, 2012). Sivil alanın daraldığı İslam ülkelerinde pozitif barış inşâsı bir yana mevcut sosyal kırılmalıklar daha da artmış ve derinleşmiş klasik yapılar sosyal patlamaları engelleyemediği gibi radikal ve aşırı örgütlenmelere meyiller ivme kazanmıştır. Sözgelimi insan hakları ihlallerinin istisna olmaktan çıkıp kural haline geldiği, klasik dini örgütlenmeler ve mensuplarının terör kaynağı olarak kabul edildiği, sivil ve siyasi alanın neredeyse tamamen azaldığı, sosyo-ekonomik şartların zorlaştığı Mısır, Filistin, Bangladeş gibi ülkelerde radikal ve aşırı örgütlenmelere geçişler çoğalmıştır.

Bu doğrultuda, Afganistan ve Irak'ın işgalinin ortaya çıkardığı zeminde kurulup gelişen El-Kaide ve DAESH Suriye'de etkin olmuştur. Diğer taraftan, Eş-Şebab, Afrika Boynuzu'ndaki siyasi belirsizlik ortamında güçlenip istikrarsızlığa sebep olmuştur. Orta Afrika'da özellikle Batı karşıtlığı üzerine bir ideoloji geliştirip yaygınlaşan Boko Haram da Afrika'daki radikalleşme örneklerindedir. Tüm bu terör örgütlerinden farklı olarak Türkiye'deki sivil, dini ve resmî kurumları, toplumsal değerleri kullanarak palazlanan ve küresel bir ağ haline geldikten sonra Türkiye'nin beşerî sermayesini, insan kaynaklarını ve elde ettiği ekonomik ve siyasi gücü Türkiye aleyhine kullanarak kanlı bir darbeye teşebbüs eden FETÖ de radikalleşmenin Türkiye'deki örneklerinden birisi olarak kabul

edilebilir. Bu noktada, benzeri terör örgütlerinin ortaya çıkmasının engellenmesi ve bu örgütlerin taraftar ve sempatizan kazanamaması için İslam ülkelerindeki klasik sivil yapılar ve modern sivil ve dini örgütlenmeler muhtelif faaliyetler icra etmektedir.

Bu terör örgütleriyle ilgili hazırlanan raporlar, eğitim faaliyetleri, yapılan yayınlar ve terör örgütlerinin propagandalarını çürütmeyi hedefleyen çalışmalar bu sahada sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdiği başlıca faaliyetler olarak sıralanabilir.

Ayrıca radikal ve aşırı örgütlerin cezaevlerindeki militanlarına, ailelerine ve sempatizanlarına yönelik deradikalizasyon faaliyetleri ve bu örgütlere meyilli sosyal gruplara yönelik eğitim ve telkin odaklı radikalleşme karşıtı aktiviteler sivil toplum kuruluşlarının icra ettiği çalışmalar olarak ifade edilebilir.

2.3.4. Medya Çalışmaları ve Kampanyalar

İslam ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarının çatışmaları önleme amacıyla gerçekleştirdikleri bir diğer faaliyet geleneksel medya, sosyal medya ve diğer kitle iletişim araçlarını kullanarak sosyal güven ve barış ortamını sağlama çalışmalarıdır. Münferit ve/veya ağlar halinde hareket eden sivil toplum kuruluşları ortak ilanlar vererek, kampanyalar yaparak; yürüyüş, protesto, kitlesel toplantılar düzenleyerek sosyal dokuyu kuvvetlendirecek ve ortak akıl inşa edecek farkındalık çalışmaları yapmaktadırlar. Bu kampanya ve toplantılarda ayrıştırıcı, gerginliğe sebep olan, çatışma çıkaracak söylemler yerine birleştirici, ön yargıları kırıcı ve toplumsal kırılma noktalarını tamir edici bir dil kullanan sivil toplum yapılarının bu çalışmaları sonucu özellikle karar alma mekanizmalarının harekete geçmesi, marjinal grupların bastırılması ve toplumsal farkındalığın artması sonucu çatışma ve gerginlikler engellenebilmektedir (İşbilir, 2014).

Bu anlamda İslam ülkelerinde sivil toplum kuruluşları ile medya arasındaki ilişkiler gelişmekte özellikle sosyal medyanın gelişmesiyle kurumsallaşan sivil toplum yapıları kendi sosyal medya kanalları ile kendi kampanyalarını icra edebilmekte, çoğu zaman da sivil ağlar aracılığıyla etkili bir dil geliştiren sivil örgütlenmeler küresel ölçekte kampanyalar düzenleyebilmektedir. Bu kampanyaların çatışmaları önleyici veya dönüştürücü bir fonksiyon icra ettikleri durumlar ortaya çıkmıştır. İslam ülkelerindeki sivil yapıların sosyal medyayı etkili kullanmaları ve medya ağları ile ilişkilerinin gücü

oranında icra edilen sivil kampanyaların istenilen sonuçları doğurabildikleri ve başarılı oldukları görülmektedir.

BÖLÜM III: ÖRNEK OLAYLAR

Bu bölümde tezin omurgasını oluşturan “Müslüman sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahalesi” çerçevesine ve önceki bölümlerde tartışılan sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahaledeki sekiz fonksiyona göre iki örnek olay incelemesi yapılacaktır. Bu inceleme yapılırken araştırma sorularından hareketle mevcut kapasite sorgulanmakta ve çatışmaların her fazında daha etkin bir sivil müdahale için olması gereken sivil kapasite tartışılmaktadır.

Her iki örnek olayda da otoritesini kaybeden ve büyük oranda kurumları işlevsiz kalmış iki devlet yapısı (*failed state*) mevcuttur. Zira her iki devlet de sınırlarının kontrolünü ve meşru güç kullanma tekeline kaybetmiştir. Kriz ve çatışmanın şiddeti arttıkça her iki devlet de vatandaşlarını koruyamamış ve kamu hizmetlerini yerine getiremez duruma düşmüşlerdir. Ayrıca her iki devlet de uluslararası toplumun üyeleri olarak diğer devletlerle sağlıklı ilişkiler kurma hususunda önce zorluklar yaşamış, krizin ilerleyen safhalarında oldukça sınırlı ilişkiler kurabilmişlerdir. Her iki ülke vatandaşları gerek ülke içinde gerekse komşu ülkelere göç etmek üzere defalarca yer değiştirmek zorunda kalmış, zorunlu göç şartları oluşmuş ve nüfusun büyük bir kısmı mülteci konumuna düşmüştür. Devlet kurumlarının çökmesi sebebiyle meşru güç kullanma tekelinin kaybolması suç şebekelerinin ve terör örgütlerinin alan bulmasına yol açmış ve her iki ülkede de çatışmalara terör boyutu eklenmiştir. Bu durum şiddetli çatışmaların daha düzensiz ve yaygın olmasına ve çatışmalardan sivillerin daha fazla etkilenmesine yol açmıştır. Bu yönleriyle her iki örnek olay incelemesinde terör örgütleri önemli bir unsur olarak üçüncü taraf müdahalelerini etkilemeye başlamış hatta üçüncü taraf müdahaleleri için meşruiyet aracı haline gelmiş, zaman zaman da silahlı muhalif unsurlarla terör örgütlerini ayırtırmak hususunda uluslararası aktörler anlaşmazlık yaşamışlardır.

Suriye ve Yemen'deki çatışmalarda terör örgütlerinin veya terör örgütü olarak nitelendirilen silahlı unsurların bulunması sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini de doğrudan etkilemektedir. Zira sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahale ve barış inşası fonksiyonlarını icra ederken sahada temas ettiği veya hizmet götürdüğü toplumlara terör örgütleriyle ilişkilendirmek ve sivil müdahaleleri engellemek veya yönlendirmek uluslararası odaklar için oldukça kolay tercih edilen bir yol haline gelmiştir. Bu bağlamda bazı servis sağlayan yani insani yardım yapan, savunuculuk yapan veya koruma

çalışmaları yapan sivil toplum kuruluşları terör örgütlerine destek olmakla suçlanmış hatta terör örgütleri listelerine dahil edilmek istenmiştir. Suriye ve Yemen’de sivil toplum kuruluşlarının fonksiyonlarını icra ederken karşı karşıya oldukları tehditlerin başında güvenlik ve meşruiyet gelmektedir. Her iki bölgede de silahlı grupların, çökmüş devlet otoritelerinin veya müdahil uluslararası odakların sivil müdahaleleri manipüle ederek çatışmanın seyrini etkilemeye çalıştıklarına dair önemli bulgular vardır. Her iki örnek olay incelemesinde sivil müdahalelerin boyutunu, şeklini ve yönünü etkileyen bu ve benzeri riskli uygulamalara da yer verilmekte, STK’ların araçsallaştırılma ihtimalleri incelenmektedir.

Suriye ve Yemen’de çatışmanın tüm fazları yaşanmış ve yaşanmakta, ayrıca sadece ülke sınırları içinde kalmayan ve gerek bölgesel gerekse küresel aktörlerin müdahil olduğu birbiriyle doğrudan ilgili süreçler yaşanmaktadır. Her iki olayda da benzerlikler olduğu gibi farklılıklar ve çatışmaların kendine özgü yapıları da dikkat çekmektedir. Örnek olay incelemelerinde öncelikle çatışma haritalandırma tekniği ile (Ramsbotham, Woodhouse, & Miall, 2017) çatışmaların arkaplanı, kökenleri, tarafları, iç ve dış destek grupları başta olmak üzere unsurları tahlil edilerek üçüncü taraf müdahalelerine ne kadar imkân olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü taraf müdahaleleri kimi zaman uluslararası örgütler nezdinde (BM, İİT, KİK gibi) veya bölgesel aktörler ölçeğinde (İran, Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan gibi) veya küresel aktörler (ABD, Rusya gibi) tarafından olabilmektedir (Hehir, 2008). Tezin asıl konusu olan sivil müdahaleler ise hem siyasi süreçlere hem de sahadaki insani duruma yönelik meydana gelebilmektedir. Siyasi süreçlere yönelik karar alıcıları etkilemek amacıyla her iki örnek olayda da lobicilik yapan veya uluslararası kampanyalar yoluyla gelişmeleri etkilemek isteyen sivil inisiyatifler vardır. Sahadaki sivil müdahaleler ise ülke içinde veya dışında olmak üzere iki türdür. Her iki durumda da sivil müdahalelerin seyrini belirleyen en önemli faktörler sivil toplum kuruluşlarının kapasiteleri kadar sahadaki şiddet seviyesi, medyanın olayları yansıtma biçimi, ilgili bölgedeki güç odağının izni veya tutumu ve dış politik aktörlerin tavırları olmaktadır. Bu bağlamda Suriye’de topyekûn savaşın ve silahlı şiddetin azalma seyrinde olması ve özellikle Türkiye’nin operasyon yaptığı bazı bölgelerde sıcak çatışmaların bitip barış ve devlet inşası safhasına geçildiği için sivil müdahale imkânlarını daha da artırmaktadır. Bu yönüyle Yemen’de sivil müdahale fonksiyonlarını icra etmek Suriye’ye göre çok daha ciddi zorlukları ihtiva

etmektedir. Örnek olay incelemelerinde bu farklılıklar da ayrıca değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3.1. Örnek Çalışma: Yemen

3.1.1. Sorunun Arkaplanı

Yemen'deki tarihin en büyük insani krizlerinden birisine sebep olan çatışmaların mahiyetini anlamak ve sağlıklı bir haritalandırma yapabilmek için hem bölge jeopolitiğini hem de bölgenin tarihindeki önemli hususları tahlil etmek gerekmektedir.

Arap Yarımadası'nın batısı içiçe geçmiş üç bölge şeklinde tarif edilegelmiştir: Tihame, Hicaz ve Yemen. Tihame her iki bölgenin deniz kıyıları için kullanılan bir isimdir. Yemen ise Necid bölgesinden güneyde Hint Okyanusu'na ve batıda Kızıldeniz'e kadar uzanmakla birlikte zaman zaman doğudaki Hadramut, Şihr ve Umman Yemen'den ayrı değerlendirilmiştir. Yemen açıklarındaki Perim, Haniş, Kamaran ve Zuhr gibi 41 ada ile birlikte, Aden Körfezi'nin güneyindeki ana karaya 400 km uzaklıkta olan ve 110 km uzunluğundaki Sokotra adası da bugün Yemen coğrafyasına dahil edilmektedir. Bugün çatışma unsurlarından birisi olan Sokotra adası yarımadadan uzak olmasına rağmen politik ve etnografik sebeplerle yarımadaya dahil kabul edilmiştir (İşbilir ve Begçecanlı, 2018).

Arap Yarımadası'nın ve bugünkü Suudi Arabistan'ın güneyinde ve Hint Okyanusu'nun iki kolundan biri olan Kızıldeniz'in doğu kıyısının güney ucunda, Arap Yarımadası'ndan Hint Okyanusu'na açılan Aden Körfezi'nin kıyısında bulunan ve Babü'l-Mendeb boğazının bir tarafında bulunan Yemen, tarihin her safhasında jeopolitik önemini korumuştur. Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Kızıldeniz ve Akdeniz'in arasında irtibatın sağlanması, Babü'l-Mendeb boğazının, dolayısıyla Yemen'in petrol ve diğer ürünler için ticari geçiş yolu haline gelmesi stratejik önemini daha da artırmıştır. Önceki asırlarda ticaret şehri Moka'nın gelişerek Hint Okyanusu kıyılarıyla irtibatı sağlaması ve henüz Süveyş Kanalı açılmadan önce, 1839'da İngilizler'in Aden'i ele geçirerek büyük bir üs haline getirmesi ve bölgeden 1967'ye kadar çekilmemeleri Yemen'in jeostratejik önemini gösteren diğer tarihi vakıalardır (Domazeti, 2018).

Yemen coğrafyası 1517 senesinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetindeydi. Ancak bölge resmen Osmanlı İmparatorluğu'nun

elinde olsa da özellikle kıyı şehirlerindeki kabileler üzerinde tam bir kontrolü bulunmamaktaydı. Nitekim ülkenin yaklaşık yarısının (%40) bağlı olduğu Zeydi mezhebinin lideri İmam Yahya 1891’de hanedanını kurup monarşi rejimini ilan etti. O tarihten itibaren Zeydilerle nüfusun geri kalanının mensup olduğu Şafii mezhebi mensupları arasında bir gerginlik eksenini daima var oldu ve sosyal kırılmalarda etkili oldu. Fiilen 1891’de başlayan Zeydi hanedanlığının yönetimi resmen Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgedeki hakimiyetinin sona erdiği 1918’de başlamıştır. Bu dönem içinde 1910’da Osmanlı egemenliğine isyan eden İmam Yahya, Osmanlı İmparatorluğu’nun 1911’de Sanaa’ya ordu göndermesiyle anlaşma imzalamak zorunda kaldı ve dış işlerinde Osmanlıya bağlı kalmakla birlikte içişlerinde bağımsızlık kazandı. Zeydilerin bu anlaşmayla kazandığı üstünlük sonucunda, Osmanlı ordusunun Filistin cephesinden çekilmesiyle resmen bağımsızlığını ilan etti ve Kuzey Yemen devleti kurulmuş oldu. İngiltere’nin 1934 yılında resmen tanıdığı Kuzey Yemen’de İmam Yahya’nın 1948’de çıkan ayaklanmada bir suikast sonucu öldürülmesiyle oğlu İmam Ahmed başa geçti. Suudi Arabistan’ın yardımıyla ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastıran İmam Ahmed’e karşı 1952’de Mısır’da monarşinin yıkılması sonrası Kahire’de “Hür Yemen” isminde yeni bir hareket başladı. İmam Ahmed’in 1962’de öldürülmesi sonucu yerine oğlu İmam el-Bedr geçti. İmam el-Bedr’in tayin ettiği Genelkurmay Başkanı Abdullah Sallal Mısır’daki monarşiye karşı yapılan Hür Subaylar Hareketi ve Cemal Abdunnasır’ın Arap milliyetçiliğini örnek alarak 26 Eylül 1962’de İmam el-Bedr’e karşı cumhuriyeti ilan ederek halkın kendi kendini idare etmesi, adaletin temini, kabile ayrıcalıklarının ortadan kaldırılması amaçlarıyla darbe yaptı. Yeni hükümette başbakan olan Abdullah Sallal Zeydi idi ve başbakan yardımcısı olarak tayin edilen Dr. Abdurrahman Beydani ise Şafii idi. Bu itibarla uzlaşmacı görünen darbe hükümeti emperyalizm karşıtı idi ve Arap ülkeleriyle yakın münasebetler geliştirmek istiyordu. İmam el-Bedr’in yeniden ortaya çıkması ise Kuzey Yemen’de sekiz yıl sürecek iç çatışma ortamının başlamasına sebep oldu (Dağ, 2015).

Arap ülkeleri Cumhuriyetçiler ve Kralcılar olarak ikiye ayrıldı. Mısır, Suriye, Sudan, Irak, Tunus, Lübnan, Cezayir, SSCB, Yugoslavya ve İtalya yeni rejimi yani cumhuriyetçileri tanımakla beraber Suudi Arabistan, Fas, Ürdün ile birlikte ABD, İngiltere ve Almanya ise yeni hükümeti tanımadı. 1970’e kadar devam eden iç savaşta Haziran 1967’deki Arap-İsrail savaşı sırasında ve bazı zamanlarda şiddetin azaldığı dönemler yaşansa da Mısır ve

Suudi Arabistan'ın karşılıklı anlaşarak kuvvet çekmeleri mevcut Sallal rejimini zayıflattı. Yarbay Muhammed el-Iryani komutasındaki bir grup subay Sallal'a karşı darbe yaptı ve yeni rejim Kralcılara yakın olan Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleriyle münasebetlerini geliştirdi. Yeni hükümetteki Kadı Abdurrahman el-Iryani'nin Kralcılarla anlaşma yapıp yönetime dahil etmesiyle iç savaş Cumhuriyetçi kanadın üstünlüğü ile sona erdi. Suudi Arabistan'ın 1970'te Kuzey Yemen'i tanımasıyla gelişen ilişkiler çerçevesinde gelecek yirmi yılda Kuzey Yemen'den Suudi Arabistan'a yüz binlerce iş gücü gitmiştir. Ancak Kuzey Yemen'in ABD'nin Körfez Savaşı'ndaki müdahalesine karşı çıkmasıyla Suudi Arabistan'la ilişkiler yeniden bozulmuş ve yüz binlerce işçi Suudi Arabistan'dan tekrar Yemen'e gönderilmiş, bu durum da doksanlı yıllardan günümüze kadar devam eden sosyo ekonomik problemleri tetikleyen büyük bir işsizlik sorununa sebep olmuştur.

Kuzey Yemen'deki iç savaşın başlangıcından hemen sonra Kahtan el-Şaabi tarafından 1963 Ekim'inde başlatılan Milli Kurtuluş Cephesi'nin mücadelesi ve İngiltere ile yapılan müzakereler sonucunda 30 Kasım 1967'de Yemen Halk Cumhuriyeti kuruldu. Milli Kurtuluş Cephesi'nin Marksist kanadı tarafından Kahtan el-Şaabi yönetiminin düşürülmesiyle Selim Ali Rubai başkanlığındaki Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu 30 Kasım 1970'de ilan edildi. İki kutuplu Soğuk Savaş yıllarında Kuzeydeki Yemen Arap Cumhuriyeti ABD'ye yakın ve güneydeki Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti Sovyetler Birliği'ne yakın blokta yer aldı. İki ülke arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden 1972 yılının mayıs ve ekim ayları arasında çatışmalar yaşandı. Kasım 1972'de Libya lideri Muammer Kaddafi'nin arabuluculuğu ile başlayan ve iki ülkeyi Yemen Cumhuriyeti adı altında birleştirecek süreç ve imzalanma aşamasındaki Birleşme Antlaşması ABD ve SSCB'nin müdahalesiyle akamete uğradı. Sonrasında 1979 yılındaki ikinci birleşme teşebbüsü yine ABD ve SSCB müdahalesiyle gerçekleşmedi. Kuzey ve Güney Yemen arasında zaman zaman şiddetlenen çatışmalarda binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Nihayet 22 Mayıs 1990'da iki ülke arasında kalan Maribü'l-Cevf bölgesinde petrol arama planı vesilesiyle birleşti. Birleşmeye rağmen iki bölge arasında tam bir barıştan ve uyumdan bahsetmek mümkün olmamıştır. 1978-1990 arasında Yemen Arap Cumhuriyeti'ni idare eden aslen Zeydi olan Ali Abdullah Salih birleşik Yemen Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı oldu. 1999'da yapılan ilk seçimde de Yemen tarihinin seçilen ilk cumhurbaşkanı unvanını aldı. Görevden ayrıldığı Şubat

2012'ye kadar 34 yıl ülkenin başında kalan Ali Abdullah Salih önce Husilerle sonra ise müttefik olarak kendi hükümetine karşı savaştı (Dağ, 2015).

Yemen'deki birleşmenin hemen ardından başlayan Körfez Krizi'nde Sudan, Ürdün ve Filistin'le birlikte Yemen Cumhuriyeti de ABD'nin Irak'a askeri müdahalesine karşı çıkmıştır. 1994 senesinde güneyden yeni bir ayrılıkçı hareket başlaması üzerine bir kez daha iç savaş ve şiddet sarmalına düşen Yemen'de bugüne kadar devam eden savaşın da fitili 2004 senesinde Husilerin manevi lideri Hüseyin el-Husi'nin tutuklanmasıyla ateşlenmiş ve Husi isyanı başlamıştır. Yemen'in kuzey batısında, Suudi Arabistan sınırındaki dağlık bir bölgede yaşayan Zeydi mezhebine bağlı Husi aşiretinin manevi lideri Bedreedin el-Husi (1956-2004) idi. Aşiretin askeri örgütü olan Mümin Gençlik Örgütü'nde ise Hüseyin Bedreddin el-Husi'nin kardeşleri Abdülmelik el-Husi, Abdülkerim el-Husi ve Yahya Bedreddin el-Husi aktif olarak görev yapmakta idiler. Eylül 2004'te Husilerin lideri Bedreddin el-Husi'nin öldürülmesi ile tırmanan ve şiddeti artan çatışmalar ateşkes ve barış anlaşması girişimlerine rağmen günümüze kadar devam etmiştir (Aljazeera Türk, 2013).

2004 senesinde başlayan çatışmalarda Bedreddin el-Husi ile birlikte bine yakın insan hayatını kaybetti. Bedreddin el-Husi'den sonra Abdülmelik el-Husi'nin liderliğindeki Husilerle hükümet arasında 2005'te yeniden başlayan çatışmalar iki bine yakın insanın ölümüyle sonuçlandı. 2011 senesindeki Arap Baharı sürecinde Yemen'deki kriz ve çatışma sürecinde Husiler yeniden güç toplamaya başladılar. Sonuçta İran'ın desteğini alan ve 18 Ağustos'ta ayaklanma başlatan Husiler 2014 Eylül ayında Sanaa'da hükümet binalarına el koydu ve bu durum sekiz yıldır devam eden iç savaşın yeni bir evreye girmesine sebep oldu.

Yemen'deki şiddet sarmalı ve çatışmaların bir diğer kök sebebi ise 1990'dan sonra ülkede tırmanan terörizm ve "terörizmle mücadele" adı altında yapılan askeri operasyonlar olmuştur. Özellikle Afganistan'dan dönen Yemenli savaşçıların oluşturduğu El-Kaide'nin Yemen'deki eylemleri Yemen'deki terör sorunun ve çatışmaların önemli sebeplerindendir. Yemen'deki istikrarsızlığa sebep olan ve yukarıda ifade edilen Husilerin ayaklanması, güneydeki ayrılıkçı hareketler, ekonomik sıkıntılar, otoriter yönetim gibi faktörlerin yanında Yemen'i istikrarsızlaştıran önemli bir faktör olmakla birlikte uluslararası siyaset ve terörle mücadele politikalarının odağına da oturtmuştur. Artan

terör olayları ülkenin tehdit kaynağı olarak görülmesine, radikalleşmenin artmasına, sivil alanın daraltılmasına sebep olmakla birlikte ülkeyi dış müdahalelere açık hale getirmiştir (International Crisis Group, 2020).

11 Eylül hadiselerinden on yıl önce, Afganistan savaşından hemen sonra Yemen’de örgütlenen ve eylemler gerçekleştiren El-Kaide son yirmi yılda muhtelif tarihlerde ABD askerlerine, diplomatik misyonlarına ve üslerine yönelik terör saldırıları düzenledi. 11 Eylül saldırılarından sonra terörle mücadele konusuna ağırlık veren ve en önemli dış politika konusu haline getiren ABD hükümetleri Yemen’deki El-Kaide yapılanmasıyla yakından ilgilendi ve örgüte yönelik operasyonlar düzenledi ve Yemen hükümetine bu konuda destek verdi. Yemen, El-Kaide ve El-Kaide’ye yakın terör örgütlerinin sebep olduğu uluslararası gerilimin önemli merkezlerinden birisi haline geldi.

Bu faktörler dikkate alındığında Yemen’deki çatışmaların temel dinamikleri Yemen’in jeostratejik ve jeopolitik konumu, mezhepsel yapının etkileri, ekonominin kötüye gitmesinin sebep olduğu fakirlik, terör örgütleri, komşu ülkelerin politikaları, eşitlerin yapısı, son yüz yıla damgasını vuran bölgeselcilik olarak sıralanabilir. Bu faktörlerin ayrı ayrı tahlil edilmesi ve çatışma bağlamı içinde değerlendirilmesi Yemen’deki çatışmanın kök sebeplerini tespit etmek ve sağlıklı bir haritalandırma yapmak için faydalı olacaktır.

Yemen’in benzersiz jeopolitiği Yemen’deki çok boyutlu güç mücadelesinin ve çatışmaların en temel dinamiğidir. Asya, Afrika’nın kesişme noktasında ve Hint Okyanusu’nun Kızıldeniz kolunun hemen ucunda yer alması ve Ortadoğu’daki gelişmeleri doğrudan etkileyecek jeostratejik bir konumda bulunması sebebiyle Yemen bölgesel ve küresel aktörlerin daima ilgi odağı olmuştur. Bölgesel ve küresel aktörlerin ülkeye atfettiği stratejik önemlerin toplamının teşkil ettiği ülke jeopolitiği mevcut rekabetlerin en temel unsurudur. Bölgesel çapta 60’lı yıllarda Mısır ve Suudi Arabistan’ın taraf olduğu çatışmalar sonrasında 90’lı yıllar ve 11 Eylül hadiselerinin akabinde El-Kaide’nin Yemen yapılanması ve terörle mücadele bahanesiyle ABD’nin icra ettiği operasyonlar ve Suudi Arabistan, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)’nin taraf olduğu iç savaş ve küresel ölçekte ABD-Çin rekabetinin etki ettiği mevzilenme Yemen’i yerel vekillerin kullanıldığı bölgesel ve küresel aktörlerin müdahil olduğu iç savaş ve şiddet sarmalına sürüklemiştir (Hürriyet, 2021).

Jeopolitik ve jeostratejik konumun ana dinamik olduğu Yemen'deki çatışmalarda yerel unsurların başında tarihsel süreçte de etkili olan mezhep yapısı bir diğer dinamik haline gelmiş ve ilgili aktörler tarafından araçsallaştırılmıştır. Bu yapı hem çatışmaların mahiyetini belirlemiş hem de krize süreklilik kazandıracak şekilde bölgesel ve küresel aktörler tarafından kullanılmıştır. Tarihte asırlarca birarada yaşama tecrübesine sahip olan Sünni (Şaffi) çoğunluk ile (%60-70) Şii (Zeydi) azınlık (%35-40) arasındaki kırılğanlıklar ve güven sorunu 20. Yüzyıl uluslararası siyasetinin sonucu olarak gerilim alanı ve çatışma sebebi haline dönüşmüştür. Son yüzyılın başında Osmanlı sonrası ülkede oluşan siyasi vakum alanı ve istikrarsızlık mezhepsel fay hatlarının kırılğanlığını artırmış ve kullanışlı hale getirmiştir. Mevcut çatışma ve şiddet sarmalı içinde özellikle İran ve Suudi Arabistan'ın başını çektiği bloklar tarafından uygulanan mezhep siyaseti Yemen'i kaos ortamına sürüklemiştir. İlerleyen bölümlerde ele alınacak olan çatışma yönetimi ve çözme mekanizmalarında gerek elit seviyede gerekse sivil aktörlerin seviyesinde bu hususla ilgili ayrıca çalışma yapılması önem arz etmektedir (Domazeti, 2018).

Ülkede toplumsal güven kaybı ve sosyal çalkantılara sebep olan bir diğer faktör fakirlik olmuştur. Uzun yıllardır devam eden çatışmaların yıkıcı etkisini artıran fakirlik toplumun büyük bir kısmını doğrudan etkilemekte ve sağlık, eğitim ve kültür gibi sosyal hayatın tüm yönlerini derinden etkilemektedir. Zengin petrol gelirlerine sahip olan komşularına kıyasla çok zayıf bir ekonomiye ve oldukça düşük bir petrol gelirine sahip olan Yemen'de nüfusun yaklaşık dörtte üçü kırsal kesimde yaşamaktadır. Bu sebeple tarım sektörü istihdam, tedarik zinciri ve kalkınmaya katkısı sebebiyle ülkenin en önemli sektörüdür. Daha önce de ifade edildiği gibi 90'lı yıllarda Suudi Arabistan'dan tersine işçi göçü yaşanması ve kuzey ve güney Yemen'in birleşmesi ülkede ciddi bir işsizlik sorununa yol açmıştır. Hükümetin yanlış politikalarla orta sınıfı zayıflatması zengin ile fakir arasındaki uçurumun derinleşmesi ülke ekonomisini büyük bir çöküşe götürmüştür. Terörle mücadeleye destek vermek üzere çevre ülkelerden Yemen'e destekler sağlanmasına ve uluslararası donörler tarafından hibeler yapılmasına rağmen son sekiz yıldır yaşanan şiddetli çatışmalar ülke ekonomisinin çökmesine sebep olmuştur. Sosyo ekonomik yapının bu kırılğan durumu ülkedeki sosyal travmaları artırdığı gibi radikal ve aşırı grupların ve terör örgütlerinin etkinliğinin artmasında önemli bir faktör olmuştur. Fakirlik oranının yüzde seksenleri aştığı ülkede özellikle son dönemde Kovid-19 salgınıyla beraber insani kriz de derinleşmiştir.

Yemen'deki çatışmaların bir diğer dinamiği de sınır komşusu Suudi Arabistan'la yaşamış olduğu ihtilaflardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden çekilmesi ve yıkılmasından sonra kurulan iki devlet arasında sürekli sınır anlaşmazlıkları yaşanmış hem toprak hem de petrol rezervlerinin kontrolü konusunda sürekli anlaşmazlıklar vukubulmuştur. Bugün devam eden çatışmalarda başat aktörlerden birisi olan Suudi Arabistan'ın Yemen toprakları üzerinden geçmesini planladığı petrol boru hattı projelerinin olması çatışmalara farklı bir boyut daha katmıştır. Suudi Arabistan gibi çatışmaların diğer tarafındaki Husilerin olduğu blok ise İran tarafından desteklenmekte ve yaşanan insani krizlere rağmen jeopolitik ve jeostratejik kaygılar sebebiyle çatışmanın devamına sebep olunmaktadır. İran-Suudi Arabistan jeopolitik rekabeti Yemen'i bu iki bölgesel komşusu tarafından tahrip edilmesine vesile olacak çatışma girdabına düşürmüştür (İşbilir ve Begçecanlı, 2018).

Yemen'deki toplumsal kırılma ve çatışma dinamiklerinden bir diğeri bölgenin esas unsurlarından birisi olan kabile yapısıdır. Diğer bölge ülkelerinde de olduğu gibi Yemen'de de kabile yapısı ülkenin şartlarına uygun bir şekilde tarihten günümüze varlıklarını ve etkilerini sürdürmüşlerdir. Kabile yapılarını, büyüklüklerini, sosyal ve siyasi hayata etkilerini tespit etmek çatışmaları haritalandırmak için oldukça önem arz etmektedir. Toplumun fertlerinin kabile ve aşiret aidiyetleri üzerinden birbirini tanımlaması sebebiyle bu toplumsal gerçeklik oldukça etkilidir. Bu sebeple mikro ölçekte çatışan yerel, bölgesel hatta küresel aktörler çoğu zaman kabilelerle anlaşma yoluna gitmişlerdir. Tarihte Yemen'in özellikle kuzey bölgesinde hakimiyet kuran Osmanlı İmparatorluğu'nun Yemen'in Kızıldeniz'e bakan stratejik noktalarında ağırlığı olan Hakem Kabilesiyle irtibat kurması gibi birçok uluslararası aktör de gerek Hakem Kabilesiyle gerekse diğer kabilelerle görüşerek ittifaklar kurma yoluna gitmişlerdir. Sözelimi, İngilizler 1839'da Aden'i ele geçirdikten sonra Aden civarındaki dokuz kabile için (Abdali, Akrabi, Allavi, Amiri, Avlaki, Fadlı, Havşabi, Subayhi, Yafi) Osmanlı İmparatorluğu'na başvurmuş, bu kabileler için hürriyet talebinde bulunmuşur. Aden'de İngilizlerin etkisiyle ülkenin geri kalanına nispeten yaşanan kısmi zenginleşme kabileler arasında bir barışa sebep olurken ülkenin geri kalanlarında kabileler arasında zaman zaman çatışmalar ve rekabetler vukubulmuştur. Kızıldeniz'deki adalar üzerinde hakimiyet kurmak isteyen İtalya ve Fransa'nın Hakem Kabilesi ile ilişki kurması da kabilelerin bölgedeki etkinliği için bir başka örnek olarak kaydedilebilir. Yüz yıl önceki

bu feodal yapı günümüze kadar varlığını sürdürmüştür ve ülkenin bazı bölgelerinde halen resmi otoritelere nazaran kabile şeyhlerinin otoritesi daha kuvvetlidir. Yemen’de aşiret yapısında güneydekilere kıyasla daha çok kuzeydekilerin etkinliklerinin devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte El-Kaide ile irtibatlı olduğu da iddia edilen El-Evlaki aşireti güney bölgesindedir. Haşid, Bakil ve Mediç aşiret konfederasyonları bugün en etkin aşiretleri bünyelerinde barındırmaktadır. Haşid ve Ahmar aşiretleri Hadi hükümetini ve Suudi Arabistan’ı desteklerken Bakil aşireti Husiler tarafında pozisyon almıştır. Burada Bakil ve Haşid aşiretlerinin tarihi rekabetleri etkili olmuştur. Medic ve Hamum kabilesini de bünyesinde barındıran Hadramut kabile ittifakı Hadi hükümetini desteklemektedir. Bu itibarla iktidarların zayıfladığı dönemlerde etkinliği daha da artan kabilelerin ülkedeki çatışmaları tahlil etmek için ihmal edilmemesi gereken bir faktör olduğu unutulmamalıdır. Güneyde kabileler nispeten etkisiz olsa da Şebve ve Hadramut gibi petrol rezervleri zengin olan bölgelerde kabileler halen etkilidir ve bu bölgelerin ayrılıkçı grupların eline geçmemesi için Suudi Arabistan’ın özel bir önem verdiği görülmektedir (İşbilir ve Begçecanlı, 2019).

Yemen’deki çatışmaları besleyen bir diğer dinamik ise kuzey-güney bölgeleri arasındaki rekabet ve çekişmedir. Kuzey ve güney halkları arasındaki uyum, siyasi birleşme sonrasında da sağlanamamış ve toplumsal kırılmalıklar hep varolagelmiştir. Asırlar öncesine dayanan ve son yüzyılda siyasi bölünmelere de konu olan bu rekabet ve çekişme güney ve sahil şehirleri ile kuzeydeki dağlık bölgeler arasında halen devam etmekte, ülke yönetiminde söz sahibi olmak adına gerilim alanlarını sürekli beslemektedir. Ülkeyi 34 sene yöneten Ali Abdullah Salih’in kuzeyli olması ve ülke bürokrasisine ve ordu yönetimine kuzeylileri daha çok getirmesi kuzey-güney ayrımını daha da derinleştirmiştir. Tarihten gelen sosyo ekonomik farklılıklar bürokratik dağılıma da yansırken ülkede toplumsal ayrışma ve kuzey-güney gerilimi kaçınılmaz olmuştur. Devamlı kuzeydeki yönetim tarafından sömürüldüğünü ve ayrımcılığa maruz bırakıldığını düşünen güneydeki aşiretler ve ayrılıkçı gruplar bugün de bölgeye hükmetmek isteyen ve çatışmaları kendi lehine dönüştürmek isteyen odakların hedefindedir. El-Kaide, BAE, Suudi Arabistan ve hatta küresel aktörler güneydeki bu motivasyonu da kullanarak bölgedeki aşiretlerle ittifak ilişkileri kurmakta tereddüt etmemektedir. Güneydeki ayrılıkçı hareketin (Hirak Hareketi) güçlenmesinde bu faktörlerin etkisi çok büyüktür. BAE Hizam el-Emni güçleri ile (Security Belt Forces)

son yıllarda bölgede kontrolü büyük ölçüde elinde tutmaktadır ve çatışmalarda ayrı bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu dinamikler ve faktörler bugünkü çatışmaların kök sebeplerini oluşturmaktadır. Çatışmaların dönüştürülmesi, yönetilmesi ve çözülmesi girişimlerinde tüm bu kök sebeplerin dikkate alınması ve buna göre yol haritasının belirlenmesi gerekmektedir. Çatışmanın dinamiklerini tahlil ettikten sonra mevcut çatışmaların bağlamı çok daha iyi anlaşılacaktır.

Yemen'deki çatışmanın haritalandırmasında çatışma dinamikleri kadar aktörleri de tespit etmek önemlidir. Daha önce kısmen ifade edilen yerel, bölgesel ve küresel katmanları olan Yemen'deki çatışmalarda çatışma dinamiklerinin temel unsurları olan yerel aktörler kabileler, aşiretler, güçlü aileler ve bu yapılardan beslenen milis gruplar olarak sıralanabilmektedir. Güney Yemen Geçiş Konseyi (GYGK), Husiler, Hirak, Hizam Emni, El-Amalika, Nuhba Hadramiyye ve Nuhba Şebvaniyye bu aktörlerden bazılarıdır. Bölgesel anlamda çatışmaya etki eden aktörler ise başta Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve İran olmak üzere Umman, Katar, Sudan, Cibuti, Mısır, Sudan, Etiyopya ve Eritre olarak değerlendirilmektedir. Küresel veya uluslararası aktörler ise diplomatik barış girişimleri bulunan Birleşmiş Milletler (BM) başta olmak üzere ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya olarak dikkat çekmektedir. 26 Mart 2015'te Suudi Arabistan liderliğinde kurulan Arap Koalisyonu'na askeri destek vererek çatışmaya müdahil olan ABD ve Avrupa ülkelerinin yanında kolalisyonu BAE, Ürdün, Bahreyn, Sudan, Mısır, Kuveyt, Fas, Pakistan, Cibuti, Senegal ve Malezya katıldı. Bu haliyle Arap Koalisyonu olmaktan çıkan bu ittifak sonraları Suudi Arabistan liderliğindeki koalisyon olarak nitelendirildi. Kararlılık Fırtınası ismi ile başlayan koalisyon operasyonlarında zamanla Suudi Arabistan ve BAE etkinliklerini artırmış, ancak bu iki aktörün stratejik farklılıkları, sahadaki amaçları ve gelecek projeksiyonları her geçen yıl daha da ortaya çıkmıştır. Bölgesel ve karşılıklı ilişkiler sebebiyle başta koalisyona destek veren Katar, Sudan, Fas, Moritanya ve Senegal koalisyondan ayrılmışlardır. Suudi Arabistan ve BAE arasındaki görüş farklılığı sahaya da yansımış ve BAE koalisyona desteğini azaltarak kendi kontrol ettiği GYGK'ne bağlı güçler ve diğer milislerle Hadi hükümetine bağlı güçlerle çatışmalar başlamış ve GYGK Aden ve civarında kontrolü ele geçirmiştir. 2019 yılının ikinci yarısında Aden'in kontrolü için bu iki blok arasındaki çatışmalar BAE'nin Yemen'in gündeyindeki ayrılıkçı gruplara desteğini ve BAE'nin uzun vadeli amacının

jeopolitik önemli çok yüksek olan Güney Yemen'e hükmetmek olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır. Daha önce Sokotra ve Parim adalarına da asker çıkartan BAE'nin Afrika Boynuzu civarındaki ülkelerle de bu amaçlarını tahkim edici ilişkiler geliştirmektedir. Bu amaçla Etiyopya, Cibuti, Somali ve Eritre'de liman kullanım hakları elde eden BAE askeri tesisler de kurmaya başlamıştır (Domazeti, 2019). Hatta Somaliland (Berbera) ve Putland'da (Busaso) liman ve askeri tesisler için uzun vadeli anlaşmalar da yapmıştır. Dolayısıyla BAE'nin Yemen stratejisi sadece Yemen jeopolitiği ile ilgili değil, çok daha büyük bir politikanın parçasıdır. Yemen'deki çatışmanın aktörleri arasında BAE'nin öne çıkması bu unsurlar dikkate alınarak tahlil edilmelidir (International Crisis Group, 2020).

3.1.2. Sorunun Gelişimi ve Bağlamı

Yemen'deki çatışmaların arkaplanını, dinamiklerini ve aktörlerini inceledikten sonra gelişim ve bağlamı tahlil edilebilir. Çatışmaların askeri, siyasi ve insani bağlamı ayrı ayrı tahlil edilerek çatışma haritalandırması yapılabilir ve çatışmalara resmi ve sivil müdahale imkanları ile birlikte karşılaşılması muhtemel zorluklar ve dezavantajlar tespit edilebilir. Zira bu üç boyutlu bağlam analizi yapılmadan kurgulanacak uluslararası diplomatik barış inisiyatiflerinin ve sivil müdahale teşebbüslerinin sonuçsuz olması kuvvetle muhtemeldir. Çatışmaların yerel, bölgesel ve küresel aktör ve unsurları; toplumsal, dini, siyasi, ekonomik, bölgesel ve küresel dinamiklerinin tesiriyle teşekkül eden askeri, siyasi ve insani bağlamın analizi Yemen'deki çatışmaların mahiyeti hakkında en anlaşılabilir fotoğrafı ortaya koyacaktır. Bu takdirde uluslararası odakların çatışmayı yönetme, dönüştürme, barış yapma ve inşa etme planları ve destek aktörleri olan uluslararası ve yerel sivil toplum kuruluşlarının çatışmaya müdahale ve barış inşası fonksiyonlarını icra etme imkanları için gerekli zemin sağlanabilecektir.

Yemen şu an için siyasi ve askeri anlamda beş bölgeye ayrılmış durumdadır: Husilerin kontrolündeki kuzey bölgeleri ve başkent Sanaa, hükümet güçlerinin kontrolündeki Maarib, el-Cevf, kuzey Hadramut, el-Mahra, Şebve, Abyan ve Taiz, ayrılıkçı GYGK'nin hükmettiği Aden ve hinterlandı, Birleşik Direniş Güçleri'nin başat güç olduğu Kızıldeniz kıyıları ve yerel güçlerin hükmettiği Hadramut sahilleri. Çatışmalar her birinin siyasi dinamiği farklı olan muhtelif cephelerde devam etmektedir. Hükümet kampında görünse de bazı yerel güçlerin de bağımsız hareket ettiği görülmektedir (ACLED, 2022).

Yemen’de 2014’ten bu yana devam eden iç savaş devletin sahadaki fiziksel varlığını zayıflatarak birçok idari ve yapısal sorunu beraberinde getirmiştir. Hizmet sektöründeki kurumların çökmesi, eğitilmiş iş gücü eksikliği, temel gıda malzemelerinin üretilmemesi, yolsuzluk ve güvensiz ortam Yemen toplumunun yüzleştiği başlıca problemler arasındadır. Tüm bunların yanı sıra Yemen halkı kendini çok boyutlu bir mülteci krizinin ortasında bulmuştur (International Crisis Group, 2020).

2018’de yaklaşık 650 bin Yemenli, komşu ülkelerde daha iyi bir yaşama kavuşma amacıyla ülkelerini terk ederken, birçok Afrikalı mülteci de Yemen’e göç etmiştir. Körfez ülkelerindeki iş imkanlarından yararlanmak isteyen işçiler için transit nokta konumundaki Yemen’e 2017 yılında sadece Somali ve Etiyopya’dan toplam 435 bin mülteci geçiş yapmıştır. Kendi halkının mülteci gibi yaşadığı Yemen’de yabancıların temel ihtiyaç malzemelerine ve kamusal hizmete ulaşmaları neredeyse imkânsız hale gelmiştir (Gilkes, 2012).

Sonuç olarak işlevsiz kalan devlet bölge üzerinde fiziksel hakimiyetini kaybederken insan hakları ihlalleri, geniş çaplı göç dalgaları, ekonomik kriz, şiddet, eğitim ve sağlık hizmetlerinin çöküşü birbirini takip etmiştir. Bu noktada Yemen toplumu ulusal ve uluslararası STK’lar üzerinden sağlanan yardımlara muhtaç hale gelmiştir.

Yemen iç savaşı, İran destekli Husi isyancıların daha düşük yakıt fiyatları ve yeni hükümet talepleriyle 2014 yılında Sünni hükümete karşı ayaklanmasıyla başladı ve Husilerin Yemen’in başkenti ve en büyük şehri Sanaa’yı ele geçirmeleriyle devam etti. Taraflar arası yapılan görüşmelerin başarısızlığa uğramasının ardından Husiler, 2015 yılında devlet başkanı Abdurabbu Mansur el-Hadi ve hükümetini istifaya zorlayarak başkanlık sarayını ele geçirdi. Mart 2015’te ise Körfez ülkelerinin Suudi Arabistan önderliğinde bir araya gelerek oluşturduğu koalisyon, ABD’nin lojistik ve istihbarat desteği ile Husilere karşı ekonomik yaptırım ve hava saldırıları başlattı.

Hadi istifasını feshederek Eylül 2015’te Aden’e döndü. Hükümet ve Husi güçleri arasındaki mücadele o günden beri devam etmektedir. Uluslararası alanda resmen tanınan Yemen hükümetiyle Husi güçleri arasında devam eden BM destekli barış görüşmeleri 2016 yılının yaz aylarında sekteye uğradı. Aralık 2017’de ise Hadi’nin Suudi Arabistan’a kaçtığı bildirildi. Temmuz 2016’da 34 yıllık iktidarın ardından 2011 yılında devrilen eski devlet başkanı Ali Abdullah Salih ve Husi güçleri, Kuzey Yemen’in büyük bir kısmını ve

Sanaa'yı yönetecek siyasi konseyin kurulduğunu bildirdi. Ancak Aralık 2017'de Salih, Husilerden ayrıldığını bildirerek emrindeki askerlere Husilerle savaşıma emri verdi. Emirden iki gün sonra askerleri başarısız olan Salih öldürüldü.

İran ve Suudi Arabistan'ın öncülük ettiği Körfez ülkeleri gibi bölgesel aktörlerin savaşa dahil olması ülkedeki Sünni-Şii çatışmasını körükleyerek Yemen'i derin bir bataklığa sürükledi. İran yapımı silahların Aden Körfezi üzerinden Husi güçlerine aktarılması sebebiyle Suudi Arabistan Nisan 2015 itibarıyla Yemen limanlarını kuşatma altına aldı. Bir yandan süregelen çatışmalar, Yemen'deki krizi BM'nin tabiriyle "dünyanın yüzleştiği en kötü kriz" olarak tanımlanmasına sebep olurken Yemen halkına ağır bedeller ödetmeye devam etmektedir. Silahlı Çatışma Yeri ve Olay Verileri Projesi (ACLED)'nin 18 Nisan 2019'da güncellenen verilerine göre son beş ayda 10 binden fazla insan hayatını kaybederken, 2016'dan beri çatışmalarda ölenlerin sayısı 70 bini aştı (TRT Haber, 2021). Hazırlanan raporda Suud öncülüğündeki koalisyonun ölümlerin çoğundan sorumlu olduğu belirtildi. ACLED'e göre BM, 2018 sonlarında başlayan BM destekli barış süreci sayesinde ölümlerin azaldığını kaydederken, ölümcül çatışmalar Taiz ve Hacca kentleri başta olmak üzere birçok kentte şiddetini koruyarak devam etmektedir. Bunun yanı sıra Save The Children açlık ve hastalığa bağlı olarak 85 bin çocuğun yaşamını kaybettiğini belirtti. Global Conflict Tracker raporlarında yer alan bilgilere göre BM şu ana kadar 15 binin üzerinde ölü ve yaralı olduğunu tahmin etmektedir. Yine BM verilerine göre acil yardıma muhtaç 22 milyon ve kıtlık riskiyle karşı karşıya kalan 8 milyon Yemenli bulunurken, 1 milyonu aşkın kişinin koleradan etkilendiğini ifade edilmektedir. Çatışan tüm tarafların ise uluslararası insan hakları kurallarını çiğnediği bildirilmektedir (ACLED, 2022).

Yemen'de çatışan taraflar Aralık 2018'de İsveç'te bir araya gelerek geçici bir barışın mümkün olup olmadığı görüşüldü. Müzakereler çerçevesinde Yemen hükümeti şu şartların yerine getirilmesini talep etti: Taiz'deki ablukanın kalkması, Taiz'e insani koridorların oluşturulması, sınır kapılarının açılması, Hudeyde'nin İçişleri Bakanlığı'na, Hudeyde limanının ise Ulaştırma Bakanlığı'na teslim edilmesi, Aden havalimanının ülkenin ana havalimanı olması koşuluyla Sanaa havalimanının açılması, BM ve uluslararası toplumun iş birliği ile Husiler tarafından yerleştirilen mayınların haritasının teslim edilmesi (Domazeti, 2019).

BM öncülüğünde gerçekleşen İsveç görüşmeleri Stockholm Anlaşması adı altında resmiyete bağlandı. Bu anlaşmaya göre: 1- Çatışan tarafların Hudeyde şehri ve Hudeyde, Ras İsa, Salif limanlarından çekilecek. 2- Esir değiş tokuşunun kontrolü için idari bir mekanizma kurulacak. 3- Taiz konusunda en kısa sürede anlaşmaya varılacak.

BM Yemen Özel Temsilcisi Martin Griffiths İsveç'te varılan anlaşmanın 13 Aralık'ta uygulanmaya başladığını duyurmuş olsa da Hudeyde'de sular durulmadı. Bunun üzerine 19 Mart 2019'da BM, tarafların Hudeyde'den çekilmesine ilişkin yeni bir plan sunacaklarını bildirdi. Griffiths "Taraflarla gerçekleştirdiğimiz yapıcı görüşmelerin ardından Hudeyde'nin askerden arındırılmasına dair önemli adımlar atıldı. Planın detayları kısa süre içinde taraflara bildirilecek." dedi (TRT Haber, 2021a).

Kızıldeniz'de stratejik öneme sahip olan ve yardımların Yemen'e ulaşmasında hayati önem taşıyan Hudeyde limanı ülkede barış inşası için ilk adım olarak görülmektedir. Bu durum da Hudeyde'de kalıcı bir anlaşmaya varılmasını zorlaştırmıştır. Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon Husi güçlerini anlaşmaya uymamakla suçlarken, Husi güçleri koalisyonun kazançlı çıkan taraf olmaması amacıyla BM'den daha fazla garanti istedi. Koalisyonun Hudeyde'nin doğu ve güney bölgelerine çıkartma yapmasına rağmen bölge tümüyle Husilerin kontrolü altında kaldı. Bu süreçte Suudi Arabistan hava saldırılarını sürdürürken Husi lider Abdul Melik el-Husi koalisyonu tehdit ederek Husi füzelerinin Riyad, Dubai ve Abu Dabi'nin ekonomisini yıkacak güçte olduğunu ifade etti. Hudeyde'de görevlendirilen BM Gözlem Grubu 18 Mart 2019'da yaptığı açıklamada görüşmelerin yoğunlaşacağını ve askerlerin Hudeyde'den çekilmesinin ardından siyasi çerçevede yeni görüşmelerin başlayacağını söyledi (Domazeti, 2019).

ACLED'in 20 Mart 2019'da yayınladığı raporda İsveç görüşmelerinin bir sonucu olarak çatışma kaynaklı ölümlerin %20 azaldığı belirtildi (ACLED, 2019). Anlaşmanın birçok kez taraflarca ihlal edilmesine rağmen 2019'un ilk iki ayında 2018'e kıyasla 1000'in üzerinde daha az insan hayatını kaybetti. Uluslararası baskı sayesinde Hudeyde'deki çatışmalara sivil ölümlerinin önüne geçmek için 2019'da sembolik bir mola verilse de taraflar arası gerginlik sürmektedir. Bunun yanı sıra Taiz, Hacca ve el- Cavf ve Marib şehirlerinde çatışmalar şiddetlenmektedir (Star, 2022).

Yemen'deki çatışmaların gelişimi ve bağlamını daha iyi anlamak için stratejik noktaları tahlil etmekte fayda vardır. Bu noktalardan ilki ülkenin liman şehri ve can damarı olan

Hudeyde'dir. Hudeyde'de Ocak 2019 itibariyle sivil ölümleri dramatik bir şekilde azaldı. ACLED verilerine göre 2019'un ilk iki ayında sivilleri hedef alan saldırılarda 81 kişi hayatını kaybetti (ACLED, 2019). Ocak 2019 ayı Hudeyde'deki siviller için Kasım 2017'den beri en az ölümün yaşandığı ay oldu. Haziran 2018 / Aralık 2018 tarihleri boyunca aylık sivil ölüm oranı 70 ila 191 arasında değişti. 2020 yılı itibariyle iç savaşta ölenlerin sayısı 250 bine yaklaştı (Yeni Şafak, 2020).

Diğer bir stratejik nokta Taiz şehridir. Husiler, Hudeyde ile Taiz'in bağlantısını kesmek için Hudeyde ve Taiz'in arasını abluka altına aldı. Taiz'de 4 milyon insan yaşamaktadır. Coğrafi konum açısından dağlık bölge olması ve Sanaa, Aden gibi şehirlere yakınlığı sebebiyle stratejik bir bölge olan Taiz ayrıca Islah Hareketi'nin kalesi ve Yemen'in eğitim seviyesi en yüksek şehridir. Çatışmalarda sadece Taiz'de 85 bin çocuk hayatını kaybetti. Şehirde yardım malzemelerinin yanında elektrik ve su yokluğunun sıkıntısı yaşanmaktadır. Hudeyde'nin aksine Taiz'deki çatışmalar Stockholm Anlaşması'ndan sonra şiddetlenerek devam etti. Çatışma izleme kuruluşu ACLED'e göre 2019'un ilk iki ayında sivil ölümleri geçen yıla kıyasla %200 artış gösterdi (ACLED, 2019).

Yemen'deki stratejik noktalardan bir diğer Hacca bölgesidir. Sivillere yapılan saldırılar Hacca bölgesinde de artış gösterdi. ACLED verilerine göre sivilleri hedef alan saldırılarda hayatını kaybedenlerin sayısı Mart 2019'da %700 arttı. Bölgede Husi güçlerine karşı Hujur kabilesi tarafından direniş hareketi başlatıldı (ACLED, 2019).

Hacca'da şubattan bu yana devam eden çatışmalar iki önemli kitlesel göçü tetikledi; Hajour kabilesi ve de facto güçler arasındaki çatışmaların bir sonucu olarak şubat-mart arasında 8.400 aile Kushar bölgesinden çıkarıldı. Mart ayının sonunda Midi ve Hayran'daki çatışmalar 17.000 ailenin beni-Hasan bölgesini terk etmesine sebep oldu. Yine mart ayının sonunda 68.000 ailenin Hacca bölgesinden, 2.500 ailenin Kuzey Hudeyde'den ayrıldığı tahmin edilmektedir.

Yemen içinde "yerinden edilmiş kişiler" için 18 bölgeye kurulmuş 305 tesis yer almaktadır. Hacca bölgesinden ayrılan 58.700 aile, Abs bölgesindeki 167 tesis başta olmak üzere bu tesislere yerleştirildi. STK'ların tahmin ettiği en kötü senaryoya göre yerinden edilmiş ailelerin sayısının 400.000'i bulabileceği kaydedilmiştir.

BM raporlarına göre binlerce kişi aktif cephelere yakın yerlerde yaşamaktadır ve STK'lar koruma ve izleme görevini yerine getirmek ve çatışma ihtimalini azaltmak üzere

çalışmalar başlatmış, ayrıca ihtiyaçların sağlanması ve yerinden edilmiş aileler için yeni tesislerin inşası üzerine BM kapsamlı planlar yapmıştır.

2019 nisan ayının ilk haftasında BM'nin "Hızlı Cevap Mekanizması" ile Hacca ve Hudeyde bölgelerinde yerinden edilmiş 1470 aileye destekte bulunuldu ve Tarım Geliştirme Örgütü 1500 aileye nakit yardım desteği verdi. Norveç Mülteci Konseyi 670.000 aileye acil yardım kiti, Danimarka Mülteci Konseyi 3 tesise temiz su tankeri, OXFAM 300 tuvalet, 30 su kuyusu, 30 su depolama tankı ve 4000 aileye hijyen kiti yardımında bulundu. BM, kapasitesini güçlendirmek için Hacca bölgesine 29 görevli daha atadı.

ACLEED raporunda Ocak 2016'dan Nisan 2019'a kadar 70.200 kişinin; sadece 2019 yılında ise toplam 7.600 kişinin hayatını kaybettiğini belirtildi. Çatışmalar Hudeyde, Marib, el-Bayda ve Sanaa kentlerinde şiddetini azaltırken Taiz, Sada, ed-Dali, Hacca ve el-Cevf bölgelerinde şiddetlendi.

BM İnsani İşler Genel Sekreterliği ve Acil Yardım Koordinatörü Mark Lowcock, 15 Nisan 2019'da Güvenlik Konseyinde yaptığı açıklamada Hudeyde şehrinde şiddetin azaldığını ancak ülkenin geri kalan kısmında çatışmaların arttığını vurgulayarak Yemen'deki insani durum hakkında güncel bilgiler verdi. Lowcock halkın açlıkla mücadelesinin ve kıtlık riskinin devam ettiğini söylerken koleranın ülkede tekrar etkisini göstermeye başladığını bildirdi.

Karşılaştıkları ilk problemin yardımları ulaştıracak güvenli geçişlerin yokluğu ve vize sınırlamaları olduğunu söyleyen Lowcock, ikinci büyük problemin ise fon açığı olduğunu belirtti. 2019 Şubat ayında taahhüt edilen 26 milyar dolardan yalnızca 267 milyon dolar temin edildi. Bu rakam taahhüt edilenin yalnızca %10'unu ve tüm ihtiyaçların %6'sını teşkil ediyor. Lowcock gerekli yardımların ulaştırılamaması halinde BM'nin buradaki sonlandırmak veya daraltmak zorunda kalacağını ifade etti.

The Shelter Cluster ve Camp Coordination and Camp Management (CCCM) raporuna göre 2019 yılında "yerlerinden edilmiş aileler"in sayısının 726.000'e çıkabileceği, bu da "yerinden edilmiş aileler"in toplam sayısını 4 milyona yükselteceği öngörülmüştür (CCCM, 2021). BM, 47.000 ailenin acil sığınma ihtiyacı, 122.000 aileye acil yardım paketi ve 40.000 aileye kira desteği açığı olduğunu bildirerek toplam fon açığının 94,5 milyon dolar olduğunu ifade etti. "Yerinden edilmiş aileler"in çoğunluk oluşturdu

bölgeler şu şekilde sıralanabilir: Marib- %21, Taiz- %11, Hacca- %10, Hudeyde- %10, Amran- %7 (Es-Sami, 2022).

The Protection Cluster, hava saldırılarının durması sebebiyle Aralık 2018- Mart 2019 tarihlerinde Hudeyde’de sivil kayıpların %30 azaldığını tahmin etmiştir. Ayrıca Dünya Gıda Programı (WFP) verilerine göre bir gıda paketinin fiyatı ocak ayında %3 artarak 4.637 Yemen riyalinden 4.766 riyale yükseldi. Bu rakam 2015 değerleriyle karşılaştırıldığında gıda fiyatlarının %102 arttığı görülmektedir. Bu durum dar gelirli aileleri ve ülkedeki gıda güvenliğini tehdit etmeye devam etmektedir (CCCM, 2021).

Döviz kuru dalgalanmaları Yemen ekonomisini olumsuz yönde etkilemekle birlikte Yemen riyali 2019 ocak ayına kıyasla şubatta %6 değer kaybetti. Ulusal para biriminin değer kazanması yaşam kalitesinin artması, kamusal sektörde maaşların ödenmesi, temel sosyal hizmetlerin sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Önlem alınmadığı takdirde ekonomik durumun dolayısıyla insani durumun 2021 yılı boyunca kötüleşmiştir.

Sınır bölgelerdeki hava saldırıları ve topçu ateşleri evlere ve tarım arazilerine zarar vermeye devam etmektedir. Mart 2019’da Kitaf Hastanesine düzenlenen hava saldırısında 5 çocuk ve bir hastane çalışanının ölümüne yol açması yanında ülkedeki kolera salgını da düşünüldüğünde insanların en çok ihtiyaç duyduğu zamanda sağlık tesislerine zarar verilmesi ülkedeki yıkımı ve insani krizi daha da derinleştirmiştir (Diyanet TV, 2018). 2015’ten Mart 2019’a kadar Kitaf bölgesinden ayrılan ailelerin sayısı 4.150’ye ulaşmıştır. 8 Nisan’da OCHA Kitaf bölgesindeki “yerinden edilmiş aileler” için BM Değerlendirme Misyonu başlattı.

Benzer şekilde Sanaa’a bölgesine düzenlenen hava saldırıları ve mayın patlamaları ekonomiyi ve kırsal kesimi tehdit etmeye devam etmekte, çatışmalar Ibb bölgesindeki kırsal yerleşimlere zarar vererek büyük çaplı göçe sebep olmuştur. Aden’de artan çatışmalar sebebiyle 1430 aile başka bölgelere göç etmeye zorlandı. 2017’de beri 43.058’in üzerinde aile Aden bölgesine göç etmek zorunda kaldı. 2021’in ilk aylarında çatışmaların şiddetlendiği Marib’de ise 2019 nisan ayında OCHA Marib’i ziyaret ederek ofis açma girişimlerini yerel yetkililer ile görüştü. Marib’deki en büyük sorunun “yerinden edilmiş aileler” olduğu vurgulanırken tesislerin iyileştirilmesi için çalışmalar başladı. Marib’de “yerinden edilmiş aileler” için 30 tesis bulunmaktadır (Sabah, 2019).

Yemen’de çatışmaların başlamasından bugüne kadar krizi sonlandırmak için muhtelif aktörler tarafından ateşkes, arabuluculuk ve barış girişimleri olmuştur.

2011 nisan ayında Körfez İşbirliği Konseyi geçiş konseyi kurulması önerisiyle arabuluculuk rolü üstlenmek istediğini belirtmiştir. Aynı ayın sonuna doğru Abdullah Salih, iktidardan ayrılacağını ve seçimlere öncülük edecek bir ulusal birlik hükümetin kurulacağına işaret eden bir planı kabul edeceğini söylemiştir. Bazı gruplar yeni konseyin cumhurbaşkanına dokunulmazlık sağlayan hükümlerini eleştirmişler ve muhalefetin de ulusal birlik hükümetinde yer almasını istemişlerdir. Bununla birlikte Salih rotayı tersine çevirmiş ve hükümet geçiş konseyi girişimini beklemeye alarak imzalamayacağını açıklamıştır. Mayıs ayı başlarında yetkililer Salih’in geçiş konseyi anlaşmasını imzalayacağını belirtti ve muhalefet ise Salih’in cumhurbaşkanı sıfatıyla imzalaması halinde de imzalamayı kabul etti. Salih tekrar anlaşmaya imza atmak gerekmediğini söyleyerek geri çekildi ve muhalefet Salih’i pazarlık yapmakla suçlayarak dava açtı. Salih’in bu ikinci dönüşünün ardından ülke genelinde protestolar ve şiddet yoğunlaştı.

2011 Mayıs ayı sonlarında muhalefet liderleri Salih’in geçiş konseyi planını nihayetinde imzalayacağına dair güvence aldı ve anlaşmayı cumhurbaşkanının da onaylayacağı gündün bir gün önce imzaladılar. Fakat Salih bir kez daha imzalamamaya karar verdi ve 22 Mayıs’ta Salih’in destekçilerinin Sana’adaki Birleşik Arap Emirlikleri büyükelçiliği binasını çevrelediği ve içerideki uluslararası diplomatları hapsettiği kısa bir çatışma yaşandı. 23 Kasım 2011’de Salih, geçiş konseyi planını imzalamak için Suudi Arabistan’a Riyad’a gitti. Salih, belgeyi imzaladıktan sonra cumhurbaşkanlığının yetkilerini 30 gün içinde Genel Başkan Yardımcısı Abdurabbu Mansur el-Hadi’ye devretmeyi ve dokunulmazlık karşılığında 21 Şubat 2012 tarihli cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmamayı kabul etti. 21 Ocak 2012 tarihinde Yemen Temsilciler Meclisi dokunulmazlık yasasını onayladı. Yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olarak Başkan Vekili Hadi aday gösterildi. Salih ertesi gün ABD’de tedavi görmek için Yemen’den ayrıldı ve Umman’a yerleşmek istediği bildirildi. 21 Şubat 2012’de Yemen’de bir cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Katılımın %65 olduğu seçimleri Hadi %99,8 oy ile kazandı. Mansur el-Hadi, 25 Şubat 2012 tarihinde Yemen devlet başkanlığı için yemin etti.

Suudi Arabistan tarafından 2015’te önerilen beş günlük ateşkes Husiler ve müttefikleri tarafından 10 Mayıs 2015 tarihinde kabul edildi. Uluslararası kamuoyunun baskılarıyla

başlatılan ateşkes insani yardımın ülkeye gönderilmesine ve gıda, su, tıbbi ve yakıt yardımı yapılmasına olanak sağladı. Ateşkese rağmen Aden’de en az 3, Taiz’de ise 12 sivil öldürüldü. Agence France-Presse, Yemen’in güneyinde 26 Husi militanın ve 12 Hadi yanlısı savaşçının çatışmalarda öldüğünü bildirdi.

2015 yılında basında çıkan raporlara göre Yemen ile sınırı olan ve koalisyonda yer almayan Umman’ın hem İran’a hem de Suudi Arabistan’a 7 maddelik bir anlaşma önerdiği öne sürüldü. Umman, nükleer müzakerelere yardımcı olmak için geçmişte İran ve Batı Ülkeleri arasında köprü görevi görmüştü ve dolayısıyla İran ve Körfez ülkeleri ile iyi ilişkiler sürdürme politikası izliyordu (SETA, 2018).

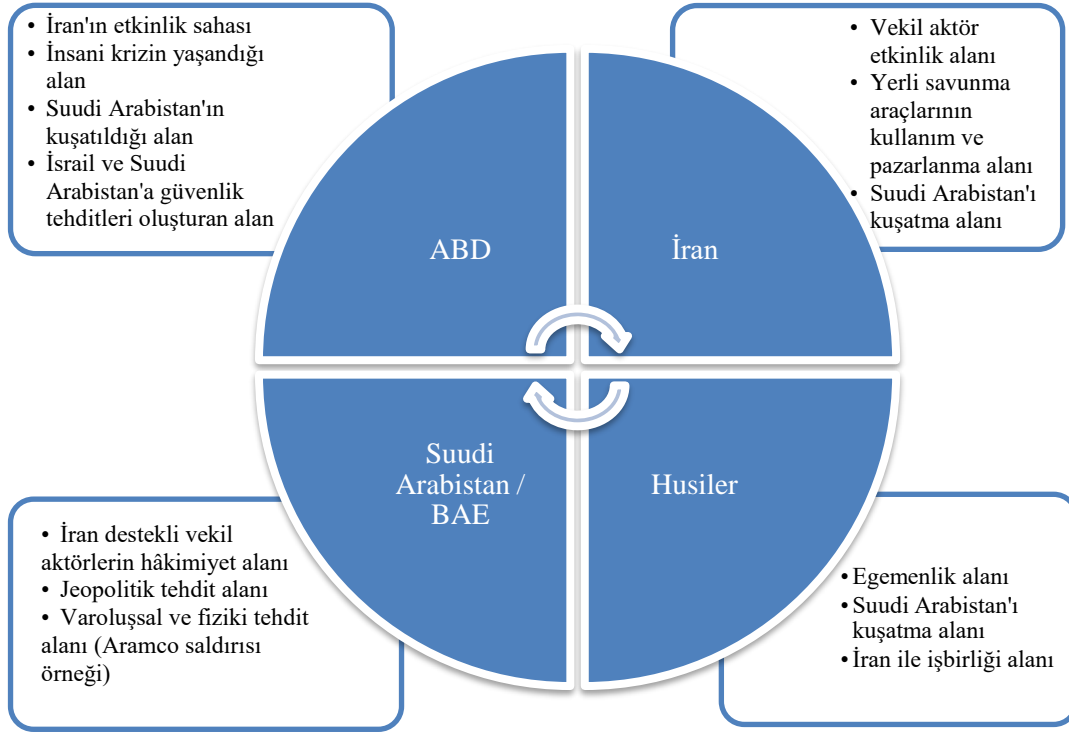
Anlaşmanın maddeleri şu şekilde idi: 1-Husilerin ve Salih’e bağlı güçlerin ele geçirdikleri bölgelerden çekilmeleri ve el koydukları Yemen ordusuna ait tüm askeri teçhizat ve mühimmatları iade etmeleri, 2-Hadi hükümetinin iyileştirilmesi, 3-Erken parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri, 4-Yemen’in tüm siyasi partileri tarafından imzalanan bir anlaşmanın geçerliliği, 5-Ensarullah’ın siyasi partiye dönüştürülmesi, 6-Yemen için uluslararası bir insani yardım konferansı düzenlenmesi, 7-Yemen’in Körfez İşbirliği Konferansına katılması.

Öte yandan 2020 itibariyle BAE Yemen’den çekilmeye başladığını duyurmuştur. Ancak BAE Güney Geçiş Konseyi unsurlarını askeri ve siyasi anlamda desteklemeye devam etti. Bu süreçte Arap koalisyonu dahilindeki operasyonların sayısı azalırken BAE özellikle Yemen’deki stratejik adalara yeni askeri üsler kurmaya başladı. Bu adalardan en önemlisi stratejik konumda bulunan Sokotra adasıdır. Bu ada üzerinde BAE yeni bir hava üssü ve askeri yerleşkeler inşa etmeye başladı. Buna ek olarak, Güney Geçiş Konseyi unsurlarını askeri anlamda destekleme doğrultusunda paralı askerler ile Yemen’deki politikalarını sürdürmeye devam etti. Özellikle son zamanlarda Ensarullah ve Güney Geçiş Konseyi unsurları arasında yaşanan çatışmalar Marib hattında gerçekleşmektedir. Şebve’nin BAE’nin paralı askerlerince ele geçirilmesiyle çatışmaların da şiddeti artmış aynı zamanda Husiler BAE’yi doğrudan hedef alan hava saldırılarına başvurmaya başlamıştır. Nitekim 17 Ocak 2022’de BAE’nin ulusal petrol şirketi ADNOC’un hemen yakınındaki Musaffah endüstriyel bölgesi kamikaze drone ve seyir füzeleri hedef alınmıştır. Bu olay üzerine Yemen’e yönelik Arap koalisyonu dahilinde hava hareketleri düzenlenmiştir.

2020 yılından beri başlatılan çekilme süreciyle oluşan görece sessizlik bu dönemde bozulmuş çatışmaların şiddeti de artmıştır (Nagi, 2022).

2021 boyunca Yemen'deki çatışmanın son durumuna bakıldığında da genel insani tablo şu şekildedir. Marib bölgesi çatışmaların yoğun yaşandığı bir bölge haline gelmiştir. Buna ek olarak yaklaşık 4 milyon üzerindeki Yemenli çatışmalardan ötürü Yemen içinde yer değiştirmeye zorlanmıştır. UNICEF 2021'de, 2015'teki çatışmanın tırmanmasından bu yana çocukların Yemen'de kaydedilen en yüksek düzeyde şiddetli akut yetersiz beslenme ile karşı karşıya kaldıklarını belirtti. 2,3 milyon çocuk yetersiz beslendi, 2015 yılından beri en az 10 bin çocuk öldü veya sakat kaldı (Medyascope, 2021) ve beş yaşın altındaki yaklaşık 400.000 çocuk yakın ölüm riski altında bulunmaktadır (SDE, 2022).

UNICEF ağustos ayında yaptığı açıklamada, 2 milyon çocuğun okul dışında olduğunu ve altı okuldan birinin savaş hasarı nedeniyle artık kullanılamayacağını belirtti (Independent Türkçe, 2019). Çatışmanın tarafları okulları askeri amaçlar için kullanmaya devam etti. BM Yemen konusunda Uluslararası ve Bölgesel Uzmanlar Grubu 2021'de Husilerin, Suudi ve BAE liderliğindeki koalisyonun ve Yemen hükümetinin çocukları asker olarak kullandıklarını bildirdi. The Civilian Impact Monitoring Project'e göre, kara mayınları ve patlamamış mühimmat çatışmanın başlangıcından bu yana yaklaşık 9,000 sivil zayiatına ve 2020'de 55 çocuk da dahil olmak üzere 284 sivil zayiatına neden oldu (HRW World Report, 2022).

Şekil 3: Yemen'de Çatışmanın Tarafları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.3. Sivil Toplum Kapasitesi

Güney Yemen'deki en önemli sivil toplum faaliyetleri 20. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde başladı. STK'lar eğitimi iyileştirme ve okul inşa etme hizmetlerine odaklandılar. Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nde yani Güney Yemen'de kurulan STK'lar devlet merkezli olduğundan bağımsız hareket edemediler. 1940'larda Güney Yemen'deki STK'lar kültürel faaliyetlere ve gençlik merkezlerinin inşasına yöneldiler. 1950'lerde ise devlet kontrolünde sınırlı olarak işçi sendikaları ve halkın siyasi haklarıyla ilgilendiler. Kadın hakları konusunda 1960'lara kadar bir çalışma olmadı. İlk olarak 1960'da Aden'de Arap Kadınları Birliği kuruldu.

Kuzey Yemen'de ise modern STK'ların kuruluşu 1934'lere dayanır. Kuzey Yemen'deki STK'lar daha çok edebi ve toplumsal örgütlere yöneldi. Siyasi meselelere karışmamalarına rağmen rejimin sivil toplumu kısıtlaması ters etki göstererek siyasi örgütlerin kurulmasını tetikledi. Bazı siyasi aktivistler güneyde kurulan Liberal Parti (1944), Büyük Yemen Toplumu (1946) ve Yemen Birliği gibi politik örgütlere katılmak amacıyla kuzey bölgeleri terk ederek Aden'e yerleşti.

1962'de Kuzey Yemen'de devrimin başlaması ve Güney Yemen'in bağımsızlığını kazanmasıyla Yemen Arap Cumhuriyeti (Kuzey) yardım kuruluşları ve işçi sendikalarının kurulmasına izin verdi. Ancak hükümet kontrolü elden bırakmayarak yönetimi başbakan tarafından atanan İşçi Sendikası Genel Federasyonunu kurdu. Hükümet 1963 yılında çıkardığı bir yasa ile STK'ların ve işçi sendikalarının faaliyetlerini iptal etme veya dondurma hakkı elde etti.

Yemen'in 1990'da birleşmesiyle siyasi partiler, basın ve STK'lar faaliyet alanlarını genişletti. Ancak 1994'te patlak veren çatışmalardan sonra işler STK'lar için tersine döndü. Bu noktada STK'lar geleneksel yöntemden vazgeçerek modern STK'ların doğuşuna ortam hazırladı.

Mesela 1990'da bir grup Yemenli elit tarafından Sosyal Yardımlaşma Vakfı (CSSW) kuruldu. Mülteci ve yerinden edilmiş insanlara yardım, kadınlar ve çocuklar, sağlık hizmetleri ve projeleri, yetimlerin himaye edilmesi ve bakımı, kalkınma ve toplumsal refah alanlarında faaliyetler gösteren vakıf toplumun tüm kesimlerine yönelik koruma, servis sağlama ve toplumsal direnci artıracak pozitif barış inşası çalışmaları icra etmektedir.

Bu dönemde kurulan bir diğer sivil toplum kuruluşu görme engelli kadınlara yönelik çalışmalar yapan El-Aman Vakfı'dır. Barış inşası fonksiyonları çerçevesinde incelenecek olan bu vakfın çalışmaları CSSW'nin aksine daha sınırlı bir alana yöneliktir ve toplumsal barışı ve direnci temin etmek adına önemli projeler gerçekleştirmiştir.

2004'de ise STK'ların çoğu sosyal yardım ve hizmet konularına yöneldi. O dönemde 1248 yerel STK yardım faaliyetleri yürütüyordu. Aile, çocuk bakımı, eğitim ve okuryazarlığın artırılması konusunda sadece 96 STK etkindi. Zira Yemen'de 5 milyonu çocuk olmak üzere okuma yazma bilmeyenlerin oranı %71'i geçiyordu. Ayrıca tarım ve balıkçılık alanında faaliyet gösteren 661 STK vardı. STK'larla ilgili en büyük sorun bugünde olduğu gibi gerçek ihtiyaç sahibi bölgelerde etkin olamamaktı. Nüfusun %81'i kırsal alanlarda yaşamasına rağmen STK faaliyetlerinin çoğu San'a'ya yönelikti.

2011 Arap Baharıyla beraber Yemen'de faaliyet gösteren kayıtlı STK'ların sayısı 8.300'e ulaştı. Bunların çoğu 2011'in ilk çeyreğinde kuruldu. Ancak niceliği artan STK'ların nitelikleri ve etkinlikleri savaş sebebiyle düşük kaldı. Sadece birkaç yerel STK

bağımsızlığını kaybetmeyerek ve ülke dışından gelecek yardımlara bağlı olmadan çalışabildi (İşbilir ve Begçecanlı, 2021).

2011’de başlayan Arap Baharı ve ayaklanmalar siyasi katılım ve STK’ların siyasi ifade özgürlüğünü genişletti ve siyaset alanında daha aktif rol almalarını kolaylaştırdı. Mesela son zamanlarda STK’lar, çocuk evliliğini yasaklayan ve siyasi mecralarda kadın oranını %30’a çıkmasını şart koşan bir yasa üzerine çalışmışlardır. Sanaa şehrinde başlayan ayaklanmaların dünya medyasındaki yüzü aktivist ve kadın gazeteci olan Tevekkül Kerman olmuştur. 2012 yılında Türk vatandaşı olan ve Nobel Barış Ödülü de alan Kerman, protestolara liderlik etmiş etmiş ve Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih’in istifasını talep etmiştir. Aşağıda da inceleneceği gibi kapsayıcı barış inisiyatifi adına önemli bir gelişme olan kadınların devrim sürecine aktif katılımı ve sivil örgütlenmesi Yemen tarihi için dönüm noktası olmuştur ve Yemen kadınları hareketlerinde tarihi bir figür olan Kraliçe Belkis’ı referans almıştır. Kadınların bu hareketi BM tarafından da desteklenmiş ve kadın aktivistler Ulusal Diyalog Konferansı (UDK)’nın hazırlık aşamasında aktif rol almışlardır. Kuzey ve güney kadın aktivistlerin ortak ağı olan Sosyal Barış İçin Vatan Koalisyonu ayaklanmalar sırasında çeşitli eylemler yaptı ve UDK’nda özel komitelere dahil ederek sürece müdahil oldular.

Ülkenin en büyük gençlik girişimlerinden biri olan The Civic Coalition of Revolutionary Youth (CCRY) gençleri siyasi, sosyal, ekonomi ve kültürel meselelerde geliştirmek üzere 16 Ocak 2011’de kuruldu. Temel amacı ise diğer gençlik kuruluşlarıyla bir araya gelerek ortak talep ve bildiri yayınlayarak bu talepleri hükümet yetkililerine iletmektir. Kurucusu Rafat el-Akhali’nin yaptığı açıklamaya göre Yemen’de 165 ayrı gençlik kuruluşu var ancak çoğunun 10’dan az üyesi bulunmaktadır. Bu sebeple platform oluşturmak ve siyasi etkinlik organize etmek zorlaşmaktadır.

CCRY’nin girişimleri ve baskıları sonucu Yemen hükümeti sağlıklı bir diyalog için gençlerle Ulusal Diyalog Konferansı düzenledi. Ancak görüşme başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine Körfez İşbirliği Konseyi arabulucu olarak bir girişim başlattı ancak kuruluş halkı göz ardı ederek siyasi partilere odaklandığı için halk nezdinde önemini kaybetti. Siyasi çevre içinde de bağımsızlara ve muhalefete yer verilmedi. Bunun üzerine siyasi kuruluşlarda yer alan gençler ve kadın örgütleri protestolar için sokağa döküldü ve çoğu öldürüldü.

Şu an Yemen’de 16.000’den fazla kayıtlı yerel STK var. Devletin fiziksel yoksunluğu sebebiyle hizmet sağlama, yerel çatışmaları önleme, uluslararası STK’larla iş birliği yapma gibi devlet merkezli çalışmaları yerel konseyler ve STK’lar yürütmektedir.

Yemen hükümeti 2016 yılında başlattığı bir araştırmayla STK’lara aktarılan fonları araştırdı. Sosyal Hizmetler ve Çalışma Bakanlığına sertifikalı legal bir hesaptan yıllık finans raporu teslim etmeleri istendi. Amaç yurtdışı para transferlerini kontrol altına almak ve engellemektir. İnsan hakları, eğitim, insani yardım gibi alanlarda faaliyet gösteren 61 STK’nın %27’si 2016’da lisans alamadı ve faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı.

Özellikle Husiler sosyal medya üzerinden birçok STK’yı kötüleyerek halkı kışkırtma yoluna gittiler. Husiler kontrol ettikleri bölgelerde STK’lara karşı kısıtlamalar, tutuklamalar, uzun prosedürler, tek bir iş için gerek izinlerle yıldırma politikası izlemektedir. 2018 yılında Center for Studies and Economic Information tarafından yapılan bir araştırmaya göre STK’lara karşı yapılan ihlallerin %70’i Husiler tarafından gerçekleştirildi. Husiler özellikle savaş suçu ve hak ihlallerini gözlemleyen STK’lara karşı şiddete başvurmaktadır. STK’ların ise bu ihlallere karşı Yemen’de seslerini duyurabilecekleri bir medya araçları bulunmamaktadır. Bu dönemde STK’ların %33’ü çeşitli tacizlere maruz kaldı, %20’si yağmalandı, %17’si kapatıldı., %5’inin yardımları yakılarak yok edildi.

İsveç görüşmeleriyle gündeme gelen Yemen’deki kriz, siyaset ve medyanın konuya dahil olmasıyla uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeyi başardı. Böylelikle sivil toplum için manevra alanı açılmış oldu. Çalışmanın başında da ifade edildiği gibi sivil alanın açılmasında ilgili siyasi otoritenin ve medyanın etkisi oldukça önemlidir.

Yemen hükümetinin sahadaki fiziksel yoksunluğu, STK’ların çeşitli engel ve uzun prosedürlerle karşılaşmasına sebep olmaktadır. Öncelikle Arap Koalisyonu’nun bir parçası olan ve fiili olarak koalisyon bölgelerine hükmeden BAE, ülkeye giriş-çıkışlar konusunda problemler çıkararak STK’ların faaliyet alanını daraltmaktadır. Ayrıca çöl ve dağ yollarında düzensiz silahlı grupların varlığı yardım malzemelerinin karayolu ile ulaştırılmasını zorlaştırırken, deniz yolu ve limanların önemini arttırmaktadır. Sünni bölgelerde dağıtım yapılabildiğini ancak abluka altındaki bölgelere geçişe izin verilmediğini söyleyen STK mensupları, bu noktalarda hem Husi bölgelerinde hem de

koalisyon bölgelerinde faaliyet gösterebilen yerel partnerlerle çalışıldığını ifade etmektedirler.

Bu çerçevede Yemen'deki faaliyetlerine devam eden STK'lar; acil gıda yardımları ve barınak temini, temiz suya erişim sağlama ve sağlık konusunda bilinçlendirme çalışmaları, hastanelere teçhizat yardımı, hastalara ilaç yardımı, sağlık çalışanlarına eğitim ve maddi destek, çocuklara ve gençlere eğitim desteği, çocuklara ve kadınlara psikolojik destek, okullara teçhizat desteği gibi insani yardım faaliyetlerinin yanında tutukluların yaşam koşullarını iyileştirme, izleme, raporlama ve hak savunuculuğu gibi hukuki alanlarda da çalışmalar gerçekleştirmektedirler.

Amnesty International ve Human Rights Watch gibi uluslararası kurumlarla koordineli olarak çalışan Yemenli insan hakları örgütleri ihlaller konusunda gözlemler yaparak rapor hazırlamakta ve raporlarını uluslararası kamuoyuna sunmaktadır. Savaş suçu mağdurlarına avukatlık gibi yasal destek de bu gruplarca sağlanmaktadır. Özel olarak ICRC, hapishanelerdeki tutuklulara karşı yapılan hak ihlallerini izlemekte ve gerekirse görüşmelere müdahil olmaktadır (Mills, 2005).

Son dönemde Hudeyde ve çevre şehirlerde kızışan çatışmalarla sivil ölümlerinin %164 artması ve Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyonun Yemen sahasında işlediği savaş suçları ve insan hakları ihlalleri Cemal Kaşıkçı cinayeti ile gündeme gelerek uluslararası kamuoyunun endişelerini arttırdı. Yemen hükümeti, Husi güçleri, koalisyon ve BAE'ye bağlı paramiliter güçler tarafından işlenen keyfi tutuklama, işkence, çocuk asker savaştırma, insani yardımları önleme, drone saldırıları, hastane ve okulları işgal etme gibi savaş suçları Amnesty International, Human Rights Watch ve BM tarafından gözlemlenerek rapor haline getirildi (İşbilir ve Begçecanlı, 2021).

Bu raporlara göre 2017 yılında Yemen hükümeti siyasi muhaliflere karşı 51 keyfi tutuklama gerçekleştirirken hükümet hapishanelerinde 68 kişi kayboldu. 52 işkence vakasında adı geçen BAE'ye bağlı Hadrami Elit güçlerinin hapishanelerinde 2017 yılında 14 kişi işkence ile öldürüldü. Ayrıca Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) kontrolündeki Emniyet Kuvvetleri ve Hadramevt Özel Kuvvetleri'nin 18'i aşkın gizli hapishanede tutuklulara yasadışı işkence yöntemleri uyguladığı ortaya çıktı. BAE hapishanelerinde tutukluları sorgulayanların ABD personeli olduğuna dikkat çekilen raporlarda sorgulamanın sonunda ABD personellerinin BAE için rapor hazırladığı bildirildi.

Associated Press'in haberine göre göre gizli hapishanelerin çoğu askeri üsler, limanlar, özel villalar ve hatta gece kulüplerinde yer almaktadır. Yemenli avukat ve ailelerle görüşen AP, en az 2000 kişinin hapishanelerde kaybolduğunu açıkladı (AP News, 2017). BM raporunda ise BAE hapishanelerinde 200'den fazla tutuklunun işkence gördüğü ve BM'nin gözlem ve teftiş talebinin reddedildiği belirtildi. Ayrıca üst düzey suçlu olarak nitelendirilen tutukluların Kızıldeniz yoluyla Eritre'ye götürüldüğü ve sorgulama işlemlerinin orada devam ettiği aktarılan bilgiler arasında.

Sadece 2017 yılında 122 keyfi tutuklama suçunun kaydedildiği Husi hapishanelerinde ise 59 kişi kayboldu. Yine bu raporlara göre 2017 yılında 19 okul BAE'ye bağlı güçler tarafından işgal edilerek askeri üs olarak kullanıldı. 465 çocuk silahlandırılarak BAE ve Yemen hükümeti saflarında savaştırıldı. 7 okulu işgal eden Husi saflarında ise 510 çocuk savaşa dahil edildi.

İsveç'te 2018 Aralık ayında gerçekleştirilen barış görüşmeleri esnasında Human Rights Watch, Amnesty International ve Mwatana Organization for Human Rights'ın yayınladığı bildiriye göre yiyecek, ilaç ve yakıt gibi insani yardım malzemelerinin güvenli geçişleri garanti altına alınması, sivillere yapılan saldırıların durdurulması, tutukluların haklarının güvence altına alınması ve savaş suçu mağdurları için adaletin en kısa sürede tesis edilmesi çağrısı yapıldı. Bir yanda Yemen hükümeti ve koalisyona, Sanaa havalimanının ticari uçuşlara açılması konusunda çağrı yapılırken, diğer yandan insani yardımların halka sağlıklı ulaşımını garanti etmesi için Husilere çağrıda bulunuldu. Yine bu bildiriye göre İsveç'teki görüşmeler çatışmalardan en çok etkilenen Taiz ve Hudeyde'de ablukanın kaldırılıp insani geçişlerin sağlanmasının garanti edilmesi, koalisyonun sivillere karşı hava ve kara saldırılarını sonlandırması ve Husiler ise mayın döşemeyi bırakarak mayın haritasını teslim etmesi talep edildi. Ayrıca Kızılhaç'ın siyasi aktivist, gazeteci, insan hakları savunucusu, çocuk ve kadın gibi tutukluların serbest bırakılması için arabuluculuk yapabileceği bildirildi. Bildiriye imza atan gruplar insan hakları ihlalleri karşısında, çatışan tarafların uluslararası hukuk çerçevesinde soruşturulması çağrısında bulundu.

Aşağıda ilgili bağlamda ayrıca incelenecek bir diğer sivil girişim de 24 Ekim 2018'de gerçekleşti. 23 uluslararası sivil toplum kuruluşu Yemen'deki barış çabalarına ilişkin kamuoyuna çağrıda bulundu. Bu çağrıya göre; BM Güvenlik Konseyi daimî üyeleri başta

olmak üzere BM ve uluslararası toplum ve çatışan taraflar tek masa etrafında toplamaya çağırıldı. Görüşmelere yerel ve bölgesel unsurların katılımı esas ve öncelikli şart olarak ortaya konuldu. Çatışan taraflar uluslararası toplum ile iş birliği yapmaya teşvik edildi ve Yemenli sivil toplum kuruluşları koordineli bir şekilde hareket etmeye davet edildi. Tüm hükümetlere çatışan taraflara silah satışını veya transferini sonlandırma ve yerel/bölgesel askeri katılımı bitirecek adımlar atmaya çağırıldı. Başlatılacak siyasi süreçte insan haklarının öncelenmesi ve çatışmayı en aza indirmeyi hedefleyen planlar yapılması talebi vurgulandı. Yemen hükümeti ve koalisyon, ülkedeki ekonomik krizi sonlandırmaya ilişkin sorumluluklarını üstlenmeye davet edildi. Husilerden işgal ettiği devlet binalarını hükümete teslim etmesi talep edildi ve Yemen hükümetinden yolsuzlukla mücadele ederek tüm devlet çalışanlarına maaşlarını ödeme çağrısı yapıldı. Ayrıca bildiride tüm limanların, havaalanlarının açılması ve abluka altındaki şehirlerde ablukanın kaldırılması çağrısında bulunuldu. Çatışan taraflara, uluslararası insani haklarına ve uluslararası hukuka saygı duyma ve sivilleri hedef almaktan vazgeçme uyarısı yapıldı. Tüm taraflara, kaçırdıkları veya işkence ettikleri tutukluları serbest bırakma ve çocuk savaşçı kullanmaktan vazgeçme çağrısı yapıldı. Son olarak insani yardım kuruluşlarından ülkeye yapılacak para transferleri konusunda Yemen Merkez Bankası'yla koordineli hareket etmeleri istendi (Cicioğlu, 2019).

3.1.4. Sivil Toplum Fonksiyonları

3.1.4.1. İzleme ve Gözleme

İzleme yapan kuruluşlar çatışma, çatışmanın durumu, insan hakları ihlalleri (Sen, 2004), çocuk asker sayısı, esir ve tutukluların hakları konusunda gözlem yaparak uluslararası topluma erken alarm düzeyinde bilgi verir. Böylece uluslararası toplumun bölgeye erken müdahalesi sağlanırken insani yardımlar için doğru stratejiler üretilir. Diğer fonksiyonların icrası için klasik medya, sosyal medya ve kurulan özel ağlarla gerçekleştirilen izleme, değerlendirme ve gözleme mekanizmaları diğer tüm sivil fonksiyonların icrası için hayati önemdedir. İnsani diplomasi ve barış inşası zincirinin ilk halkası denebilecek izleme fonksiyonu sağlıklı ve sürdürülebilir yapılamadığı takdirde diğer sivil fonksiyonlarla birlikte siyasi elitlerin icra ettiği diplomasi eksik kalabilmektedir. Uluslararası kurumlar bu izleme raporlarına göre hareket edebilmektedir. Çatışma öncesi erken uyarı işlevi gören izleme ve değerlendirme veya

gözlemeleme çalışmaları çatışma esnasında insani durum ve çatışmanın seyri hakkında bilgi vermektedir. Çatışmanın yatıştığı durumlarda da devam etmesi gereken izleme ve gözlemeleme faaliyetleri çatışma sonrası rehabilitasyon ve inşa çalışmalarına zemin teşkil etmektedir.

Yemen’de izleme çalışmaları yürüten Mwatana İnsan Hakları Derneği, Yemen Peace Project, Yeni Yemen, Arwa İzleme Örgütü gibi kuruluşlar Husilerin ve koalisyon destekli hükümetin işlediği insan hakları ihlalleri, kaybolan ve öldürülen esirler, gizli hapisaneler, çocuk asker sayısı, tarafların mayın ve silah kapasiteleri, çatışan tarafların uluslararası sahadaki silah anlaşmaları, kadın hakları ihlalleri, insani yardımların güvenliği gibi konularda rakamlarla birlikte istatistikler sunmaktadır. Böylece bölgede yardım faaliyetlerinde bulunan veya barış görüşmelerine ortak olmaya çalışan uluslararası gruplar veya devletler bu raporlardan yararlanarak stratejiler üretmektedir.

Medya birimleri gelişen STK’ların yaptığı izleme ve gözlemeleme çalışmalarında etkili sonuçlardan birisi medyanın etkilenmesidir. Medya nasıl ki sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini etkileyebiliyorsa STK’ların yayınları da medyayı etkilemektedir. Aşağıda incelendiği gibi özellikle tarafların yerel, bölgesel ve küresel aktörler olduğu Yemen’de algı yönetimi çatışmanın tüm tarafları için krizin başından beri önemli hale gelmiş ve her çeşit medya aracı çatışmanın seyrini etkilemek ve insani yardımları yönlendirmek için kullanılmıştır. Coğrafya olarak çatışmaların olduğu bölgelere ulaşımın zor olması izleme faaliyetlerinin aksamasına ve tarihin en büyük insani krizinin Yemen’de gerçekleşmesine sebep olmuştur.

3.1.4.2. Koruma

Sivil toplum kuruluşlarının temel fonksiyonlarından biri olan “koruma” fonksiyonu, çatışma esnasında ve sonrasında sivillerin canını ve malını korumayı amaç edinir. Sivil toplumun diğer fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmesi ve çatışmaların tehdit ettiği barış inşası ve barışı koruma çabalarını yürütebilmesi için koruma fonksiyonu hayati önem taşımaktadır. Yemen sahasında resmi hükümet çatışan taraflardan sadece birini oluşturmaktadır. Bu sebeple Yemen’deki STK’lar sadece silahlı gruplara karşı değil, koalisyon saldırılarına karşı, terörizmle mücadele adına yapılan operasyonlarda sivillerin hedef alınması durumunda ve Yemen hükümetine karşı da sivilleri koruma faaliyeti yürütmektedir.

Normal şartlarda devlet otoritelerinin yerine getirmesi gereken koruma faaliyeti devletlerin çöktüğü ve kamu düzeninin sağlanamadığı durumlarda devlet dışı aktörlerce sağlanabilmektedir. Koruma, profesyonel kapasite isteyen bir fonksiyondur ve sivil toplum kuruluşlarının yapabileceği bir faaliyet değildir. Ancak çatışmanın olduğu durumlarda profesyonel kapasite olmasa bile geleneksel kabile yapılanması veya silahlı örgütlenme ile bazı sivil yapılar sivillerin korunmasını temin edebilmektedir.

STK'larca yapılan ve desteklenen güvenli bölgelerin temin edilmesi, insani yardımlar için güvenlik koridorları oluşturulması (Oktay, 2022), salgın hastalıklarla mücadele, çatışan tarafların silah bırakması için çözümler üretme, çatışan tarafları ateşkese ikna etme, uluslararası insan hakları organlarıyla iş birliği yapma, barınak sağlama, yetimhaneler açma, mayınları temizleme gibi çalışmalar koruma fonksiyonu kapsamındadır. Kızılay, İHH, Diyanet Vakfı, AFAD, Beşir Derneği, Deniz Feneri, Yeryüzü Doktorları, Tabyah Derneği, TİKA, Kral Selman Vakfı ve Katar Yardım Derneği Yemen'de faaliyet gösteren İslami STK'lar arasında yer almaktadır (İnsamer, 2021).

Yemen'de Husilerin sivilleri canlı kalkan olarak kullanması ve çocukları silahlandırması, insani yardımın bazı bölgelere erişiminin engellenmesi ve koalisyon güçlerinin bombardımanı esnasında sivillerin zarar görmesi, birden çok silahlı gücün sahada nüfuz sahibi olması koruma fonksiyonuna ihtiyaç duyulmasını sonuç verdiği gibi bu fonksiyonun icrasını da bir o kadar zorlaştırmıştır. Öyle ki koruma sektörünün ilk adımı olan fiziki koruma için gerekli barınak ve sığınak temin etme, sağlık hizmetlerini ulaştırma, acil insani yardım sağlama gibi çalışmalar yapılamadığı gibi siviller için güvenli bölgeler oluşturup sivilleri bu bölgelere nakletmek uzun zamanlar boyunca imkânsız hâle gelmiştir. Dolayısıyla Yemen'de koruma odaklı sivil kapasite ancak yerel kabileler eliyle yapılabilmiş ve bildiğimiz anlamda koruma yapan profesyonel mekanizma ve insan kaynağına sahip sivil kapasite gelişmemiştir.

3.1.4.3. Savunuculuk

Çatışma bölgelerinde yaşayan halkın duyulmayan sesini duyurma amacı taşıyan savunuculuk fonksiyonu kapsamında ulusal gündem oluşturma, ulusal projeler üretme, STK'ların barış inşası kapasitelerini arttırmak amacıyla lobi faaliyetleri yürütme, hak ihlallerini uluslararası mahkemelere taşıma, STK'lar arası koordinasyonu arttırma, çocuk asker ve çatışan taraflara silah satışı gibi konularda uluslararası gündem oluşturma gibi

faaliyetler yer almaktadır. Mesela ABD’de yaşayan Yemenlilerin oluşturduğu lobi faaliyetleri sayesinde ABD Temsilciler Meclisi, ABD’nin Yemen’de Suudi Arabistan’a verdiği askeri desteği kesmesini öngören yasa tasarısını kabul etmiş, ancak Trump “Amerikan dış politikasına da zarar verebilir” gerekçesiyle tasarıyı veto etmiştir.

Veysel Karani Türk Yemen Vakfı, Yemen STK’ları Geliştirme Derneği, Mwatana İnsan Hakları Derneği, Yemen Peace Project, Arwa İzleme Örgütü gibi İslami STK’lar uluslararası arenada Yemen halkının hakkını savunmaktadır. Ancak bu savunuculuk faaliyetleri henüz Yemen’deki savaş suçları, insan hakları ihlalleri ve insanlığa karşı suçlar kapsamında etkili bir şekilde uluslararası mahkemelere taşınamamıştır. Konunun çok boyutlu siyasi bir hâl kazanması ve bölgesel ve küresel güçlerin angajmanı savunuculuk çalışmalarının olgunlaşmasını engellemektedir. Ayrıca uluslararası kurumların yapısından dolayı yaptırım ve adalet üretecek bir karar alınmasına mâni olmakta, Yemen’deki kriz adeta uluslararası odakların izlediği bir trajediye dönüşmektedir.

Yemen’de izleme, gözlemeleme, insani yardım yapan STK’lar büyük ölçüde insan hakkı ihlallerini, savaş suçlarını ve sivillere karşı işlenen suçları belgelemiş ve bu belgelerin bir hukuki merciye sunulması için gerekli çalışmaları yapmaya devam etmektedir. Yukarıda zikredilen başlıca STK’lar bu raporları hükümetler ve uluslararası kurumlar nezdinde gündeme getirerek çeşitli kampanyalar yapmış, uluslararası diplomatik müzakerelerde ikinci yol diplomasiyle karar alıcılara ulaştırmış ancak bölgesel ve küresel güçlerin politik gündemi yönetmeleri sebebiyle bu yöndeki çabalar sonuçsuz kalmıştır.

Suudi Arabistan’ın öncülük ettiği koalisyonun ve Husileri destekleyen İran’ın iki taraf olarak karşımıza çıktığı çatışma ve krizin seyri bu iki aktörü destekleyen küresel güçlerin ve uluslararası medyanın tavrı ile de yakından ilgilidir. Savunuculuk; hukuk, medya, siyaset desteğiyle sürdürülebilir ve profesyonel bir çalışma gerektirmekle birlikte güçlü bir bütçeyi ve finansal desteği de zorunlu kılmaktadır. Yemen’le ilgili STK’lar aracılığıyla gerçekleştirilen savunuculuk faaliyetlerinin başarıya ulaşması bu şartlar yerine getirildiğinde mümkün olabilir. Bu yönde özellikle diasporada sivil bir teşkilatlanma mevcuttur ve kapasite inşası için çeşitli çalışmalar yürütülmektedir.

3.1.4.4. Sosyalleşme ve Sosyal Uyum

Toplumsallaşma, entegrasyon, sosyal uyum ve gruplar arası iş birliği birbirine yakın kavramlar olsa da barış inşası ve toplum düzeyinde farklı işlevleri vardır. Gruplar arası iş birliği toplumda çatışan gruplar arasında iş birliğini artırmayı öngörürken, toplumsallaşma fonksiyonu tüm Yemen halkını bir ulusal amaç ve dil çevresinde birleştirmeyi amaç edinir. Bu noktada STK'lar, ilişkiler arasında köprü görevi görerek karşılıklı güven duygusu oluşmasına katkı sağlar. Böylece toplumun farklı kesimleri çatışmayı çözümlene adına bir araya gelirler. Ayrıca sosyalleşme, entegrasyon ve sosyal uyum, çatışmalardan dolayı göç eden Yemenlilerin diğer toplumlarla kaynaşması, siyasi, ekonomik, kültürel açıdan dil, din ve eğitim alanlarında uyumunu, kadınlar başta olmak üzere diğer toplum kesimlerinin muhatap toplumlarla birlikte yaşama kültürünün gelişmesini ifade etmektedir.

Yemenli göçmenlerin, sığınmacıların ve mültecilerin muhatap toplumlarla sosyal uyumu, diğer göçmen topluluklara kıyasla kendine has birtakım zorluklar barındırmaktadır. 11 Eylül sonrasında Yemenlilerin küresel medya tarafından tehdit unsuru olarak tanımlanması bu entegrasyon önündeki en önemli engel olarak ortaya çıkmıştır. Güvenikleştirme, sosyal ve kültürel farklılıklar, dini hassasiyetler dışında sosyal uyum noktasında dezavantaj yaşamayan Yemenlilerin muhatap toplumlarla uyumu için çalışan çok sayıda STK bulunmaktadır. Eğitim, din ve kültür alanında çalışan STK'lar sosyal uyumla ilgili önemli katkılar yapmışlardır.

Özellikle Veysel Karani Türk Yemen Vakfı, Yemen STK'ları Geliştirme Derneği, Diyanet Vakfı, Bena'a Derneği gibi STK'lar Yemen toplumunun sosyal uyumu ve entegrasyonu için faaliyetler yürütmektedir. Ayrıca Yemen'de sosyal ve siyasi hayatta etkin olan Müslüman Kardeşler Teşkilatı'na bağlı El-İslah Hareketi'nin Yemen'deki ve diasporadaki örgütlenmeleri hem muhatap toplumlarla sosyal uyum hem de Yemenlilerin kendi toplumları içinde sosyalleşmeleri için önemli bir rol oynamaktadırlar. Yemen kaynaklı sufi örgütlenmeler de özellikle sosyal uyum ve sosyalleşme konusunda etkin çalışmalar yapmakta, toplumlar arası entegrasyon ve grup içi sosyalleşme çalışmalarıyla radikalleşme eğilimleri azaltıldığı gibi çatışma sonrası rehabilitasyon amacına da hizmet etmektedir. Çok yönlü ve çok taraflı çatışmalarda yaşanan toplumsal direncin zayıflaması da sosyal uyum faaliyetlerinin önemini artıran bir diğer unsurdur. Tamdeen Gençlik Vakfı, Uluslararası Yemen Gençlik Konseyi ve Yemen Barış Okulu Organizasyonu bu yönde yoğun faaliyetler icra eden başlıca STK'lardır.

Muhatap toplumlardaki dil engelleri, uluslararası medyanın ön yargıları besleyen yayınları ve 11 Eylül sonrası atmosferde artan İslamofobi veya İslam karşıtlığı Yemenlilerle sosyal uyum, entegrasyon ve sosyalleşme önündeki başlıca engellerdir. Sosyal uyum, entegrasyon ve sosyalleşme fonksiyonlarının icrası için sivil kapasite İslam ülkelerinde hâlâ çok yetersizdir ve çatışmanın ve krizin kronikleşmesi sebebiyle önümüzdeki on yıllar boyunca bu alanda programlara ihtiyaç olacaktır.

3.1.4.5. Grup İçi Sosyalleşme

Toplumda yer edinmiş gruplar arasında iş birliğinin sağlanması barış inşasının temel adımlarından biridir. Buradaki hedef, demokratik uygulamaları artırmak ve halka barış kültürünü aşılmasıdır. Toplum kesimlerinin siyasete ve barış inşasına dahil edilmesi, karar verici pozisyonunda yer alması gibi demokratik uygulamalarla çatışmaların sonlanması amaçlanmaktadır. Kadınların ve gençlerin barış sürecine dahil edilmesi, halkın demokratik hakkını kullanarak yerel yönetimlerde söz hakkına sahip olması, gençlere barış kültürü eğitimi verilmesi, halka hitap eden ve birleştirici gücü olan geleneklerin ve dini liderlerin ön plana çıkarılması, yerel STK'lar, iş insanları ve dini otorite gibi toplumda söz hakkına sahip grupların yerel kuruluşlarla işbirliği içinde karar verme sürecini yönetmesi ve uzlaşmaya varması, bu fonksiyonun başlıca faaliyetleri arasında yer almaktadır (Ismael ve Langille, 2011).

Yemen için bu hedefler şimdilik uzak gibi görünse de acil ihtiyaç olan konu özellikle insani diplomasi zincirlerinde toplumsal direnci artırıcı sosyalleşme faaliyetlerini olabildiğince çok ve sürdürülebilir şekilde yapmaktır. Bu sayede kendi toplumuna tutunan bireyler radikalleşmemekte ve travmayla daha kolay başedebilmektedir (Volkan, 2013). Yemen'deki çatışmanın, insani krizlerin ve yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin müdahalesiyle derinleşen krizin sosyal etkileri terör örgütleri için elverişli bir zemin sağlamıştır. Sonuçta toplumundan kopuk bireylerin radikalleştiği, birçok silahlı aktör ve insani felaket arasında sıkışan toplum bireylerinin çaresizleştiği ve yalnızlaştığı bir sonucu doğurmuştur. Gerek ülke içinde gerekse ülke dışında yer değiştiren Yemenlilerin muhatap toplumlarla entegrasyonu kadar kendi toplumları içinde yer edilmeleri ve grup içi sosyalleşme de önem kazanmış, diğer insani diplomasi zincirlerinin tamamlanması ve sağlıklı bir şekilde uyumu için hayati hale gelmiştir.

Veysel Karani Türk Yemen Vakfı, Yemen STK'ları Geliştirme Derneği, Diyanet Vakfı, Bena'a Derneği ve El-Islah Organizasyon gibi toplumun eğitimine önem vererek çatışmaların sonlanmasına katkı sağlayan STK'larla birlikte gençlik ve kadın örgütleri ile klasik dini yapılanmalar Yemenlilerin grup içi sosyalleşmesine katkıda bulunmakta ve özellikle radikalleşme eğilimlerini azalttığı gibi sağlıklı bir dini anlayışın yaygınlaşmasını temin etmektedir. Ayrıca bazı İslami STK'ların profesyonel anlamda olmasa da klasik usullerle psiko-sosyal destek çalışmaları yaptığı görülmektedir ki bu saha önümüzdeki yıllarda grup içi sosyalleşme önündeki en önemli engel olarak ortaya çıkacaktır. Gerek çatışmalardan gerekse insani felaketlerden etkilenen zayıf toplum kesimlerinin yaşadığı travma sonrası stres bozuklukları önümüzdeki yıllarda çatışmanın boyut değiştirdiği dönemlerde grup içi sosyalleşme ve barış ve toplum inşası dönemlerinde ciddi bir meydan okuma olarak görülecektir (Volkan, 2013). Bu sebeple hem Yemen içinde hem de Yemenlilerin göç ettiği bölgelerde psiko-sosyal destek sahasına yoğunlaşılacak sivil kapasitenin inşası gerekmektedir. Klasik dini yapılanmaların, tasavvuf teşkilatlarının ve Müslüman Kardeşler Hareketi'ne bağlı grupların bu işlevi yerine getirmesiyle Yemen'deki kriz ve çatışma sonrası toplumsal travmalar sınırlı kalabilmiş ve herşeye rağmen radikalleşme eğilimleri kitleleşmemiştir.

3.1.4.6. Kolaylaştırma ve Arabuluculuk

Barış inşası bağlamında STK'lar çatışan gruplar arasında, çatışan gruplar ve halk arasında, devlet ve çatışan gruplar arasında arabuluculuk rolü üstlenebilir ve kolaylaştırıcılık yapabilirler. Yerel STK'ların kapasiteleri sınırlı olduğundan arabulucu devletlere veya BM gibi uluslararası örgütlerin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece kozmopolit diplomasi gereği iş birliğine giden resmî, uluslararası ve yerel aktörler yapıcı bir arabuluculuk süreci başlatabilmektedirler.

Yemen krizi söz konusu olduğunda ikinci yol diplomasi (Track-II) icra edecek, hükümetler, çatışan taraflar, uluslararası kurumlar arasında arabuluculuk yapacak veya esir, tutuklu ve mahkûm takası yapılmasını sağlayacak profesyonel sivil bir kapasitenin varlığından bahsetmek henüz mümkün değildir.

Ancak uluslararası müzakereler esnasında kampanyalar yaparak uluslararası karar alıcıları etkilemek hususunda bazı sivil çalışmalar vardır. Tevekkül Kerman Vakfı gibi uluslararası figürlerce desteklenen STK'ların kampanyaları uluslararası medyada

görünürlük kazandığı için zaman zaman bu amaca hizmet edebilmiştir. Profesyonel bir yapılanma, nitelikli insan kaynağı ve sürdürülebilir finansal destek gerektiren bu sivil fonksiyon kronikleşen ve bölgesel dinamikleri etkilemesi bakımından derinleşen Yemen krizinin gelecek dönemlerinde daha da önem kazanacaktır.

Hükümetlerin ve uluslararası kurumların nüfuz edemediği alanlarda tavandan tabana veya tabandan tavana diplomasi gibi çok boyutlu çok kanallı diplomasi de başvurulması gereken metotlar olabilmektedir (Mars, 2001).

Bu itibarla İslam ülkeleri STK'larının bu alanda insan kaynağı yetiştirmesi, tecrübe transfer etmesi ve kapasite inşa etmesi şarttır. Dar anlamda insani diplomasinin uygulanabilmesi her tarafla görüşebilen, siyasi angajmanları bu anlamda ölçülü ve dengeli olan, uluslararası meşruiyete sahip sivil aktörlerin varlığıyla mümkündür. Aksi takdirde haspishanelerdeki tutuklu ve mahkûmların durumlarından işkenceyle mücadelede, kadınlar başta olmak üzere toplumun dezavantajlı kesinlerine yönelik hak ihlallerinden savaş suçlarına kadar çok geniş bir saha sivil denetimden, hesap verilebilirlikten ve savunuculuk faaliyetlerinden mahrum kalacaktır (Kandiyoti, 2007). Bu durum devlet, toplum ve barış inşası için ciddi bir risktir ve Yemen bu riski çok yoğun bir şekilde barındırmaktadır. İnsani diplomasinin tüm aşamalarının başarılı olması şartıyla kalıcı barış inşa edilebilir ve toplumsal direnç güçlendirilebilir.

3.1.4.7. Hizmet Sağlama

Koruma fonksiyonuyla ortak amaç taşıyan hizmet dağıtım fonksiyonu, ilkinde göre daha dar bir alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda acil yardım malzemelerinin ulaştırılması, sağlık kiti dağıtımı ve diğer sağlık yardımları, temiz su tedariki, ramazan yardımları, kurban kesimi, sağlık merkezleri inşası ve teçhizatlandırma, ilaç ve tedavi yardımı hizmet dağıtım fonksiyonunun kapsamında yer almaktadır. İnsani yardım zinciri lojistikten taşımaya, dağıtımdan bu yardımları sürdürülebilir kılmaya kadar geniş bir yelpazede gerçekleştirilmektedir. Çatışma ve krizlerin çok aktörlü ve yoğun yaşandığı bölgelerde insani yardım siyasallaşmakta ve adeta açlık veya yardım malzemeleri bir silah gibi kullanılabilir.

Yemen tarihin en büyük ve en derin insani krizlerinden birisini yaşamıştır. Kitle iletişim araçlarının gelişimini ve zamanın şartlarını düşünürsek belki de insan tarihinin gördüğü

en acı trajedi Yemen’de yaşanmıştır denilebilir. Ancak insani yardımla ilgili tüm risklerin, manipülasyonların ve risklerin de aynı anda yaşandığı bir saha olmuştur Yemen. Siyasi şartlar ve coğrafi zorluklar bir araya geldiğinde aylarca insani yardımdan muhtaç kalan bölgeler olmuştur. Silahlı ve şiddetli çatışmaların varlığı ve tarafların ve alt gruplarının çokluğu insani yardım güzergahlarını da etkilemiştir.

Diğer sivil fonksiyonlar gibi servis veya hizmet sağlama fonksiyonu da şiddetin derecesi, tarafların tutumları ve medya etkisine göre icra edilebildiği için Yemen’le ilgili insani yardım kampanyaları yapılsa da bu şartlar yardımların yapılmasını ve doğru hedefe ulaşmasını çoğunlukla engellemiştir.

İnsani yardımlara Yemen bağlamına baktığımızda hizmet dağıtım fonksiyonu için en önemli nokta yardımların güvenli geçişinin sağlanmasıdır. Ulaşan yardımlar çatışma sebebiyle yolda yağmalanmakta, yakılmakta veya karaborsaya düşebilmektedir. Ayrıca Husiler, kontrol ettiği bölgelerde uluslararası STK’ların girişine engel olmaktadır. Zira Dünya Gıda Programı ve BM, Husilerin engelleri sebebiyle Sana’a’daki yardım faaliyetlerinin askıya alındığını duyurarak uluslararası topluma insani krizin derinleşeceğine dair uyarılarda bulunmuştu.

Koalisyon destekli hükümetin kontrol ettiği bölgelere hâkim olan BAE ve Suudi Arabistan kuruluşu Kral Selman Vakfı zaman zaman Türkiye gibi siyasi sorun yaşadığı ülkelerin yardım geçişlerine vize vermemekte ve yardımlara engel olmaktadır. İnsani yardımın tüm sektörleriyle siyasallaştığı bu zeminde Türkiye gibi birçok İslam ülkesinde Yemen’le ilgili kampanyalar yapılsa dahi lojistik engeller ve mevcut siyasi ve güvenlik şartları sebebiyle uzunca bir süre Yemen’e insani yardım ulaştırılamamıştır. Ayrıca Covid-19 salgını ve iklim değişikliği de Yemen’deki insani durumu derinleştirici etki yapmıştır.

Birçok kriz bölgesinde yaşanan hizmet sağlamada koordinasyonsuzluk Yemen’de de yaşanmış, İslam İşbirliği Teşkilatı veya daha ulusal ölçekli koordinasyon mekanizmaları kurulsun da insani diplomasinin tüm sivil fonksiyonlarının bağlantısı ve tamamlayıcılığı göz önünde bulundurulduğunda kurulan veya işletilen mekanizmalar yetersiz kalmıştır. Islamic Relief, Pakistan Hizmet Vakfı, Katar Kızılayı, Muntada Aid, Muslim Hand, İHH gibi Uluslararası STK’larla birlikte Türkiye’den Kızılay, Diyanet Vakfı, Beşir Derneği, Sadakataşı, Hayrat Yardım, İDDEF, Deniz Feneri Derneği gibi başlıca insani yardım

kuruluşları İDSB ve AFAD öncülüğünde birleşerek Yemen'e insani yardım kampanyaları düzenlemişlerdir. Ayrıca TİKA da Yemen'e yönelik desteklerini sürdürmüştür (TİKA, 2017). Ancak daha önce de ifade edildiği gibi sivil barış inşa edici insani diplomasi fonksiyonları birbirini tamamlayan ve birbirini takip etmesi ve beslemesi gereken fonksiyonlardır. Bu olmadığı takdirde yapılan yardımların etkisinin az olması kaçınılmazdır.

Bu olumsuzluklara rağmen özellikle diasporada Yemenli göçmenlere yönelik meslek edindirme kursları, daha kolay ve sürdürülebilir yardım mekanizmaları ülke içine nispeten daha başarılı projelerin icrasına imkân tanımıştır. Yemen'de kriz sonrası ve şiddetli çatışmaların akabinde toplum rehabilitasyonu, barış inşası ve sürdürülebilir toplumsal hizmetlerin ve yardımların temini için iyi planlanmış mekanizmaların İslam ülkeleri tarafından hayata geçirilmesi şarttır.

3.1.4.8. Deradikalizasyon

Soğuk Savaş sonrası çatışmaların dönüşmesi ve vekalet savaşları veya hibrit savaşların yoğunluğunun artması ve devlet dışı silahlı aktörlerin ortaya çıkarak çatışma dinamiklerini etkilemesi terör örgütlerini uluslararası güç odaklarının aparatları ve araçları haline getirdi. 11 Eylül sonrası uluslararası şartlarda, bazı toplumsal hareketler ve örgütlenmeler terörizmle mücadele adına güvenlikleştirildi ve Afganistan, Yemen, Irak ve Somali gibi coğrafyalarda işgalin ve çatışmaların olumsuz etkileriyle radikalleşen grupların sayısı arttı. Sivillere yönelik şiddet eylemleri, hapisanelerde tutuklu ve mahkûmlara yönelik işkenceler ve aşağılayıcı muameleler artış eğilimindeki radikalizmi besledi ve bir tür kısır döngüye dönüşen terörle mücadele ve radikalizm veya silahlı mücadele eden terör örgütleri ve Yemen, Suriye, Irak ve diğer bölgelerde stratejik planları olan odaklar için elverişli bir zemin oluşturdu.

Yemen'de bir yandan Husilerin ve İran destekli milislerin şiddet eylemleri ve hak ihlalleri, bir yandan Suudi Arabistan öncülüğündeki uluslararası koalisyonun başarısız operasyonları ve yaşanan sivil kayıplar bir yandan da El-Kaide ve benzeri terör örgütleri ile mücadele adına başta ABD olmak üzere birtakım uluslararası güçlerin operasyonları esnasında gerçekleşen sivil kayıplar radikalizmi besleyen unsurlar olarak sayılabilir. Bu zeminde yaşanan tarihin en büyük insani krizine karşı uluslararası odakların ve

kurumların etkisizliği sivil unsurları çaresizliğe itmekte ve radikalizme yönlendirmektedir.

Radikalleşme ile mücadelede dini kaynaklı STK'lar, eğitim, kültür ve sanat faaliyetleri yapan STK'lar, psikososyal destek veren STK'lar Yemenlilere yönelik etkili çalışmalar yaptılar. Haddizatında ekonomik zorluk çeken veya iş bulmakta zorlanan göçmenler için yapılan tüm servis sağlama veya insani yardım çalışmaları ve sosyal uyum faaliyetleri radikalleşme ile mücadele çalışmalarına destek oldu. Ancak münhasıran radikalleşme ile mücadele hem çatışmalardan zarar görmüş, aile bireylerini kaybetmiş veya hassasiyet sahibi olduğu için terör örgütlerinin propagandalarından etkilenmiş veya ailesinden ve tanıdığı kişilerden terör örgütlerine katılanların olduğu kişi ve topluluklara yönelik özel çalışmalar gerektirdiği için bazı STK'ların gittikçe artan yoğunlukta bu konuya odaklandıkları gözlemlenmektedir. Bu kapsamda muhtelif dini gruplarla birlikte Veysel Karani Türk Yemen Vakfı, HOOD – National Org for Defending Rights and Freedoms, Bena'a Foundation for Training and Consultations, Islah Sosyal Yardım Derneği, Tamdeen Gençlik Vakfı, Uluslararası Yemen Gençlik Konseyi, Feekr Organization for Dialogue and Human Rights Defense gibi kurumlar ve Müslüman Kardeşler Teşkilatı üyesi farklı büyüklükteki sivil yapılar zikredilebilir.

Radikalleşme ile mücadelede bir diğer teknik ise hapishanelerde ve kamplarda travma geçirmiş veya terör örgütü propagandalarına maruz kalmış kişilere yönelik dini veya psikolojik faaliyetlerdir. Bu alanda yukardaki STK'lar, din adamları ve ilim insanları birtakım faaliyetler yapmaktadırlar ama şu an için oldukça yetersiz ve sürdürülebilirliği olmayan faaliyetler olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla kamplar zaman zaman radikal örgütlerin ve aşırı yapıların eleman devşirmelerine uygun zeminler olabilmektedir. Bunun için kamp yönetimi ve kampların şartlarının iyileştirilip gerekli denetleyici kurumların tesis edilmesi, radikalleşme ile mücadele adına önem arz etmektedir.

3.1.5. Medyanın Sivil Toplum Faaliyetlerine Etkisi

Medya, sivil toplum faaliyetlerini olumlu veya olumsuz etkileyebilme gücüne sahiptir. Yönlendirilme şekline göre ya sivil toplum faaliyetleri için alan sağlamakta ya da bu faaliyetlerin önünü tıkamaktadır. Medya, çatışma bölgelerinde ülkenin yönetimi ve

siyasetini etkileyebilecek lobi faaliyetleri yürütebilirken, diğer yandan terörizm propagandası yaparak terörizme yurtdışından destek sağlayabilmektedir.

Günümüzde sivil toplum dünya siyaseti, ekonomik ve sosyal politikaların oluşumunda rol oynama, stratejik bir iletişim aracı olarak kamuoyu oluşumuna yardımcı olma, ülkelerin iç ve dış politikalarına katkı sağlama ve yönlendirebilme gücüne erişmiştir. Medya, kamuoyu oluşturma ve kamuoyunu etkileme gücü sayesinde sivil toplumun sorumluluğunda olan 8 fonksiyonunu (koruma, izleme, savunuculuk, gruplar arası iş birliği, toplumsallaşma, arabuluculuk ve kolaylaştırma, hizmet sağlama, radikalleşme ile mücadele) doğrudan etkilemektedir.

STK'ların etkinliği, bilginin yayılmasına ve en önemlisi kitle iletişim araçları tarafından güçlendirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda, sivil toplum medyada yer aldığı kadar başarı potansiyelini arttırmaktadır.

Çatışmayla alakalı izleme faaliyeti yapan STK'lar medya aracılığıyla raporlarını ve gözlemlerini yayınlarken, yapılan ihlallere karşı uluslararası topluma çağrıda bulunur. Yemen'in en önemli yerel STK'larından biri olan Mwtana İnsan Hakları Derneği, insan hakları ihlalleri, kaybolan ve öldürülen esirler, gizli hapishaneler, çocuk asker sayısı, tarafların mayın ve silah kapasiteleri, çatışan tarafların uluslararası sahadaki silah anlaşmaları, kadın hakları ihlalleri, insani yardımların güvenliği gibi konularda hazırladığı istatistikleri yayınlarak sosyal medya üzerinde büyük ilgi toplamıştır.

Aynı şekilde savunuculuk faaliyeti yürüten STK'lar da çatışma bölgesindeki hak ihlallerine dair bulguları medyadan elde ederek savunuculuk faaliyetleri başlatmaktadır. Özellikle sosyal medyadan gelecek desteğe ihtiyaç duyan savunuculuk faaliyetleri yerel ve uluslararası kamuoyuna baskı uygular. Son dönemlerde yükselen yeni medya araçlarından biri olan Twitter aracılığıyla Yemen birçok defa gündeme gelmiş ve STK'lar için yardım faaliyetleri çağrısında bulunulmuştur. “#YemenCrisis, #YemenCan'tWait ve #YemeniChildren” gibi etiketler; “#KefayaWar, #Badihi, #LetsCoExist #SupportYemen ve “Don't return to Yemen without peace”” gibi ses getiren kampanyalarla kitleler mobilize edilip dünya gündemine girmiştir.

Ayrıca çatışan taraflara silah satan ülkelere karşı uluslararası arenada kampanya yürüten STK'lar medya aracılığıyla kampanyalarını genişleterek ülkeler arası siyasette ve karar verme mekanizmasında rol oynamaktadırlar. Yerel ve uluslararası STK'ların Yemen için

başlattığı kampanyalar sonucu İngiltere, Fransa, Almanya gibi Suudi Arabistan'a silah satan ülkeler uluslararası baskı sonucu silah satışını askıya almak zorunda kalmıştır.

Öte yandan 2018 Ekim'de Suudi Arabistan'ın İstanbul Konsolosluğunda katledilen Cemal Kaşıkçı meselesinin medyaya taşınması ve savunuculuk faaliyetlerinin yürütülmesiyle Riyad yönetiminin Yemen'deki faaliyetleri sorgulanır hale gelmiştir (İşbilir ve Begçecanlı, 2018).

Hizmet dağıtımı fonksiyonu medyanın belki de doğrudan ve en etkili olduğu alan diyebiliriz. Çatışma bölgesinde yaşanan açlık, kıtlık, hastalık vs sorunlar medya aracılığıyla dünyanın dört bir yanına iletilir ve bölgeye dair bir bilincin oluşmasını sağlamaktadır

Uluslararası boyuttan ziyade yerel halkı yönlendirme ve barış kültürünü aşılama da yerel medya hayati rol oynamaktadır. Bu bağlamda STK'lar toplumsallaşma ve gruplar arası iletişim fonksiyonlarını medya aracılığıyla yürütebilmektedir.

Barış inşasının temel adımlarından biri olarak demokratik uygulamaları arttırma, halka barış kültürünü aşılama, halka hitap eden ve birleştirici gücü olan geleneklerin ve dini liderlerin ön plana çıkarma, toplumsal değer ve yargılarıyla yönlendirme gücüyle medya, çatışma ve çatışma çözümünde kilit pozisyonundadır. Medyanın kutuplaştırıcı dili ve ırkçı söylemleri çatışmaları tetiklerken ötekileştirici dilden kaçınılması halkın önyargılarından sıyrılmasını sağlamaktadır. Yemen özelinde baktığımızda Yemen yerel medyasının neredeyse tamamının yurtdışına çıkmış olduğunu görmek mümkündür. Bu medya kuruluşları ağırlıklı olarak Suudi Arabistan, Türkiye ve Mısır'a taşınmak zorunda kalmıştır. Ülkenin %20'sini kontrol eden Husilerin bölgesinde hiçbir muhalif medya kuruluşu bulunmamaktadır. Meşru hükümete bağlı medya kuruluşları ise haber yapma ve gündem oluşturma konusunda Husilere oranla zayıf kalmaktadır.

Diaspora mensupları da ülkelerinde yaşanan olumlu veya olumsuz gelişmeleri iletişim halinde oldukları kanallar aracılığıyla dünyaya anlatarak bir kamuoyu oluşturmaktadır. Ayrıca bu gruplar yayınları kendi ülkelerine ulaştırarak halkı harekete geçirme ve yönlendirme potansiyeline sahiptir. Diasporada yaşayan entelektüel isimler, iş adamları, halk üzerinde etkisi olan düşünürler vs medyadaki görünürlükleri, kişisel inisiyatifleri ve kitleleri eyleme çekebilme güçleriyle değişim hareketinin fiili sözcüleri haline gelmişlerdir. Nobel Barış Ödülü kazanan Yemenli aktivist Tawakkul Karman, Yemen

çatışmasında oynadığı barışçıl rol ve Yemen kadınının güçlenmesi konusunda dikkate değer çalışmalar yapmaktadır.

Mesela Yemen’de yaşananları tüm yönleriyle Yemenlilerin gözünden Türk dünyasına aktaran Yeni Yemen Medya Merkezi bu kuruluşlardan biridir. Yemen yerel medyasının en büyük handikapları ise mali destek bulma sıkıntısı ve uluslararası kamuoyunda ortak bir ses oluşturamamaktır. Zira medya kuruluşlarının neredeyse hepsi çatışma çözümü ve barış inşası odaklı değil, ideolojilerine göre yayınlar yapmaktadır.

3.1.6. Çatışmaların Yemen Medyasına Etkisi

Savaşın Yemen’de mağdur bıraktığı en önemli unsurlardan biri de Yemen medyasıdır. Özellikle Husi kontrolündeki bölgelerde birçok gazetecinin akıbeti ölüm veya esir düşmek olmuştur. 2016’da Husilerin lideri Abdulmelik el-Husi katıldığı bir televizyon programında “Medya çalışanları ülkemiz için paramiliter ve ulusalcılardan daha tehlikelidir.” açıklamasında bulunmuştu.

Abdulmelik el-Husi böylece sadece kendi tarafında çalışan medya organlarına izin vererek savaş propagandasını sürdürmüştür. Yemen Ulusal Enformasyon Merkezi’ne göre Husiler’in 2014’te Sana’yı ele geçirmesinden önce Yemen’de 295 gazete, 4 devlet kanalı, 14 özel televizyon kanalı vardı. Husi güçleri Yemen devlet televizyonunu kapatarak yerine kendilerine bağlı medya organlarını yerleştirdi.

Ayrıca savaşla birlikte Yemen’de yayın yapan medya organlarında ciddi bir düşüş yaşandı. Althawra Televizyonu ve 14 October gibi önde gelen medya kuruluşları ülkedeki tüm yayınlarını durdurmak zorunda kaldı. Sonuç olarak Freedom House, Yemen’in medya özgürlüğü kategorisinde en son sırada olduğunu bildirdi.

Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyonun 2015’te hava saldırılarına başlamasıyla medyayı kontrol etmek daha önemli hale gelmiştir. Bu sırada koalisyon destekli Hadi hükümeti sosyal medyayı etkin kullanmaya başlamış, Husi güçlerin Yemen halkını tehdit ettiğine dair yayınlar yaparak uluslararası kamuoyunu Husilere karşı önlem almaya çağırmıştır. Ayrıca Hadi hükümeti birçok Yemenli yetkilinin sosyal medyada aktif olmasını emretti. Ancak yetkililer güvenlik endişeleriyle anonim hesaplar açarak kampanyalarını sürdürebilmiştir.

Sonuç olarak çatışan iki taraf da kendi ihlallerini göz ardı ederek medyayı karşı taraf üzerinde propaganda aracı olarak kullanmıştır. Bu süreçte taraflar, ötekileştirici medya dili kullanarak karşı tarafı Suudi Arabistan veya İran'ın paramiliter askeri, kendini ise mağdur olarak aksettirmeye çalışmıştır. Yemen'deki çatışan tarafların medya politikaları, çatışmalardaki medya karakteristiğini görmek ve algı oluşturma odaklı yayınlara örnek olmak açısından ayrıca incelenmelidir.

Tarafların propaganda aracı olarak kullandığı medya sebebiyle kutuplaşan Yemen halkı çatışmadaki doğru resmi ve gerçekliği göremeyerek silahlanma yoluna gitmiştir. Yemen'in kuzeyine hâkim olan Husilerin medya organları aracılığıyla burada yaşayan Yemenliler Husileri desteklemeye başlarken güneydekiler Hadi hükümetine yakın pozisyon almışlardır.

Uluslararası medyaya baktığımızda ise Yemen çatışmasına dair büyük bir sessizlik olduğu görülmektedir. Bu sessizliğin iki ana sebebi ise Husilerin gazetecilere olan tehditkâr tavrı ve Suudi Arabistan'ın kendi imajını düzeltmek için medyayı satın alma girişimleridir.

Çatışma zeminlerinde medya ağlarının çatışmaya, çatışan taraflara, karar alıcılara ve toplum kesimlerine etkisi çok yüksek orandadır. Sosyal medyanın yaygınlaşması ise bu etkiyi ölçülemez oranlarda artırmıştır. Yemen krizinde her ölçekte medya yayınları sivil toplum kuruluşlarının çatışmaya müdahale fonksiyonlarının etkinliğinde belirleyici olmaya devam etmektedir.

3.2. Örnek Çalışma: Suriye

3.2.1. Sorunun Arkaplanı

Filistin ve Lübnan kıyılarından İskenderun Körfezine kadar uzanan şeritin Mezopotamya boyunca kavis çizerek Basra Körfezi'ne ulaşan şeritle birleşerek oluşturduğu kıstak Suriye topraklarını çevreleyen bereketli hilal olarak nitelendirilir. Suriye'nin ismi iki bin yıl önceki Asurlulardan gelmektedir ve Akdeniz ile Basra Körfezi arasındaki kervan geçişi sebebiyle tarihte de bu coğrafya çok önemli idi. Üç kıtanın birleştiği ve Afro-Avrasya'nın kavşağıdaki Suriye'nin jeopolitiği petrolün önem kazanması ile artmış, bugün ise Doğu Akdeniz'e komşuluğu ve çıkış kapısı olması hasebiyle küresel ve bölgesel güçlerin jeopolitik nüfuz mücadelesinin sahnesi haline gelmiştir. Güney

batısında İsrail ve batısında Lübnan, doğusunda Irak, güneyinde Ürdün ve Suudi Arabistan'ın bulunduğu Suriye, tarihî Kudüs ve Hicaz yolunda bulunması sebebiyle jeokültürel ağırlık merkezi olarak da dikkat çekmektedir.

Üç kıtanın buluştuğu Suriye, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne yani yirminci yüzyılın başına kadar bugünkü Filistin, İsrail, Lübnan, Ürdün ve Suriye topraklarını da ihtiva etmekteydi. Hitit, Asur ve Kenan medeniyetlerine ev sahipliği yapan bölge M.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender'le Helen ve sonra da M.S. 20 yılında Roma İmparatorluğu hakimiyetinde kalmıştır. İslam'ın bölgeye gelmesi ve 661 yılında kurulan Emevi Devleti'nin merkezi haline gelmesi Suriye tarihinde dönüm noktası olmuş ve uzunca bir süre Suriye siyasi ve kültürel çekim alanı özelliğini korumuştur. Abbasi Devleti döneminde önemini geçmişe oranla kaybeden Suriye, 8. yüzyıldan sonra Arap emirlikleri ve Selçuklu devletleri arasında nüfuz mücadelesine sahne olmuş ve Nurettin Zengi 1154 yılına kadar Suriye'de kontrolü sağlayarak Haçlılara karşı önemli zaferler elde etmiştir. Nurettin Zengi'den sonra 1183'te Eyyubî tahtına çıkan Selahaddin Eyyubî döneminde Kudüs dahil tüm bölgede etkileri günümüze kadar sürecek yeni bir devir başlamıştır. Bu dönemde Suriye'nin Sünni kimliği güçlenmiş ve Şii Fatımi Devletiyle yaşanan gerilimlere de sahne olmuştur. Eyyübî yönetimi sadece Şii bölgeden uzaklaştırmakla kalmamış aynı zamanda Haçlılara karşı da önemli başarılar elde etmiş ve Kudüs'ün kurtarılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılındaki seferi sonrasında Osmanlı Devleti hakimiyetine giren bölge, 19. yüzyılın başındaki kısa Mısır hakimiyeti ve yüzyıl sonundaki etnik ve mezhepsel gerilim dönemleri hariç tutulacak olursa istikrarlı ve barış içinde bir bölge olmuştur. 1832 senesinde Mısır hâkimi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgali sonrası Hıristiyanlara verdiği imtiyazlar sebebiyle Müslümanlarla gayr-ı müslim nüfus arasında ilk ciddi gerilim yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti Halep ve Şam gibi ticari anlamda önemli merkezleri kontrol etmekle birlikte bölgenin Hicaz ve Kudüs yolunda olması ve peygamberler tarihi açısından önem arzemesi sebebiyle Suriye'ye özel bir ihtimam göstermiştir. Ancak bölgedeki dağlık araziler göz önünde bulundurulduğunda kısmen kontrol altına alınamayan özerk noktalar kalabilmiştir. Ayrıca etnik, kültürel ve mezhepsel çeşitlilik de bölgenin coğrafi şartları sebebiyle uzun Osmanlı Devleti döneminde muhafaza edilmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı

ve 1856 Islahat Fermanı ile Osmanlı'daki vatandaşlık anlayışının azınlıklar ve gayr-ı müslimler lehine değiştirilmesi Suriye'deki mezhepler arası huzursuzluğu ve gerilimi artırmış ve 19. yüzyılın sonuna doğru mezhep temelli Maruni-Dürzi, Müslüman-Dürzi ve Müslüman-Hıristiyan çatışmaları vukubulmuştur. Büyük imparatorlukların geçiş güzergâhı ve nüfuz alanı olan Suriye, Emevi Devleti dönemi hariç istikrarlı bir siyasi merkez olamamıştır (Dağ, 2015).

Suriye'de Osmanlı Devleti'nden sonraki dönemi dört kısımda incelemek mümkündür. İlk dönem 1918-1920 arasındaki Faysal dönemi, ikinci dönem 1920-1946 arasındaki Fransız manda dönemi, ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1946'dan 1970'e kadarki kısa hükümetler dönemi, 1970'ten 2000'e kadarki Hafız Esed dönemi ve son olarak bugünkü çatışma zeminin de doğduğu Beşşar Esed dönemi. Osmanlı Devleti döneminde toplumsal gruplar arasında gerilimler olsa da açık bir çatışmaya kısmen 19. yüzyıl sonunda dönüşmüş, ancak bugünkü çatışmalara zemin hazırlayan ve toplumsal kodların değiştirildiği devir 1920-1946 arasındaki Fransız manda dönemi olmuştur. Fransız mandası döneminde Katolik ve Protestan'larla birlikte Dürzi, Maruni ve Nusayri azınlıklar güçlendirilmiş ve Sünni çoğunluk baskılanmıştır. 2. Dünya Savaşı'nın Fransa'nın bölgedeki gücünü zayıflatmış olması Suriyelilerin bağımsızlık mücadelesine zemin hazırlamış ve 1946'da Suriye'de yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde üç siyasi bloğun rekabet ve hakimiyet çatışması yaşanmıştır: Birincisi, Haşimi Hanedanına sıcak duran ve milliyetçi politikaları benimseyen Halepli tüccarların öncülük ettiği Halkçı Parti; ikincisi, Şam merkezli seküler Sünni kesimin liderlerinin kurduğu Ulusal Parti ve üçüncü olarak da azınlıkların hâkim olduğu Baas Partisi.

Soğuk Savaş'ın ilk yirmi beş yılında Suriye'de istikrarsız, savaş ve darbelerle yıpranan ve değişen kısa ömürlü hükümetlerin iş başında olduğu ikinci dönem yaşanmıştır. Bağımsızlıktan sonraki ilk hükümet olan Şükrü el-Kuvvetli yönetimi 1948 yılında yaşanan Arap-İsrail savaşı ile ciddi anlamda sarsılmış ve 1949 yılında General Hüsnü Zaim darbesiyle ülkede darbeler dönemi başlamıştır. Bu darbeden sonra ordu ülke siyasetinde başat aktör haline gelmiştir. Suriye'deki krizlerin, çatışmaların toplumsal kırılmaların da en önemli faktörü olan ordunun nüfuzu, Suriye'de nüfuz sahibi olmak isteyen dış aktörler için kullanışlı bir zemin teşkil etmiştir. 1949 yılı içinde General Sami Hınnavi ve General Edip Çiçekli darbeleri yaşanmıştır. Bu darbelerle ülke Batı ve Doğu blokları arasında gidip gelmekteydi. 1954 yılında gerçekleşen askeri darbeye ülke

yeniden Sovyetler Birliği tarafına yaklaştı. 1961 darbesiyle Suriye’de etkin olan Mısır nüfuzu kırılmış, ÷lke içindeki siyasi çekişmelerin şiddeti artmıştır. 1963 darbesiyle de Suriye’deki en önemli üç siyasi bloktan birisi olan Baas Partisi iktidara gelmiş ve azınlıkların, özellikle Nusayri mezhebi mensuplarının h÷kmettiği partinin ÷lke siyasiyetine etkisi bugüne kadar devam etmiştir. Baas Partisi içindeki Eski T÷fekler fraksiyonundaki Mişel Eflak, Salahaddin el-Bitar ve Sünnilere mensup General Emin el-Hafız 1963 yılında partiden tasfiye edilmiştir. Bölgeselci Kamp olarak nitelendirilen Salah Cedit, Muhammed Umran ve Hafız Esed gibi Nusayri azınlığa mensup diğer fraksiyon ise sosyalist politikaların uygulanmasını istemekteydi ve partiye hâkim olmuşlardı. 1965, 1966 ve 1968’de gerçekleşen darbelerle Baas Partisi içindeki güc mücadelesi şiddetlenmiş ve nihayet 1970 sonunda Hafız Esed’in mutlak hakimiyeti ile sonuçlanmıştır. Daha sonra bazı cılız darbe girişimleri olsa da Hafız Esed dönemi 2000 yılına kadar devam etmiştir.

Askeri bir darbe ile başlayan Hafız Esed dönemi askeri ve sivil bürokraside Nusayri azınlığın hâkim olduğu ve Suriye’de bugünkü mezhepsel gerilimin ilk tohumlarının ekildiği baskıcı dönemdir. Bu dönemde ÷lke içindeki toplumsal dinamikler bastırılmış, muhalif kitleler sert ve kanlı tedbirlerle susturulmuş ancak ÷lke, dışardan nispeten istikrarlı görünmüştür. Beşsar Esed döneminin ilk on yılında ÷lkede geçmişe oranla demokratikleşme ve insan hakları konusunda olumlu adımlar atılmış olsa da Arap Baharı’nın başlamasıyla Suriye’deki toplumsal dinamikler harekete geçmiş, Esed yönetiminin bölgesel ve küresel hâmisi konumundaki İnan ve Rusya’nın desteğiyle ÷lkede devlet teröründen iç savaşa giden kanlı ve karanlık bir süreç başlamıştır.

Bugünkü çatışmaların zemininin oluşmasında etkili olan Suriye jeopolitiği ve çalkantılı siyasi tarih ile birlikte sağlıklı ve doğru bir haritalandırma yapmak için çatışmaların sosyal, etnik, dini kök sebeplerini ve bölgesel ve uluslararası dinamiklerini de tahlil etmekte fayda vardır. Bu arkaplan ortaya çıktıktan sonra çatışmaların gelişimi ve bağlamı çok daha iyi anlaşılmakta ve bu bağlam içerisinde sivil aktörlerin müdahale imkân ve kapasiteleri ile birlikte barış inşası fonksiyonları daha gerçekeçi bir şekilde değerlendirilebilmektedir.

Suriye’deki çatışma dinamiklerinden en önemlisi mezhepsel farklılıkların siyasallaştırılması ve Nusayri azınlığın özellikle 1963 sonrası yönetime hâkim olmasıdır.

Etnik ve dini azınlıkların siyasi yapıda belirleyici olmaları ve diğer toplum kesimlerini dışlamaları hatta vatandaşlık haklarından mahrum etmeleri, bugüne kadar uzanan toplumsal gerilimlerin de kök sebeplerini teşkil etmektedir. 1970 sonrası Hafız Esed'in darbe ile işbaşına gelmesi ve aile mensuplarını önemli görevlere getirmesi bu ayrımcılık politikasını daha da belirgin hale getirmiştir. Ancak Esed, bir yandan yönetimdeki gücünü tahkim ederken bir yandan da adil ve şeffaf olmayan seçimlerle meşruiyet kazanmaya çalışmıştır. Baas Partisi'nin tabanını genişletmek için tüm dini azınlıklarla birlikte Sünni çoğunluktan da partiye üyeler kaydedilmesini temin etmiş ve geniş hak kesimlerini kuşatacak bir örgütlenme modeliyle yeni bir parti devleti modeli geliştirmiştir. Baas Partisi içerisindeki daha katı fraksiyonun aksine Esed, orta sınıfı ve toprak ağalarını yeniden sisteme dahil etmiş ve sivil bürokraside tüm halk kesimlerine alan açmakla beraber askeri bürokrasi ve istihbarat birimlerini neredeyse tamamen kendi ailesine yakın ve Nusayrî-Alevî azınlığa mensup kişilerden oluşturmuştur. Bu yönetim tarzını ilerleyen yıllarda da devam ettiren Esed yönetimindeki Suriye her geçen yıl özgürlüklerin kısıtlandığı, ayrımcılığın her kademedede uygulandığı ve insan hakları ihlallerinin kural olmaya başladığı bir ülke haline gelmiştir. Muhalif Alevî fraksiyonlar Esed yönetimine karşı darbe teşebbüsünde bulunmuş olsalar da bu girişimler başarısız olmuş ve tamamen tasfiye edilmişlerdir. Sadece Sünnî bir hüviyete bürünen rejime karşı muhalefette Müslüman Kardeşler Hareketi (İhvan) öne çıkmıştır. Zaman zaman siyasi temsil imkânı bulan Müslüman Kardeşler Hareketi yönetim tarafından baskı altına alınmasına rağmen Suriye'nin Şam, Hama, Halep ve Humus gibi şehirlerinde teşkilatlanmaya ve muhalif hareketlere öncülük etmeye devam etmiştir. Suikast eylemlerini de kapsayan muhalif hareket 1980 Temmuz'unda çıkarılan 49 numaralı bir yasa ile ağır bir darbe almış ve bu yasaya göre Müslüman Kardeşler Hareketi'ne mensubiyete idam cezası getirilmiştir. Şiddet içeren eylemlerin ve çatışmaların arttığı 1979-1981 yıllarında rejim muhaliflerine karşı çok kanlı operasyonlar yapılmış ve 1982 Şubat'ındaki Hama'daki askeri operasyonda 25 bin kişi katledilmiştir. Hama katliamı olarak bilinen bu kanlı operasyon rejim muhalifi Sünni toplumsal hafızada ciddi bir iz bırakmış ve sadece Suriye'de değil tüm İslam Dünyası'nda önemli tepkilere sebep olmuştur. Önemli liderlerinin ya sürgüne gönderilen veya hapishanelerde işkence ile öldürülen Müslüman Kardeşler Hareketi'ne mensup binlerce kişi hapishanelerde ölmüş veya güvenlik birimleri tarafından kaybedilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Batı ile sıcak ilişkiler kurmaya

başlayan Esed, kısmen muhaliflere karşı yumuşasa ve ölümünden sonra yönetime geçen oğlu Beşşar Esed yönetiminin ilk yıllarında geçmişe oranla ılımlı bir politika uygulanmaya başlansa da kalıcı ve yaygın bir iyileşme yaşanmadığı ve yönetimin ayrımcı politikaları devam ettiği için özellikle Arap Baharı sonrası başlayan toplumsal hareketlilikte bu mezhepsel fay hattı her iki taraf için de temel çatışma dinamiğini teşkil etmiştir (Dağ, 2015).

Suriye’de Arap çoğunluktan sonra en kalabalık etnik gruplar Kürtler (%10-15) ve Türkler’dir (%2). Gerek Fransız işgal ve manda dönemindeki Arap çoğunluğa karşı azınlıkları merkeze alan siyasi dizayn politikası gerekse sonrasında Kürt ve Türk nüfusu baskılayan, yok sayan veya nüfus hareketleriyle asimilasyon politikalarını esas alan yönetimlerin uygulamaları sebebiyle etnik gerilimler hep canlı olagelmiştir. 1946 yılında bağımsızlığın ilanından sonra uygulanan milliyetçi politikalar Kürt muhalif grupların ortaya çıkmasına sebep olmuş ve gittikçe şiddetlenen muhalafete karşı güvenlik operasyonları 1962’de Kürtlerin kimlik belgelerinin alınmasına ve hatta bir kısmının vatandaşlıktan çıkarılmasına kadar gitmiştir (Aktaş, 2014). Birçok vatandaşlık haklarından mahrum bırakılan ve şiddetli bir şekilde ayrımcılığa maruz kalan Kürt nüfusun bir kısmı marjinalleşerek rejime karşı muhalefeti daha da güçlendirmiştir. Suriye hükümeti Kürt nüfusun isyanını önlemek için iskân politikası uygulayarak Kürt nüfusu çöl bölgelerine, Arap nüfusu da Kürtlerin yaşadığı bölgelere yerleştirmiştir. 1980 sonrasında bir yandan Türkiye’de kanlı terör eylemlerini gerçekleştiren PKK’ya destek veren Suriye yönetimi bir yandan da kendi ülkesindeki Kürt nüfusu baskı altına alarak her türlü haktan mahrum bırakmıştır. Arap Baharı ve sonrasında iç savaşa evrilen kriz sürecinin başında kararsız bir tutum sergileyen Suriyeli Kürt grupların bir kısmı 2013 yılından itibaren kimi zaman muhaliflerle kimi zaman Esed rejimi ile birlikte hareket etmiştir. PKK’nın Suriye’deki kolu PYD ise krize müdahil küresel odakların himaye ve desteğini alarak kuzey Suriye’de alan hakimiyeti kazanmayı hedeflemiş ancak Türkiye tarafından yapılan başarılı operasyonlar sonucunda (Yalçın, 2020) bu hedefleri akim kalmıştır (Karahana, 2020). Suriyeli muhalifler içinde Suriye’nin bütünlüğünü ilke olarak benimseyen bazı Kürt gruplar olmakla birlikte PYD’nin kontrol ettiği gruplar bağımsızlık amacı güden ve etnik gerilimi sürekli canlı tutmaya çalışan bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Aşağıda da ele alınacağı gibi çatışmanın gelişimi ve bağlamı noktasında bu tutum önemli bir etken olarak değerlendirilmiştir.

Suriyeli Türkler de hem Fransız işgal ve manda döneminde hem de bağımsızlık sonrası süreçlerde ayrımcılığa maruz kalan Kürtler'den sonra ikinci en kalabalık etnik azınlıktır. Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasından sonra Suriye sınırları içinde kalan Türkler veya Türkmenler olumsuz tavırlarla karşılaşmışlardır. Suriye-Türkiye sınırındaki köyler, Halep, Lazkiye ve Şam'da yaşayan Türkler Kürt azınlık gibi Araplaştırma çalışmalarının muhatabı olmuşlardır. Suriye krizinin başlamasıyla birlikte Halep'te yaşayan Türklerin bir kısmı Türkiye'ye göç etmiş, Lazkiye ve Türkiye sınırına yakın yaşayan Türkler ise ya Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış veya muhalif unsurlara katılmışlardır. Şam bölgesinde rejim kontrolündeki bölgelerde az da olsa Türk nüfus bulunmaktadır.

Suriye'deki çatışmaların toplumsal dinamiklerinin yanısıra siyasi dinamikleri de incelenmelidir. Bu bağlamda Suriye'nin komşularıyla olan problemler ve sorun alanları bugünkü çatışma zeminini de doğrudan etkilemektedir. Türkiye ile bağımsızlık öncesi yaşanan Hatay sorunu; Soğuk Savaş döneminde, 1955'te Bağdat Paketi'nin kurulmasıyla Doğu Doğu Bloku'ndaki Suriye'nin bu durumu tehdit olarak görmesi sonucu ilişkilerin gerilmesi; Soğuk Savaş sonrası, özellikle Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile Fırat ve Dicle'nin sularının azalması endişesiyle iyice gün yüzüne çıkan su paylaşımı sorunu; Suriye'nin Ermeni Asala Örgütü'nü 1983 yılına kadar himaye etmesi ve 1978'den sonra PKK elebaşı Abdullah Öcalan'a ev sahipliği yapması, PKK'nın terör eylemlerine destek vermesi; Soğuk Savaş sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerindeki olumlu yönde seyretmesi ve nihayet Arap Baharı sürecinde ve sonraki iç savaşta Türkiye'nin rejim muhaliflerini desteklemesi Türkiye-Suriye ilişkilerindeki gerilim alanları olarak ve bugünkü çatışma dinamiklerini etkileyen faktörler olarak zikredilebilir. İki ülke arasındaki gerilimler zaman zaman yumuşamış olsa ve özellikle Beşşar Esed yönetiminin ilk senelerinde siyasi açıdan en üst seviyeye çıkmış olsa da Esed yönetiminin Türkiye'nin kademeli reform tavsiyelerini uygulamanın aksine halkına karşı şiddet kullanması ve ülkenin iç savaşa sürüklenmesi ilişkilerin tamir edilmeyecek şekilde bozulmasına sebep olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde Doğu bloğuna katılan Suriye, Batı bloğuna yakın olan komşuları Türkiye, Irak, İsrail, Ürdün ve Suudi Arabistan'la sorunlar yaşamıştır. Suriye'de 1963 darbesiyle iş başına gelen Baas Partisi içindeki bölünme ve iktidara gelemeyen fraksiyonun Irak'a sığınması ve burada yeni bir Baas yapılanması oluşturması Suriye-Irak ilişkilerindeki bir başka gerilim alanı olmuştur. Irak'taki Baas Partisi'nin 1970'de darbeye iş başına gelmesi bu gerilim alanını daha da artırmış, zira Irak Baas'ının Suriye

aleyhine tutumu resmi dış politikaya yansımıştır. 1979 İran Devrimi'nden sonra Suriye'nin İran'la yakınlaşması Suriye-Irak ilişkilerinde yeni bir gerilim alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bugün de Esed rejimini destekleyen İran'ın Irak'la savaş halinde olması, Suriye-İran yakınlaşmasının Irak'ta düşmanca algılanmasına sebep olmuştur. 1991 yılında Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası ABD öncülüğünde Irak'a karşı oluşturulan koalisyona da destek veren Suriye Irak'a uygulanan ambargoya da destek vermiş, nihayet Irak'ta İran'a yakın bir hükümet kurulana kadar Suriye-Irak gerilimi devam etmiştir. Günümüz çatışmalarında Irak'la yaşanan bu gerilimli tarihin etkileri de gözlemlenmektedir (Ford, 2019).

Suriye'nin komşularından İsrail'le 1948, 1967 ve 1973'de üç defa savaşması, binlerce Filistinli mülteciye ev sahipliği yapması ve hâlen İsrail işgali altında topraklarının bulunması İsrail'i hem dış hem de iç sorun ve çatışma dinamiği haline getirmiştir. Ayrıca İsrail'in İran ve İran destekli yönetim ve oluşumları tehdit olarak algılaması Suriye iç dengeleri noktasında çatışmaları doğrudan etkileyen bir unsur haline getirmiştir. Suriye'nin İsrail'le yaptığı savaşları kaybetmesi ve 1967'de stratejik Golan Tepeleri'ni İsrail'in işgal etmesi iki ülke arasındaki gerilimi sürekli hale getirmiştir. Bununla birlikte Hafız Esed'in 1970'de yönetime geçmesi ve BM'nin 242 sayılı kararı çerçevesinde İsrail'le görüşmelere taraftar olduğunu açıklaması Filistin konusunda İsrail'in iddialarını güçlendiren bir etki yapmıştır. Suriye bu tavrına karşılık Filistinli direniş gruplarını desteklemeye devam etmiş ancak bu desteğini Suriye'nin menfaatlerine hizmet ettiği oranda sürdürmüştür. 1973'teki Yom Kippur Savaşı'nın başında Arap ülkelerinin desteğini de alan Suriye'nin İsrail'e sağladığı üstünlük geçici olmuş ve Suriye'nin yenilgisiyle sonuçlanan savaş BM'nin 338 sayılı kararıyla sağlanan ateşkes ve ABD'nin arabuluculuğuyla gerçekleşen Suriye-İsrail Anlaşması'yla sona ermiştir. Anlaşmaya göre 1967'de kaybedilen topraklardan sadece Kuneytra geri alınabilmiştir. Sovyetler Birliği ve ABD ile iyi ilişkiler geliştirmek isteyen Esed yönetiminin İsrail'le geçmiş kıyasla ılımlı diye nitelendirilebilecek ilişkileri Lübnan üzerinden gerçekleşen çatışmalarla yeni bir boyut kazanmıştır. Suriye, Lübnan iç savaşına müdahale etmiş ve Şii milisleri ve Maruni Hıristiyanları desteklemiştir. 1987-2005 arasında Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığı sona ermekle birlikte 1983'te Hizbullah'ın kurulmasıyla birlikte Hizbullah üzerinden İsrail'le çatışmaya başlamıştır. Suriye'nin İsrail'e karşı Hizbullah'ı

desteklemesi ve stratejik bir ittifak kurması, Suriye'deki iç savaş sürecinde Hizbullah'ın desteğinin alınması Suriye-İsrail ilişkilerinin en gerilimli konusu olmuştur.

3.2.2. Sorununu Gelişimi ve Bağlamı

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan ve "Arap isyanları", "Arap baharı", "Arap Uyanışı" diye tanımlamalarla anılan süreç sırayla Mısır, Libya ve Yemen'de kitlesel halk hareketleri şeklinde ortaya çıktı. Arap ülkelerindeki bu kitlesel hareketlilik 17 Şubat 2011'de Şam'daki yürüyüşle Suriye'ye sıçradı ve ilk defa Suriyeliler güvenlik güçlerinin kötü muamelelerini protesto eden ve yönetimi eleştiren sloganlar attılar. Güvenlik güçlerinin kontrol ettiği bu ilk kitlesel hareketlilik Suriye'de yıllarca sürecektir ve ülkeyi derin bir kaosa ve kargaşaya sürükleyecek dönemin ilk kıvılcımı olarak kayıtlara geçti. Esasında Suriye iç savaşı Sunnî bir aile ile Nusayrî bir ailenin çocukları arasında başlayan bir kavga ile ateşlendi. Bu olay her ne kadar iç savaşın görünen nedeni olarak belirtilse de aslında çatışmanın arka planında uzun yıllardır süren ekonomik sorunlar ve müzminleşmiş etnik temelli iktidar problemlerinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu noktada, Suriye iç savaşında çatışma öncesi dış aktörlerin farklı menfaatlerinin de çatışma için elverişli koşullar sunduğu gerek bölgesel gerekse ulusal bağlamın dinamikleri dahilinde görülmektedir. Nitekim bölgede bir taraftan İran'ın Şiilik eksenli siyasi bir ağ kurması diğer taraftan Suudi Arabistan'ın da Şii'liğe karşı Sunnî siyasi ve askeri hareketlere yatırım yapması iki farklı kutbun çatıştığı somut bir zemin olarak Suriye iç savaşında belirginleşmiştir. Dış aktörlerin çatışmaya giden yoldaki özellikle mezhep eksenli stratejileri çatışmanın derinleşmesinde ve müzminleşmesinde önemli bir rol oynadı. Bununla birlikte, mezhep eksenli mücadeleye uluslararası aktörler ve bölgesel aktörlerin katılımı da çatışma ortamında farklılaşan ve çeşitlenen hedefler ve menfaatlerin oluşmasına, dolayısıyla da çatışmanın kronikleşmesine yol açtı. Bu durum beraberinde hangi aktörün hangi hedefi güttüğü ve hangi aktörün niyetinin ne olduğu sorusunun cevabını da olabildiğince belirsizleştirmiştir. Bölgesel ve uluslararası dış aktörlerin Suriye iç savaşına müdahalesi sonucunda yerelde ortaya çıkan çatışma grupları artmıştır. Bu gruplar, özellikle dış aktörlerin başvurduğu vekil gruplar ya da taşeron grupların kullanılması sonucunda önemli bir artış göstermiştir. İç savaş dahilinde çatışan gruplar farklı dış aktörlerce silah ve finansman anlamında desteklenmiş iç savaşa dahil olan

aktörlerin bağlama göre şekillenen hedeflerini gerçekleştirmek üzere söz konusu taşeron grupların kullanımını belirlenmiştir.

Bu anlamda 2015 yılında Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi ile birlikte Suriye iç savaşı bölgesel bir seviyeden uluslararası seviyedeki bir sorun haline dönüşmüştür. Bu süreçte Rusya Suriye rejiminin davetiyle geldiğini söyleyerek müdahalesinin meşru bir zeminde olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan Rusya'nın bölgedeki pozisyonu Suriye rejimine hava desteği sağlamak üzere şekillenmiştir ancak zaman içerisinde Rusya'nın Suriye'de yeni üsler edindiği ve Suriye'deki konumunu kalıcılaştırıcı adımlar attığı görülmüştür. Rusya'nın süreç dahilinde Suriye'deki pozisyonuna mukabil ABD de nispeten Suriye'deki politikalarını sürdürecektir taşeronlara başvurmuştur. Bu noktada Suriye'de ABD daha çok Kürt nüfusunu ve enerji üretim alanlarını önemseyen sınırlı bir yaklaşımı takip etmiştir.

Diğer taraftan ABD'nin Kürt grupları özellikle PKK/YPG gibi taşeron terör örgütlerini önceleyen politikaları Türkiye'nin güvenlik endişelerini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Türkiye de Suriye'ye bilhassa taşeron terör örgütlerinin Türkiye sınırı boyunca kurmak istediği hatta karşı askeri müdahaleleriyle karşılık vermiştir. Öte yandan İran'ın özellikle mezhepçi tutumu Suriye öncesi dönemden de gelen bakiyelerle sürdürülmüştür. ABD'nin Suriye'deki politikalarına karşı özellikle Arap Baharı'yla birlikte İran da Suriye'deki askeri ve siyasi varlığını pekiştirmenin yollarını aramıştır. Bu noktada Şii milis örgütlenmeler yoluyla Suriye rejiminin kara hareketlerine destek çıkan bir politika ile Suriye'de İran Şiilik mezhebi eksenli politikalarını siyasi ve askeri anlamda derinleştirebilmiştir. Buna ek olarak, Rusya ve İran arasında Suriye'de beliren ABD karşıtı ortak çıkar alanları Rusya ve İran'ın Suriye'deki iş birlikleri ile somut karşılıklar da bulmuştur.

Suriye iç savaşının ilerleyen safhalarında Türkiye sınırına bir hat kurmaya çalışan taşeron örgütler kaynaklı güvenlik endişeleri nedeniyle, bu durumun oluşmasına neden olan ABD politikalarına karşıtlığı temel motivasyonu İran ve Rusya'yla yeni bir iş birliği tesis etmişlerdir. Oluşan yeni üçlü ittifak Suriye çatışmasının çözülmesi noktasında somut adımlar atılan bir sürece evrilmiştir. Ancak bu üçlü ittifakın aralarında muhtelif sorunlar olması Suriye'de barışın tam anlamıyla tesis edilmesini zorlaştırmıştır. Buna rağmen üçlü iş birliğinin diplomasi yoluyla sürdürdüğü periyodik zirveler (Soçi, Ankara, Tahran,

Astana) Suriye savaşının bitmesini sağlayacak somut adımlar atılmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, Suriye’de savaşa dahil olan bir başka aktör de İsrail’dir (USIP, 2020).

İsrail çatışma sürecinde daha çok İran karşıtı bir politika izlemiştir. Bu temelde sürekli hava saldırıları düzenleyerek İran’ın Suriye’deki askeri ve siyasi varlığını hedef almıştır. İsrail bu süreçte özellikle Suriye’ye düzenlediği hava saldırılarıyla İran destekli milis grupların yerleşkelerini ve Suriye’ye gönderilen İran menşeli silah transferlerini hedef almıştır. Körfez ülkelerine bakıldığında ise Katar harici Körfez ülkelerinin ABD politikaları ile uyum sağladığı fakat bölgesel bazlı hedefler de izlediği görülmüştür. Bu noktada savaşın ilk safhalarında Körfez ülkeleri rejim karşıtı muhalifleri desteklerken zamanla farklı bölgesel çıkarlar etrafında politikalar izlendiği de görülmüştür. Suriye savaşı son zamanlarda bilhassa ABD’nin Biden’la birlikte Orta Doğu’da çekilme adımlarıyla farklı bir zemine taşınmış Suriye rejimini tanıma adımları bölgesel bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Bu aşamada Suriye’nin yeniden inşası sürecine yönelik diplomatik görüşmelerde bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır.

3.2.3. Suriye Çatışması Gelişimi (Zaman Çizelgesi)

- Mart 2011- Bir grup genç ve çocuğun siyasi grafiti yazdığı gerekçesiyle tutuklanmasının ardından Dera’da şiddet olayları başladı. Onlarca kişi güvenlik güçlerinin göstericilere karşılık göstermesiyle öldürüldü.
- 24 Mart 2011- Devam eden protestolara yanıt olarak Suriye hükümeti vatandaşları yatıştırmak için çeşitli planlar yaptığını açıkladı. Devlet çalışanlarının maaşı artırıldı. Hükümet ayrıca Suriye'nin uzun süredir devam eden olağanüstü hâl yasasının kaldırılmasını ve yeni siyasi partilerin kurulmasını dile getirdi.
- 30 Mart 2011- Esed, 45 dakikalık bir televizyon konuşmasında ulusa seslendi. Hükümetin halkın ihtiyaçlarını karşılamadığını kabul etti, ancak somut bir değişiklik önermedi. Olağanüstü hâl yürürlükte kalmaya devam etti.
- 21 Nisan 2011- Esad, ülkenin 48 yıllık olağanüstü hâl durumunu kaldırdı. Ayrıca, Yüksek Devlet Güvenlik Mahkemesi’ni iptal etti ve “Suriye Anayasası tarafından güvence altına alınan temel insan haklarından biri olarak barışçıl protesto hakkını düzenleyen bir kararname yayınladı.”
- 18 Mayıs 2011- ABD, Esad'a ve diğer altı üst düzey Suriyeli yetkiliye yaptırım uyguladı.

- 18 Ağustos 2011- ABD, Suriye'ye yeni ekonomik yaptırımlar uyguladı, ABD'deki Suriye hükümet varlıklarını dondurdu, Amerikalıların ülkeye yeni yatırımlar yapmasını engelledi ve bunun yanı sıra Suriye petrol ürünleriyle ilgili ABD işlemlerini yasakladı.
- 2 Eylül 2011- Avrupa Birliği Suriye petrolünün ithalatını yasakladı.
- 23 Eylül 2011- AB, hükümetin kendi halkına karşı yürüttüğü devam eden acımasız kampanya sebebiyle Suriye'ye ek yaptırımlar uyguladı.
- 2 Ekim 2011- Suriyeli muhalif gruplar, Esed hükümetini sona erdirecek ve demokratik bir sistem kurmayı hedefleyen Suriye Ulusal Konseyi'ni kurdu.
- 4 Ekim 2011- Rusya ve Çin, Suriye'de Esed karşıtlarına yönelik baskının derhal durdurulması çağrısında bulundu. BM Güvenlik Konseyi kararını veto etti. ABD de dahil olmak üzere 15 üyeli konsey ülkelerinden dokuzu kararın kabul edilmesinden yana oy kullandı.
- 12 Kasım 2011- Arap Birliği, 16 Kasım 2011 tarihinden itibaren Suriye'nin üyeliğini askıya aldı.
- 27 Kasım 2011- 19 Arap Birliği ülkesinden dışişleri bakanları, sivil göstericilere yönelik kanlı bir baskıda Suriye rejimine karşı ekonomik yaptırımlar uygulama kararı aldı.
- 30 Kasım 2011- Türkiye, Suriye'ye yönelik mali yaptırımlar da dahil olmak üzere bir dizi tedbiri açıkladı.
- 19 Aralık 2011- Suriye, hükümet güçleri ve protestocular arasındaki şiddeti sona erdirmeyi amaçlayan bir Arap Birliği önerisini imzaladı.
- 28 Ocak 2012- Şiddet devam ederken Arap Birliği Suriye'deki görevini askıya aldı.
- 2 Şubat 2012- BM Güvenlik Konseyi toplantısı, Suriye'ye hükümet karşıtı göstericilere yönelik baskısını sona erdirmesi yönünde bir karar taslağı üzerinde anlaşma sağlanamadı.
- 4 Şubat 2012- Rusya ve Çin aleyhinde oy kullandıktan sonra Suriye'yi kınayan BM Güvenlik Konseyi kararı kabul edilmedi.
- 6 Şubat 2012- ABD Şam'daki büyükelçiliğini kapattı ve diplomatlarını geri çağırdı.
- 7 Şubat 2012- Körfez İşbirliği Konseyi, üye ülkelerin büyükelçilerini Şam'dan çektiklerini ve ülkelerindeki Suriye büyükelçilerini kovduklarını açıkladı.

- 16 Şubat 2012- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Arap Birliği'nin Esed'in istifa planını onaylayan bağlayıcı olmayan bir kararı kabul etti. Oylama 17 çekimserle 137 lehte ve 12 aleyhte yapıldı.
- 26 Şubat 2012- Suriyeliler ülke genelindeki sandık merkezlerinde anayasa referandumuna oy verdi. Seçmenlerin neredeyse %90'ı, çok partili bir sistem olasılığını da içeren anayasa değişikliklerini onayladı.
- 13 Mart 2012- BM Suriye özel elçisi Kofi Annan, hükümet yetkilileri ve Suriyeli muhalefet üyeleriyle Türkiye'de bir araya geldi. Suriye'ye yaptığı ziyarette ateşkes, tutukluların serbest bırakılması ve çok ihtiyaç duyulan yardımların ulaştırılması için yardım kuruluşlarına sınırsız erişim izni verilmesi çağrısında bulundu.
- 15 Mart 2012- Körfez İşbirliği Konseyi, altı üye ülkenin Suriye büyükelçiliklerini kapatacağını duyurdu ve uluslararası toplumu "Suriye'de olup bitenleri durdurmaya" çağırdı.
- 27 Mart 2012- Suriye hükümeti Annan'ın şiddete son verme planını kabul etti. Teklif, şiddeti durdurmayı, insani yardım kuruluşlarına erişim sağlamayı, tutukluları serbest bırakmayı ve Suriye halkının endişelerini gidermek için siyasi diyalog başlatmayı amaçlıyor.
- 1 Nisan 2012- İstanbul'da düzenlenen bir konferansta uluslararası Suriye Halkı Dostları grubu, Suriye Ulusal Konseyi'ni Suriye halkının meşru temsilcisi olarak resmen tanıdı.
- 30 Temmuz 2012- Londra'daki Suriye Sorumlusu Halid el-Ayoubi, "artık kendi halkına karşı bu tür şiddet ve baskıcı eylemler gerçekleştiren bir rejimi temsil etmeye istekli olmadığını" belirterek istifa etti.
- 2 Ağustos 2012- BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, Annan'ın görev süresinin Ağustos ayı sonunda sona ermesiyle yenilenmeyeceğini açıkladı.
- 6 Ağustos 2012- Suriye Başbakanı Riyad Hicab'ın görevinden istifa etti. Hicab ve ailesinin bir gecede Suriye'den ayrılıp Ürdün'e geldikleri söylendi.
- 9 Ağustos 2012- Suriye televizyonu, Esad'ın Sağlık Bakanı Wael el-Halki'yi yeni başbakan olarak atadığını bildirdi.

- 3 Ekim 2012- Türkiye sınırındaki Akçakale kasabasında Suriye'nin bombardımanı sonucu beş kişi öldü. Buna karşılık Türkiye Suriye hedeflerine ateş açtı ve parlamento hükümete askerlerini yabancı ülkelere yerleştirme izni veren bir kararı onayladı.
- 11 Kasım 2012- İsrail, bir havan mermisinin İsrail askeri yerleşkesine isabet etmesinin ardından Suriye'ye yönelik uyarı ateşi açtı. İsrail, 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan bu yana Golan Tepeleri'nde Suriye'ye ilk kez ateş açtı.
- 11 Kasım 2012- Suriyeli muhalif gruplar, Suriye Devrimci ve Muhalif Güçleri Ulusal Koalisyonu olarak birleşmeyi resmen kabul etti.
- 13 Kasım 2012- Şeyh Ahmed Moaz el-Hatib, Suriye Devrimci ve Muhalefet Güçleri Ulusal Koalisyonu olan Suriye muhalefet kolektifi'nin lideri seçildi.
- 6 Ocak 2013- Esad istifa etmeyeceğini duyurdu. Muhalefet Esad hükümetiyle çalışmayı reddetti.
- 19 Mart 2013- Suriye Devrimci ve Muhalif Güçleri Ulusal Koalisyonu Ghassan Hitto'yu başbakan olarak seçti. Şam'da doğmuş olmasına rağmen, Hitto hayatının çoğunu Amerika Birleşik Devletleri'nde geçirdi ve ABD ve Suriye çifte vatandaşlığına sahipti.
- 25 Nisan 2013- ABD Savunma Bakanı Chuck Hagel, ABD'nin kimyasal silahların Suriye'de küçük çapta kullanıldığına dair kanıtları olduğunu açıkladı.
- 27 Mayıs 2013- AB ülkeleri Suriyeli muhaliflere yönelik silah ambargosuna son verdi.
- 27 Mayıs 2013- ABD Senatörü John McCain Suriye'deki muhalifleri ziyaret etti. Savaşın başlangıcından bu yana ziyaret eden en üst düzey ABD yetkilisi olduğu bildirildi.
- 13 Haziran 2013- ABD Başkanı Barack Obama, Suriye'nin muhaliflere karşı kimyasal silah kullanımıyla “kırmızı çizgiyi” geçtiğini söyledi.
- 6 Temmuz 2013- Suriye Ulusal Koalisyonu'nun yeni lideri Ahmed Assi Jarba seçildi.
- 18 Ağustos 2013- BM silah müfettişlerinden oluşan bir ekip, iç savaş sırasında kimyasal silahların kullanılıp kullanılmadığına dair bir soruşturma başlatmak üzere Suriye'ye geldi.
- 22 Ağustos 2013- BM ve ABD, Suriyeli aktivistlerin Esed hükümetinin 21 Ağustos'ta sivillere yönelik saldırıda kimyasal silah kullandığı iddialarının derhal soruşturulması çağrısında bulundu. Suriye'deki rejim karşıtı eylemci gruplar, Şam dışındaki saldırıda çoğu kadın ve çocuk 1300'den fazla kişinin öldüğünü söylüyor.

- 24 Ağustos 2013- Sınır Tanımayan Doktorlar, Şam yakınlarındaki üç hastanenin 21 Ağustos'ta “nörotoksik semptomlar” yaşayan 3.000'den fazla hastayı tedavi ettiğini duyurdu. Bildirildiğine göre, hastaların 355'i öldü.
- 26 Ağustos 2013- BM müfettişleri, Şam yakınlarındaki Moadamiyet el Şam'da bildirilen bir kimyasal saldırı yerine ulaştı. Sahaya giderken, ekibin konvoyuna keskin nişancı silahıyla ateş edildi.
- 29 Ağustos 2013- İngiltere Parlamentosu Suriye'ye olası bir askeri harekate karşı oy kullandı.
- 30 Ağustos 2013- ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, ABD istihbarat bilgilerinin Suriye'de geçen haftaki kimyasal silah saldırısında en az 426 çocuk da dahil olmak üzere 1.429 kişinin öldüğünü tespit ettiğini söyledi.
- 9 Eylül 2013- Suriye, Rusya'nın kimyasal silahlarının kontrolünü bırakma önerisini kabul etti.
- 10 Eylül 2013- Bir konuşmasında Obama, “Suriye'de Amerikan askerlerinin olmayacağını”, ancak diğer askeri seçeneklerin masada olduğunu söyledi.
- 14 Eylül 2013- ABD ve Rusya, Suriye'deki kimyasal silahları ortadan kaldırma planını kabul etti.
- 16 Eylül 2013- Birleşmiş Milletler, 21 Ağustos olayını ele alan kimyasal silah raporu yayınladı. Müfettişler, sarinin kullanıldığına dair “açık ve ikna edici kanıtlar” olduğunu söyledi.
- 20 Eylül 2013- Suriye kimyasal silah programı hakkında ilk raporu yayınladı.
- 27 Eylül 2013- BM Güvenlik Konseyi, Suriye'nin kimyasal silah cephaneliğini ortadan kaldırmasını gerektiren bir kararı kabul etti. Esed karara uyacağını söyledi.
- 30 Eylül 2013- New York'taki BM Genel Kurulu'nda Suriye Dışişleri Bakanı Velid el-Mualem, Suriye'nin bir iç savaşa değil teröre karşı bir savaşa girdiğini söyledi.
- 6 Ekim 2013- Suriye, füze savaş başlıklarının ve hava bombalarının imhası da dahil olmak üzere kimyasal silah programını sökmeye başladı.
- 31 Ekim 2013- Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü, Suriye'nin ilan ettiği tüm kimyasal silah üretim tesislerini imha ettiğini açıkladı.

- 25 Kasım 2013- Birleşmiş Milletler, İsviçre'nin Cenevre kentinde 22 Ocak'tan itibaren Suriye hükümetinin ve bilinmeyen sayıda muhalif grubun Suriye iç savaşının sona ermesine aracılık etmek amacıyla düzenlenen "Cenevre II" konferansında bir araya geleceğini duyurdu.
- 2 Aralık 2013- BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay, bir BM araştırma grubunun Suriye hükümetinin savaş suçlarından sorumlu olduğuna dair "büyük kanıtlar" bulunduğunu söyledi (Altuğ, 2021).
- 20 Ocak 2014- Suriye Ulusal Koalisyonu, Birleşmiş Milletler'e İran'a sürpriz davetini iptal etmediğini veya İran'ın belirli koşulları kabul etmediği sürece Cenevre II müzakerelerine katılmayacağını açıkladı. Birleşmiş Milletler daha sonra İran'ın davetini iptal etti.
- 15 Şubat 2014- İsviçre'nin Cenevre kentinde ikinci tur barış görüşmeleri sona erdi ve Suriye'deki iç savaşın sona ermesinde çok az ilerleme kaydedildi.
- 23 Şubat 2014- BM Güvenlik Konseyi, Suriye'deki insani yardıma erişimi artıran bir kararı oybirliğiyle kabul etti.
- 3 Haziran 2014- Esed'in yeniden seçildiği ve 2011'de iç savaşın patlak vermesinden bu yana ülkenin ilk seçimlerinde oyların%88,7'sini aldığı bildirildi.
- 22-23 Eylül 2014- ABD ve müttefikler, Rakka kentine odaklanarak Suriye'deki DAEŞ hedeflerine hava saldırısı düzenledi.
- Eylül 14-15, 2015- Bir Pentagon sözcüsü, Rus ordusunun Suriye'nin batısında, Lazkiye liman kenti çevresindeki bölgede ileri bir operasyon üssü kurmaya çalıştığını söyledi. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Rusya'nın DAEŞ'e karşı mücadelesinde Suriye hükümetini desteklediğini söyledi.
- 30 Ekim 2015- Beyaz Saray sözcüsü Josh Earnest, ABD'nin Suriye'nin kuzeyindeki Kürtlerin kontrolündeki topraklara gönderilecek "50'den daha az" Özel Harekât kuvvetleri konuşlandıracağını söyledi. Amerikan birlikleri DAEŞ'le savaşan yerel Kürt ve Arap güçlerine lojistik yardım sağlamayı planladığını duyurdu.
- 26 Şubat 2016- Geçici olarak Ateşkes yürürlüğe girdi. Ateşkes sonucunda yardım kuruluşları çatışmalı bölgelerde dahil olmak üzere sivillere yardımlarını ulaştırabildi.

- 15 Mart 2016- Rusya güçlerini Suriye'den çekmeye başladı.
- 15 Eylül 2016- Suriye'deki hava saldırıları sırasında dokuz çocuk da dahil olmak üzere en az 23 kişi öldü, ABD ve Rusya birbirlerini 12 Eylül'den bu yana yürürlükte olan ateşkesi ihlal etmekle suçladılar.
- 17 Eylül 2016- Deyr Ezzor Havalimanı yakınlarında ABD öncülüğündeki koalisyon hava saldırıları 62 Suriye askerini hedef aldı.
- 20 Eylül 2016- Suriye Arap Kızılayı'nın bir yardım konvoyu ve deposu bombalandı; kimse sorumluluk üstlenmedi.
- 23-25 Eylül 2016- Hafta sonu yaklaşık 200 hava saldırısı Halep'i vurdu ve bir aktivist CNN'e bunun daha önce görmedikleri bir bombalama örneği olduğunu söyledi.
- 13 Aralık 2016- Hükümet güçleri Halep'in büyük bölümünü muhalif gruplardan ele geçirdi. Türkiye ve Rusya sivillerin tahliye edilebilmesi için doğu Halep için ateşkes ilan etti. BM Güvenlik Konseyi, artan sivil ölümleri sonucu acil bir oturum düzenledi.
- 22 Aralık 2016- Suriye devlet medyası, hükümet güçlerinin Halep'in kontrolünü tamamen ele geçirdiğini ve orada dört yıldan fazla süren muhalif yönetimine son verdiğini duyurdu.
- 4 Nisan 2017- İsyancıların elinde bulunan Han Şeyhun kasabasında meydana gelen kimyasal saldırı şüphesiyle onlarca sivilin öldüğü bildirildi. Rusya Savunma Bakanlığı, Suriye güçlerinin teröristler tarafından işletilen bir kimyasal mühimmat deposunun bombalanması sonucunda gazın yayıldığını iddia etti.
- 6 Nisan 2017- ABD, sivillere yönelik kimyasal silah saldırısına yanıt olarak Suriye hükümetinin hava üssüne askeri saldırı başlattı. ABD Başkanı Donald Trump'ın emriyle ABD savaş gemileri kimyasal saldırıları gerçekleştiren savaş uçaklarına ev sahipliği yapan hava üssüne 59 adet Tomahawk seyir füzesi fırlattı.
- 7 Temmuz 2017- Trump ve Putin, Almanya'nın Hamburg kentinde düzenlenen G20 toplantısında Suriye'nin güneybatısındaki şiddeti engelleme konusunda anlaşmaya vardı. Ateşkes, 9 Temmuz'da öğlen saatlerinden itibaren Şam çatışma bölgesinde yürürlüğe girdi.
- 17 Ekim 2017- DAESH kendi ilan ettiği başkenti Rakka'nın kontrolünü kaybetti.

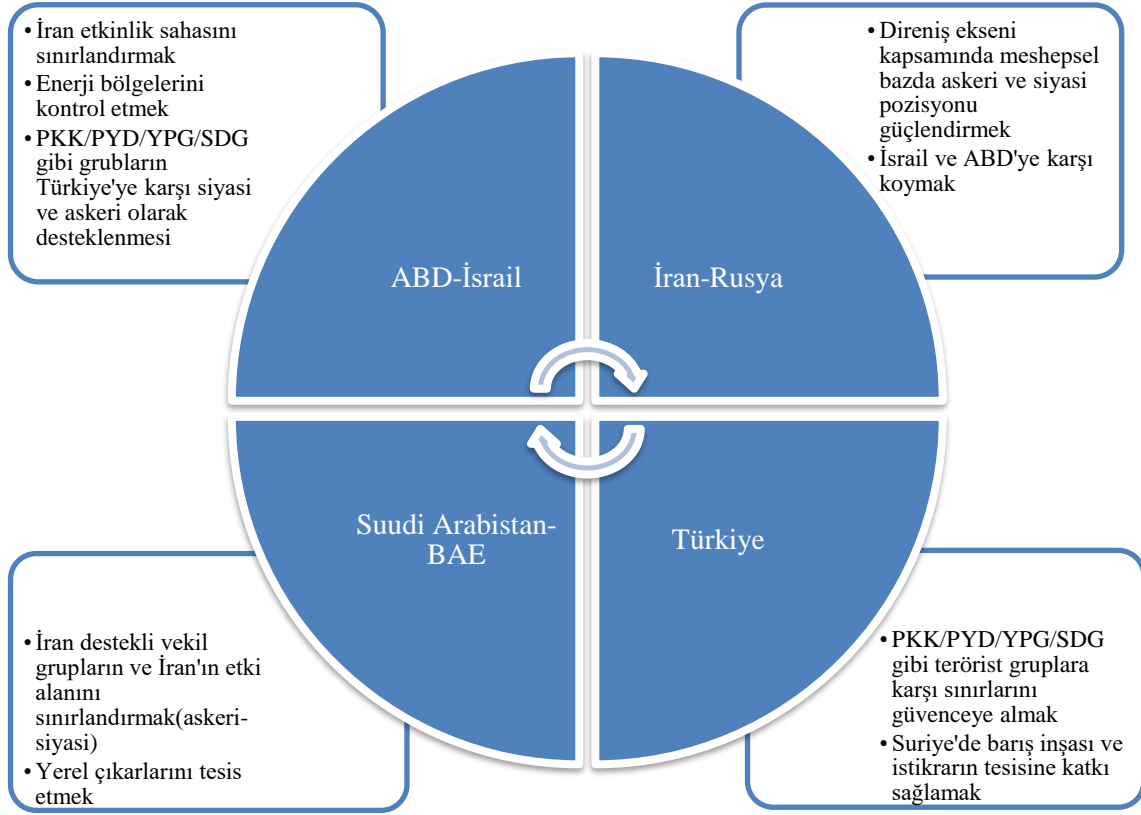
- 26 Ekim 2017- Birleşmiş Milletler ve uluslararası kimyasal silah müfettişlerinden gelen ortak bir raporda, Esed rejiminin Nisan 2017'de 80'den fazla kişinin ölümüne neden olan sarin saldırısından sorumlu olduğu tespit edildi. Suriye, saldırıyla bir ilgisi olduğunu defalarca reddetti ve herhangi bir kimyasal silahı olduğunu da kabul etmedi.
- 24 Şubat 2018- BM Güvenlik Konseyi Suriye'de 30 günlük ateşkes kararını oybirliğiyle onayladı.
- 6 Mart 2018- UNICEF bölgesel iletişim şefi Juliette Touma Cnn'e verdiği demeçte, bu yıl Suriye genelinde 1000'den fazla çocuğun öldüğünü veya yaralandığını söyledi. Touma, çok sayıda kaynağa atıfta bulunarak, 2018'in ilk iki ayında Suriye'de toplam 342 çocuğun öldüğünü ve 803'ünün yaralandığını söyledi.
- 7 Nisan 2018- Eylemci gruplar, helikopterlerin Doğu Guta'daki son isyancı tutulan kasabaya zehirli gazla dolu varil bombaları attığını söyledi. Dünya Sağlık Örgütü daha sonra saldırıdan 500 kadar kişinin etkilenmiş olabileceğini söyledi.
- 14 Nisan 2018- ABD, Fransa ve Birleşik Krallık, bir hafta önce Doğu Guta'daki kimyasal silah saldırısına tepki olarak Suriye'ye hava saldırısı düzenledi.
- 17 Eylül 2018- Rusya ve Türkiye, Suriye'nin İdlib eyaletinde silahsızlandırılmış bir bölge oluşturma konusunda anlaşmalarını ve ülkenin son muhalif kalesinde büyük çaplı bir askeri operasyonu ve yaklaşmakta olan insani felaketi potansiyel olarak engelleyeceklerini açıkladı. Türk ve Rus askeri birliklerinin devriye gezeceği bölge 15 Ekim'den itibaren faaliyete geçti.
- 19 Aralık 2018- Trump, "Suriye'de DAESH'i yendik, Trump Başkanlığı döneminde orada olmamın tek nedeni buydu." Bir ABD savunma yetkilisi ve bir yönetim yetkilisi CNN'e, ABD ordusunun Suriye'den çekilmesinin zaten devam ettiğini söyledi.
- 9 Ekim 2019- Türkiye, Trump yönetiminin ABD askerlerinin sınır bölgesini terk edeceğini açıklamasından sadece birkaç gün sonra Suriye'nin kuzeydoğusuna askeri bir harekât başlattı. Erdoğan'ın "Barış Pınarı Harekâtı", terör güçlerini sınırdan uzaklaştırmak ve bölgeyi yaklaşık iki milyon Suriyeli mülteciyi yeniden yerleştirmek için kullanma çabasının bir sonucu olarak gelişti.
- 5 Mart 2020- Türkiye ve Rusya, Suriye'nin son muhalif yerleşim bölgesi İdlib'de ortak devriyelerle bir güvenlik koridoru kurmayı kabul ederek ateşkes ilan etti.

- 8 Nisan 2020- Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü Soruşturma ve Tanımlama Ekibi (IIT), Suriye hükümet güçlerinin Mart 2017'nin sonlarında bir Suriye kasabasına yapılan bir dizi kimyasal saldırıdan sorumlu olduğu sonucuna varan bir rapor yayınladı.
- 17 Haziran 2020- ABD, Esed ve eşi Esma Esed da dahil olmak üzere 39 kişiye yaptırım uygulama hedefini duyurdu. 22 Aralık 2020'de aralarında Esed'in eşi, yakın akrabalarından bazıları, Suriye askeri istihbarat komutanı, Suriye Merkez Bankası ve Esed'e yakın danışmanların da bulunduğu 18 kişi ve kuruluş hakkında ek yaptırımlar ilan edildi.
- 26 Mayıs 2021, Esed rejimi uluslararası toplumun muhalefetine rağmen sözde devlet başkanlığı seçimi düzenledi ve katılımın çok düşük olduğu seçimin sonucunda Esed'in %95,5 oy aldığı açıklandı.
- 18-22 Ekim 2021, Suriye Anayasa Komitesi toplantılarının altıncı turu Cenevre'de tamamlandı.
- 3 Şubat 2022, DAEŞ sözde lideri Ebu İbrahim EL Haşimi el-Kureyşi Suriye'de öldürüldü (BBC News Türkçe, 2021).

Suriye'de iç savaşa dönüşen ve bölgesel ve küresel bir boyut kazanarak derinleşen krizin üzerinden 11 sene geçti. Başta Rusya ve İran tarafından desteklenmediği için siyasi çözüme yanaşmayan Esed rejimini işlemiş olduğu savaş suçlarından dolayı yargılanmadı (Hocaoğlu, 2020). Krizin sebep olduğu insani trajedi ise devam ederken Türkiye'nin oluşturduğu güvenli bölgelerde ve komşu ülkelerdeki göçmenlere yönelik sivil insani diplomasi faaliyetleri devam etmektedir. Krizin gelişimi, gelinen nokta ve doğurduğu bölgesel ve uluslararası etkiler sivil insani diplomasi çalışmalarına ve barış inşası projelerine önümüzdeki on yıllar boyunca ihtiyaç duyulacağını göstermektedir. Birbirinden ayrı düşünülemez ve birbirini tamamlayan sivil insani diplomasi faaliyetleri için başta İslam ülkeleri STK'ları olmak üzere küresel sivil toplum ekosistemi sürekli kapasite geliştirmektedir (Yalçın, 2020).

Yakın dönemde en önemli meydan okuma, uluslararası güçlerin de desteğiyle PKK / YPG terör örgütünün alan bulması ve hem bölge güvenliğini hem de Suriye'de kalıcı barış ve toplum inşasını tehdit etmesidir. Bu tehdide karşı Türkiye'nin önceki hareketler benzeri bir operasyon düzenleyerek bölge güvenliğini sağlaması ve devlet ve toplum inşası için zemin hazırlaması kuvvetle muhtemeldir. Bölgenin sosyolojik yapısı çok kültürlü ve çok

dilli karakteri sivil toplum kuruluşlarına barış inşası fonksiyonlarını icra edebilmek için benzersiz fırsatlar oluşturmaktadır.

Şekil 4: Suriye'de Çatışmanın Tarafları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.3. Sivil Toplum Kapasitesi

Suriye'de sivil toplum kapasitesi Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı 1946'dan günümüze yaşanan iç siyasi gelişmeler ve dış politika yaklaşımlarına göre değişkenlik arz etmiştir. Askeri darbelerin devlet rejimini belirlediği ve antidemokratik sistemin hâkim olduğu benzer ülkeler gibi Suriye'de de bilinen anlamda sivil toplumun gelişmediğini söylemek yanlış olmaz. Aslında tarihi ve coğrafi özellikleri itibariyle zengin bir vakıf kültürü ve mirasına sahip olsa da modern anlamda sivil toplum ekosisteminin olgunlaşabileceği demokratik bir zeminden yoksun olması Suriye'de sivil toplum kapasitesinin genişlemesini engellemiştir. İki binli yılların başına kadar rejimi onaylayacak elitlerin kontrolündeki meslek odaları, resmi politikalar çerçevesinde faaliyetler yapacak yardım kuruluşları ve katılım şartları oldukça ağır bir takım sivil

toplum girişimleri dışında herhangi bir sivil toplum kuruluşunun varlığından bahsetmek oldukça güçtür. 1924'te kurulan Adyat Arkeoloji Cemiyeti, 1935 tarihli Halep Sanayi Odası, 1947'de kurulan Suriye Kızılay Derneği, 1950 tarihli Suriye Ulusal Talebe Birliği bu STK'lardan başlıcalarıdır.

Bağımsızlık sonrası sınırlı da olsa genişleyen sivil toplum sahası 8 Mart 1963 Baas darbesi sonrası iyice daralmış ve akabinde devlet mekanizmasının her birimi gibi sivil toplum kuruluşları da sadece Baas rejimine destek verecek şekilde kurulmuş ve faaliyetlerini icra edebilmişlerdir. Hafız Esed döneminde ise bu durum daha da kurumsallaşmış, ordunun devlet yönetiminde etkinliğinin artmasıyla birlikte bağımsız ve kontrol dışı sivil toplum kuruluşlarına karşı çok sıkı bir denetim dönemi hâkim olmuştur. Rejim güvenliğinin öne çıktığı bu dönemde sadece rejimin meşruiyetini temin aracı olarak görülen STK'ların kurulmasına ve faaliyet yapmasına izin verildi. Baas örgütleri denebilecek Köylü Birliği, Ulusal Öğrenci Birliği ve Devrimci Gençlik Örgütü ve bazı baroların etkin olduğu bu dönemde muhalif denebilecek klasik tasavvuf oluşumları ve Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın örgütlenme teşebbüslerinden söz etmek mümkündür.

Mısır'da başlayan ve bölgede ciddi bir taban bulan Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın toplumsal karşılığının olması Suriye'de de her geçen yıl büyümesine ve etkinliğini artırmasına sebep olmuştur. Demokratik siyasetin olmadığı ve muhalefetin yasaklandığı ülkede Müslüman Kardeşler'in rejimle çatışması kaçınılmazdı ve teşkilat üyeleri Hafız Esed döneminde sert bir muamele görmüş, teşkilat mensupları tutuklanmış, işkenceyle öldürülmüş ve Müslüman Kardeşler'e yakın sivil toplum kuruluşları bu dönemde ciddi zararlar görmüştür. Hatta 1980'de Palmira'da ve 1982'de Hama'da Esed rejimi katliamlar gerçekleştirerek Müslüman Kardeşler'e sempati besleyen ve yakın olan toplum kesimlerini kanlı bir şekilde cezalandırmıştır. Hafız Esed'in iktidarını sağlamlaştırmak için yaptığı bu kanlı girişimler Suriye diasporasının örgütlenmesini de hızlandırmıştır. Günümüzde birçok ülkedeki Suriyeli sivil toplum kuruluşlarının bir kısmının temeli bu dönemde atılmış, ülke içinde faaliyet alanı ve demokratik zemin bulamayan özellikle muhalif kesimler diasporada örgütlenerek diğer ülke hükümetleri ve uluslararası kurumlar nezdinde çeşitli kampanyalar ve çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Suriye'deki rejimle çatışan muhalif kesimlerin kurduğu STK'ların ilk müdahaleleri bu şekilde gerçekleşmiştir diyebiliriz. Aşağıda inceleneceği gibi bu dönemde yapılmaya başlayan sivil toplum çalışmalarında izleme, savunma, koruma, sosyalleşme, sosyal

uyum, servis sağlama gibi çalışmaların diasporadaki sivil toplum kapasitesini olumlu anlamda etkilediği söylenebilir.

Hafız Esed döneminde tamamen kontrol altına alınan STK'lar ya ekonomik anlamda rejimin politikalarının halk tarafından benimsenmesini sağlamaya yönelik meslek odaları ve iş insanları örgütleri olarak veya Baas ideolojisini yaygınlaştırmaya yönelik sosyal ve kültürel sivil toplum kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Temmuz 2000'de Hafız Esed'in ölümü sonrası yerine geçen Beşşar Esed döneminde gerek dönemin uluslararası konjonktürü gerekse Beşşar Esed'in eğitim geçmişi ve aile yapısı sebebiyle daha özgürlükçü ve demokratik bir rejimi inşa edecek değişim sürecinin başladığını gösteren gelişmeler yaşandı. Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Soğuk Savaş'ın bitmesi ile Suriye'nin yönünü Batı'ya çevirmek zorunda kalması bu değişimi tetikleyen en önemli faktördü. Bu çerçevede Suriye başta Türkiye olmak üzere Batı ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye başladı. Bu süreçte Suriyelilerin ülke dışına daha çok çıkması ve yaşanan yoğun toplumsal etkileşim Beşşar Esed'e yönelik hem değişim yönünde baskıyı hem de bu yöndeki beklentiyi artırdı. Kitle iletişim araçlarının gelişmesi, medyanın daha çok yeni medya ve sosyal medya yönünde evrilmesi Beşşar Esed'i reform yapmaya zorladı. Ancak Suriye yerleşik düzeni ve Esed rejimi reform çalışmalarını hem sosyal talepleri baskılamak hem de rejimi korumak amacına yönelik düzenledi. Bu sayede otoriter rejimin demokratikleştirilmesi değil modernize edilmesi amaçlanıyordu. Bu dönemde sivil toplum alanında İslam Dünyası ve özellikle Türkiye ile güçlü bir iletişim ve iş birliği dönemi yaşandı ve yeni STK'lar kuruldu. Beşşar Esed'in eşi Esmâ Esed'in öncülük ettiği kalkınma odaklı sivil toplum kuruluşları ve bazı kadın ve çevre dernekleri bu dönemde hayata geçti.

Bazı uluslararası STK'lar da bu dönemde Suriye'de çalışma izni alabilmiş ve Suriyeli STK'larla birlikte projeler geliştirmişlerdir. Suriye Turizm Odaları Federasyonu, Suriye Genç Girişimciler Derneği, Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Derneği, Suriyeli Kadınlar Dayanışma Derneği, Kadınlar Birliği, Suriyeli Kadınlar Topluluğu, Şam Baharı Hareketi, Al-Amal Kadınları ve Kızları Güçlendirme Derneği, Uluslararası Genç Meslek Odaları Birliği gibi sivil toplum kuruluşları bu dönemde kurulan bazı kuruluşlardır. Ulusal ve uluslararası STK'ların kurulması ve faaliyet yapması sıkı denetime tabi olsa da Beşşar Esed dönemindeki bu göreceli rahatlama uzun sürmemiş ve 2011'deki Tunus'ta

başlayan Arap İsyancı veya Arap Baharı diye tabir edilen toplumsal hareketlerin Suriye'ye sıçramasıyla sona ermiştir.

Bu dönemde Doğu Konferansı Platformu'nun 2003'te Suriye'yi ziyaret etmesi ve Suriyeli resmi ve sivil makamlarla görüşüp ilişkileri geliştirmesi (Mert, 2011), 2005'te kurulan ve bu tezin yazarının da sekiz sene genel koordinatörlüğünü yaptığı İslam Dünyası STK'ları Birliği (İDSB)'nin yönetim kuruluna Suriyeli STK'ların katılması, bölgesel anlamda bir çok ülke STK'larının Suriyeli STK'larla iş birliği mekanizmaları kurması Beşşar Esed rejiminin kalıcı ve istikrarlı reformlar yapmaması sebebiyle akamete uğradı. Beşşar Esed yönetimi gerek içerden gelen taleplere gerekse uluslararası çağrılara kulak tıkayarak sivil toplum kuruluşlarına yönelik baskıyı artırdı ve özellikle muhalif ve demokratik talepleri dillendiren STK'ların faaliyetlerini durdurdu. 2010 öncesinde binden fazla STK'nın aktif olduğu Suriye'de önceleri Esed Rejimi'nin Suriyelilere yönelik şiddet uygulayan politikaları sonra iç savaşa dönen kriz döneminde sivil toplum sahası daralmakla birlikte iç savaş sonrası gerek muhaliflerin kontrol ettiği bölgelerde gerekse Suriye dışında faaliyet gösteren Suriyeli STK sayısı iki katına çıkmış ve özellikle bu tezin konusunu teşkil eden insani diplomasi ve barış inşasına yönelik çalışma yapan sivil toplum kuruluşlarının sayısı artmıştır. Esed Rejimi'nin kontrol ettiği bölgede geçmişteki gibi sivil saha olabildiğince daraltılmış ancak diğer bölgelerde ve özellikle Suriyelilerin yoğun göç ettiği ve sığındığı ülkelerde izleme ve araştırma merkezleri, savunuculuk yapan ve savaş suçlarını takip eden hukuk STK'ları, Cenevre ve Astana görüşmeleri başta olmak üzere uluslararası karar alma mekanizmalarını etkilemek için çalışan insani diplomasi faaliyetleri icra eden STK'lar, arabuluculuk ve mahkûm takası çalışmalarında Track-II diplomasisi yapan STK'lar, Suriyelilerin mülteci olarak bulunduğu veya Suriye içindeki kamplarda yaşayan Suriyelilere yönelik sosyalleşme ve sosyal uyum çalışmaları yapan STK'lar, klasik anlamda insani yardım faaliyetleri de dahil olmak üzere aşağıda inceleneceği üzere hizmet sağlama çalışmaları yapan sağlıktan barınmaya, eğitimden psiko-sosyal destek projelerine kadar bir çok faaliyet gerçekleştiren STK'lar ve nihayet radikalleşme eğilimleriyle mücadele eden ve terör örgütlerinin sempatzan ve eleman devşirmesini engellemek için deradikalizasyon faaliyetleri yapan dini ve kültürel STK'lar faaliyetlerine devam etmektedir.

Savaşın ve çatışmaların etkilediği milyonlarca Suriyelinin mülteci statüsünde olduğu günümüzde Suriyeli STK'ların yanısıra başta komşu ülkeler olmak üzere İslam

Dünyası'ndan binlerce STK Suriye'deki krize farklı aşamalarda müdahil olmuş ve insani diplomasi zincirinin bir veya birden fazla halkasındaki faaliyetleri icra etmektedirler. Bu noktada 'izleme' ve 'koruma'dan 'radikalleşmeyle mücadele'ye kadar barış inşası ve insani diplomasi sahasında Suriye krizine müdahil olan STK'larla ilgili bir inceleme yapılabilir. Suriye çatışmanın ve insani krizin her fazını yaşamış ve hâlen de yaşamaya devam etmektedir. Devlet kaynaklı şiddetten birden çok terör örgütünün eylemlerine, yabancı savaşçılardan yerel savaş ağalarına birçok aktörün müdahil olduğu ve bölgesel ve küresel aktörlerin ve güç odaklarının askeri, diplomatik veya sivil olarak taraf olduğu Suriye'de yerel, bölgesel ve küresel anlamda her boyuttaki STK ve sivil ağlar çeşitli projeler gerçekleştirmektedir. Bu projeler ve Müslümanlar tarafından kurulup işletilen STK'ların Suriye krizi kapsamındaki faaliyetlerinden yola çıkarak kapasiteleri ve oyandıkları roller bu bölümde tezin teorik çerçevesine göre tartışılacaktır (Cicioğlu, 2019).

3.1.4. Sivil Toplum Fonksiyonları

3.1.4.1. İzleme ve Gözleme

Suriye krizinin her fazında en önemli ve karşılanması en zor ihtiyaç sağlıklı bilgi temin edilmesi olmuştur. Zira çatışmaların başından günümüze kadar yoğun bir algı mücadelesi ve medya savaşı yaşanagelmıştır. Ancak özellikle sosyal medyanın etkin kullanılması ve diğer resmi ve sivil faaliyetler için izleme ve gözlemlemenin öneminin artması bu amaca matuf mekanizmaların kurulmasını zorunlu kılmıştır. Hibrit savaş tekniklerinin yoğun olarak kullanıldığı Suriye sahasında medya gücü yerel, bölgesel ve küresel taraflar için denklem değiştirici bir işlevsellik kazanmıştır. Diğer birçok faaliyetin yanında düzenli olmasa da izleme, gözleme ve raporlama yapan STK'lar olduğu gibi süreç içerisinde sadece izleme, gözleme ve raporlama yapan STK'lar da kurulmuştur. Profesyonel medya birimleri de olan müstakil izleme (*tracking*) yapan STK'lar veya sivil ağlar gerek ülke içindeki kaynakları gerekse açık kaynak medya yayınlarını kullanarak STK'ların diğer faaliyetleri için gerekli zemini sağladıkları gibi zamanla medya kuruluşları, karar alıcılar ve uluslararası kurumlar için de önemli bir bilgi kaynağı haline gelmişlerdir.

Hafız Esed ve Beşşar Esed dönemlerinde ülkedeki siyasi durum ve insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak istisna da olsa özellikle uluslararası insan hakları örgütleri tarafından çeşitli raporlar yayımlanmıştır. Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın Suriye

yapılanması benzer raporları hazırlamakla birlikte yayınlamamış, üyeleri ve sivil ağıları aracılığıyla diğer İslam ülkelerinden destek talep etmiştir.

İç çatışmaların başladığı 2011 senesinden itibaren gittikçe yoğunlaşan izleme, gözlem ve raporlama faaliyetleri sonraki dönemde insani diplomasi zincirinin diğer fonksiyonlarını icra etmek için çok faydalı olmuştur.

Bu alanda öne çıkan STK'lar 2006'da kurulan Londra merkezli Suriye İnsan Hakları Gözlemevi (Syrian Observatory for Human Rights - SOHR) ve Suriye İnsan Hakları Ağı (SNHR) olmuştur. Bu iki ağ birçok medya kuruluşu, STK ve karar alıcı için en etkin iki kaynak omlaya devam etmektedir. Türkiye'den SETA 2011 senesinde ve ORSAM 2013 senesinde izleme ve gözlemlerle birlikte açık kaynak bilgilere dayanarak Suriye hakkında ilk raporları yayımlamışlardır. Suriye krizi boyunca bölgede, mülteci kamplarında ve civar ülkelerde aktif olarak görev yapan İslam ülkeleri ve diaspora kaynaklı Müslüman STK'ların sayısı yüzlerle ifade edilebilecek kadar çoktur. İnsani diplomasi zinciri çerçevesinde faaliyet yapan STK'ları incelediğimizde sağlıktan eğitime, insani yardımdan psikososyal destek programlarına varıncaya kadar Suiyelilere yönelik faaliyet yapan STK'ların farklı periyotlarda yayımladıkları raporlar ve sosyal medya yayınları izleme fonksiyonu için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bağımsız Doktorlar Birliği gibi sadece sağlık alanında izleme yapan STK'lar olduğu gibi Minber Eş-Şam gibi yerel gelişmelerle ilgili izleme yapan STK'lar da bulunmaktadır. Ayrıca Malezya (Global Peace Mission), Katar (Katar Kızılayı), Türkiye'den insani yardım kuruluşları (Türk Kızılayı, Diyanet Vakfı, İHH, Deniz Feneri, Sadakataşı Derneği, Hayrat Yardım, Beşir Derneği vb.) gibi kurumların raporları sadece ihtiyaç analizi yapma anlamında izleme merkezlerine veri oluşturmaktadır. İslam ülkelerinden Suriye krizine müdahil insani yardım kuruluşlarının en önemli eksiklikleri ihtiyaç haritalandırması ve faaliyet raporlamalarının eksik olmasıdır.

İzleme fonksiyonunun icrasındaki hassas bir konuda sivil toplum kuruluşu kimliği ile terör örgütlerine, Esed rejimi ve rejime destek veren bölgesel odaklara veya istihbarat kuruluşlarına bilgi sağlayan yapılanmaları ayırt etmenin zorluğudur. Özellikle 'terörün finansmanı' çerçevesinde krizin taraflarının sahadaki gruplarla ilgili farklı değerlendirmeleri STK'ları Suriye'deki faaliyetlerini icra ederken ciddi anlamda tedirgin etmektedir. Zira legal şartlara sahip birçok STK 'terörün finansmanı' çerçevesinde

değerlendirilerek Suriye'deki faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaç duydukları fonlara erişememektedirler. Dolayısıyla diğer insani diplomasi faaliyetlerinin ilk adımı olan izleme fonksiyonunun icrası esnasında sahadan veya söz konusu merkezlerden krizin taraflarınca manipülatif bilgi üretilebilmektedir. İzleme ve gözleme raporları aracılığıyla, savaşın seyrini değiştirmek isteyen odaklar, diğer sivil faaliyetleri, karar alıcıları veya krizin etkilediği toplumları manipüle ederek sivil toplum kuruluşlarının projelerini zaman zaman etkilemek isteyebilmektedirler. Bu noktada izleme, gözleme ve değerlendirme faaliyetleri esnasında en önemli diğer bir çalışmanın teyit (fact checking) olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.1.4.2. Koruma

Suriye krizinde çatışmaların şiddetlendiği dönemlerde ve sonrasında farklı fazlarda koruma ihtiyacı hasıl olmuştur. Devletin çöktüğü ve vatandaşlarını koruyamadığı bir zeminde Suriyeliler silahlanarak, örgütlenecek veya kendilerini savunarak fiziki korumalarını sağlamaya çalışmışlardır. Yoğun bombardımana maruz kalan bölgelerde sivil savunma faaliyetleri öne çıkmış, sivillerin enkazdan çıkarılması ve sağlık hizmetlerinin sunulması ayrı bir koruma şekli olarak uygulanmıştır. Meskenlerin tahrip edilmesi veya ülke içinde yer değiştirenlerin sığınak ve barınak ihtiyaçlarının karşılanması da koruma sektörü içinde değerlendirilmiştir. Sivil savunma, barınak ihtiyacını giderme, sağlık hizmetleri sunma ve çatışma bölgelerinden sivillerin nakli gibi oldukça profesyonel kapasite isteyen sahalarda bazı STK'lar faaliyet göstermiştir. Fiziki koruma veya beden koruması denebilecek bu sahalarda STK'ların faaliyet göstermesi için şiddet derecesi, çatışmaların seyri ve çatışma taraflarının tavırları etkili olmaktadır. Fiziki koruma sahasında kadınlara ve çocuklara özel mekanizmalar Suriye içinde ve Suriyelilere yönelik olarak zamanla kurulmuş ve işletilmiştir (Anadolu Ajansı, 2015). Kadınların korunmasına odaklanan veya çocuklar için yetimhaneler kurulmasına yoğunlaşan sivil inisiyatifler bu kapsamda değerlendirilebilmektedir (İHH, 2017).

Beyaz Baretiler olarak bilinen Suriye Sivil Savunması isimli STK 2012'de kuruldu ve geçtiğimiz on yıl boyunca Suriyelilerin can kurtaranı gibi faaliyetler icra etti. Gönüllü bir sivil inisiyatif olarak başlayan Beyaz Baretiler sivil savunma çalışmaları 3000 civarı çalışanı ile devasa bir yapıya dönüştü. Koruma fonksiyonun yanısıra sivil yerleşim yerlerine yönelik saldırıları belgeleyerek önemli bir gözlem, izleme ve savunuculuk

inisiyatif gibi de çalışan Beyaz Baretliler sivil savunma inisiyatifi Suriye krizinde çatışmaların her fazında müdahil olan en önde gelen koruma STK'sıdır denilebilir. Suriye krizi sürecinde insani yardım kuruluşları farklı ölçeklerde arama kurtarma ekipleri kurup bu alanda kapasite geliştirdiler ancak gerek profesyonel gerekse gönüllü kadrolarıyla en yetkin grup olarak Beyaz Baretliler çalışmalarını sürdürmektedir.

Neslin korunması, koruma sektörünün en önemli faaliyetidir. Bu kapsamda güvenli gölgelerde kurulan yetimhaneler çocukların barınmadan eğitime birçok sahada korunmasına hizmet etmektedir (İNSAMER, 2021). Ayrıca radikalleşme ile mücadele adına önemli bir işlev gören yetimhanelerin kurulmasından sonra işletilmesi denetlenmez ve sağlıklı şekilde icra edilmezse insan kaçakçılığında organ ticaretine, terör örgütlerinin eleman devşirmesinden çocuklara yönelik suçlara kadar birçok olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Çalışma kapsamında Carablus, Atme, Kemmune ve Reyhanlı'da incelenen 15 yetimhane ve yetim köyünde büyük oranda güvenlik ve koruma çemberi kurulmuş olmasına rağmen ulaşılamayan, korunamayan ve sağlıklı şartlarda yaşayamayan yetimlerin Suriye krizi bağlamında ciddi bir risk oluşturduğunu ifade etmek yanlış olmaz.

İnsani Şam Derneği, Maram Vakfı gibi genel koruma fonksiyonuna odaklanan STK'lar olduğu gibi sadece çocukların korunmasına yönelik çalışan Zeytin Dalı Organizasyonu, Hope Revival ve AFAQ gibi sivil yapılar Suriye krizinde aktif olarak çalışmaktadır.

Çatışma bölgelerinde profesyonel kapasite isteyen bir diğer koruma sektörü ise mayın tespit ve temizliği çalışmalarıdır. İslam ülkelerinden bu sahada kapsamlı olarak çalışan ve kapasite geliştiren STK yapısı henüz mevcut değildir ancak Halo Trust gibi STK'ların bu yönde programları vardır.

En çok Suriyeli sığınmacıyı barındıran Türkiye STK'ları ise koruma sektörünün hemen her halkasına katkı sunmakla birlikte (Karahana, 2020) mayın temizliği, esirlerin kurtarılması, insani diplomasi, psikolojik koruma, kadınların korunması, kimlik korunması gibi sahalarda kapasite ve insan kaynağı yetersizlikleri gözlemlenmektedir.

3.1.4.3. Savunuculuk

Suriye’de on yılı aşan krizin kökenlerine inildiğinde ve kök sebepler incelendiğinde önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi yakın tarihe kadar uzanan tarihi, siyasi, sosyolojik ve kültürel faktörlerin etkili olduğunu tespit etmek mümkündür. Suriye kriz haritalandırmasıyla tespit edilebilecek bu faktörlerin yanısıra krizin başlangıcından bugüne kadar tespit edilen savaş suçları, işkence vakaları, insan hakları ihlalleri üzerine ciddi çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar uluslararası sonuçlar doğuracak noktalara getirilebilmiştir (Bozbayındır, 2017). Ancak kimyasal silah kullanımından işkence suçlarına, sivillere yönelik şiddet eylemlerinden muhtelif ihlallerine kadar tespit edilen suçlarla ilgili cezalandırma veya somut siyasi ve askeri yaptırımlar uygulanamamıştır. Suriye Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne üye olmadığı ve BMGK’de Çin ve Rusya tarafından korunduğu için sözkonusu suçlardan dolayı Suriyeli hiçbir yetkili bugüne kadar yargılanmamıştır.

Bu itibarla Suriye krizinde savunuculuk anlamında geniş kapsamlı ve uluslararası bir mekanizmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Savaş suçlarının tespiti ve bu dosyaların hükümetler, uluslararası kuruluşlar ve mahkemeler nezdinde takibinin yapılması profesyonel ve güçlü bir sivil toplum kapasitesi gerektirmektedir (Hocaoğlu ve Yusuf, 2020).

Bu konuda en somut gelişme Anadolu Ajansı’nın 20 Ocak 2014’te “Suriye’de Savaş Suçu Belgeleri” başlığıyla Suriye’de Esed rejimi tarafından işlenen savaş suçlarıyla ilgili fotoğraf ve belgelerin yayımlanması ve bu materyallerin uluslararası kurumlarda ve hükümetlerde yankı bulması oldu. Suriyeli muhalifler sivil bir inisiyatifle uluslararası bir komisyon kurarak bu belgeleri uluslararası kurumlara ve hükümetlere taşımaya başladılar (Anadolu Ajansı, 2014).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi tarafından kurulan Soruşturma Komisyonu sözkonusu belge ve fotoğrafları Anadolu Ajansı’ndan istedi. Komisyon, belgeleri inceleyerek ve şahitlerle görüşerek altı rapor hazırladı. Tüm bu çalışmalar bir yandan Suriyeli STK’lar tarafından kampanyalarla uluslararası medya ve kamuoyunun gündeminde tutulmaya çalışıldı. Nihayet ABD Kongresi tarafından Aralık 2019’da Sezar Suriye Sivil Koruma Yasası veya Sezar Yaptırım Yasası kabul edildi ve Haziran 2020’de

yürürlüğe girdi. Yasa Esed rejimini siyasi sürece çekmeyi hedeflerken Suriye muhalefetine ve sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler yüklemekteydi (Aslan, 2020).

Ayrıca koruma ve savunma anlamında sonuçlar doğurması beklenen yasaya göre tutukluların serbest bırakılması, sivillere yönelik şiddet eylemlerinin durdurulması, ibadethane, hastane ve sivil yerleşim yerlerine yönelik bombardımanların bitirilmesi, göçmen ve sığınmacıların geri dönmesi ve siyasi sürecin hızlandırılması amaçlanıyordu. Geline nokta uluslararası konjonktür ve Suriye'deki siyasi atmosfer yasanın bugüne kadar tam olarak uygulanmasına imkân vermesi.

Ayrıca savunuculuğun önemli bir halkası olan kampanyalar konusunda Suriyeli STK'lar uluslararası şartların ve gündemin elverişli olmaması sebebiyle başarılı olamadılar. Sezar Yasası veya benzer yasaların Avrupa ülkelerinde çıkmasının sağlanması ve Suriye'de işlenen savaş suçlarının ve ihlallerinin uluslararası kamuoyuna yansımaları için büyük kampanyalar yapmak ve savunuculuk faaliyetleri gerçekleştirmek gerekmektedir. Ancak önce 2013 Mısır darbesi sonrası bölgedeki siyasi ve askeri dengelerin değişmesi, Rusya'nın Suriye krizine müdahalesinin farklı bir boyut kazanması, Suriyeli sığınmacı ve mültecilerin küresel gündemi etkilemesi kampanyaların başarısını ve Suriye'deki insani krizin doğru anlaşılmasını ve kriz boyunca gündeme gelen savaş suçları ve insan hakları ihlallerinin hukuki boyut kazanmasını engelledi.

Küresel savunuculukla kıyaslandığında kriz süresince mikro ölçekte ve bireysel hak ihlallerine karşı birçok sivil inisiyatif kuruldu. Özellikle Suriye dışına çıkan sığınmacı, mülteci ve göçmenlerin gittikleri ülkelerde haklarının savunulması, kadınların ve çocukların istismarının önlenmesi yeni ve geniş bir saha olarak ortaya çıktı. Suriye'ye yönelik çalışma yapan yüze yakın Müslüman STK ve sivil ağ üzerine yaptığımız araştırmaya göre izleme raporları başta olmak üzere insani çalışma yapan hemen her STK savunuculuk kapasitesi olmasa bile savunuculuk fonksiyonuna yönelik farklı ölçeklerde proje geliştirmiştir. Yapılan her insani kampanya bile Suriye krizinin sebep olduğu yıkımı ve insani trajediyi gündeme getirdiği için bir tür savunuculuk çalışması olarak değerlendirilebilir.

Ancak hukuki savunuculuk profesyonel bir kapasite istediği için özellikle hukuk ve derneklerinin savunuculuk birimleri kurduklarına şahit olmaktayız. Söz gelimi İnsani Şam Derneği, Suriye Kalkınma ve Yardım Derneği, Mülteci Hakları Derneği, Özgür

Düşünce ve Eğitim Hakları Derneği, Mazlum Der, İslam Dünyası STK'ları Birliği, Uluslararası Rabia Platformu, İnsan Hakları ve Hürriyetleri Vakfı, Hukukçular Derneği ve The Halo Trust gibi STK'lar özellikle savunuculuk alanında projeler geliştirmişler ve bu yönde karar alıcılara baskı kurmaya çalışmışlardır veya bireysel anlamda mağdur Suriyeli sığınmacıların hukuki sorunlarıyla ilgilenmişlerdir.

Ancak gelinen noktada Suriye krizinin sebep olduğu hak ihlalleri ve hâlen meydana gelen ve sığınmacı ve mültecilerin maruz kaldığı hukuksuzluklar karşısında savunma mekanizmaları anlamında ciddi boşluklar vardır. Bu alanda geliştirilecek bir sivil kapasite önemli bir boşluğu dolduracaktır. Henüz İslam ülkelerinin geliştirdiği Uluslararası Kurtarma Komitesi (IRC) benzeri etkin bir sivil ağ mevcut değildir. İslam ülkelerinin savunuculuk alanındaki sivil girişimlerinin çokluğundan ziyade etkin bir ağ veya küresel bir teşkilat oluşturamama sorunu öne çıkmaktadır.

3.1.4.4. Sosyalleşme ve Sosyal Uyum

Çatışma bölgelerinde yer değiştiren muhacir, mülteci veya sığınmacı toplulukların muhatap toplumlarla sosyal uyumunu ifade eden bu sivil fonksiyon Suriyeliler için krizin başından beri en çok ihtiyaç duyulan ve bundan sonra da on yıllarca üzerinde çalışılması gereken bir konu olarak kabul edilmektedir. Suriye içinde aynı ülkeden olsa bile farklı şehirler ve farklı statülerle muhatap olan Suriyeli göçmenler özellikle komşu ülkelerde ve göç edilen diğer ülkelerde ciddi bir sosyalleşme veya sosyal uyum sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu çerçevede, kültürel, ekonomik, toplumsal, dini entegrasyon veya uyum; eğitim ve dil alanındaki entegrasyon veya uyum ile birlikte kadınların uyumu veya entegrasyonu temel başlıklar olarak değerlendirilmektedir (Schmitter, 1970) (Ismael ve Langille, 2011). Bu sahaların her birinde sivil toplum kuruluşlarına önemli roller düşmektedir. Elbette STK'lar bu alanlarda sosyal uyum faaliyetlerini gerçekleştirirken siyasi atmosferden, medyanın yayınlarından ve ekonomik ve kültürel şartlardan etkilenmektedirler. Sosyalleşme, sosyal uyum ve entegrasyon projelerinin zenginliği, çeşitliliği ve sürdürülebilirliği nispetinde sosyal çatışma riskleri azalmakta, terör örgütlerinin eleman devşirmesi ve radikalleşme zorlaşmakta ve göçün olumsuz etkileri en aza indirilebilmektedir.

Acil insani yardımlardan eğitim yardımlarına kadar tüm servis sağlama fonksiyonu ifa eden STK'lar aslında sosyal uyum, sosyalleşme veya entegrasyon adına temelin

atılmasına da hizmet etmiş olmaktadır. Bu kapsamda tüm insani yardım, eğitim, sağlık ve barınma hizmeti veren STK'ları bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Ancak sürdürülebilirlik açısından ifade edilen tüm sosyal uyum alanlarında sistemli projelere ihtiyaç duyulmaktadır. Suriyeli iş gücünün ekonomiye kazandırılması, iş insanlarının teşebbüs kolaylığının sağlanması, kadınların uyumu, dini uyumla radikalleşmenin önlenmesi, yasal mevzuatların bu duruma göre uyarlanması, ortak kültürel ve sosyal yaşam alanlarının oluşturularak gettolaşmanın önlenmesi, psiko-sosyal destek mekanizmalarının hazırlanarak travma sonrası stres bozukluklarının giderilmesi, eğitim imkanlarının açılması gibi adımların her biri ayrı çalışma sahalarıdır (Volkan, 2013). Son tahlilde sosyalleşme, sosyal uyum veya entegrasyon çalışmalarının tamamı toplumsal direnci artırmakla ilgilidir ve Suriye krizinin siyasi boyutları gerek Suriyeliler için gerekse muhatap toplumlar için bu direnci farklı sebeplerden dolayı yıpratmıştır. Dini, insani, duygusal veya siyasi yaklaşım ve söylemlerle toplumsal direncin güçlendirilmesi mümkündür ancak sosyo-ekonomik şartlar, çatışmanın seyri ve uluslararası medyanın yaklaşımları toplumsal kırılma noktalarını olumsuz anlamda beslediği durumlarda toplumsal direnci güçlendirici, entegrasyona kuvvet veren programların akamete uğramasına sebep olabilir. Dolayısıyla insani diplomasi fonksiyonları birbirinden ayrılamayan ve birlikte icra edilmesi gereken fonksiyonlardır. Zira insani diplomasi veya barış inşa edici sivil destek mekanizmaları adeta bir zincir gibidir, zincirin bir halkası kopuk ve yetersiz olduğunda çalışmanın neticesiz kalabilme ihtimali bulunmaktadır (Anadolu Ajansı, 2017).

Yerel sivil toplum kuruluşları burada ciddi bir rol üstlenmektedir. Dikey ve yatay koordinasyon sosyal uyum çalışmalarının başarısındaki önemli bir faktördür. Ankara merkezli Mudem (Mülteci Destek Derneği), İstanbul merkezli Mülteciler Derneği, İzmir merkezli Mültecilerle Dayanışma Derneği, Mardin merkezli Her Yerde Sanat Derneği, Gaziantep, Kilis, Antakya ve Kahramanmaraş'ta faaliyet gösteren Orange- Turuncu Eğitim Derneği, Hatay merkezli SARD – Sosyal Araştırma ve Rehabilitasyon Derneği gibi yerel ölçekte faaliyet gösteren STK'lar olduğu gibi Almanya merkezli Syriel Hilfe, İngiltere merkezli Islamic Relief, İngiltere merkezli Muntada Aid, ABD merkezli Halping Hend gibi uluslararası STK'lar da sosyal uyum, sosyalleşme ve entegrasyon konularında çalışma yapmaktadırlar (Barın, 2021).

3.1.4.5. Grup İçi Sosyalleşme

Çatışma ve kriz öncesi toplumsal direnci artırmak için, çatışma esnasında ve sonrasında travma sonrası stres bozukluğu ile mücadele etmek için ve radikalleşmeyi önlemek için farklı toplumlar arası sosyal uyum, sosyalleşme ve entegrasyon çalışmaları kadar grup içi sosyalleşme çalışmaları da hayati önemdedir.

Suriye krizi boyunca siyasi ve kültürel farklılıklar, ülke içinde ve dışında yer değiştirmenin veya şiddete maruz kalmanın sebep olduğu psiko-sosyal travmalar, terör örgütlerinin propagandaları ve çatışmanın taraflarının medya aracılığıyla uyguladığı hibrit savaş teknikleri aynı toplum içindeki kırılmaları da tetikledi. Dolayısıyla Suriyelilere yönelik sivil toplum kuruluşlarınca uygulanan grup içi sosyalleşme ve grup aidiyetini artırıcı tutunum çalışmaları önem kazandı.

Bu anlamda başta dini ve kültürel STK'lar olmak üzere psiko-sosyal destek veren STK'ların grup içi sosyalleşmeye yönelik faaliyet yaptıkları tespit edilmiştir. Doğrudan bu alanda profesyonel kapasiteler yeterli olmasa da yapılan projeler sonuçları itibariyle yalnızlaşmayı önleyici, toplumsal direnci artırıcı ve grup kültürünü destekleyici etki yapabilmıştır. Ancak terör örgütlerinin veya radikal grupların çatışma dinamiklerinden beslenen propagandaları kişileri gruplardan ayırıcı etki yapabilmiş ve toplumsal kırılmalara ve grup içi çatışmalara sebep olabilmıştır.

Syrien Hilfe, Helsinki Yurttaşlar Derneği, Avrupa Yardım Eli, Muntada Aid, Yeryüzü Doktorları Derneği, Halkların Köprüsü Derneği, Dünya Doktorlar Örgütü – DDD, Watan Organizasyon, HIHFAD, Hope Revival bu alanda proje üreten STK'lar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca Türk Kızılay, Türkiye Diyanet Vakfı, Hayrat Yardım Derneği, Beşir Derneği, Yardım Eli, İHH, Deniz Feneri, Bülbülzade Vakfı, Dost Eli Derneği gibi Türkiye'de eğitim, kültür ve dini faaliyet yapan dernek ve vakıflar grup içi sosyalleşmeye hizmet eden projeler geliştirmektedir.

Grup içi sosyalleşme çalışmalarında en önemli engelin Türk ve Batılı STK'lar için Arapça dil engeli ve profesyonel kapasite eksikliği olduğu görülmektedir. Dolaylı etki yapan projelerle birlikte özellikle doğrudan etki yapacak projelerin geliştirilmesi için yerel STK'ların kapasitelerini bu yönde geliştirmeleri grup içi sosyelleşme çalışmaları için çok önem arz etmektedir. Son dönem başarılı çalışmalardan birisi göçmen Suriyeli gençlerin iş kurlmaları için geliştirilen kuluçka merkezleri olmuştur. Core Istanbul 2021'de Kuveyt

desteği ile Türkiye’de hayata geçirilen bir projedir. Bu proje ile iş fikri geliştiren gençlerin projelerine fon ve iş merkezi desteği sunulmakta ve müteşebbis göçmen gençlerin hem grup içi sosyalleşmesi hem de buldukları topluma entegrasyon ve sosyal uyumu temin edilmeye çalışılmaktadır.

3.1.4.6. Hizmet Sağlama

Çatışma bölgelerinde en yaygın sivil toplum faaliyeti insani yardım çalışmasıdır. Servis sağlama fonksiyonu olarak şemsiye bir kavramla açıkladığımız insani yardım faaliyetleri acil yardımdan barınmaya, sağlıktan eğitime uzun bir yardımlar silsilesini ifade etmektedir. Diğer fonksiyonlarla ve özellikle izleme, gözleme ve raporlama ile doğrudan ilgili olan servis sağlama fonksiyonu STK’ların da yoğunlaştığı bir alandır. nceki bölümlerde de vurgulandığı gibi şiddetin derecesi, çatışan taraf ve devletlerin tavrı ve medyanın etkisi servis sağlama veya yaygın ifadesiyle insani yardım çalışmalarını doğrudan etkilemektedir.

Suriye krizinin başında krizin doğru anlaşılması ve sağlıklı ve yeterli izleme faaliyetlerinin olmaması servis sağlama faaliyetlerinin erken organizasyonu önünde ciddi bir dezavantaj teşkil etti. Krizin çatışmaya ve sonra da şiddetli çatışmaya evrilmesiyle birlikte acil insani yardım ihtiyaçları öncelik kazandı. Servis sağlamada manevra kabiliyeti, lojistik imkanlar, bağışların tavırları ve yeterli insan kaynağı yardımların niteliğini, hızını ve devamlılığını etkilemektedir. Suriye krizinin başladığı ve çatışmaların başladığı dönemlerde sınırlı da olsa insan hareketliliğinin başlaması civar ülkelerdeki insani yardım kuruluşlarını harekete geçirdi. Hem yerel şartlara uygun hem de iklim özelliklerini göz önünde bulunduracak şekilde ilk barınma, acil yardım çalışmaları özellikle ekonomik ve lojistik kapasiteleri güçlü STK’lar tarafından yapılmaya başlandı. Türk Kızılayı, Katar Kızılayı, İslamic Relief, İHH gibi kuruluşlar ve Müslüman Kardeşler’in Suriye yapılanmasının diaspora şubeleri krizin ilk aylarında yoğun bir kampanya yaparak servis sağlama ve insani yardım çalışmalarının başlangıcına zemin hazırlandı.

İnsani yardım zincirinin tüm halkaları zamanla komşu ülkelerin siyasi pozisyonlarına bağlı olarak sivil toplum kuruluşlarınca tamamlanmaya başlandı. Zaman zaman yoğun medya kampanyaları gerçekleştirildi. Kriz tırmandıkça ve çatışmalar şiddetlendikçe Suriye içinde, kamplarda ve komşu ülkelerde servis sağlama fonksiyonunun tüm

alanlarında ciddi bir koordinasyon ihtiyacı doğdu. Zira koordinasyon eksikliği sebebiyle insani yardım suistimalleri, yardımların siyasallaştırılması (Baitenmann, 1990) ve araçsallaştırılması, yardımların hedefine ulaşamaması, insani yardım malzemelerinde zemin şartlarına uyumsuzluk, kaynak israfı, lojistik yetersizlikler, kampanyaların uluslararası kamuoyu nezdinde itibarsızlaştırılması, çatışan tarafların ve yerel terör gruplarının yardımları kontrol etmek istemesi ve nihayet terörün finansmanı gibi hassas bir konunun servis sağlama fonksiyonlarıyla ilişkilendirilmesi insani yardımların güvenliği, kontrolü, sağlıklı akışı ve etkin koordinasyonunu en az yardımlar kadar önemli hale getirdi. Bu noktada BM ve İİT gibi uluslararası kuruluşlar insani yardım koordinasyon mekanizmaları kurdular. Türkiye AFAD koordinasyonunda ve İslam Dünyası STK'lar Birliği (İDSB) aracılığıyla İnsani Yardım Koordinasyon Kurulu kurdu. Ayrıca İHH, Bülbülzade Vakfı, İslamic Relief gibi uluslararası yardım kuruluşları bölgesel ve yerel partnerleri de dahil ederek kendi koordinasyon mekanizmalarını kurdular. Krizin yıllar içinde tırmanması ve terör örgütlerinin Suriye krizini derinleştirmesiyle birlikte Suriye'ye ve Suriyelilere yönelik servis sağlama çalışmaları ve insani yardım kampanyaları da hassasiyet kazandı (Yusuf, 2022). Zira yapılan yardımların ve kurulan mekanizmaların doğru hedeflere ulaşması için etkin bir lojistik destek ve güçlü bir izleme ve değerlendirme sistemi elzem hale gelmişti. Nitekim bu süreçte servis sağlama fonksiyonu kapsamındaki acil insani yardımdan sağlık yardımlarına kadar İslam ülkeleri kaynaklı bazı yardımların terör örgütleri eline geçmesi veya Suriye rejimi tarafından yardımların siyasallaştırılması Suriye'ye yönelik faaliyet yapan STK'ları yeniden organize olmaya zorladı.

Türkiye'de Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)'nün, PKK'nın ve Irak, Ürdün, Lübnan ve Suriye'de DAEŞ ve DAEŞ'e yakın örgütlenmelerin propagandaları ve insani yardımları manipüle etme çabaları veya insani yardımların akamete uğraması için yaptıkları karapropaganda çalışmaları STK'lar aracılığıyla yapılan insani yardımların zayıflamasına, bir kısmının durmasına ve sorgulanmasına sebep oldu. Uluslararası odakların terör örgütleri aracılığıyla Türkiye'ye yönelik teröre destek suçlaması için yaptıkları siyasi kampanyaları sebebiyle Suriye'ye yönelik servis sağlama faaliyetlerinde yeni bir döneme girildi.

Türkiye'nin 15 Temmuz FETÖ darbe girişimini bastırarak ilgili unsurları siyasi, askeri ve mülki kesimlerden ayıklaması, FETÖ'ye iltisaklı medya ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini sonlandırması ve hemen akabinde krizin bağlamı kapsamında Suriye'de terör örgütlerine karşı gerçekleştirdiği askeri operasyonlar krizin başından beri insani yardımlar için gerekli olan güvenli bölgelerin kurulmasına zemin hazırladı. Güvenli bölgelerin kurulması siviller için Suriye sınırları içerisinde servis sağlama çalışmalarının yapılacağı hatta çatışma sonrası rehabilitasyon faaliyetlerinin icra edileceği, sonrasında da devlet inşası için adımların atılabileceği şartların olgunlaşmasına imkân tanıdı (Aslan, 2019).

DAEŞ, PKK / YPG ve diğer Şii milis güçlerinin terör eylemleri her ne kadar devam etse de Türkiye'nin büyük ölçüde FETÖ ve PKK / YPG ve DAEŞ etkisinden arındırılmış bölgeleri oluşturması sonrası İslam ülkeleri STK'ları Türk STK'ları üzerinden veya doğrudan bu bölgelerde çatışma sonrası sivil fonksiyonlar ve devlet inşasına yönelik servis sağlama çalışmaları yapmaya başladılar.

İnsan for Psychosocial Support, Suriyeli Gurbetçiler Tabibler Birliği, Uluslararası Sosyal Kalkınma Örgütü, Global Peace Mission, Ataa İnsani Yardım Derneği, İnsani Şam Derneği, Maram Vakfı, ACTED, GOAL, Zeytin Dalı Organizasyonu, Bağımsız Doktorlar Organizasyonu, Children of One World, Minber Al-Sham Organizasyonu, Katar Kızılayı, Syria Green Hands, Shafak Organization, Silk Road Organization, Al Ameen Organization, Uluslararası Yetim Vakfı, Qudra Organization, Ihsan Relief and Development, El Risale Derneği, Wafa İnsani Yardım Derneği, Al Bunyan Al-Marsous Organization, Çocukluk Muhafızları Ağı, Müslüman Kardeşler Teşkilatı, Helping Hand, Muslim Aid, Suriye Amerikan Tıp Derneği, Dünya İnsani Yardım Vakfı, Bena Charity for Human Development (BCFHD), Syria Relief, AFAQ, HIHFAD, The Halo Trust, Woman Now for Development, Hope Revival, SENED, Amal Organization, Violet Organization, Bonyan Organization, Bülbülzade Vakfı, İDSB, TGTV, İnsan Vakfı, Sadakataşı, Sema Derneği, Sedneya Derneği, Yeryüzü Doktorları, Uluslararası Rabia Platformu, Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı, Beşir Derneği, MÜSİAD, ASKON, İGİAD, Önder Yardımlaşma ve Kalkınma Derneği, Al Ameen İnsani Yardım Örgütü servis sağlama fonksiyonu icra eden yüzlerce STK'dan en öne çıkanlarıdır.

Suriye çatışmasının boyut değiştirmesi ve göçmenler, sığınmacılar ve mültecilerle ilgili hedef ülkelerdeki tartışmalar ve sosyolojik krizler güvenli bölgelerdeki kalıcı konut ihtiyacını ve barış ve devlet inşasının önemini artırdı. Ayrıca barınmada biriket evler gibi kalıcı konut projelerini öne çıkardı. Servis sağlama fonksiyonları daha çok yerleşik hayata yönelik meslek edindirme çalışmaları, nitelikli eğitim ve rehabilitasyon faaliyetlerine yoğunlaştı.

Acil yardımlardan nitelikli servis sağlama faaliyetlerine dönüşen insani yardım çalışmalarının önümüzdeki yıllarda devlet ve toplum inşası ile birlikte barış inşasına yönelik kapasite geliştirmeleri en önemli ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni çatışmaların çıkması veya terör tehditleri sebebiyle toplumsal direnci artırıcı, nitelikli insan kaynağı yetişmesini hedefleyen projeler için İslam ülkeleri STK'larının bağışçı temininden raporlamaya kadar insani yardım zincirinin her halkasını ihtiva eden kapasite inşasını önceleyen yaklaşımlara ihtiyacı görünmektedir.

3.1.4.7. Kolaylaştırma ve Arabuluculuk

İnsani diplomasinin dar anlamı ile uygulanması tutukluların şartlarının iyileştirilmesi için çalışmalar yapılması ve tutuklu veya esirlerin değişimi için resmi yetkililer dışında sivil girişimlerde bulunmak anlamına gelmektedir. Bu kapsamda Suriye'de kriz öncesinde ve esnasında sivillerin kaybolması, keyfi tutuklamalar, işkence, kadınlara karşı kötü muameleler ve benzeri insan hakları ihlalleri çokça vukuagelmıştır. Bu insan hakları ihlalleri sadece rejim güçleri tarafından değil, muhalif güçler tarafından veya krizin ilerleyen yıllarda müdahil olan terör örgütleri, Şii milisler, paramiliter unsurlar tarafından da gerçekleştirilmiştir.

Suriye'deki bazı esir ve tutuklu takaslarında, abluka altındaki bölgelerden gerçekleştirilen tahliyelerde ve özellikle kadın, yaşlı ve çocukların güvenli bölgelere naklinde sivil inisiyatiflere ihtiyaç olmuştur. Kayıp kişilerle ilgili Point Organizasyon çalışmalarını yoğunlaştırırken Bana Charity for Human Development (BCFHD) esir takası konularında faaliyetler gerçekleştirmiştir. Tarihin en büyük sivil insani diplomasi operasyonu ise İHH arabuluculuğunda 2013 senesinde Suriye'de 2130 Suriyeli ve 48 İranlı'nın serbest bırakılması ile gerçekleştirildi. İnsani diplomasi ile ilgili tek kapasite geliştiren STK olan İHH farklı tarihlerde Suriye'nin muhtelif bölgelerinde farklı sayılarda esir, tutuklu veya mahkûmun takası ve serbest bırakılmasında etkin rol oynadı. Bu faaliyetin başarısı

tarafların güveninin kazanılması ve tüm taraflarla diyalog kanallarının açık olmasına bağlıdır. Nitekim İHH da gerek yetişkin insan kaynağı istihdam etme gerekse elit seviye diplomatik makamlarla ve hükümetlerle geliştirdiği ilişkiler ve koordinasyon sayesinde STK'lar için çok özel bir kapasite gerektiren ve çok riskli olan kolaylaştırıcılık ve arabuluculuk faaliyetlerini yapabilmektedir.

Geniş anlamda Suriye'de insani ilgilendiren her faaliyet bu kapsamda değerlendirilse de özellikle hapisanelerdeki sivilin şartlarının iyileştirilmesi, takibi ve serbest bırakılması; işkence vakalarının tespiti ve hukuki takipleri, esir, tutuklu ve mahkûm takasları için sürekli ikinci seviye (track-II) diplomalarının icra edilmesi çok güçlü finansman ve insan kaynağını gerektirmektedir. İslam ülkeleri STK'larında henüz bu kapasite çok yetersizdir. İHH'nın geliştirdiği kapasite ve yaptığı insani diplomasi faaliyetleri Suriye, Lübnan, İran, Filipinler, Libya, Filistin başta olmak üzere uluslararası kurumlar nezdindeki stratejik iletişim hamleleriyle de tamamlanmaktadır. İslam ülkeleri STK'larının bu yönde kapasite geliştirmesi krizin önümüzdeki dönem seyri ve devlet inşası aşamasına geçilmesi adına çok önem arz etmektedir.

Sahadaki insani diplomasi faaliyetleri dışında siyasi ve diplomatik müzakerelerin seyrine etki etmek için uluslararası kamuoyunu ve tarafları etkileyecek şekilde müzakerelere müdahil olmak bir diğer arabuluculuk ve ikinci seviye diplomatik faaliyettir çoğunlukla Suriye muhalefetine yakın STK'lar aracılığıyla özellikle Cenevre görüşmelerinin seyrini etkilemek üzere icra edilmektedir. Son dönemde diasporada kurulan stratejik araştırmalar merkezleri bu yönde raporlar üretmekte ve ilgili kurum ve hükümetler nezdinde lobicilik yapmaktadırlar. Elit seviye diplomasiyle örtüşen veya klasik diplomasiyi tamamlayan bu ikinci yol diplomasi mekanizmaları henüz yeterli etki yapacak seviyede ve nitelikte değildir.

3.1.4.8. Deradikalizasyon

Soğuk Savaş sonrası çatışmaların dönüşmesi (Mac-Farlane, 1999) ve vekalet savaşları veya hibrit savaşların yoğunluğunun artması ve devlet dışı silahlı aktörlerin ortaya çıkarak çatışma dinamiklerini etkilemesi terör örgütlerini uluslararası güç odaklarının aparatları ve araçları haline getirdi. 11 Eylül sonrası uluslararası şartlarda, bazı toplumsal hareketler ve örgütlenmeler terörizmle mücadele adına güvenikleştirildi ve Afganistan, Yemen, Irak ve Somali gibi coğrafyalarda işgalin ve çatışmaların olumsuz etkileriyle

radikalleşen grupların sayısı arttı. Sivillere yönelik şiddet eylemleri, hapishanelerde tutuklu ve mahkûmlara yönelik işkenceler ve aşağılayıcı muameleler artış eğilimindeki radikalizmi besledi ve bir tür kısır döngüye dönüşen terörle mücadele ve radikalizm veya silahlı mücadele eden terör örgütleri ve Suriye, Irak ve diğer bölgelerde stratejik planları olan odaklar için elverişli bir zemin oluşturdu.

Suriye krizinde Esed Rejimi'nin ve destekçi hükümetlerin sivillere yönelik şiddet eylemlerini gerçekleştirmesi veya göz yumması, uluslararası güç odaklarının ve kurumların müeyyide ve adalet üretememesi ve sivil kayıplara karşı sessiz ve etkisiz kalması Suriye'de radikalizmi besledi ve paramiliter gruplar, terör örgütleri bu durumdan istifade ederek sivillerden militan devşirme yoluna gittiler. Hatta dünyanın pek çok yerinden yabancı savaşçıları çatışma bölgesine çekecek kadar etkili propaganda teknikleri kullandılar. Terörizmle savaşı kökeninden başlatmak ve toplumların çatışma esnasında ve sonrasında radikalleşmesini önlemek için radikalleşme ile mücadele önem kazandı. Suriye krizinde DAESH'ten PKK / YPG'ye birçok örgüt benzer gerekçelerle radikalizmi teşvik etti ve farklı motivasyonları kullanarak mülteci kamplarından ve siviller arasından militan devşirme yoluna gitti.

Radikalleşme ile mücadelede dini kaynaklı STK'lar, eğitim, kültür ve sanat faaliyetleri yapan STK'lar, psikososyal destek veren STK'lar Suriyelilere yönelik etkili çalışmalar yaptılar. Haddizatında ekonomik zorluk çeken veya iş bulmakta zorlanan göçmenler için yapılan tüm servis sağlama veya insani yardım çalışmaları ve sosyal uyum faaliyetleri radikalleşme ile mücadele çalışmalarına destek oldu. Ancak münhasıran radikalleşme ile mücadele hem çatışmalardan zarar görmüş, aile bireylerini kaybetmiş veya hassasiyet sahibi olduğu için terör örgütlerinin propagandalarından etkilenmiş veya ailesinden ve tanıdığı kişilerden terör örgütlerine katılanların olduğu kişi ve topluluklara yönelik özel çalışmalar gerektirdiği için bazı STK'ların gittikçe artan yoğunlukta bu konuya odaklandıkları gözlemlenmektedir. Bu kapsamda Adopt A Revolution, Bytna Syria, Binaa for Development, Kesh Malek, Masrrat, Sahafak, İnsan for Psychosocial Support, Maram Vakfı, Minber Al Sham Organization, Qudra Organization, Watan Organization, AFAQ, Women for Development, Hope Revival, Dawlaty, Relief and Reconciliation for Syria bu alana yoğunlaşan STK'lar olarak zikredilebilir. Ayrıca Türkiye'den Diyanet Vakfı, Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı, Ensar Vakfı, Hayrat Vakfı, Bülbülzade Vakfı, Beşir Derneği, İDDEF – İnsana Değer Veren Dernekler Federasyonu, İnsan ve Medeniyet

Hareketi gibi toplumsal direnci artırmak için İslami faaliyetler yapan veya radikalleşme eğilimlerini uygun görmeyen dini bir eğitim veren STK'lar bu kapsamda Suriyeli göçmenlere, sığınmacılara ve mültecilere yönelik çalışmalar yapmaktadırlar.

Radikalleşme ile mücadelede bir diğer teknik ise hapisanelerde ve kamplarda travma geçirmiş veya terör örgütü propagandalarına maruz kalmış kişilere yönelik dini veya psikolojik faaliyetlerdir. Bu alanda yukardaki STK'lar, din adamları ve ilim insanları birtakım faaliyetler yapmaktadırlar ama şu an için oldukça yetersiz ve sürdürülebilirliği olmayan faaliyetler olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla kamplar zaman zaman radikal örgütlerin ve yapılanmaların eleman devşirmelerine uygun zeminler olabilmektedir. Bunun için kamp yönetimi ve kampların şartlarının iyileştirilip gerekli denetleyici kurumların tesise edilmesi radikalleşme ile mücadele adına önem arz etmektedir.

SONUÇ

Bu tezde esas olarak İslam ülkelerindeki çatışmaların çözümünde ve Müslüman toplumlar tarafından özgün barış formülleri geliştirilmesinde sivil toplumun ve dar anlamda sivil toplum kuruluşlarının etkisi ve katkısı araştırıldı. Geniş anlamda sivil toplum yapılarının Müslüman toplumlardaki toplumsal direnci kuvvetlendirerek sosyal fay hatlarının tamirinden çatışma sonrası barış inşası faaliyetlerine katkısına ve terörle mücadelenin tüm fazlarında, özellikle radikalleşme ile mücadelede ne tür etkilerinin olduğu sorgulandı. Yemen ve Suriye gibi çatışmanın, şiddetin ve insani krizin her türüne şahit olunan ve yerel, bölgesel ve küresel resmi ve sivil aktörlerin müdahil olduğu iki örnek olay üzerinden İslam ülkelerinde yerleşik veya Müslüman toplumların azınlık olarak yaşadığı ülkelerde faaliyet gösteren sivil toplum yapılarının bu çatışmalara müdahaleleri sekiz fonksiyon çerçevesinde; gözlem, koruma, savunuculuk, sosyalleşme, sosyal uyum, arabuluculuk, servis sağlama ve radikalleşme ile mücadele kapsamında incelendi ve iki örnek olay üzerinden bu sivil kapasite tartışıldı.

Tezin hipotezlerinden olan İslam ülkelerindeki sivil kapasite ile toplumsal direncin doğrudan ilgisinin olduğu ve bu kapasite profesyonel barış inşası araçlarıyla genişletilirse çatışmaların yönetimine, dönüştürülmesine ve çözümüne katkısının artacağı iddiası tezin uzun hazırlık aşamasında ve yazımı esnasında teyit edildi.

Nitekim değişen küresel şartlarla birlikte hibrit ve asimetric ilişkilerin yoğun olduğu bir döneme girilmiştir. Aktörler gri bölgelerde çıkar tanımlamaları gereği sorumluluk üstlenilmeyen politik ve ekonomik kazançlı eylemleri sıklıkla benimsemiş bu doğrultuda çatışmalar da müzminleşmiştir. Müzminleşen, aynı zamanda grileşen çatışmaların çözümünde birincil aktörün devlet olarak belirlendiği tek seviyeli çözüm çabalarının makul olmadığı görülmüştür. Bu doğrultuda özellikle çatışmaların müzminleşmesinde hibrit ve asimetric savaşların etken rol oynaması çatışmaların aktör seviyelerini de hibrit ve asimetric görünüme dönüştürmüştür. Bu durum beraberinde sivil alanın etkin olduğu dönüşen çatışmaların dinamiklerinin dikkate alındığı eş seviyeli yöntemlere olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Nitekim bu ihtiyaç devlet dışı aktörlerin de esas alındığı çok seviyeli ve hibrit çatışma çözümü arayışlarını ortaya çıkarmıştır. Hibrit ve asimetric savaşların etkisinde şekillenen uluslararası bağlam çok seviyeli yöntem, araç ve stratejilerin çatışma çözümlerinde başvurulmasını zaruri kılmaktadır. Örneğin terör örgütlerinin finansmanı

meselesinde hangi terör örgütünün hangi aktörce desteklendiği net olarak bilinmemekte, bunun ötesinde terör örgütlerinin eylemlerdeki motivasyonlarının anlaşılması da zorlaşmaktadır. Zira hibrit ve asimetrik savaşların etkisi oldukça somut bir örnek olarak terör örgütleri üzerinde görülmektedir. Terör örgütlerinin çatışma sahalarında kalıcı olmaya çalışmaları da bir taraftan kazanç getiren bu süreci devam ettirme eğilimleri üzerinden anlaşılabilir. Tüm bu belirsiz bağlam çatışma çözümlerine bahsedilen bu karmaşık bağlamın doğasını dikkate alan bir anlayışla yaklaşılmasını gerektirmektedir. Çatışma çözümlerinde çok seviyeli aynı zamanda hibrit ve asimetrik seviyeli yöntemlerin kullanılması bu karmaşık bağlamın anlaşılmasını ve analiz edilmesini kolaylaştırabilir. Bu doğrultuda, aktörlerin niyetleri ve motivasyonları anlaşılabilir ve sorunun kök sebeplerini hedef alan çözümler üzerine odaklanılabilecektir.

Özellikle iletişim araçlarının etkinliğinin arttığı ve gelişen teknolojik kapasiteyle doğru orantılı olarak hibrit savaşların ve yeni nesil terör örgütlerinin uluslararası denklemlerde yerini aldığı bir konjonktürde merkezî olmasa bile destekleyici aktör olarak sivil yapıların diplomasinin ihmal edilemez unsurları haline geldiği tespitinden hareketle, bu çalışma sonucunda, İslam ülkelerindeki sivil kapasitenin kronik ve yerel çatışmalarda güç ve fiilî diplomasi denklemlerine dahil edilmelerinin kaçınılmaz hale geldiği görülmüştür. Bazı durumlarda, güç ölçümlerinde sivil unsurların çarpan etkisi yaptığı ve diplomasi uygulamalarında tamamlayıcı roller ifa ettiği tespit edilmiştir. Bilhassa karar alma süreçleri stratejik planlarla desteklenen ve elit seviye diplomasiyle uyumlu icra edilen sivil faaliyetlerin sivil ağlar aracılığıyla gerçekleştirilmesinin ve sürdürülebilirlik kazandırılmasının sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahalesinin çatışmaların her fazında önemini daha da artırdığı gözlemlenmiştir. Aksi takdirde mükerrer sivil çalışmalarının sonuç odaklı olmadığı ve kaynak israfına sebep olduğu görülmüştür.

Uluslararası ilişkilerdeki asıl ve merkezi aktör olan devletlerin tavrı ve çalışma sahasındaki şiddet derecesi sivil manevra alanının çerçevesini çizmektedir. Devletler veya devlet otoritesinin zayıfladığı veya çöktüğü şartlarda devlet gibi hareket eden yerel odaklar tezde incelenen iki örnek olayda da tespit edildiği gibi sivil aktörleri kendi politikaları doğrultusunda yönlendirmek için başta şiddet olmak üzere birçok zorlayıcı aracı kullanabilmektedir. Bu itibarla sivil toplum kuruluşlarının siyasi aktörlerle ilişkilerini sivil bağımsızlık ilkelerine hanel getirmeyecek şekilde geliştirerek faaliyet yapmaları elzem hale gelmiştir.

Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini etkileyen bir diğer aktör olan medyanın çalışılan konuyla ilgili yayın politikası ve medya ile ilişkiler sivil faaliyet alanını ve yatay ve dikey aktörlerin ilişkisini etkilemektedir. İslam ülkelerindeki medyanın gücü ve etkisi de sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahalesinin Müslüman toplumlar nezdinde algısını değiştirebilmektedir. Araştırmada tespit edilen önemli bir husus özellikle uluslararası medyanın İslam karşıtı yayınlarının ve terörizmin finansmanı ile ilgili çifte standartlı yaklaşımının bağışçıları ve dolayısıyla Müslüman sivil toplum kuruluşlarını doğrudan etkilediği gerçeği olmuştur. İslam ülkelerindeki yerel medya kapasitesinin ve sivil toplum kuruluşlarının medya birimlerinin yapısının bu etkiyi kırmak ve dönüştürmek için sivil kapasiteyle aynı oradan güçlendirilmesi zorunludur. Çatışmaların yerel, bölgesel ve küresel tarafları gerek kendi taraftarlarını ve destek gruplarını etkilemek gerekse karşı tarafın tabanını ve destek gruplarını manipüle etmek için geleneksel ve yeni medyayı sofistike araçlarla kullanabilmekte ve çatışmalarda algıları yönetmek çatışmayı yönetmekle aynı önemde kabul edilmektedir. Medya araçlarının pozitif veya negatif yayınları, çatışan taraflarla ilişkileri ve finansman kaynakları doğrudan çatışmaların seyrini ve dolayısıyla sivil aktörlerin projelerini etkileyebilmektedir.

Suriye ve Yemen dosyalarında gerek yerel ölçekte gözlem yapan sivil toplum kuruluşlarının yayınları ve izleme raporları gerekse bölgesel aktörlerin kartografik olmayan ve insani durumu önceleyen yayın politikası çatışmanın taraflarını etkilemeye yönelik manipülatif yayınların ve uluslararası medyanın küresel güçlerin politikaları doğrultusunda (Yalçın, 2016) şekillenen tavırlarını kırmakta kısmen etkili olmuştur. Koruma, savunuculuk, servis sağlama ve mültecilerle doğrudan ilgili olan sosyalleşme ve sosyal uyuma yönelik sivil toplum çalışmaları ciddi oranda medyanın olumsuz yayınları sebebiyle zayıflamış veya zaman zaman zarar görmüştür. Savunuculuk anlamında önemli bir işlevi olan uluslararası sivil toplum kuruluşlarının kampanyalarının medyada yer bulması Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyelerini ve diğer karar alıcı aktörleri harekete geçirememiş ve neticede Suriye ve Yemen’de çatışmasızlık şartları doğsa bile insani kriz derinleşmeye devam etmiştir. Servis sağlama fonksiyonunun en önemli unsurları olan insani yardım çalışmaları çatışan taraflarca adeta bir silah gibi kullanılmış ve tarafların kendi destek gruplarına yönelik olarak ya tamamen engellenmiş veya kısıtlandırılmıştır. Bu çerçevede İslam ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarının çoğunluğunu teşkil eden sivil toplum kuruluşlarının sivil toplumun tezde incelenen sekiz

fonksiyonuna göre ihtisaslaşması ve buna göre kapasite inşa etmesinin zarureti gayet açıktır. Bu kapasite inşasının en önemli unsuru ise insan kaynağıdır. Çatışmalara müdahale ve barış inşası projeleri icra eden sivil toplum kuruluşları için gönüllülüğün esas olduğu ancak profesyonelleşmenin ve ihtisaslaşmanın zaruri olduğu bir sektör olan insani yardım ve diğer servis sağlama fonksiyonlarında lojistik odaklı insan kaynağının yanı sıra koruma uzmanı, medya uzmanı, psiko-sosyal destek uzmanı, arabulucu, insani diploması uzmanı, sosyal uyum uzmanı ve raporlama uzmanı gibi istihdam imkanlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Suriye ve Yemen örneklerinde çokça görüldüğü gibi insani yardımın ulaştırıldığı ancak koruma hizmeti sağlanamadığı için gerçekleşen can kayıplarına rastlanabilmektedir. Koruma fonksiyonunun sağlanamamasına çökmüş devlet yapısı kadar yetersiz sivil inisiyatif veya sorumsuz medya kuruluşları da sebep olabilmektedir. Suriye ve Yemen örneklerinde sıkça şahit olunan bir diğer durum insani krize dikkat çekmek için sivil toplum veya medya kuruluşlarının geleneksel veya yeni medya aracılığıyla çatışan taraflara yakın kişi ve ailelerin bilgilerini bilerek veya bilmeyerek ifşa etmeleri sebebiyle insanların can güvenliğini tehlikeye atmaları olmaktadır. Her ne kadar uluslararası örgütlerin veya uluslararası insani yardım kuruluşlarının bu ve benzeri riskleri azaltmak için kabul ettiği ve yayınladığı ilkeler olsa da sahada faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının veya ilişkili medya kuruluşlarının bilgisiz veya dikkatsiz olmaları bu krizleri doğurmaktadır. Tezin teorik ve örnek olay incelemelerinde temas edildiği gibi koruma fonksiyonunun kurumsallaşmaması ve İslam ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarında bu alanda insan kaynağı yetersizliği Yemen ve Suriye örneklerinde yetimlerin çok az bir kısmının korunmasına, mültecilerin ve ülke içinde yer değiştiren muhacirlerin temel insani gereksinimlere ulaşamamasına ve başta kadınlar olmak üzere dezavantajlı grupların fiziksel ve psikolojik sağlıklarını koruyamamasına sebep olmaktadır. Koruma başta olmak üzere ilgili sahalarda kapasite inşası Müslüman STK'lar için gerekli olduğu kadar güçlü denetim, tezkiye ve kefâlet mekanizmalarının oluşturulması da şarttır. Zira bu fonksiyonu yerine getiren bazı sivil toplum kuruluşlarının yeteri kadar şeffaf olmaması ve denetlenmemesi sebebiyle suiistimallerin yaşandığı gerek Yemen gerekse Suriye'de gözlemlenmiştir.

Tezde incelenen sekiz sivil fonksiyonun birbirini tamamladığı ve birbiriyle bağlantılı olduğu daha önceki bölümlerde örnekleriyle altı çizilmiştir. Bu itibarla İslam

lkelerindeki sivil toplum kuruluşlarının bu sekiz fonksiyondan biri veya birkaçında ihtisaslaşması ve kapasitesine göre bu fonksiyonlardan biri veya birkaçına odaklanması kadar, bu fonksiyonları tamamlayacak şekilde diğer fonksiyonlarda ihtisaslaşan ve bu alanlarda faaliyet icra eden diğer sivil toplum kuruluşlarıyla koordinasyon ve iş birliği içinde olması sivil fonksiyonların etkinliği açısından çok önemlidir. Bu bağlamda Suriye ve Yemen örneklerinde başta olmak üzere diğer çatışma bölgelerinde veya çatışma sonrası barış inşası faaliyeti yapılan bölgelerde farklı kapasitelerde olan sivil toplum kuruluşlarının iş birliği içinde gerçekleştirdiği projelerin başarı oranının arttığı gözlemlenmiştir. Aynı şekilde incelenen sekiz sivil fonksiyonun sivil yapılarca yeterince gerçekleştirilemediği bölgelerde çatışmalara sivil müdahale zinciri veya barış inşası adımları eksik kaldığı için ciddi denilebilecek ve yeni insani krizler doğuracak veya radikalleşme ve sosyal uyumsuzlukları netice verecek durumlar ortaya çıkabilmektedir. Aynı ayrı sivil kapasitenin bu sekiz fonksiyon çerçevesinde genişletilmesinden daha çok bu kapasitelere sahip sivil toplum kuruluşlarının koordinasyonu ve iş birliği de önem arz etmektedir. Bu sebeple koordinasyon ve denetim mekanizmalarının tesisi hem Yemen hem Suriye için başta olmak üzere tüm kriz bölgeleri için hayatidir. BM tarafından insani yardımlar ve sivil projeler koordine edildiği gibi ulusal çapta her İslam ülkesinin ilgili kriz bölgesine yönelik yardımları ve faaliyetleri bazen resmi makamlar tarafından bazen de etkili bir başka sivil toplum kuruluşu tarafından koordine edilmeye çalışılmaktadır.

Çatışma bölgelerine yönelik veya barış inşası süreçlerindeki bölgelere yönelik gerçekleştirilen sivil projelerle ilgili en kritik ve hassas konuların başında tüm aşamalarda olması gereken koordinasyon eksikliklerinin olduğu görülmektedir. Bu eksiklik sadece projeler icra edilirken değil, söz konusu kriz bölgesine veya çatışmaya müdahale öncesinde stratejik planlama yapılırken de ortaya çıkmaktadır. Burada uluslararası şemsiye kuruluşların ve sivil ağların önemi ortaya çıkmaktadır. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) İslam ülkeleri sivil toplum kuruluşlarını koordine edecek mekanizmalarının eksik veya yetersiz olması İİT'nin bu işlevi tam olarak yerine getirememesini sonuç vermiştir. Her ne kadar sivil toplum kuruluşları için BM'deki danışmanlık statüsüne benzer bir statü sivil toplum kuruluşları için oluşturulmuş olsa ve özellikle insani yardım kuruluşlarını koordine etmek ve bir istişare zemini teşkil etmek için bir komisyon ihdas edilmiş olsa da üyeler arasındaki kopuklukların ve teşkilattaki

hantallığın etkisiyle bu mekanizmalar mevcut krizlere cevap verebilecek bir yeterliliğe henüz ulaşabilmiş değildir.

Tezin ilgili bölümlerinde temas edilen Suudi Arabistan ve Türkiye merkezli sivil çatı kuruluşların etkinliği ise siyasi angajmanlar ve özellikle “Arap Baharı” sonrası karşı devrim hareketlerinin sebep olduğu diplomatik anlaşmazlıklar sebebiyle çok azalmıştır. Ayrıca Müslüman Kardeşler veya Cemaat-i İslami gibi toplumsal karşılığı olan İslami hareketlere yakın veya bağlı sivil ağların gücü son yıllarda Mısır ve Bangladeş başta olmak üzere İslam ülkelerindeki bu hareketlere karşı geliştirilen kampanya ve operasyonlar sebebiyle kırılmıştır. Bu yapıların ötekileştirilmesi Mısır’da gerçekleştirilen 2013 darbesiyle ve Bangladeş’teki 2010 yargılamalar ve idam cezaları sebebiyle zirveye çıkmış ve tüm İslam ülkelerini derinden etkilemiştir. 15 Temmuz 2016’da Türkiye’de gerçekleşen FETÖ darbe teşebbüsü ise önceki iki gelişmenin devamı sadedinde okunabilmektedir. Üç yıl arayla gerçekleşen bu hadiseler İslam Dünyası’nın eksenini oluşturan Mısır, Türkiye ve Pakistan’da sivil yapılara, özellikle İslamî hassasiyetlere sahip sivil yapılara karşı güveni sarsmıştır. Bu güven bunalımı sivil ağların ve sivil şemsiye örgütlerin koordinasyon gücünü zayıflatmakla kalmamış, güçlü sivil toplum kuruluşlarının sahadaki manevra alanlarını da daraltmıştır.

Suriye ve Yemen örneklerinde incelendiği gibi İslam ülkelerindeki çatışmalara müdahale eden ve barış inşası faaliyetlerine iştirak eden sivil yapıların ağırlıklı kaynağı dini eğilimleri olan sivil yapılardır. Suriye ve Yemen’deki krizlerde İran’ın milis güçler aracılığıyla müdahalesi ve Suriye’de Esed rejimine, Yemen’de ise Husilere yönelik doğrudan ve dolaylı destekleri bu iki ülkeye yönelik sivil projeleri ve çatışmalara müdahale faaliyetlerini hem güvenlik hem de dini argümanlar çerçevesinde olumsuz etkilemiştir. Zira İran kaynaklı sivil yapılar İslam ülkelerindeki medya uzantıları ve sivil toplum kuruluşlarına nüfuz ederek Müslüman toplumları Suriye ve Yemen’deki krizlerle ilgili dezenformasyon yaparak her iki krizle ilgili olarak da algı operasyonları gerçekleştirmiştir. İran kaynaklı bu algı çalışmalarının sivil toplum kuruluşları üzerindeki etkisinin çok olmasında Suriye ve Yemen’deki terör örgütlerinin ve Suriye’de muhalifleri, Yemen’de de merkezi hükümeti destekleyen Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Batılı ülkelerin siyasi ve askeri politikaları etkili olmuştur. Aynı ayrı her iki örnek olayın siyasi ve sosyolojik bağlam analizlerinde incelendiği gibi Afganistan ve Irak’ın işgaliyle bölgede gerçekleştirilen askeri operasyonların sebep olduğu yıkım ve

mezhepler ve toplumlar arası gerginliklerden bölgedeki iki hasım ve rakip ülke olan İran ve İsrail istifade etmiş ve bu fay hatlarının kırılması ve etnik ve mezhepsel gerilimlerin artması Suriye ve Yemen’de hem Şii hem de Sünni kaynaklı terör örgütlerini doğurmuştur. Bölgesel ve küresel odaklarca kullanılan bu terör örgütleri denklemine Türkiye’yi de doğrudan ilgilendiren PKK ve YPG’nin ve Türkiye kaynaklı olarak FETÖ’nün ülkenin sivil ve resmi bürokrasisini de kullanarak dahil olması bölgedeki sivil yapılar için yeni ve çetrefilli bir meydan okuma olarak ortaya çıkmıştır.

Bu şartlar altında sivil toplum kuruluşlarının dini anlayışından finansman kaynaklarına, karar alma süreçlerinden medya ilişkilerine, destek gruplarından bağışçı profillerine ve nihayet ulusal ve uluslararası bağlantılarına kadar her açıdan incelenmesi, güvenilirlik, şeffaflık ve hesap verilebilirlik bakımından değerlendirilmesi kaçınılmaz olmuştur.

Ancak bu hususta özellikle uluslararası sivil toplum kuruluşları açısından asıl risk konusu terörizmin finansmanı konusunda tehdit kaynağı olarak değerlendirilme riski oluşturmuştur. Zira kimi bölgesel ve küresel güçlere göre diğer bazı çatışma bölgelerinde olduğu gibi (Hughes, 2007) Suriye ve Yemen sahasında terör örgütü ve terörist anlayışı değişiklik arz ettiği için sivil toplum kuruluşlarının faaliyet yaptığı saha, proje hedefleri, yerel partnerleri ve çatışmalara müdahale şekilleri yerel, bölgesel ve küresel odaklarca incelemeye alınmış ve bazı Müslüman sivil yapılar terörizmin finansmanı ithamıyla karşı karşıya kalabilmiştir. Bu tehdit sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahale ve barış inşasına katılım imkanlarını ciddi anlamda kısıtlamış ayrıca özellikle diaspora kaynaklı bağışçıları doğrudan ilgilendirdiği için finansman kaynaklarının zayıflamasına sebep olmuştur.

Terörizmin finansmanı konusunda İslam ülkelerinin ortak bir tutum sergilemesi ve ilgili sivil toplum kuruluşlarını şiddete bulaşmamak ve İslam ülkelerinin mutabakatla terör örgütü diye tanıdığı örgütlere finansman ve insan kaynağı sağlamamak kaydıyla bir himaye ve kefâlet mekanizması geliştirmesi gerekmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının bu tehdit ve meydan okumalara karşı güvenle faaliyet icra etmesi için siyasi bir korumaya ihtiyaç duyduğu açıktır. Bu konunun realpolitik dengeler gözetildiği için çifte standartlı politikalar uygulanarak uluslararası çevrelerde muğlaklaştırılması ve İslam ülkeleri arasında terör örgütleri konusunda mutabakatın tam olarak sağlanamamış olması sivil

toplum kuruluşlarının olabildiğince şeffaf ve risksiz alanlarda faaliyet göstermeleri gerektiğini zorunlu kılmaktadır.

Terörle ve terörizmle mücadelede etkin ve kalıcı yöntemlerden birisi olan radikalleşme ile mücadele resmî aktörlerden daha çok sivil aktörlerin etkin olduğu bir alandır. Yukarıda temas edilen teröre karşı ikircikli politikalar, yanlış göç ve mülteci politikaları, Yemen ve Suriye krizlerine de sebep olan 2001 sonrası İslam Dünyasında yaşanan işgal, darbe ve iç savaşların sonucu olarak ortaya çıkan terör örgütlerinin mevcut kaos ve adaletsizlik zemininde kolayca taraftar toplayabilmesi aşırı ve radikal eğilimleri güçlendirmiştir. Bu durum yerelde etkin olan terör örgütleri, Yemen ve Suriye’de krize müdahil olan bölgesel ve küresel ülkelerin de zaman zaman işine gelmiş ve sahadaki terör örgütlerinin radikal unsurlardan beslenmesine göz yumulmuştur. Terör-şiddet sarmalının beslediği radikalizmle mücadele mevcut adalet ve yaptırım üretmeyen uluslararası sistem içerisinde çok zor olmakla birlikte sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahale ve barış inşası için faaliyet gösterebileceği en etkili alanlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Hem yerinde yani krizlerin çıktığı ve devam ettiği bölgelerde hem de göç güzergahlarında ve mülteci kamplarında icra edilmesi gereken radikalleşme ile mücadelede göz ardı edilmemesi gereken üçüncü zemin diaspora toplumlarıdır. Demokratik ve sivil mekanizmaların işlemediği, siyaseten krizlere çözüm bulunamadığı ve insani krizlerin derinleştiği çatışma ortamlarında yeşeren radikalizm mülteci kamplarında ve sosyal uyumun zayıf olduğu diaspora toplumlarında kolayca zemin bulabilmektedir. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşlarının uygulayacağı grup içi sosyalleşme programları, karşılaşılan toplumlara yönelik sosyal uyum projeleri, çatışmalarda zarar görmüş, yakınlarını kaybetmiş ailelere ve çocuklara yönelik psikososyal destek çalışmaları ve özellikle din görevlileri, imamlar, vaizler ve ilim adamları aracılığıyla yapılacak dini programlar radikalleşme ile mücadele çalışmalarının sürdürülebilirliği ve etkinliği açısından çok önemlidir (Sikand, 2004).

Yemen ve Suriye örnek olayları bu çerçeveden incelendiğinde gerek her iki ülke içinde gerekse yoğun göçün yaşandığı çevre ülkelerde yakın ve orta vadede güvenlik risklerinin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple kaynak, transit ve hedef ülkelerde sivil toplum kuruluşları tarafından icra edilecek sosyal uyum, sosyalleşme ve radikalleşme ile mücadele programları bu riskleri azaltmak için zorunludur.

Tezin hazırlık ve yazım sürecinde elde edilen bulgular göstermektedir ki devlet otoriteleri ne kadar etkin olurlarsa olsunlar, askeri politikalar ne kadar baskın olursa olsun ve güvenlik ve güvenlikleştirme temayülleri ve politikaları ne kadar artma eğiliminde olursa olsun, geniş anlamda sivil toplum kuruluşlarının çatışma öncesi, çatışma esnasında ve çatışma sonrasında müdahale alanları her geçen gün artmaktadır. Farklı türlerde ve yoğunluklarda çatışmalara sahne olan İslam ülkelerinde ve bu çatışmaların mağduru olan Müslüman toplumlarda sivil kapasitenin tezde incelenen sekiz fonksiyon çerçevesinde güçlendirilmesi ve artırılması çatışmaların önlenmesi, toplumsal direncin kuvvetlendirilmesi ve barış inşası çalışmalarının başarısı için hayati önemdedir. İslam Dünyası'nın yüz yıla yakındır içine düştüğü şiddet, çatışma ve terör sarmalından kurtulması resmî ve sivil aktörlerin ulusal ve uluslararası iş birliğinde bütüncül bir anlayışla geliştireceği etkin ve kapsamlı, her sahada ve her ölçekte uygulanabilecek barış formüllerini geliştirebilmesi ve fiiliyata geçirebilmesine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Abom, Bill, Social Capital, NGOs, and Development: A Guatemalan Case Study, *Development in Practice*, Vol. 14, No. 3 (Apr., 2004), pp. 342-353.
- Abu-Nimer, Mohammed, A Framework for Nonviolence Peacebuilding in Islam, *Journal of Law and Religion*, Vol. 15, no. ½ (2000-2001), pp. 217-265.
- Acled (2022), “Yemen”, <https://acleddata.com/tag/yemen/>, “E.T. 12/05/2022.”
- Acled (2019), “Yemen’s Fractured South: Aden, Abyan, and Lahij”, <https://acleddata.com/2019/12/18/yemens-fractured-south-aden-abyan-and-lahij/>, “E.T. 15.04.2022”.
- Aktaş, Murat, *Çatışma Çözümleri ve Barış, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.*
- Akyeşilmen, Nezir (Editör), *Barışı Konuşmak, Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2013.*
- Al-Ali, Nadje; Pratt, Nicola, Women’s Organizing and the Conflict in Iraq since 2003, *Feminist Review*, No. 88, War (2008), pp. 74-85.
- Alger, Chadwick F., Research on Research: A Decade of Quantitative and Field Research on International Organizations, *International Organization*, Vol. 24, No. 3 (Summer 1970), pp. 414-450.
- Aljazeera Türk (2013), Kronoloji: Yemen’in dönüm noktaları, 31 Aralık, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-yemenin-donum-noktalari>, “E.T. 12/04/2022.”
- Altuğ, Bayram (2021), BM Suriye Araştırma Komisyonu: Esed rejimi, son 10 yılda savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar işledi, *Anadolu Ajansı*, 1 Mart, <https://www.kisa.link/Qeb1>, “E.T. 11/06/2022”.
- Anadolu Ajansı (2014), Suriye’de savaş suçu belgeleri, 20 Ocak, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suriye-de-savas-sucu-belgeleri/189119>, “E.T. 10/05/2022”.
- Anadolu Ajansı (2015), “Suriyeli kimsesiz çocuklar geleceğe hazırlanıyor”, 2 Ekim, <https://www.kisa.link/Qeb2>, “E.T. 12/15/2021”.
- Anadolu Ajansı (2017), “Suriyeli 30 bin çocuk sosyal uyum eğitimi aldı”, 13 Kasım, <https://www.kisa.link/Qeb3>, “E.T. 09/03/2022”.
- Alvarez, Jose E., International Organizations: Then and Now, *The American Journal of International Law*, Vol. 100, No. 2 (Apr., 2006), pp. 324-347.
- Andrews, John, *The World in Conflict, Understanding the World’s Troublespots, Profile Books, 2015.*

- AP News (2017), In Yemen's secret prisons, UAE tortures and US interrogates, 22 Temmuz, <https://apnews.com/article/middle-east-business-prisons-only-on-ap-yemen-4925f7f0fa654853bd6f2f57174179fe>, "E.T. 12/11/2022".
- Arslan, Mahmut, The Work Ethic and Ahi Tradition of Turkey, Ibn Haldun University Press, İstanbul, 2018.
- Aslan, Murat (2020), Sezar yaptırım yasası ve Suriye dinamikleri, Anadolu Ajansı, 22 Haziran, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sezar-yaptirim-yasasi-ve-suriye-dinamikleri/1885652>, "E.T. 12/06/2021".
- Aslan, Murat (2019), Yeniden Yapılandırma: Türkiye'nin Suriye'deki Modeli, SETA, 11 Nisan.
- Atalay, Zeynep, Vernacularization of liberal civil society by transnational Islamic NGO networks, *Global Networks* 16, 3 (2016) 391- 411.
- Awe, Bolanle, Conflict and Divergence: Government and Society in Nigeria, *African Studies Review*, Vol. 42, No. 3 (Dec., 1999), pp. 1-20.
- Baitenmann, Helga, NGOs and the Afghan War: The Politicisation of Humanitarian Aid, *Third World Quarterly*, Vol. 12, No. 1 (Jan., 1990), pp. 62-85
- Barın, Hilal, Türkiye'deki Suriyelilerin Entegrasyonunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, *Kadim Yayınları*, İstanbul 2021.
- Baroudi, Sami E., Conflict and Co-operation within Lebanon's Business Community: Relations between Merchants' and Industrialists' Associations, *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 4 (Oct., 2001), pp. 71-100.
- BBC News Türkçe (2021), Suriye'de savaşın 10 yılında 10 kritik dönüm noktası, 15 Mart, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56377932>, "E.T. 12/03/2022".
- Belloni, Roberto, Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina, *Journal of Peace Research*, Vol. 38, No. 2 (Mar., 2001), pp.163-180.
- Bercovitch, Jacob, A Case Study of Mediation as a Method of International Conflict Resolution: The Camp David Experience, *Review of International Studies*, Vol. 12, No. 1 (Jan., 1986), pp. 43-65.
- Björkdahl, Annika, Promoting Norms Through Peacekeeping: UNPREDEP and Conflict Prevention, *International Peacekeeping*, Vol. 13, No.2, June 2006, pp. 214-228.
- Bonzi, Rea, NGOs in Conflict Prevention: Experiences from the Water Sector in Ethiopia, *Development in Practice*, Vol. 16, No. 2 (Apr., 2006), pp. 201-208.
- Bose, Sumantra, *Contested Lands*, Harvard University Press, 2007

- Bozbayındır, Ali Emrah (2017), “Suriye’deki savaş suçları ve uluslararası hukuk”, Anadolu Ajansı, 19 Nisan, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/suriyedeki-savas-suclari-ve-uluslararasi-hukuk/800420>, “E.T. 21/06/2022”.
- Bölükbaşı, Süha, Barışçı Çözumsuzlük, İmge Kitabevi, Ankara 2001
- Cavatorta, Francesco, Civil Society, Islamism and Democratisation: The Case of Morocco, *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 44, No. 2 (Jun., 2006), pp. 203-222.
- CCCM (2021), The Shelter Cluster ve Camp Coordination and Camp Management (CCCM), <https://www.humanitarianresponse.info/operations/yemen>, “E.T. 10/02/2022”.
- Charnovitz, Steve, Nongovernmental Organizations and International Law, *The American Journal of International Law*, Vol. 100, No. 2 (Apr., 2006), pp. 348-372.
- Cicioğlu, Filiz, Ortadoğu’da Sivil Toplum, Kadim Yayınları, Ankara, 2019.
- Dağ, Ahmet Emin, Moro Peace Monitoring Mission: A Humanitarian Diplomacy Experience, İNSAMER, Analiz 13.
- Dağ, Ahmet Emin, Ortadoğu Çatışmaları, İHH, İstanbul 2015.
- Dağ, Ahmet Emin, İç Tehditler ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği, İNSAMER, İstanbul, 2016.
- Das, Samir Kumar, Conflict and Peace in India’s Northeast: The Role of Civil Society, East-West Center Washington, 2007.
- Diamant, Neil J., Conflict and Conflict Resolution in China: Beyond Mediation-Centered Approaches, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 44, No. 4 (Aug., 2000), pp. 523-546.
- Diyanet Tv (2018), Yemen’de anne-babaların tek hayali çocuklarını doyurabilmek, 29 Kasım, <https://www.diyaret.tv/yemen-de-anne-babalarin-tek-hayali-cocuklarini-doyurabilmek>, “E.T. 22/04/2022”.
- Domazeti, Riad (2019), “Yemen Krizi: Stratejik hesapların girdabında 8. yıl”, Anadolu Ajansı, 15 Şubat, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/yemen-krizi-stratejik-hesaplarin-girdabinda-8-yil/1393817>, “E.T. 19/04/2022”.
- Domazeti, Riad, Yemen, Çöken Devletin Enkazında Barış Arayan Bir Halk, İNSAMER, İstanbul, 2018.
- Dorman, Sara Rich, NGOs and the Constitutional Debate in Zimbabwe: From Inclusion to Exclusion, *Journal of Southern African Studies*, Vol. 29, No. 4, (Dec., 2003), pp. 845-863.

- Duffield, Mark, NGO Relief in War Zones: Towards an Analysis of the New Aid Paradigm, *Third World Quarterly*, Vol. 18, No. 3, Beyond UN Subcontracting: Task Shairing with Regional Security Arrangements and Service-Providing NGOs (1997), pp. 527-542.
- Encarnacion, Omar G., Civil Society and the Consolidation of Democracy in Spain, *Political Science Quarterly*, Vol. 116, No. 1 (Spring, 2001), pp. 53-79.
- Erdoğan, R.Tayyip, *Küresel Barış Vizyonu, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, İstanbul 2012.*
- Esposito, Michele K., Quarterly Update on Conflict and Diplomacy, 16 May-15 August 2006, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 36, No.1, (Autumn 2006), pp. 114-117.
- Es-Samii, Muhammed (2022), “İç savaşın sürdüğü Yemen salgın hastalık kısılacında”, *Anadolu Ajansı*, 4 Mart 2022, <https://www.kisa.link/QeaG>, “E.T. 23/05/2022”.
- Falk, Richard, International Law and the al-Aqsa Intifada, *Middle East Report*, No. 217, Beyond Oslo: The New Uprising (Winter, 2000), pp. 16-18.
- Feldman, Shelley, NGOs and Civil Society: (Un)stated Contradictions, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 554, The Role NGOs: Charity and Empowerment (Nov., 1997), pp. 46-65.
- Forsythe, David P., Human Rights and Foreign Policy: In the Next Millennium, *International Journal*, Vol. 53, No. 1, (Winter 1997/1998), pp. 113-132.
- Fosdick, Anna, Conflict Management Learning? Policy Reflections and Institutional Reforms, *Global Governance*, Vol. 5, No. 4 (Oct.-Dec. 1999), pp. 425-455.
- Fowler, Alan, Demonstrating NGO Performance: Problems and Possibilities, *Development in Practice*, Vol. 6, No. 1 (Feb., 1996), pp. 58-65.
- Gilkes, Patrick, From Peace-Keeping to Peace Enforcement: The Somalia Precedent, *Middle East Report*, No. 185, Despots and Democrats Political in Arabia (Nov. – Dec., 1993), pp. 21-24.
- Gladius, Marlies, Golden Tsunami, *The World Today*, Vol. 62, No. 1, (Jan. 2006), pp. 13-14.
- Glavanis, Pandeli M., The Israeli-Palestinian ‘Peace’ Treaty: The Role of New Social Actors, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. ½ (1995), pp. 115-134.
- Gordenker, Leon; Weiss, Thomas G., NGO Participation in the International Policy Process, *Third World Quarterly*, Vol. 16, No. 3, Nongovernmental Organisations, the United Nations and Global Governance (Sep., 1995), pp. 543-555.
- Greenhouse, Carol J., Mediation: A Comparative Approach, *Man, New Series*, Vol. 20, No. 1 (Mar., 1985), pp. 90-114.

- Hamidullah, Muhammed, Hilfu'l-Füdûl, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilful-fudul>, c.18, s. 31-32, 1998.
- Harbom, Lotta; Wallensteen, Peter, Armed Conflicts, 1946-2008, *Journal of Peace Research*, Vol. 46, No. 4, 2009, pp. 577-587.
- Hashmat, Shahid Ahmad, *International Conflict Resolution, Role of the UN and the OIC*, NUST Publishing, Islamabad, 2014.
- Hedman, Eva-Lotta E., Contesting State and Civil Society: Southeast Asian Trajectories, *Modern Asian Studies*, Vol. 35, No. 4 (Oct., 2001), pp. 921-951.
- Hehir, Aidan, *Humanitarian Intervention After Kosovo, Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society*, Palgrave Mcmillan, 2008.
- HIİK (2022), Conflict Barometer 2021, <https://hiik.de/?lang=en>, "E.T. 15/04/2022".
- HIİK (2019), Conflict Barometer 2018-2020, <https://hiik.de/conflict-barometer/bisherige-ausgaben/?lang=en>, "E.T. 25/02/2020."
- Hill, Felicity; Aboitiz, Mikele; Peohlman-Doumbouya, Sara, Nongovernmental Organisations' Role in the Buildup and Implementation of Security Council Resolution 1325, *Signs*, Vol. 28, No. 4 (Summer, 2003), pp. 1255-1269.
- Hocaoğlu, Muhammed Temim (2020), Esed rejiminin savaş suçluları 10 yıldır yargılanmıyor, *Anadolu Ajansı*, 9 Temmuz, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejiminin-savas-suclulari-10-yildir-yargilanmiyor-/1904663>, "E.T. 09/07/2021".
- Hocaoğlu, Muhammed Temim ve Yusuf, Muhammed (2020), Esed rejiminin savaş suçluları listesi kabarik, *Anadolu Ajansı*, 23 Haziran, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejiminin-savas-suclulari-listesi-kabarik/1886849>, "E.T. 09/07/2021".
- Hochstetler, Kathryn; Elisabeth Jay Friedman, Can Civil Society Organizations Solve the Crisis of Partisan Representation in Latin America?, *Latin American Politics and Society*, Vol. 50, No. 2 (Summer 2008), pp. 1-32.
- Hughes, James, The Chechnya Conflict: Freedom Fighters or Terrorists?, *Demokratizatsiya*, pp. 293-311.
- Hürriyet (2021), Yemen iç savaşı tarihi ve önemi nedir? Yemen iç savaşı nedenleri ve sonuçları, 3 Mayıs, <https://www.kisa.link/QeaH>, "E.T. 04/04/2022".
- Iltan, Suzan; Phillips, Lynne, Governing Peace: Global Rationalities of Security and UNESCO's Culture of Peace Campaign, *Anthropologica*, Vol. 48, No. 1, *War and Peace / La guerre et la paix* (2006), pp. 59-71.
- Independent Türkçe (2019), Savaşın kurbanı yine çocuklar: Yemen'de savaş nedeniyle her ay 37 çocuk ölüyor, 27 Mart, <https://www.kisa.link/QeaI>, "E.T. 12/11/2021".

- Ismael, Jacqueline, and Shereen Ismael, Chris Langille, Post-Conflict Reconstruction and Women in the Muslim World, Arab Studies Quarterly, Vol. 33, no.1 (Winter 2011), pp. 23-43.
- İşbilir, Cihangir (2013), “The role of civil society in struggling against Islamophobia”, Daily Sabah, 27 Şubat, <https://www.kisa.link/QeaJ>, “E.T. 13/05/2022”.
- İHH (2017), Suriyeli yetimler için Türkiye’de dev yaşam merkezi, 11 Mayıs, <https://ihh.org.tr/haber/suriyeli-yetimler-icin-turkiyede-dev-yasam-merkezi>, “E.T. 21/12/2021”.
- İnat, Kemal; Duran, Burhanettin; Muhittin Ataman (Editörler), Dünya Çatışmaları 1 ve 2. Cilt, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul 2010.
- İnsamer, (2021), Kronik savaşla bölünme arasında Yemen, 12 Temmuz, <https://www.insamer.com/tr/kronik-savas-ile-bolunme-arasinda-yemen.html>, “E.T. 11/05/2022”.
- İşbilir, Alptekin Cihangir (2021), “Ortadoğu Çatışmalarına Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının Müdahale İmkânları ve Örnekleri”, Ortadoğu Yıllığı 2020, Ortadoğu Yayınları, İstanbul 2021.
- İşbilir, Alptekin Cihangir (2021a), “Sivil Toplum Kuruluşlarının Barış İnşası Fonksiyonları ve Türk STK’larının Barış İnşa Edici Kapasitesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2., ss: 85-126.
- İşbilir, Alptekin Cihangir (2021b), “Afrika’da Faaliyet Gösteren Türk STK’ların Barış İnşa Edici Kapasitesi, Afrika Araştırmaları Dergisi AFRICANIA, Volume: 1, Issue: 1, pp: 25-30.
- İşbilir, Alptekin Cihangir (2014), Hariciye’nin Yeni Aktörleri: “Yeni Türkiye’nin İnce Gücü”, İlmek Yayınları, İstanbul 2014.
- İşbilir, Cihangir ve Begçecanlı, Büşra (2018), “Yemen’deki jeo-trajedi bitecek mi?”, Anadolu Ajansı, 18 Aralık 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/yemendeki-jeo-trajedi-bitecek-mi/1341881>, “E.T. 12/06/2021”.
- İşbilir, Alptekin Cihangir ve Begçecanlı, Büşranur (2019), “Yemen barışı için kozmopolit diplomasi”, Anadolu Ajansı, 8 Temmuz 2019, <https://www.kisa.link/QeaK>, “E.T. 12/06/2021”.
- İşbilir, Alptekin Cihangir (2021), “Yemen’de Kalıcı Barışın Sağlanmasında Hibrit Diplomasi Olasılığı”, Ortadoğu Analiz, 15 Mart 2021, <https://www.kisa.link/QeaM>, “E.T. 13/03/2022”.
- Jackson, H. Robert, Armed humanitarianism, International Journal, Vol. 48, No. 4, Humane intervention (AUTUMN 1993), pp. 579-606.

- Kaag, Mayke, Transnational Islamic NGOs in Chad: Islamic Solidarity in the Age of Neoliberalism, *Africa Today*, Vol. 54, No. 3, Muslim West Africa in the Age of Neoliberalism (Spring, 2008), pp. 3-18.
- Kalın, İbrahim, Akıl ve Erdem, Küre Yayınları, İstanbul 2013.
- Kalın, İbrahim, İslamofobi, 21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu, İnsan Yayınları, İstanbul 2015.
- Kandıyoti, Deniz, Between the Hammer and the Anvil: Post-Conflict Reconstruction, Islam and Women's Rights, *Third World Quarterly*, Vol. 28, No. 3(2007), pp. 503-517.
- Kaplowitz, Noel, National Self-Images, Perception of Enemies, and Conflict Strategies: Psychopolitical Dimensions of International Relations, *Political Psychology*, Vol. 11, No. 1 (Mar., 1990), pp. 39-82.
- Karahan, Hatice, Uluslararası Yardım Mimarisinde Türkiye Tecrübesi, İnsan Yayınları, İstanbul, 2020.
- Kardaş, Tuncay ve Erdağ, Ramazan (2012), 'Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA' Akademik Araştırmalar Dergisi Vol. 7 No. 1.
- Kaufman, Stuart J., Escaping the Symbolic Politics Trap: Reconciliation Initiatives and Conflict Resolution in Ethnic Wars, *Journal of Peace Research*, Vol. 43, No. 2 (Mar., 2006), pp. 201-218.
- Kelleher, Ann; Taulbee, James Larry, Bridging the Gap: Building Peace Norwegian Style, *Peace&Change*, Vol. 31, No. 4, Ocotober 2006, pp. 479-505.
- Köse, Talha, Coşkun İpek, Radikalleşme, SETA Yay., İstanbul, 2019.
- Lebow, Richard Ned, Interdisciplinary Research and the Future of Peace and Security Studies, *Political Psychology*, Vol. 9, No. 3 (Sep., 1998), pp. 507-525.
- Lee, Sung Yong, The Limit of Ethnocentric Perceptions in Civil War: Peace Negotiations, *Conflict Resolution Quarterly*, vol. 28, no.3, Spring 2011.
- Leonard, Mark, Diplomacy by Other Means, *Foreign Policy*, No. 132 (Sep., - Oct., 2002), pp. 48-56.
- Li, K.W.; Kilgour, D.M.; Hipel, K.W., Status Quo Analysis in the Graph Model For Conflict Resolution, *The Journal of the Operational Research Society*, Vol. 56, No. 6 (Jun., 2005), pp. 699-707.
- Lodgaard, Sverre, Managing Arms in Peace Processes, *Policy Sciences*, Vol. 30, No. 3 (Aug., 1997), pp. 143-150.

- Lutabingwa, Jesse, and Kenneth R. Gray, Elliot P. Skinner, NGOs in Sub-Saharan Africa: Critical for Policy Advocacy, *International Journal on World Peace*, Vol. 14, No. 3 (September 1997), pp. 35-70.
- Macfarlane, S. Neil, Humanitarian Action and Conflict, *International Journal*, Vol. 54, No. 4 (Autumn, 1999), pp. 537-561.
- Makuwira, Jonathan, Aid Partnership in the Bougainville Conflict: The Case of Local Women's NGO and Its Donors, *Development in Practice*, Vol. 16, No. 3/4 (Jun., 2006), pp. 322-333.
- Maragia, Bosire, Almost there: Another way of conceptualizing and explaining NGOs' quest for legitimacy in global politics, *Non-State Actors and International Law* 2: 301-332, 2002.
- Mars, Perry, Ethnic Politics, Mediation, and Conflict Resolution: The Guyana Experience, *Journal of Peace Research*, Vol. 38, No. 3, Special Issue on Conflict Resolution in Identity-Based Disputes (May, 2001), pp. 353-372.
- Medyascope (2021), UNICEF: 2015 yılından bu yana Yemen'de 10 binden fazla çocuk öldü veya sakat kaldı, 20 Ekim, <https://www.kisa.link/Qeb5>, "E.T. 15/05/2022".
- Meier, Karl, Federalism and Ethnic in Nigeria by Rotimi T. Suberu, *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 78, No. 3 (Jul., 2002), pp. 660-661.
- Merikallio, Katri, *Making Peace*, Ahtisaari and Aceh, wsoy, 2006.
- Mert, Nuray (2011), Doğu Konferansı, *Milliyet*, 29 Nisan, <https://www.kisa.link/QeaN>, "E.T. 23/03/2021".
- Mills, Kurt, Neo-Humanitarianism: The Role of International Humanitarian Norms and Organisations in Contemporary Conflict, *Global Governance*, Vol. 11, No. 2 (Apr.-June 2005), pp. 161-183.
- Monga, Calestin, Civil Society and Democratisation in Francophone Africa, *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 33, No. 3 (Sep., 1995), pp. 359-379.
- Munck, Gerardo L.; Kumar Chetan, Civil Conflicts and the Conditions for Successful International Intervention: A Comparative Study of Cambodia and El Salvador, *Review of International Studies*, Vol. 21, No. 2 (Apr., 1995), pp. 159-181.
- Murithi, Tim, *The Ethics of Peacebuilding*, Edinburg University Press, 2009
- Murray, Rachel, Preventing Conflicts in Africa: The Nees for a Wider Perspective, *Journal of African Law*, Vol. 45, No. 1, (2001), pp. 13-24.
- Nageeb, Salma A., "Building the Sudan of Peace": Negotiating Development and Islam in Sudan, *Sociologus*, Vol. 56, No. 2 (2006), pp. 225-253.

- Nanes, Stefanie Eileen, Fighting Honor Crimes: Evidence of Civil Society in Jourdan, Middle East Journal, Vol. 57, No. 1 (Winter, 2003), pp. 112-129.
- Nar, Cansu (2021), 2021 Yetim Raporu, İNSAMER, 27 Nisan.
- Natsios, Andrew S., NGOs and the UN System in Comlex Humanitarian Emergencies: Conflict or Cooperation?, Third World Quarterly, Vol. 16, No. 3, Nongovernmental Organisations, the United Nations and Global Governance (Sep., 1995), pp. 405-419.
- Nelson, Paul, New Agendas and New Patterns of International NGO Political Action, Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, Vol. 13, No. 4, December 2002.
- Nye, Joseph S., Jr, Public Diplomacy and Soft Power, Annals of Ameriacan Academy of Political ans Social Science, Vol. 616, Public Diplomacy in Changing World (Mar., 2008), pp. 94-109.
- Oktay, Mücahit (2022), BM'nin Türkiye üzerinden Suriye'ye gönderilen insani yardımları 6 ay daha uzatıldı, Anadolu Ajansı, 12 Temmuz, <https://www.kisa.link/QeaO>, "E.T. 15/07/2022".
- Ondrusek, Dusan; Labath, Viladimir, Conflicts in Transforming Society and the Nongovernmental Sector: The Slovak Example, Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 552, Strengthening Transitional Democracies Through Conflict Resolution (Jul., 1997), pp. 40-51.
- Orjuela, Camilla, Building Peace in Sri Lanka: A Role for Civil Society, Journal of Peace Research, Vol. 40, No. 2 (Mar., 2003), pp. 195-212.
- Orjuela, Camilla, Dilemmas of Civil Society Aid: Donors, NGOs and the Quest for Peace in Sri Lanka, Peace and Demovracy in South Asia, Volume 1, November 1, January 2005.
- Orjuela, Camilla, Divides and dialogue in the diaspora during Sri Lanka's çivil war, South Asian Diaspora, 9:1, 67-82.
- Orjuela, Camilla, The Identitiy Politics of Peacebuilding, Civil Society in War-torn Sri Lanka, Sage Publications, 2008.
- Özdalga, Elisabeth, Sune Perrson, Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Özpek, B.Bilgehan, Barışın İdeolojisi, Liberal Perspektiften Uluslararası İlişkiler, Liber Yayınları, İstanbul 2016
- Paden, John N., Muslim Civic Culters and Conflict Resolution, The Challenge of Democratic Federalism in Nigeria, Brookings Institution Press, 2005.

- Paffenholz, Tahania (Editor), *Civil Society&Peacebuilding*, Lynne Rienner Publishers, 2010.
- Papagianni, Katia, *Mediation, Political Engagement, and Peacebuilding*, *Global Governance* 16 (2010), pp. 243-263.
- Paris, Roland, *International Peacebuilding and the 'Mission Civilisatrice'*, *Review of International Studies*, Vol. 28, No. 4 (Oct., 2002), pp. 637-656.
- Paris, Roland, *Peacebuilding and the Limits of Liberal Internationalism*, *International Security*, Vol. 22, No. 2 (Autumn, 1997), pp. 54-89.
- Pattison, James, *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect, Who Should Intervene?*, Oxford University Press, 2010.
- Payes, Shany, *Palestinian NGOs in Israel: The Politics of Civil Society*, I.B. Tauris, 2005.
- Petersen, Marie Juul, *Transnational Muslim NGOs After 9.11*, *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, Vol. 23, No.1, *Civil Society in Africa* (March 2012), pp. 126-155.
- Pilch, Frances T., *Sexual Violence: NGOs and the Evolution of International Humanitarian Law, Mitigating Conflict*, 2003, pp. 90-102.
- Pirani, Cenan; Kadirgamar, Ahilan, *International of Sri Lanka's Peace Process and Governance: A Review of Strategic Conflict Assesments*, *Economic and Political Weekly*, Vol. 41, No. 18 (May 6-12, 2006), pp. 1789-1795.
- Polman, Lİnda, *Kriz Kervanı, İnsani Yardımın Nesi Yanlışı?*, Paloma Yay., İstanbul, 2014.
- Pohl, Florian, *Islamic Education and Civil Society: Reflections on the *Pesantren* Tradition in Contemporary Indonesia*, *Comperative Education Review*, Vol. 50, No. 3, *Special Issue on Islam and Education*, (August 2006), pp. 389-409.
- Postma, William, *NGO Partnership and Institutional Development: Making It Real, Making It International*, *Canadian Journal of African Studies / Revue Canadienne des Etudes Africaines*, Vol. 28, No. 3 (1994), pp. 447-471.
- Povey, Elaheh Rostami, *Trade Unions and Women's NGOs: Diverse Civil Society Organisations in Iran*, *Development in Practice*, Vol. 14, No. 1/2 (Feb., 2004), pp. 254-266.
- Powell, Mike, *Culture: Intervention or Solidarity?*, *Development in Practice*, Vol. 5, No. 3 (Aug., 1995), pp. 196-206
- Ramsbotham, Oliver; Woodhouse, Tom ve Miall, Hugh, *Contemporary Conflict Resolution*, Polity Press, Cambridge 2017.

- Richmond, Oliver P., UN Peace Operations and the Dilemmas of the Peacebuilding Consensus, *International Peacekeeping*, Vol. 11, No. 1, Spring 2004, pp. 83-101.
- Ricigliano, Robert, *Making Peace Last*, Paradigm Publishers, 2012.
- Ritchie, Cyril, Coordinate? Cooperate? Harmonise? NGO Policy and Operational Coalitions, *Third World Quarterly*, Vol. 16, No. 3, Nongovernmental Organisations, the United Nations and Global Governance (Sep., 1995), pp. 513-524.
- Ross, Liat Radcliffe, Canadian Muslims and Foreign Policy, *International Journal*, Vol. 63, No. 1, *Diasporas: What It Now Means to Be Canadian* (Winter, 2007/2008), pp. 187-205.
- Rubin, Barnett R.; Jones, Bruce D., Prevention of Violent Conflict: Tasks and Challenges for the United Nations, *Global Governance* 13 (2007), 391-408.
- Ryfman, Philippe, *Sivil Toplum Kuruluşları, İletişim Yayınları*, (Çeviren: İsmail Yerguz), İstanbul 2006.
- Sabah (2019), Yemen’de hayat zordan daha zor!, 31 Ocak, <https://www.kisa.link/QeaP>, “E.T. 30/07/2021”.
- Said, Abdul Aziz, Nathan C. Funk, and Ayse S. Kadayifci (Editors), *Peace and Conflict Resolution in Islam: Precept and Practice*, Lanham: University Press America (2001).
- Sajoo, Aryn B., *Civil Society in the Muslim World*, I.B. Tauris Publishers, New York, 2002.
- Salt, Jeremy, Global Disorder and the Limits of ‘Dialogue’, *Third World Quarterly*, Vol. 29, No. 4, 2008, pp 691-710.
- Schirch, Lisa, *Conflict Assessment & Peacebuilding Planning*, Kumarian Press, London, 2013.
- Schmitter, Philippe C., A Revised Theory of Regional Integration, *International Organization*, Vol. 24, No. 4, (Autumn 1970), pp. 836-868.
- SDE, (2022), İç Savaşın Sürdüğü Yemen’de, Halk Salgın Hastalıklarla Mücadele Ediyor, 4 Mart, <https://www.kisa.link/QeaR>, “E.T. 12/07/2022”.
- Seibt, Johanna, Beyond the “Identity”-Paradigm: Conflict Resolution and the Dynamics of Self-Understanding, *Conflict Resolution Quarterly*, vol. 28, no. 3, Spring 2011.
- Sen, Amartya, Elements of a Theory of Human Rights, *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 32, No. 4 (Autumn, 2004), pp. 315-356.
- SESRIC, *Achieving Peace and Security in A World of Turmoil*, Ankara, 2019.

- SESRIC, Managing Disasters and Conflicts in OIC Countries, Ankara, 2014.
- SETA (2018), Yemen’de Ateşkes Anlaşması ve Kalıcı Barışın İmkânı, 23 Aralık.
- Sikand, Yoginder, Civil Society Initiatives and Peace: Religion and Religious Activists, Economic and Political Weekly, Vol. 39, No.4 (Jan. 24-30, 2004), pp. 316-317.
- Solis, Francisco Alvarez; Martin, Pauline, The Role of Salvadorean NGOs in Post-War Reconstruction, Development in Practice, Vol. 2, No. 2 (Jun., 1992), pp. 103-113.
- Söylemez, Hatice, Moro, Uzakdoğu’da Bir Bağımsızlık Mücadelesi, İHH, İstanbul 2016.
- Star, (2022), Yemen’de iç savaş! Binlerce kişi yerinden oldu, 2 Şubat, <https://www.kisa.link/QeaS>, “E.T. 20/04/2022”.
- Steinberg, Gerald M., NGOs Make War on Israel, Middle East Quarterly, Summer 2004, pp. 13-25.
- Steinberg, Gerald M., Postcolonial Theory and the Ideology of Peace Studies, Israel Affairs, Vol. 13, No. 4, October 2007, pp. 786-796.
- Stephan, Maria J., The Case for Peacekeeping in the Occupied Palestinian Territories, International Peacekeeping, Vol. 11, No. 2, Summer 2004, pp. 248-270.
- Sunar, Lütfi, Türkiye’de Sivil Toplumunu Konuşmak, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.
- Şentürk, Recep, Devlet Nedir, Piramit mi Dâire mi?, İbn Haldun’un Siyaset Dairesi’nden Hareketle Yeni Bir Bakış, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.
- T.C. İçişleri Bakanlığı, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, Güvenlik Terimleri Sözlüğü, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Thacher, David; Rein Martin, Managing Value Conflict in Public Policy, Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions, Vol. 17, No. 4, October 2004 (pp. 457-486).
- Thakur, Ramesh, Human Rights: Amnesty International and the United Nations, Journal of Peace Research, Vol. 31, No. 2, (May, 1994), pp. 143-160.
- Thompson, B. Carol, Beyond Civil Society: Child Soldiers as Citizens in Mozambique, Review of African Political Economy, Vol. 26, No. 80, Bringing Imerialism Back In (Jun., 1999), pp. 191-206.
- TİKA (2017), Yemen’de iç savaş mağdurlarına TİKA’dan destek, 25 Ekim, <https://www.kisa.link/QeaT>, “E.T. 12/07/2021”.
- Tint, Barbara, History, Memory, and Conflict Resolution: Research and Application, Conflict Resolution Quarterly, vol. 27, no. 4, Summer 2010.

- Tolbert, David; Solomon, Andrew, United Nations Reform and Supporting the Rule of Law in Post Conflict Societies, Harvard Human Rights Journal, Vol. 19, 2006, pp. 29-62.
- Tomlinson, Brian, Defending Humane Internationalism: The Role of Canadian NGOs in Security-Conscious Era, International Journal, Vol. 57, No. 2 (Spring, 2002), pp. 273-282.
- TRT Haber (2021), Yemen’de iç savaş: İç göçmen sayısı 4 milyonu geçti, 22 Aralık, <https://www.kisa.link/QeaU>, “E.T. 21/04/2022”.
- TRT Haber (2021a), Yemen’deki krize 2021’de de çözüm bulunamadı, 26 Aralık, <https://www.kisa.link/QeaV>, “E.T. 21/04/2021”.
- Türetken, Mücahit (2022), Suriyeli STK’lar, Suriye’deki kriz ve geri dönüşle ilgili ortak açıklama yaptı, Anadolu Ajansı, 21 Haziran, <https://www.kisa.link/QeaW>, “E.T. 01/07/2022”.
- Uysal, Ahmet, Toplumsal Hareketler Sosyolojisi, Tezkire Yayınları, İstanbul 2016.
- Volkan, Vamık D., Divandaki Düşmanlar, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.
- Wallace, Adryan, Holistic Development: Muslim Women's Civil Society Groups in Nigeria, Ghana and Tanzania, African Sociological Review / Revue Africaine de Sociologie, Vol. 19, No. 2 (2015), pp. 53-74.
- Welling, J. J., Non-Governmental Organizations, Prevention, and Intervention in International Conflict: Though the Lens of Darfur, Indiana Journal of Global Legal Studies, Vol. 14, No. 1 (Winter 2007), pp. 147-179.
- Wheeler, Nicholas J., Humanitarian Intervention after Kosovo: Emergent Norm, Moral Dut or the Coming Anarchy?, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 77, No. 1 (Jan., 2001), pp. 113-128.
- Wood, William B., Forced Migration: Local and International Dilemmas, Annals of the Association of American Geographers, Vol. 84, No. 4 (Dec., 1994), pp. 607-634.
- Woodward, B.K., Global Civil Society and International Law in Global Governance: Some Contemporary Issues, International Community Law Review, 8: 247-355, 2006
- Yalçın, Hasan Basri ve Duran, Burhaneddin, Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Ulusal Güvenlik Stratejileri, SETA, İstanbul 2016.
- Yalçın, Hasan Basri, Asimetrik Savaş, SETA, 2020.
- Yeni Şafak (2020), Yemen’deki iç savaşta toplam 233 bin kişi hayatını kaybetti, 1 Aralık, <https://www.kisa.link/QeaY>, “E.T. 25/05/2021”.

- Yudice, George, Civil Society, and Governmentality in an Age of Global Restructing: An Introduction, *Social Text*, No. 45 (Winter 1995), pp. 1-25.
- Yusuf, Muhammed (2022), “Uzmanlara göre 11 yıllık Suriye krizi için ufukta çözüm gözüküyor”, *Anadolu Ajansı*, 16 Mart, <https://www.kisa.link/QeaZ>, “E.T. 12/05/2022”.
- Zafarullah, Habib; Habibur Rahman, Mohammad, Human Rights, Civil Society and Nongovernmental Organizations: The Nexus in Bangladesh, *Human Rights Quarterly*, Vol. 24, No. 4 (Nov., 2002), pp. 1011-1034.
- Zaidi, S. Akbar, Civil and Uncivil Society, *Economic and Political Weekly*, Vol. 41, No. 33 (Aug. 19-25, 2006), pp 3556-3557.
- Zartman, I. William; Rasmussen, J. Lewis (Editors), *Peacemaking in International Conflict*, United States Institute of Peace, Washington DC 2001.
- Zhang, Xin; Baum Richard, Civil Society and the Anatomy of a Rural NGO, *The China Journal*, No. 52 (Jul., 2004), pp. 97-107.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Alptekin Cihangir İŞBİLİR	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Ankara Üniversitesi
Fakülte	Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bölümü	Uluslararası İlişkiler
Yüksek Lisans	
Üniversite	Kırıkkale Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Üniversitesi
Anabilim Dalı	Kamu Yönetimi
Programı	Kamu Yönetimi
Makale ve Bildiriler	
1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Barış İnşası Fonksiyonları ve Türk STK'larının Barış İnşa Edici Kapasitesi Üzerine Bir Değerlendirme, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631 Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 85-126	
2. Ortadoğu Çatışmalarına Türk STK'larının Müdahale İmkânları ve Örnekleri, Ortadoğu Yıllığı, 2020, ISSN: 2146-7595, ss. 481-505	
3. Afrika'da Faaliyet Gösteren Türk STK'ların Barış İnşa Edici Kapasitesi, Africana Dergisi, Yıl 2021, ISSN: 2757-8925, Cilt 1, Sayı 1, ss. 5-25	